

2 KRONIKA 69

2021

69
2021

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2021, letnik 69, številka 2

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana),
dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

6. junija 2021

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktober/ October 2021

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

320 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Marija Auersperg Attems: Niša z visečim cvetličnim loncem in sadeži,
1849, zasebna last (© Christie's London)/ Maria Auersperg Attems: A niche with a hanging flower pot and
fruit, 1849, private collection (© Christie's London)

Na zadnji strani/ Back cover: Dominik Francišek Kalin von Marienberg: Rodovnik rodbine Porcia, 1677,
Landesmuseum für Kärnten (foto: K. Allesch)/ Dominic Franz Kalin von Marienberg: Family tree of the
House of Porcia, 1677 Landesmuseum für Kärnten (Photo: K. Allesch)

KAZALO

Razprave

Julijana Visočnik, Gojko Tica, Bernarda Županek:	Rimski sod z napisom s Cimpermanove ulice v Ljubljani.....	201
Martin Bele:	Limbuš in Limbuški med 12. in 14. stoletjem	215
Boris Golec:	Poslednja volja začetnika rodu kranjskih Valvasorjev. Oporoka polihistorjevega deda Hieronima iz leta 1602	229
Polona Vidmar:	Rodovnik Auerspergov s Turjaka ter rodovniki genealoga in historiografa Dominika Frančiška Kalina von Marienberga za dvorno plemstvo	239
Miha Šimac:	»Svetnik ljubljanskega kongresa«. Paberki o abbéju Inglesiju (pribl. 1795–1825)	267
Marija Terpin Mlinar, Miha Kosmač:	Razvoj in organizacija protipožarnega varstva na Idrijskem pred letom 1890.....	281
Metoda Kemperl:	Arhitekt Janez Pečnik (Hans Petschnig) in njegovo delo za lavantinsko škofijo	295
Ludvik Mihelič:	Baltazar Bartol – duhovnik, nabožni pisatelj in homeopat.....	319
Luka Cerar:	»Čez noč je postal Gassner Anglež, Glanzmann pa švicarski Italijan.« Sekvestracija Bombažne predilnice in tkalnice v Trziču leta 1919	329
Klemen Kocjančič:	Bled v času nemške okupacije med drugo svetovno vojno (1941–1945).....	341
Tina Košak:	Slike iz plemiških zbirk na Slovenskem na mednarodnem umetnostnem trgu: nekaj novih primerov	353

Po razstavah

Spletna razstava Preobrazbe mesta. Slovenska Bistrica med 18. stoletjem in letom 2020 – njeni ljudje in podobe trgov, ulic in stavb (<i>Simona Kostanjšek Brglez</i>)	373
---	-----

Jubilej

Univerzitetni profesor dr. Franc Rozman skozi oči študenta ob njegovi 80-letnici (<i>Tomaž Ivešič</i>)	381
Akademik Peter Štih – <i>sexagenarius</i> (<i>Marko Štubec</i>)	383

Ocene in poročila

Frederic Chapin Lane: Benetke. Pomorska republika (<i>Ignacij Voje</i>)	385
Mojca Šorn: Pomanjkanje in lakota v Ljubljani med Veliko vojno (<i>Ignacij Voje</i>)	388
Nadja Terčon: Sava & Jolanda. Prvi slovenski in jugoslovanski pomorščakinji. Ženske in morje ter vstop Slovenk v moški svet pomorskega poklica (<i>Ljudmila Bezlaj Krevel</i>)	390
Hanns Christoph Herberstein: So war's. Erinnerungen aus meinem ziemlich bewegten Leben (<i>Matjaž Grahornik</i>)	392
Sodraških 800. Monografija ob 800-letnici prve pisne omembe Sodražice (<i>Bogdan Kolar</i>)	395

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 903-053.3(497.451.1)"652"

Prejeto: 26. 2. 2021

Julijana Visočnik

doc. dr., višja arhivistka, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Krekov trg 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: julijana.visocnik@rkc.si

Gojko Tica

dr., Tica Sistem, d. o. o., Planina 45, SI-6232 Planina
e-pošta: tica.sistem@gmail.com

Bernarda Županek

dr., kustosinja, Muzej in galerije mesta Ljubljane, Gosposka 15, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: bernarda.zupanek@mgml.si

Rimski sod z napisom s Cimpermanove ulice v Ljubljani

IZVLEČEK

V prispevku je prvič predstavljeno odkritje s konca leta 2019, ko so arheologi ob zaščitnih izkopavanjih na Cimpermanovi ulici na Prulah v Ljubljani naleteli na rimski vodnjak, za katerega je bil uporabljen lesen sod, ki ga je mogoče okvirno datirati na konec 1. stoletja pr. n. št. oziroma v prva desetletja 1. stoletja n. št. Tovrstne najdbe so v zadnjih letih v Ljubljani in bližnji okolici razmeroma pogoste. Na eni od 27 ohranjenih dog soda s Cimpermanove se je ohranil kratek napis, s pomočjo katerega je mogoče sod povezati z zgodnjorimsko vojaško prisotnostjo na emonskem prostoru. Z datacijo, geografskim kontekstom najdbe na Prulah in končno z napisom je mogoče odkriti rimski vodnjak povezati z manjšo vojaško enoto (centurijo), ki je na tem prostoru delovala razmeroma kratek čas.

KLJUČNE BESEDE

Emona, konec 1. stoletja pred našim štetjem/prva desetletja 1. stoletja našega štetja, vodnjak, leseni rimski sod, rimska vojska, napis

ABSTRACT

THE INSCRIBED ROMAN BARREL FROM CIMPERMANOVA ULICA IN LJUBLJANA

For the first time, the article presents the discovery from the end of 2019, when archaeologists conducting rescue excavations at Cimpermanova ulica at Prule in Ljubljana stumbled upon a Roman well for which a wooden barrel was used that can be approximately dated to the end of the 1st century BC or to the first decades of the 1st century AD. In recent years in Ljubljana and its vicinity, such finds are relatively frequent and are thus stated here by the authors. More attention is devoted to one of the 27 preserved staves from the barrel from Cimpermanova ulica, on which a short inscription is preserved, with the help of which the barrel can be connected to the early Roman military presence in the territory of Emona. Through dating, the geographic context of the find in Prule, and finally, with the inscription, the discovered Roman well can be connected to a smaller military unit (century) which operated in this area for a relatively short time.

KEYWORDS

Emona, end of the 1st century BC/first decades of the 1st century AD, well, wooden Roman barrel, Roman army, inscriptions

Prazgodovinske (rdeče) in rimskodobne (modro) strukture na najdišču Cimpermanova ulica 1, Ljubljana (izdelal Rok Bremec; vir za podlago: <https://gisportal.gov.si/portal/apps/webappviewer/> [dostop 3. julij 2020]).

Izkopavanja na Cimpermanovi 1 na Prulah

Zaradi novogradnje večnamenskega objekta so novembra in decembra 2019 na posestvu okoli hiše na naslovu Cimpermanova ulica 1 na ljubljanskih Prulah (parc. št. 13/13 in 13/18 k. o. Prule) potekala arheološka izkopavanja.¹ Raziskano območje je od današnje struge Ljubljance oddaljeno okoli 60 m proti jugozahodu, leži pa med desnim bregom Ljubljance in južnim pobočjem Grajskega griča.

Z arheološkim izkopavanjem, če izvozimo moderne posege, lahko na raziskanem območju opredelimo dve fazi izrabe prostora. Starejšo fazo lahko uvrstimo v prazgodovinsko obdobje, a na podlagi najdb, ki jih ne moremo ožje časovno uvrstiti, dokaj široko v pozno bronasto in/ali starejšo železno dobo. V navedeno obdobje lahko uvrstimo večino raziskanih struktur, ki so jih v glavnem tvorili številni vkopi jam različnih velikosti in oblik ter nekatere plasti. V isti čas lahko ravno tako uvrstimo tlakovanje iz peščenjakov in apnencev, ki je prekrivalo precejšen del raziskanega območja.² In čeprav je nastanek tlako-

vanja umeščen že v čas starejše železne dobe,³ lahko domnevamo, da je bilo morda v uporabi še v rimskem obdobju, kar bi dokazovala tudi približno enaka dokumentirana višina tlakovanja in venčne strukture rimskodobnega vodnjaka.⁴

Mlajša faza je uvrščena v rimsko obdobje. Na podlagi najdb lahko v čas ob koncu 1. stoletja pr. n. št. in v prva desetletja 1. stoletja n. št. uvrstimo jarek za odvodnjavanje oziroma zaščito pred poplavi Ljubljance.⁵ Gre za isti jarek, ki so ga odkrili na bližnji lokaciji Prule 9.⁶ Med rimskodobne strukture lahko uvrstimo le še ovalen vkop velikosti okoli 75 x 50 cm, odkrit na severni polovici najdišča (SE 24 s polnilom SE 21),⁷ in vodnjak, za katerega konstrukcijo je bil v spodnjem delu uporabljen lesen sod, v zgornjem delu pa je imel kamnit venec.

³ Zaradi netipičnega, a nedvomno prazgodovinskega gradiva je bilo tlakovanje v starejšo železno dobo uvrščeno na podlagi primerjav z dveh bližnjih najdišč na Prulah; Tribuna (Vojakovič et al., *Poročilo – Tribuna*, str. 40, 47, 54, 59, 66) in Prule 9 (Žerjal, *Obrežje Ljubljance na Prulah*, str. 55; Žerjal et al., *Poročilo – Prule*, str. 83–86).

⁴ Vičar et al., *Poročilo – Cimpermanova ulica 1*, str. 63.

⁵ Prav tam, str. 64.

⁶ Žerjal, *Obrežje Ljubljance na Prulah*, str. 56–57; Žerjal et al., *Poročilo – Prule*, str. 104–117, priloga 2/6.

⁷ Vičar et al., *Poročilo – Cimpermanova ulica 1*, str. 64.

¹ Vičar et al., *Poročilo – Cimpermanova ulica 1*.

² Plast je bila označena kot stratigrafska enota (SE) 6. Nadalje v tekstu so stratigrafske enote označene kot SE.

Pogled na kamnito obodno strukturo vodnjaka in deloma izpraznjen vkop vodnjaka (foto: O. Golob).

Pogled na zgornji del lesene konstrukcije vodnjaka, vkopane v geološko podlago (foto: G. Tica).

Pogled na leseno konstrukcijo vodnjaka z delno odstranjenimi dogami in polnilom z dvoročajnim vrčem na dnu (foto: G. Tica).

Pogled na ohranjeni del lesene konstrukcije vodnjaka (foto: G. Tica).

Rimski vrč z dna vodnjaka (foto: R. Bremec).

Ena od dog soda, ki je tvoril osnovo vodnjaka (foto: A. Peunik/MGML).

Neposredno nad vrhnjimi ostanki vodnjaka je bila koluvialna svetlorjava plast glinastega melja, ki je nastajala stoletja, od opustitve območja v zgodnjem rimskem obdobju, ko je bilo območje Prul namenjeno njivskim površinam ob cesti Emona–Siscija. Takšno stanje je verjetno trajalo vse do novoveškega obdobja, ko se je ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja urbanizacija začela tudi v tem delu Ljubljane.⁸ Plast je prekrivala celoten severni del izkopnega polja in šele

po njeni odstranitvi smo naleteli tako na prazgodovinske plasti in strukture kot tudi na mlajše, rimske, ki so z vkopi prebile prazgodovinske plasti in segale v geološke plasti.

Poleg ostankov navedenega jarka za odvodnjevanje, ki je bil sicer precej bolj ohranjen na lokaciji Prule 9, so bili najatraktivnejša najdba na najdišču ostanki vodnjaka. V približno 0,5 m širokem pasu, ki je na vrhu obdajal vkop jame za vodnjak, lahko opazimo večjo koncentracijo kamnov, ki jo je tvorilo več kot 50 % lomljenih apnencev, velikih do 20 x 12 x 15 cm, in okoli 15 % apnenčastih prodnikov veli-

⁸ Za urbanizacijo ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja gl. Korošec, *Ljubljana skozi stoletja*, str. 145–158.

kosti do 10 x 10 x 10 cm, ostalo pa so bili lomljenci lokalnega peščenjaka z Grajskega griča.⁹ Navedena koncentracija kamnov je bila interpretirana kot ostanek kamnite (venčaste) obodne strukture vodnjaka.¹⁰

Vkop jame za vodnjak je bil v tlorisu krožne oblike, na vrhu premera okoli 1,6 m, globok pa 3,2 m. Zgoraj ga je zapolnjevalo neenotno polnilo, sprva okoli pol metra debel sivo rjav glinast melj, pod njim pa je bila več kot 2,5 m debela temno siva meljasta glina, ki je vsebovala nekaj drobcov oglja. Na globini približno 2,45 m smo odkrili nekaj kosov lesa velikosti do 15 x 5 x 5 cm. Vkop se je v spodnjem delu, na globini med 2,45 in 3,2 m, to je na delu, kjer se je pojavila lesena konstrukcija, ki jo je tvoril odslužen lesen sod z izbitim vrhom in dnom, zožal na premer oboda zgornjega dela soda, ki je znašal okoli 75 cm. Sod je bil zapolnjen z isto meljasto glino kot vkop nad njim. Na dnu polnila je bil popolnoma ohranjen rimski vrč, ki ga lahko uvrstimo med velike dvoročajne vrče z vratom, ki so se pojavljali od približno leta 20 pr. n. št. do klavdijskega obdobja, to je v zgodnje-cesarskem obdobju.¹¹ V sodu je bila to edina najdba, saj v njem ni bilo ničesar drugega. Najdbe med vencem vodnjaka in sodom pa so premešane, saj je, razen jarka, okoli soda sama prazgodovina; nivo vrha vodnjaka in nivo prazgodovinske hodne površine je pravzaprav isti. Ko se je vodnjak usul in (ali) bil zasut, je bil za zasutje porabljen material iz neposredne okolice (z izključno prazgodovinskimi najdbami). Kontekst je mogoče ugotoviti le širše, v povezavi z drugimi najdišči na Prulah (glej v nadaljevanju).

Omenjeni kosi lesa so glede na velikost verjetno uničeni ostanki odsluženega soda, katerega preostali del je ležal na globini približno 2,45 m. Zelo fragmentarno oziroma v tankih slojih se je kazal že na približno 1,9 cm globine, kar kaže na to, da je bil sod prvotno nekoliko višji. Dokaj dobro ohranjene doge so se ohranile v dolžini med približno 40 in 75 cm, debele so med 1 in 2,5 cm, široke pa med 7 in 12 cm. Med čiščenjem dog so bili ugotovljeni utori za povezovalne elemente, ki se niso ohranili. Na dogah pa sta se delno ohranila svetlo oranžno rjav glinen premaz na notranji strani in ob straneh nekaterih dog ter oranžen peščen premaz na spodnjih robovih dog. Na zunanji strani ene izmed dog se je pokazal tudi vrezan napis.¹²

⁹ Analiza kamnin z najdišča ni bila izvedena, toda za sosednje najdišče Prule 9 je bilo ugotovljeno, da lomljencem apnenca sicer ni bilo mogoče ugotoviti izvora, vsekakor pa ne gre za »lokalni« material (Žerjal et al., *Poročilo – Prule*, str. 85).

¹⁰ Od prazgodovinskega tlakovanja (SE 6) neposredno ob rimskodobnem vodnjaku se obodna struktura loči po tem, da so tlakovanje v glavnem tvorili lomljenci lokalnega peščenjaka z Grajskega griča, medtem ko so pri gradnji vodnjaka v glavnem uporabili lomljence apnenca in apnenčaste prodnike.

¹¹ Schindler-Kaudelka, *Die gewöhnliche Gebrauchskeramik*, str. 40–42.

¹² Doga je v postopku konservacije na Restavratorskem centru ZVKDS pri doc. dr. Katji Kavkler, ki se ji zahvaljujemo za pomoč pri nastajanju članka.

Sod je bil položen na plast manjših prodnikov, od katerih so redki dosegli velikost do 10 x 10 x 10 cm. Plast je bila debela približno 10 cm in jo lahko razumemo kot nekakšen filter, pod prodniki pa je ležala približno 10 cm debela plast mivke, ki je bila dno vodnjaka. Celotna konstrukcija vodnjaka je bila vkopana v geološko podlago, ki jo je na celotnem izkopnem polju tvorila rumena meljasta glina s posameznimi lečami sive mivke, ki jo je naplavila reka Ljubljanica.

Naj še omenimo, da je že na vrhu vkopa za vodnjak voda pronicala in se za razliko od drugih delov izkopnega polja po večjem deževju ni nabirala in zastajala. Se je pa nivo podtalnice, ko smo čistili leseno konstrukcijo in dno vodnjaka, zelo hitro dvigoval.

Za vodnjake uporabljeni sodi v Ljubljani in bližnji okolici

Rimski leseni sodi,¹³ ponovno uporabljeni¹⁴ za konstrukcijo vodnjakov, so na območju nekdanjega rimskega imperija v ustreznih okoljih – v vlažnih tleh, kjer se z vodo napojeni les ohrani – razmeroma pogosta najdba.¹⁵ Nekaj jih poznamo tudi s širšega območja Ljubljane.

Tu izstopa predvsem zamočvirjeno ter zato za ohranitev lesenih predmetov in objektov ugodno območje ljubljanskih Prul, kamor sodi tudi v pričujočem prispevku obravnavano najdišče Cimpermanova 1. Na območju Prul je bilo v letih 2007–2008 raziskano najdišče Tribuna. Pri arheoloških izkopavanjih je bilo odkrito razmeroma veliko število lesenih predmetov. V notranjosti starejšega rimskega vojaškega tabora s konca 1. stoletja pr. n. št. (po letu 15 pr. n. št.)¹⁶ so izkopavci odkrili tri vodnjake, ki so bili izdelani s pomočjo lesenih sodov.¹⁷ V za vodnjak izkopano jamo so graditelji vstavili več sodov, drugega na drugega, da bi preprečili posedanje oko-

¹³ Primarna naloga sodov sta bila, podobno kot je veljalo za amfore, skladiščenje in transport. Amfore so sicer uporabljali predvsem za vino in olivno olje, pa tudi za številne druge suhe in tekoče dobrine. Leseni sodi so postali priročna rešitev za transport vina na daljše razdalje (prim. Bevan, *Mediterranean Containerization*, str. 394–397).

¹⁴ S fenomenom sodov, njihove izdelave, uporabe, morda predelave in ponovne uporabe sta se nedavno ukvarjala Sands in Marlière (*Produce, Repair*), predvsem na primeru Vindolande, utrdbe na severu Britanije, ki je s svojim geografskim položajem, klimatskimi pogoji ter zgodovinskimi razvojem poskrbela za to, da imamo danes globlji vpogled v tematiko.

¹⁵ Na spletu je mogoče zaslediti nekaj odkritij v zadnjih letih, predvsem iz Velike Britanije: <https://www.hexham-courant.co.uk/news/16621743.over-the-barrel-with-delight-at-roman-site/> (11. 2. 2021); <http://www.bbc.co.uk/ahistoryoftheworld/objects/kSM4drOdR0q3BhdETEBlgA> (11. 2. 2021).

¹⁶ Vojaković et al., *Poročilo – Tribuna*, str. 89.

¹⁷ Prav tam, str. 96–99. Druga interpretacija pravi, da s sodi učvrščena vodnjaka sodita v čas po opustitvi mlajšega tabora, ko so bili na lokaciji postavljeni leseni objekti civilne narave (Gaspari et al., *Novejša spoznanja o Emoni*, str. 143).

liških sten. Zaradi visoke talne vode¹⁸ so se ohranili le nižje ležeči sodi, višji so bili vidni v odtisu.¹⁹ Dva od treh sodov sta bila dendrokronološko raziskana in datirana: sod 2 (zadnja branika leto 22 n. št.) in sod 3 (zadnja branika leto 31 n. št.).²⁰

Prav tako na Prulah, na najdišču Prijateljeva 26/Privoz 7, je bil odkrit vodnjak, za katerega konstrukcijo je bil v spodnjem delu uporabljen lesen sod, v zgornjem delu pa kamnit venec.²¹ V polnilu vodnjaka je bila najdena amfora tipa Dressel 6B, ki sodi v čas od začetka 1. do sredine 2. stoletja.²² Sod je bil dendrokronološko analiziran, zadnja branika datira v leto 5 n. št.²³

Na drugi strani reke Ljubljanice, na območju arheoloških raziskav na mestu nekdanje stavbe Šumija ob Slovenski cesti, je bil leta 2005 odkrit vodnjak, izdelan s pomočjo dveh ali treh drug na drugega povezenih sodov.²⁴ Sodi so se ohranili le z odtisom v ostenju vkopa in s posameznimi ostanki dog v zasutju vodnjaka, ki je bil verjetno izdelan v zadnjem desetletju vladavine cesarja Avgusta.²⁵ V bližini, na območju Kongresnega trga, so v letih 2009–2011 potekale raziskave ob gradnji garažne hiše. Med drugim so odkrili izkop za vodnjak, učvrščen z lesenim sodom, od katerega se je ohranilo 21 dog.²⁶ Vodnjak so izkopavalci datirali v čas nastanka mesta Emona, do leta 14 n. št.²⁷ Odkrit je bil v neposredni bližini lesenih barak, ki so bile morda začasna skladišča.²⁸

Za učvrstitev izkopov za vodnjak uporabljeni leseni sodi so bili odkriti tudi v bližini Ljubljane, na Vrhnikih, na območju rimskega Navporta. Leta 2005 so na lokaciji Jelovškova ulica 10–11 oziroma na Kočvarjevem vrtu pri arheoloških izkopavanjih odkrili tri vodnjake, za katerih konstrukcijo so bili uporabljeni odsluženi leseni sodi.²⁹ Trije sodi iz lesa jelke so bili dendrokronološko raziskani. Najmlajše branike čas poseka in izdelave sodov postavljajo v začetek 1. stoletja n. št. (sod 1 – leto 10 n. št., sod 2 – leto 3 n. št. in sod 3 – leto 10 n. št.).³⁰ Vse datacije so *terminus post quem*, po katerem so bili sodi uporabljeni za vodnjake; pred tem so služili za shranjevanje in transport vina.³¹ Sod 3 je namreč nosil žiga MAEBO in CASSP P, pri čemer bi lahko slednji pripadal zna-

ni trgovski družini Kasijev.³² Kdaj točno so bili ti sodi uporabljeni za konstrukcije vodnjakov, ni mogoče ugotoviti. Datacije, pridobljene z analizo arheoloških najdb, potrjujejo dendrokronološkim,³³ saj so lahko v vodnjakih odkriti predmeti poznejši od poseka lesa sodov; so pa tudi, razumljivo, precej ohlapneje datirani. Rezultati arheoloških in dendrokronoloških analiz raziskovalce napeljujejo k zaključku, da so bili vodnjaki na Jelovškovi 10–11 na Vrhnikih zgrajeni v drugem ali tretjem desetletju n. št., v uporabi pa so bili zgolj nekaj desetletij.³⁴ Na drugem mestu³⁵ nekoliko spremenjena ekipa raziskovalcev ugotavlja, da bi izmed predmetov, odkritih v treh vrhniških vodnjakih, v čas njihove uporabe sodil le en vrček. Ostali predmeti so mlajši in sodijo v čas zasipavanja vodnjakov v času cesarja Tiberija ali pozneje.³⁶ Videti je torej, da so bili ti vodnjaki v uporabi res kratek čas.

V začetku septembra 2020 je bil prav tako na Kočvarjevem vrtu, v neposredni bližini leta 2006 raziskanega najdišča, odkrit še en vodnjak, učvrščen z lesenim sodom, ki je prav tako opremljen z napisom, a ta še ni bil pregledan in prebran. Arheološka izkopavanja je vodil zavod Skupina Stik.³⁷

Napisi na rimskih sodih

Rimski sodi so veljali tudi za nosilce napisov in kot take jih uvrščamo med t. i. *instrumentum domesticum* (napisi na predmetih za vsakdanjo rabo). Po dosedanjih podatkih naj bi bil vsak peti sod opremljen z napisom, napise pa glede na nastanek delimo na različne vrste: vžgani žigi, vtisnjene oznake ter vrezani, izrezani ali narisani napisi, od katerih so prve tri vrste gotovo obstojnejše. Pri interpretaciji napisov na sodih je pomembno mesto, kamor so jih postavili, saj se tam niso znašli po naključju. Najti jih je namreč mogoče na dnu sodov in na dogah, in sicer na njihovi notranji ali zunanji strani.³⁸

Na sodih lahko pogosto preberemo imena, ki jih je razmeroma enostavno prepoznati, prebrati in identificirati. Nekatera je mogoče z dokaj veliko verjetnostjo povezati z izdelovalcem sode – ta so večinoma na notranji strani dog, saj so jih morali iz tehničnih razlogov vrezati, še preden so sod sestavili. Tako jih je mogoče povezati oziroma kar ugotoviti, da se za njimi skrivajo proizvajalci ali njihovi pomočniki. Ko je ime na sodu dokumentirano, je večinoma zapisano v genitivu,³⁹ kakor je običajno tudi za druge predmete za vsakdanjo rabo: posodo, pribor, orožje, nakit ipd. Pod temi imeni prepoznamo izdelovalca

¹⁸ Talna voda je bila v prazgodovini in antiki na najdišču Tribuna 1 približno 3 metre višje kot danes (prim. Vojaković et al., *Poročilo – Tribuna*, str. 12).

¹⁹ Prav tam, str. 96.

²⁰ Čufar et al., Raziskovalni potencial, str. 57.

²¹ Čakš, *Poročilo – Prule*, str. 21.

²² Prav tam, str. 21.

²³ Čufar et al., Raziskovalni potencial, str. 57.

²⁴ Gaspari, *Voda v rimski Emoni*, str. 35.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Hrustel et al., *Poročilo – Kongresni trg*, str. 65–67.

²⁷ Masaryk, *Poročilo – Kongresni trg*, str. 15.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Čufar et al., Raziskovalni potencial, str. 49.

³⁰ Prav tam, str. 55.

³¹ Prav tam, str. 54.

³² Berden et al., *Selected*, str. 45–46.

³³ Čufar et al., Raziskovalni potencial, str. 54–55.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Berden et al., *Selected*, str. 47.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Poročilo je v pripravi.

³⁸ Tamerl, Čupac et cuparii, str. 193–194.

³⁹ *Genetivus possessivus*.

(oziroma delavnico, kjer je predmet nastal) predmeta ali njegovega lastnika. Imenu pogosto sledi črka F (*fecit* – je naredil, izdelal) ali E (*exsculpsit* – je izrezljal, izdolbel iz lesa).⁴⁰

Na sodih je mogoče najti še števila in druge znake (simbole, kot na primer zvezde in križce), ki so jih uporabljali izdelovalci sodov, da so dele soda, še posebej doge, lažje sestavili v pravilnem zaporedju.

Možnosti razumevanja napisov na zunanji strani soda so bolj pisane: za imeni lahko stojijo proizvajalci vsebine, pošiljatelji ali prejemniki; imena v genitivu v kombinaciji s števili lahko nakazujejo na lastnika vsebine, številke pa na količino snovi (vina) v sodu (podobno kot na amforah).⁴¹

Napis na sodu s Cimpermanove

Lesen sod je bil sestavljen iz 27 dog,⁴² a se je napis ohranil le na eni, na njeni zunanji strani. Ker so dolžine dog zelo različno ohranjene, ne poznamo dejanske višine soda, tako bi mu bilo težko določiti prostornino. Doga, ki je zaradi napisa pritegnila pozornost, je dolga 55,5 cm, široka pa med 10,1 in 11,5 cm; njena debelina, ki sicer deloma variira, je okoli 2,3 cm. Napis, ki se razteza samo na približno petih centimetrih, je sestavljen iz štirih znamenj. Zakaj govorimo o znamenjih in ne črkah? Med njimi je namreč tudi stiliziran, v »napačno« smer obrnjen C, ki ga težko uvrstimo med črke. Črke oziroma znamenja so visoka med 2 in 3 cm.

Transkripcija: I > VI

Komentar: Prva črka, ki je očitno I, naj za zdaj ostane ob strani. Znamenje, ki sledi, je mogoče razumeti na dva načina: gre namreč za uveljavljeno

»okrajšavo« za funkcijo centuriona⁴³ (*centurio*) oziroma za enoto, ki ji je poveljeval, torej centurijo (*centuria*). Glede na kontekst najdbe na Prulah se to zdi smiselno, sploh če k temu dodamo še črki, ki sledita in ju moremo razumeti kot število šest oziroma, natančneje, kot vrstilni števec šesti. Centurija je bila manjša organizacijska enota kohorte, iz teh pa je bila sestavljena legija. Legijo je v času principata sestavljalo okoli 5200 in še 120 mož pomožnih enot oziroma konjenice; če k temu dodamo še pratež, pridemo do števila 6000. 5200 mož je bilo razdeljenih v deset kohort, te pa so bile sestavljene iz treh maniplov oziroma šestih centurij. Le prva kohorta je bila izjema, saj je imela le pet centurij. Po Marijevih reformah je imela vsaka centurija v prvi kohorti dvojno število moštva, skupna moč 1. kohorte naj bi tako bila 800 mož. Iz same besede bi bilo mogoče sklepati, da je centuriji poveljeval centurion, kar sicer drži, pa tudi, da jo je sestavljalo sto mož (*centum*). Prvotno je to sicer držalo, ker pa so vojsko predvsem v 1. stoletju pr. n. št. doletele številne reforme, je centurija v času cesarstva praviloma štela osemdeset mož, morda celo manj.⁴⁴ Na napisih, predvsem na vojaških nagrobnikih, so omembe centurionov razmeroma pogoste, omembe centurij je prav tako mogoče zasledovati, predvsem na nagrobnikih v kontekstu natančnejšega določevanja pokojnikove kariere (oziroma enote, v kateri je služboval).⁴⁵ Centurije posebnih poimenovanj sicer niso imele, določali oziroma razločevali so jih predvsem z imeni njihovih poveljnikov (torej centurionov),⁴⁶ redkeje z vrstilnimi števili; slednji primeri nakazujejo na striktno hierarhično razporeditev, ki so ji bili podvrženi v prvi vrsti centurioni v legijah, posledično pa tudi enote, ki so jim poveljevali

Vrezan napis na eni od dog soda (foto: A. Vičar).

⁴⁰ Tamerl, Cupae et cuparii, str. 194.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Doga sicer niso bile na analizi, da bi lahko povedali, za točno kateri les gre, a če lahko zaupamo izjavi strokovnjaka (Miran Dovnik), ki se že dolga leta ukvarja z lesom, sta v ožjem izboru dve vrsti, macesen in jelka. Skoraj gotovo je, da gre za les iglavca, verjetneje macesna, ki se kaže v značilnih letnicah in intenzivnih madežih smole. Prav količina smole pa ne govori v prid smreki, saj bi je bilo v tem primeru manj. Navedene vrste lesa, torej jelka, smreka in macesen, so v antiki prevladovali pri uporabi za sode (prim. Tamerl, Cupae et cuparii, str. 188).

⁴³ Glej spodaj.

⁴⁴ Le Bohec, *The encyclopedia of the Roman army* III, str. 1039–1043; več o vlogi centurionov in primipilov v rimski vojski v Dobson, *The Significance of the Centurion and »Primipilar«*.

⁴⁵ Prim. HD: > Faleri (HD001539), > Mali Crassi (HD001542), > Longini (HD001548), > Licini (HD001551) – tem primerom bi lahko dodali še številne druge.

⁴⁶ Prav tam.

(na primer posebna vloga 1. kohorte in njenega poveljnika – *primus pilus*). Kot kaže, je na našem sodu omenjena šesta centurija, žal pa napis ne razkrije, del katere večje enote je bila. Napis nas nesporno usmerja na področje vojske, torej točno določene vojaške enote, ki je bila verjetno nekaj časa stacionirana na območju Prul in ji je bila vsebina soda namenjena. Napis na zunanji strani ene izmed dog torej najverjetneje govori o naslovniku oziroma prejemniku, ki mu je bila vsebina namenjena. Iz napisa seveda ne moremo ugotoviti, kdaj je sod še služil svojemu prvotnemu namenu, torej transportu ali shranjevanju tekočine, predvidoma vina, in kdaj so ga uporabili za vodnjak. Verjetno lahko razmišljamo o desetletju prej ali celo več.⁴⁷

Če so tri znamenja oziroma črke nedvoumne in jih lahko brez obotavljanja povežemo z vojsko, torej s (šesto) centurijo, pri prvi črki, za katero se zdi, da je I, interpretacija oziroma razlaga ni tako samoumevna. Iskanje primerjav med primeri iz Švice, Velike Britanije, Nemčije, Madžarske in od drugod ni obrodilo pomembnejših sadov. Še najbližje pridemo pri primerih, ki jih je zbrala Regula Frei-Stolba v monografiji iz leta 2017,⁴⁸ v kateri najdemo nekaj sorodnih primerov, ki jih je mogoče povezati z vojsko. Gre za primere, ko je bilo vino namenjeno legijski bolnišnici (*valetudinarium*) in je bilo zato oproščeno carine oziroma davka: *immune in r(ationem) val(etudinarii) leg(ionis) I Ad(iutricis)*.⁴⁹ Takih primerov je dokumentiranih več,⁵⁰ imajo pa nekaj skupnih značilnosti: v vseh primerih je prva beseda izpisana v celoti, če pa besedilo ni ohranjeno v celoti, je mogoče sklepati, da je bila prvotno izpisana. Sledi besedna zveza *in r(ationem)*, ki je vedno zapisana na navedeni način. Napis zaključuje enota oziroma njen del, torej legijska bolnišnica, ki je bila očitno prejemnica vsebine soda. Vino je veljalo za sredstvo s skoraj zdravilnimi učinki, torej za tekočino, ki je poškodovancem in bolnikom vračala moči in v zmernih količinah vplivala na boljše počutje oziroma prispevala k vračanju življenjske energije vojakom. V tem kontekstu se zdi smiselno, da vsebina soda ni bila ocarinjena oziroma obdavčena. Ørsted je s pomočjo zelo podobnega žiga iz Akvinka: *immune in r(ationem) ual(etudinarii) leg(ionis) II ad(iutricis)* okvirno pojasnil obdavčitve znotraj vojske (vojaških enot). Naveden žig namreč posredno pokaže, da so bili celo rimski vojaki zavezani plačevanju portorija (*portorium*), predvsem v primeru, ko uvoženi predmet ni bil kupljen ali priskrbljen za splošno rabo celotne legije (oziroma določene enote).⁵¹

Še vedno ostaja vprašanje: lahko tudi v našem

primeru I razumemo kot *immune*? Kot prejemnik namreč ni navedena bolnišnica ali točno določena legija, temveč »samo« šesta centurija, ki je bila del večje enote. Za razliko od vseh ostalih primerov *immune* (če za to besedo dejansko gre) ni izpisana v celoti, kot bi pričakovali. Ob tem ostaja še dvom, ali je bila okrajšana različica besede (torej samo I) dovolj, da jo je bilo mogoče razumeti vsaj takrat, če že ne danes. Ob pogledu na epigrafske baze ne dobimo dodatnih argumentov.⁵² Če se opremo na Ørsteda, bi lahko *immune* s svojim pomenom stala tudi na tem mestu, če je bila pijača namenjena – torej kupljena oziroma nabavljena – za splošno in skupno rabo celotne enote, ne za posameznika (na primer poveljnika enote). Glede na druge primere bi vendarle pričakovali še nadaljevanje besedne zveze *in rationem*, ki pa ga v našem primeru nimamo.

Po posvetu s strokovnjakoma iz Švice (Regula Frei-Stolba in Christophe Schmidt)⁵³ obstaja še ena možna razlaga napisa, ki se zdi ekspertom za vojaške napise še bolj verjetna. VI za znamenjem za centurijo naj namreč ne bi bil vrstilni številnik, kajti kot smo zgoraj že navedli, so centurije le izjemoma označevali na ta način;⁵⁴ v VI bi torej morali prepoznati dve črki, ki bi ju lahko interpretirali kot začetek moškega osebnega imena (*cognomen*), na primer *Victor*, ali katerega drugega dela imenske formule,⁵⁵ morda pa bi lahko šlo celo za začetnici prvega (*praenomen*) in gentilnega imena (*gentilicium*) ali gentilicija in osebnega imena. V tem kontekstu bi v črki I pred znamenjem za centurijo morali videti ime, ki ga ne bo mogoče določiti. Transkripcija napisa bi se torej lahko glasila tako: *I(-) (centuria) Vi(-) ali I(-) (centuria) V(-) I(-)*.

Ponuja pa se še alternativno branje: (*cohors*) *I (centuria) Vi(-) ali V(-) I(-)*, pri čemer je treba predpostaviti, da za kohorto (*cohors*) ni bilo uporabljeno nobeno znamenje. Možnost *I(-) (centuria) Vi(-)* se tako zdi še najbolj verjetna. V tem primeru bi šlo za ime in pripadnost enoti vojaka, ki je dogo oziroma sod izdelal.

Čeprav o pomenu prve črke napisa ne moremo biti povsem prepričani, ni nobenega dvoma, da lahko napis povežemo s prisotnostjo vojske na prostoru Emone. Glede na izsledke arheoloških izkopavanj in raziskav (v prvi vrsti na Prulah, pa tudi drugje po Ljubljani: Tribuna 2, NUK II, Slovenska cesta, Kongresni trg, Šumi) od leta 2003 naprej je o prisotnosti

⁴⁷ Problematika datiranja.

⁴⁸ Frei-Stolba, *Holzfaser*.

⁴⁹ Prav tam, str. 193.

⁵⁰ Prav tam, str. 194.

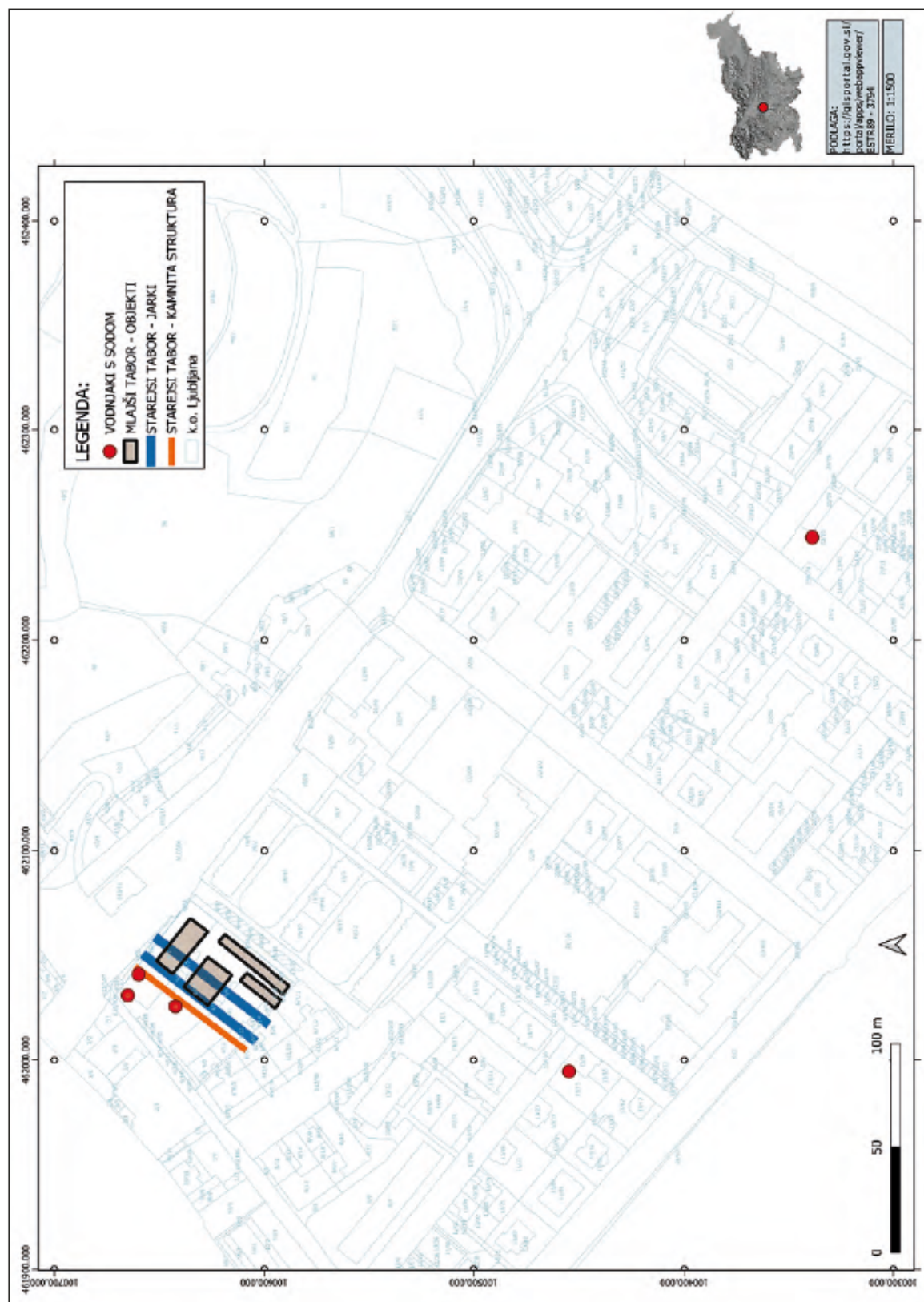
⁵¹ Ørsted, *Roman imperial economy*, str. 345–346, v nadaljevanju pa se dotakne obdavčevanja znotraj vojske oziroma posameznih enot, predvsem legij.

⁵² Če preverimo in poiščemo uporabo besede *immunis* v kakršni koli obliki in kontekstu na epigrafskih spomenikih, ugotovimo, da je beseda večinoma izpisana v celoti, redki so primeri, ko je okrajšana na *im(munis)*, prim. HD: https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/inschrift/suche?hd_nr=&dand=&fo_antik=&fo_modern_fundstelle=&literatur=&dat_jahr_a=&dat_jahr_c=&hist_periode=&catext1=immun&bool=AND&catext2=&sort=hd_nr&anzahl=20&start=100 (4. 2. 2021).

⁵³ Za pomoč se obema iskreno zahvaljujemo.

⁵⁴ Za razliko od legij ali kohort.

⁵⁵ Na primer ime *Vibius*, ki je lahko opravljalo funkcijo prvega imena ali gentilicija.

Zemljevid zgodnjerskih vojaških struktur in vodnjakov na Prulah v Ljubljani (priprava za mljevid Rok Bremec).

rimске vojske na emonskem prostoru mogoče povedati veliko več. Arheološke raziskave na najdišču Tribuna so pokazale, da je bil v srednjavgustejskem obdobju na ravnici med Ljubljano, vznožjem Grajskega griča in izpod njega pritekajočim potokom postavljen vojaški tabor, utrjen z dvojnimi jarkom in obrambnim nasipom oziroma obzidjem.⁵⁶ V notranjosti tabora, ki se je širil proti severozahodu (morda do Levstikovega trga), so bili dokumentirani slabo ohranjeni ostanki tlakovanj in ognjišč. Morda je šlo za utrjeno logistično bazo ali stalni tabor domnevne velikosti 250 x 250 m in površine 4–5 hektarjev.⁵⁷ Dendrokronološke analize pilotov iz obrambnih jarkov ter kronologija drobnih najdb kažejo na nastanek utrdbe okoli leta 10 pr. n. št. (in morda na njeno prenovo po letu 3 n. št.)⁵⁸ ali, kot kažejo nova odkritja, še nekaj let prej, med letoma 20 in 10 pr. n. št.⁵⁹ Vojska je tabor vzdrževala približno naslednjih 10 let, potem je bil opuščen. V poznoavgustejskem času so se tu namestile nove vojaške enote; na območju Tribune so postavili barake večjega tabora, katerega obseg ni znan, saj je segal izven najdišča.⁶⁰ Bil pa je verjetno že po nekaj letih opuščen.⁶¹

V zvezi z gornjo diskusijo ob domnevni besedi *immune*, povezani z oprostitvijo davka vojaški bolnici, tu dodajamo, da je bilo med izkopavanji leta 2008 na najdišču Tribuna odkritih več predmetov, ki kažejo na medicinsko oskrbo znotraj tam odkritega vojaškega tabora.⁶²

V ta kontekst vojaške prisotnosti na Prulah in množine odkritega italjskega gradiva v naselbini pod Grajskim gričem, ki je bilo nedvomno povezano s potrebami vojakov, dobro organizirano trgovsko dobavo in servisiranjem vojske,⁶³ lahko najverjetneje postavimo obravnavani sod, v katerem so na ta prostor očitno pripeljali vino, namenjeno manjši enoti vojske. Ko je odslužil svojemu prvotnemu namenu, so ga ponovno uporabili za ogrodje vodnjaka in kot tak je bil v rabi še nekaj časa. Kljub temu da ostanki lesa (dog) iz vodnjaka niso bili dendrokronološko analizirani in datirani, se okvirna datacija, do katere smo prišli s pomočjo najdene posode v vodnjaku, lepo sklada s opisano situacijo. Sod je svojemu prvotnemu namenu najverjetneje služil v času nastanka oporišča na Prulah; kdaj so ga uporabili za vodnjak, seveda ni popolnoma jasno, zdi se pa verjetno, da se je to zgodilo še v času vojaške prisotnosti na Prulah. Ko

se je vojska od tu umaknila in so tod ob cesti iz Emone proti Sisciji nastale lesene stavbe civilnega značaja (morda skladišča), je vodnjak in s tem sod v njem še vedno lahko bil v rabi vsaj krajše časovno obdobje.⁶⁴

Zaključki

Zaradi novogradnje večnamenskega objekta so novembra in decembra 2019 na posestvu okoli hiše na Cimpermanovi ulici 1 na ljubljanskih Prulah potekala arheološka izkopavanja, s katerimi smo lahko opredelili dve fazi izrabe prostora. Starejša faza sodi dokaj široko v pozno bronasto in/ali starejšo železno dobo ter obsega večino raziskanih struktur, ki so jih v glavnem tvorili številni vkopi jam različnih velikosti in oblik, ter nekatere plasti. Mlajša faza je uvrščena v rimsko obdobje; na podlagi najdb lahko v čas ob koncu 1. stoletja pr. n. št. in v prva desetletja 1. stoletja n. št. uvrstimo jarek za odvodnjavanje oziroma zaščito pred poplavami Ljubljane, ovalen vkop in vodnjak, za katerega konstrukcijo je bil v spodnjem delu uporabljen lesen sod, v zgornjem delu pa je imel kamnit venec. Na dnu polnila vodnjaka je bil popolnoma ohranjen vrč;⁶⁵ uvrstimo ga lahko med velike dvoročajne vrče z vratom, ki so se pojavljali od približno leta 20 pr. n. št. do klavdijskega obdobja, to je v zgodnjecesarškem obdobju. Ena od dog sode je nosila napis.

Rimski leseni sodi, ponovno uporabljeni za konstrukcijo vodnjakov, so na območju nekdanjega rimskega imperija v mokrih, za ohranitev lesa ugodnih okoljih razmeroma pogosta najdba. Nekaj jih poznamo tudi z območja Ljubljane. Izstopa predvsem zamočvirjeno ter zato za ohranitev lesenih predmetov in objektov ugodno območje Prul, kamor sodi v pričujočem prispevku obravnavano najdišče Cimpermanova 1, odkriti pa so bili tudi na najdišču Tribuna in Prijateljeva 26/Privoz 7. Prav tako so jih zasledili na drugi strani reke Ljubljane, na območju arheoloških raziskav na mestu nekdanje stavbe Šumija ob Slovenski cesti in Kongresnega trga. V okolici Ljubljane so bili štirje odkriti na najdišču Kočevarjev vrt na Vrhniki, v antičnem Navportu.

Rimski leseni sodi so bili razmeroma pogosto uporabljeni kot nosilci kratkih in jedrnatih napisov; uvrščamo jih med t. i. *instrumentum domesticum* – torej med napise, ki so jih zapisali na predmete za vsakdanjo rabo. Na obravnavanem sodu s Cimpermanove ulice na Prulah v Ljubljani je dokumentiran nenavaden, do skrajnosti okrajšan napis, zaradi česar

⁵⁶ Vojaković et al., *Poročilo – Tribuna*, str. 89, 91.

⁵⁷ Gaspari, *Nova nagrobna stela*, v tisku.

⁵⁸ Novšak et al., *Zaton*, str. 28–29.

⁵⁹ Novšak et al., *Tribuna 2, Zvonarska in Tesarska ulica*, str. 112.

⁶⁰ Novšak et al., *Zaton*, str. 30.

⁶¹ Vojaković et al., *Poročilo – Tribuna*, str. 100.

⁶² Jožica Hrustel na strokovnem srečanju Rimska vojska na območju današnje Slovenije, Narodni muzej Slovenije, 17.–18. 11. 2011, naslov predavanja »Tribuna. Medicinski pripomočki«.

⁶³ Žerjal, *Obrežje Ljubljane na Prulah*, str. 65.

⁶⁴ Prim. Gaspari, *Nova nagrobna stela*, v tisku. V tem članku je kronološko predstavljena tudi celotna zgodovina zgodnje vojaške prisotnosti na območju Emone (Prule, NUK II, Slovenska c., Rimska c., Kongresni trg ...), ki jo natančneje poznamo predvsem na osnovi arheoloških zaščitnih izkopavanj v zadnjih slabih dvajsetih letih.

⁶⁵ V sodu je bila to edina najdba.

je interpretacija precej otežena. Od štirih znamenj, ki so bila vrezana na zunanost doge: I > VI, je samo eno nedvoumno, namreč znamenje, za katerim se gotovo skriva manjša vojaška enota: centurija (> je nje uveljavljeno znamenje). V črki pred njim in v dveh za njim pa moramo najverjetneje prebrati imena: na I naj bi se tako začel imeniti centurij, VI pa bi lahko bili začetek imena vojaka (na primer *Victor* ali *Vibius*), ki je dogo oziroma celoten sod izdelal. Manj verjetno je, da bi se za I skrivala beseda *immunis* in v VI vrstilni števniki šest, čeprav bi napis potem lahko razumeli, kot da je bila vsebina soda neobdavčena, ker je bila namenjena za celotno enoto, torej šesto centurijo. Kljub temu da ni mogoče podati enoznačne in dokončne razlage napisa na sodu, ni nobenega dvoma, da je napis in s tem sod mogoče povezati z vojaško prisotnostjo na Prulah, o čemer zahvaljujoč arheološkim raziskavam v zadnjih skoraj dvajsetih letih vemo vedno več.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

- Berden, Tina in Čufar, Katarina in Horvat, Jana: Selected Early Imperial Contexts from Nauportus: Breg Area. *Chronologie und vergleichende Chronologien zum Ausgang der Römischen Republik und zur Frühen Kaiserzeit* (ur. Heimo Dolenz in Karl Strobel). Klagenfurt am Wörthersee: Landesmuseum für Kärnten, 2019, str. 35–62.
- Bevan, Andrew: Mediterranean Containerization. *Current Anthropology* 55, No. 4, 2014, str. 387–418.
- Čakš, Grega: Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih na lokaciji Prijateljstva 26/Privoz 7, Prule. Slovenska Bistrica: PJP, d. o. o., 2017.
- Čufar, Katarina in Horvat, Jana in Tolar, Tjaša in Berden, Tina in Merela Maks: Raziskovalni potencial lesa sodov iz rimskih vodnjakov. *Les/Wood* 68/1, 2019, str. 47–60.
- Dobson, Brian: The Significance of the Centurion and »Primipilares« in the Roman Army and Administration. *Roman Officers and Frontiers* (ur. D. J. Breeze in B. Dobson). *Mavors Roman Army Researches* 10, 1993, str. 143–185.
- Frei-Stolba, Regula: *Holzfässer. Studien zu den Holzfässern und ihren Inschriften im römischen Reich mit Neufunden und Neulesungen des Fassinschriften aus Oberwinterthur/Vitodurum*. Zürich, Egg: 2017 (Zürcher Archäologie Heft, 34).
- Gaspari, Andrej in Bekljanov Zidanšek, Iris in Krajšek, Jure in Masaryk, Rene in Mišček, Alenka in Novšak, Matjaž: Novejša arheološka spoznanja o Emoni med zatonom prazgodovinske skupnosti in gradnjo rimskega mesta (druga polovica 1. stol. pr. n. š. in začetek 1. stol. n. š.). *Emona: mesto v imperiju* (ur. Mojca Ferle). Ljubljana: MGML, 2014, str. 135–165.
- Gaspari, Andrej: Nova nagrobna stela za veterana 15. Apolonove legije iz Emone. – V tisku.
- Gaspari, Andrej: *Voda v rimski Emoni. Razvoj vodooskrbe in komunalne infrastrukture v rimskih mestih: primer kolonije Julije Emone*. Ljubljana: MGML, 2016.
- Hrustel, Jožica in Hvalec, Samo in Porenta, Sašo in Vojaković, Petra: *Poročilo o arheoloških raziskavah na območju gradnje parkirne hiše v Ljubljani, Kongresni trg, februar 2009–maj 2011, Zvezek V, Sektorska poročila*. Ljubljana: Arhej, MGML, 2011.
- Korošec, Branko: *Ljubljana skozi stoletja. Mesto na načrtih, projektih in v stvarnosti*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1991.
- Le Bohec, Yann (ur.): *The Encyclopedia of the Roman Army*. Chichester: Wiley/Blackwell, 2015.
- Masaryk, Rene: *Poročilo o arheoloških raziskavah na območju gradnje parkirne hiše v Ljubljani, Kongresni trg, februar 2009–maj 2011, Zvezek I, Uvod*. Ljubljana: Arhej, MGML, 2011.
- Novšak, Matjaž in Bekljanov Zidanšek, Iris in Brečić, Jerica in Žitko, Neža in Vojaković, Petra in Žerjal, Tina in Erjavac, Robert in Češarek, Dejan: *Arheološke raziskave za objekt »Intervencijska pot, Zvonarska cesta, zunanja ureditev objekta Pirnat (delno) ob Karloški cesti v Ljubljani – nova gradnja in investicijsko vzdrževalna dela«*. *Tribuna 2, Zvonarska in Tesarska ulica*. Prvo strokovno poročilo o predhodni arheološki raziskavi – arheološka izkopavanja in arheološka raziskava ob gradnji. Ljubljana: MGML, ARKLJ, 2019.
- Novšak, Matjaž in Bekljanov Zidanšek, Iris in Vojaković, Petra: Zaton predrimske naselbine na Tribuni. Razumevanje morebitne diskontinuitete poselitve med zadnjo fazo latenskega naselja in rimskim vojaškim taborom. *Emona MM, Urbanizacija prostora – nastanek mesta* (ur. Boris Vičič in Bernarda Županek). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017, str. 9–52.
- Ørsted, Peter: *Roman imperial economy and Romanization: a study in Roman imperial administration and the public lease system in the Danubian provinces from the first to the third century A.D.* Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 1985.
- Sands, Rob in Marlière, Elise: Produce, Repair, Reuse, Adapt, and Recycle: The Multiple Biographies of a Roman Barrel. *European Journal of Archaeology*, 23/3, 2020, str. 356–380.
- Schindler-Kaudelka, Eleny: *Die gewöhnliche Gebrauchskeramik vom Magdalensberg. Helltonige Krüge und Verwandtes*. Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 10. Klagenfurt: Verlag des Landesmuseums für Kärnten, 1975 (Kärntner Museumsschriften, 72).

Tamerl, Ingrid: Cupae et cuparii – Überlegungen zum Hozfass und zum Fassbinderhandwerk in der römischen Antike. *Archäologische Berichte* 27, 2017, str. 187–202.

Vičar, Ana in Tica, Gojko in Bremec, Rok: *Poročilo o izvedbi arheoloških izkopavanj za novogradnjo večnamenskega objekta z rušenjem obstoječega objekta na lokaciji Ljubljana-Prule, Cimprmanova ulica 1 (parc. št. 13/13, 13/18 in 13/24, k. o. Prule)* (neobjavljeno poročilo). Planina, Ljubljana, Kranj: Tica Sistem, d. o. o., 2020.

Vojaković, Petra in Novšak, Matjaž in Žerjal, Tina in Verbič, Tomaž in Krajšek, Jure in Hrustel, Jožica: *Poročilo o predhodnih arheoloških raziskavah na lokaciji Ljubljana – stanovanjska soseska Tribuna*. Strokovno poročilo. Ljubljana: ZVKDS OE Ljubljana, Arhej, d. o. o., 2011.

Žerjal, Tina in Černe, Mija in Nanut, Tina in Verbič, Tomaž: *Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih na območju predvidene gradnje stanovanjske hiše Glazar, Perkovič, Bevk (parcela št. 13/28, k. o. Prule)* (neobjavljeno poročilo). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za preventivno arheologijo, 2012.

Žerjal, Tina: *Obrežje Ljubljanice na Prulah (Ljubljana) v avgustejskem obdobju / The bank of the Ljubljanica at Prule (Ljubljana) in the Augustan period. Emona MM, Urbanizacija prostora – nastanek mesta / Urbanisation of space – Beginning of a town* (ur. Boris Vičič in Bernarda Županek). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017, str. 53–69.

SPLETNI VIRI

BBC

<http://www.bbc.co.uk/ahistoryoftheworld/objects/kSM4drOdR0q3BhdETEBlgA>

HD: Epigraphische Datenbank Heidelberg

<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home?&lang=de>

Hexham Courant

<https://www.hexham-courant.co.uk/news/16621743.over-the-barrel-with-delight-at-roman-site>

S U M M A R Y

The inscribed Roman barrel from Cimprmanova ulica in Ljubljana

Due to the construction of a multi-purpose building on the estate around the house at Cimprmanova ulica 1 in the Prule district in Ljubljana in November and December 2019, archaeological excavations were carried out with which two phases of the use of space were defined. The older phase belongs fairly roughly in the Late Bronze and/or Early Iron Age and encompasses the majority of researched structures that were mostly composed of numerous digs for pits of various sizes and forms, and some of the layers. The younger phase is assigned to the Roman period; based on finds, the drainage ditch or protection from flooding by the Ljubljanica, an oval dig-in, and a well for the construction of which a wooden barrel was used in the bottom part and which had a stone wreath in the top part can be ascribed to the time at the end of the 1st century BC and the first decades of the 1st century AD. At the bottom of the well filling, a completely preserved pitcher was found (this was the only find within the barrel), which can be assigned among big double-handled pitchers with a neck that appeared from approximately 20 BC to the Claudian period, i.e. in the Early Roman period. One of the barrel staves bore an inscription.

Roman wooden barrels reused for the construction of wells are a relatively frequent find in the territory of the Roman Empire in wet environments appropriate for the preservation of wood. A few are also known from the area of Ljubljana. Especially apposite is the marshy area, thus appropriate for the preservation of wooden objects and structures of Prule, to which the site of Cimprmanova 1 discussed in this article belongs, but barrels were also discovered at the sites of Tribuna and Prijateljjeva 26/Privoz 7. They were also unearthed on the other bank of the Ljubljanica river, in the area of archaeological research in the former Šumi building along Slovenska cesta and Kongresni trg. Around Ljubljana, four were discovered at the site of Kočevarjev vrt in Vrhnika, in antique Nauportus.

Roman wooden barrels were relatively frequently used as bearers of short and concise inscriptions; they are assigned among the so-called instrumentum domesticum – therefore, among inscriptions written on objects of everyday use. On the discussed barrel from Cimprmanova ulica, an unusual, utterly abbreviated inscription is documented, the shortness of which makes the interpretation extremely difficult. From four marks incised on the staff's exterior: I > VI, only one is unambiguous; i.e. the sign behind

which a smaller military unit is certainly hidden: a century (namely, > is its established sign). In the letter in front of it and in two after, we probably have to read names: I could be the beginning of the century's name, while VI could be the beginning of a soldier's name (e.g. Victor or Vibius), who made the stave or the entire barrel. It is less probable that I would hide the word *immunis* and VI the ordinal numeral six, even though, in this case, the inscription could be understood as denoting that the barrel's content

was untaxed because it was intended for the entire unit, therefore the sixth century. Although it is not possible to give a definite and final explanation of the inscription on the barrel, there can be no doubt that the inscription and with it the barrel can be connected to the military presence at Prule, about which, thanks to archaeological research in the last, almost twenty years, we know increasingly more.

(prevod povzetka: Maja Sužnik)

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5LIM
94(497.41/.43)"11/13"

Prejeto: 15. 2. 2021

Martin Beledoc. dr., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
E-pošta: martin.bele@gmail.com

Limbuš in Limbuški med 12. in 14. stoletjem*

IZVLEČEK

V članku so analizirani viri in literatura v zvezi z začetki limbuškega gospodstva, tamkajšnje rodbine ter njenega gradu. Najprej je obravnavan (ne popolnoma jasen) izvor rodbine gospodov Limbuških, zatem je razčlenjeno njihovo politično delovanje. Kar se tiče njihovega izvora, je v že v preteklosti prihajalo do nasprotujočih si zaključkov. Te avtor v pričujočem članku pretrse in predstavi svoje ugotovitve. Nato opiše politične in vojaške aktivnosti različnih članov limbuške rodbine ter njihove sorodstvene povezave z drugimi rodbinami tedanje vojvodine Štajerske.

KLJUČNE BESEDE

gospodje Limbuški, gospodje Mariborski, slovenska Štajerska, 12. in 13. stoletje, grof Bernhard Spanheimski, štajerski mejni grof Otokar III., kralj Otokar II. Přemysl, kralj Bela IV., ministeriali

ABSTRACT

LIMBUŠ AND THE LORDS OF LIMBUŠ BETWEEN THE TWELFTH AND FOURTEENTH CENTURY

The article analyses the sources and literature on the beginnings of the seignior, the family, and the castle of Limbuš. It first discusses the (not entirely clear) origin of the Lords of Limbuš and then describes their political activities. Regarding the family's origin itself, several contradictory conclusions have been made in the past. The author of the article scrutinizes them and presents his own conclusions, and then depicts the political and military activities of various members of the Limbuš family and their family relations with other families of the then Duchy of Styria.

KEY WORDS

Lords of Limbuš, Lords of Maribor, Slovenian Styria, twelfth and thirteenth centuries, Count Bernhard von Spanheim, Ottokar III of Styria, Ottokar II of Bohemia, King Bela IV, ministeriales

* Članek je nastal v okviru programske skupine Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A) *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, ki jo financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

Uvod

V članku smo raziskali izvor, politično in vojaško delovanje ter rodbinske povezave gospodov iz Limbuša pri Mariboru – rodbine, ki je tam živela med 12. in 14. stoletjem. Pri pisanju smo uporabili tako primarne vire kot že obstoječo (avstrijsko ter slovensko) literaturo. Kot prvo je treba omeniti t. i. Deželno knjigo Avstrije in Štajerske (*Landbuch von Österreich und Steier*), nastalo v drugi polovici 13. stoletja. V Otokarjevi Avstrijski rimani kroniki (*Ottokars Österreichische Reimchronik*), najpomembnejšem zgodovinopisnem besedilu vzhodnoalpskega prostora iz zgodnjega 14. stoletja, pripadnikov rodbine Limbuških ne najdemo. Poleg Deželne knjige je bilo pri pisanju prispevka uporabljenih nekaj neobjavljenih listin iz Arhiva Republike Slovenije ter štajersko listinsko gradivo, ki so ga zbrali in obdelali Joseph von Zahn, Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy, Reinhard Härtl, Hermann Weisflecker in Annelies Redik (UBSt I–IV, RHSt I–II). Prav tako smo uporabili listinsko gradivo za srednjeveško zgodovino Koroške, ki sta ga zbrala August von Jaksch in Hermann Wiessner (MDC III–IX), Gradivo za zgodovino Slovencev (oziroma slovensko zgodovino) v srednjem veku, ki sta ga zbrala Franc in Milko Kos, ter – na podlagi gradiva Boža Otorepca – France Baraga (Gradivo IV–VI), Celjsko knjigo listin (CKL), ki jo je izdal Dušan Kos, ter Gradivo za zgodovino Maribora (GZM), ki ga je zbral Jože Mlinarič.

Med medievisti, ki so se z Limbuškimi v preteklosti že srečevali, je treba na prvo mesto postaviti Hansa Pircheggerja. Ta jih je v svojem delu *Untersteiermark* omenjal že leta 1962.¹ Limbuš je bil sicer le ena mnogih spodnještajerskih posesti in gradov, ki jih je Pirchegger obravnaval, v podrobnejše preučevanje njihove preteklosti pa se ni spuščal. Leta 1976 je o limbuški gosposčini pisal Jože Mlinarič,² a je šlo za študijo skozi daljše časovno obdobje (vse do 19. stoletja), tako da limbuška plemiška rodbina ni bila podrobneje obravnavana. O nastanku limbuškega gradu je leta 1990 na kratko pisal kastelolog in umetnostni zgodovinar Ivan Stopar.³ Nekaj več vrstic je rodbini poldrugo desetletje kasneje v delu o štajerskih in kranjskih gradovih posvetil Dušan Kos,⁴ za njim pa (v sklopu obravnave Mariborskih in Viltuških gospodov ter skupaj z Rajnholdom Vavro in Danico Perše) Rajmund Lamprecht.⁵ Nazadnje je več članov rodbine (kakor tudi grad sam) v obravnavi mariborske zgodovine v 13. stoletju omenjal Tone Ravnikar.⁶ Na naslednjih straneh bomo sku-

šali limbuško rodbino, njen izvor, člane ter njihove aktivnosti med 12. in 14. stoletjem predstaviti čim bolj celovito.

Splošno politično dogajanje

Območje današnjega slovenskega Podravja je v prvih letih 12. stoletja padlo v roke grofu Bernhardu iz dinastije Spanheimov, ki je imela vojvodski naslov na Koroškem. Ko je Bernhard leta 1147 umrl na križarskem pohodu,⁷ je njegove podravske posesti podedoval štajerski mejni grof Otokar III. (1124–1164), katerega sin in soimenjak je leta 1180 postal prvi štajerski vojvoda. Ko je leta 1192 tudi ta umrl, je štajerski vojvodski naslov prešel v roke dinastije Babenberžanov, ki so kot vojvode že vladali na Avstrijskem. Med letoma 1192 in 1246 so Štajerski tako vladali vojvode Leopold V., Leopold VI. ter Friderik II. (Prepirljivec), vsi iz babenberške dinastije. V času svoje vladavine se je predvsem vojvoda Friderik II. (ki je vladal od leta 1230) zapletal v hude politične spore in oborožene spopade – tako s svojimi sosedi kot s takratnim cesarjem. Slednjič je leta 1246 padel v boju z vojsko ogrskega kralja Bele IV. Otokar, ki bi ga nasledili, ni imel.⁸

Babenberška dinastija je s Friderikom v moški liniji izumrla, za vojvodino Avstrijo in Štajersko pa se je vnel hud boj. Avstrijo je leta 1251 pridobil moravski mejni grof (od leta 1253 češki kralj) Otokar II. Přemysl, Štajersko pa leta 1254 ogrski kralj Bela IV. Leta 1260 je Otokar II. zasedel še Štajersko, ogrske čete pa mu je uspelo premagati v bitki pri Groißenbrunn (45 km vzhodno od Dunaja). Nato je obe vojvodinama vladal do jeseni 1276.⁹ Novi vladar Svetega rimskega cesarstva, leta 1273 izvoljeni Habsburžan Rudolf I., je Otokarja II. tedaj prisilil, da se je babenberški dediščini odpovedal. Napetost med vladarjema se zatem ni podela, do odločilne bitke med njima pa je prišlo konec avgusta 1278 pri Dürnkrutu (55 km severovzhodno od Dunaja). Otokar II. je tedaj izgubil tako bitko kot življenje. Avstrija in Štajerska sta bili sedaj v Rudolfovih rokah.¹⁰

Tako Bela IV. kot Otokar II. sta na Štajerskem vladala s pomočjo svojih deželnih glavarjev. Obeh se je slednjič prijel sloves samovoljnih in avtoritarnih vladarjev, ki sta se Štajercem zelo zamerila. Medtem ko se je štajersko plemstvo ogrski nadoblasti uprlo konec petdesetih let 13. stoletja (kar je bila voda na mlin političnim ambicijam češkega kralja), si proti Otokarju II. v začetku ni upalo nastopiti odkrito. Konec leta 1276 se je velika skupina najpomembnejših

¹ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 108–111.

² Mlinarič, *Limbuš pri Mariboru*, str. 68–92.

³ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 67–68.

⁴ Kos, *Vitez in grad*, str. 315–316.

⁵ Lamprecht, *Izvor in razvoj*, str. 20–22, 28; Lamprecht et al., *Grad Viltuš*, str. 9.

⁶ Ravnikar, *Maribor v 13. stoletju*, str. 55, 60–62.

⁷ Štih, *Rodbina koroških Spanheimov*, str. 57–66.

⁸ Lechner, *Die Babenberger*, str. 35–80; Dopsch, *Länder und Reich*, str. 190–194.

⁹ Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 114–117; Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 100–107.

¹⁰ UBSt IV, št. 605; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 81–84.

štajerskih in koroških plemičev slednjič razglasila za privržence in vazale Rudolfa Habsburškega. Skupina štajerskih plemičev je prav tako na Rudolfovi strani sodelovala v bitki pri Dürnkrutu. Med njihove razloge za boj proti Otokarju lahko štejemo tudi maščevanje smrti Sigfrida Marenberškega, izredno aktivnega štajerskega plemiča, ki ga je češki kralj na prelomu med letoma 1271 in 1272 dal usmrtiti.¹¹

Decembra 1282 je Rudolf kot kralj na državnem zboru v Augsburgu sinovoma Albrehtu I. in Rudolfu II. podelil Avstrijo, Štajersko, Kranjsko in Slovensko marko (junija 1283 se je moral Rudolf II. svoji oblasti odpovedati).¹² Štajerska je ostala v habsburških rokah do konca našega časovnega okvira. Rudolf I. je julija 1291 umrl, Albreht I. pa se je moral tik zatem spoprijeti še z obsežnim uporom štajerskega in koroškega plemstva. Štajerci so Habsburžanu zamerili nepripravljenost, da bi jim potrdil njihove stare pravice, ter avtoritativno vladlo. Marca 1292 jih je Albrehtu I. uspelo pomiriti.¹³ Tudi v kontekstu državne politike v cesarstvu je žel uspehe. Slednjič se je leta 1298 – prav tako kot pred tem njegov oče – povzpел do kraljevske časti v cesarstvu. Deset let zatem ga je umoril nečak Janez, sin njegovega brata Rudolfa II.¹⁴

Albreht je že novembra 1298 sinovom Rudolfu III., Frideriku Lepemu in Leopoldu I. ter nadaljnjim moškim potomcem podelil v fevd Avstrijo in Štajersko, poleg tega še Kranjsko s Slovensko marko in Pordenone. Rudolf III. (ki je zatem postal še češki kralj) je umrl že leta 1307, vojvodini Avstrija in Štajerska pa sta prešli v roke njegovega mlajšega brata Friderika.¹⁵ Ta se je skušal polastiti še češkega prestola, a je bil v boju zanj uspešnejši koroški vojvoda Henrik Goriško-Tirolski, saj se je moral Friderik po nenadni očetovi smrti spopasti še s kupom drugih težav. Henriku se na češkem prestolu sicer ni uspelo obdržati. Konec leta 1310 so ga od tam pregnale sile kralja Henrika VII. Luksemburškega.¹⁶ Do dokončne pomiritve med goriško-tirolsko in habsburško stranjo je prišlo poleti 1311. Takrat je moral koroški vojvoda habsburški strani predati Savnijo, ki so jo Goriško-Tirolski do tedaj imeli v zastavi od Habsburžanov.¹⁷

Habsburžani so leta 1335 – po smrti Henrika Goriško-Tirolskega – neposredno zavladali še na Koroškem in Kranjskem. Friderik Lepi je bil tedaj že pokojni, nasledila pa sta ga mlajša brata Albreht II. in Oton. Po Otonovi smrti je Albreht II. (leta 1355)

sinovom Rudolfu IV., Frideriku, Albrehtu III. in Leopoldu III. ukazal vladati »združeno in v brat-ski ljubezni«. V praksi je s tem prepovedal vsakršno delitev habsburških dežel. Friderik je umrl že nekaj let zatem, preostali bratje pa so leta 1364 še enkrat sklenili podobno pogodbo. Naslednje leto je umrl še Rudolf IV. Preživela brata Albreht III. in Leopold III. sta leta 1379 sklenila t. i. sporazum v Neuburgu (na severnem Štajerskem), s katerim sta (očitno v nasprotju z določili iz leta 1355) razdelila svojo dediščino. Novonastala albertinska linija dinastije je zdaj (v grobem) obdržala Avstrijo, leopoldinska pa Štajersko, Koroško, Kranjsko s Slovensko marko ter Tirolsko. Šele Maksimilijanu I. je ob koncu 15. stoletja uspelo spet združiti habsburške dedne dežele.¹⁸

O izvoru Limbuških

Med letoma 1276 in 1281 (še najverjetneje okrog leta 1277), ko je bila usoda Avstrije in Štajerske še negotova in je kralj Rudolf I. svojim potomcem pot do oblasti v Vzhodnih Alpah šele utiral, je na Dunaju nastalo besedilo, danes znano kot *Deželna knjiga Avstrije in Štajerske*. To delo je torej nastalo v okviru Rudolfovih priprav na skorajšnji prevzem babenberške dediščine, za katero pa je bilo treba dokazati, da so jo Babenberžani pridobili na zakoniti način (torej predvsem z nakupom ali dedovanjem).¹⁹ S tem namenom so sestavljavci *Deželne knjige* v njej pisali tudi o dogodkih 130 let pred svojim časom. Ko so tako naštevati posesti in rodbine, ki jih je po smrti zgoraj omenjenega grofa Bernharda Spanheimskega leta 1147 podedoval mejni grof Otokar III., so bili omenjeni tudi gospodje Limbuški in Mariborski.²⁰

Številni starejši zgodovinopisci so v *Deželni knjigi* videli zanesljiv vir. Na podlagi tega je že v obstoječi in zgoraj omenjeni literaturi prihajalo do sklepov, da so bili Limbuški pred letom 1147 Bernhardovi ministeriali.²¹ Po drugi strani je iz *Deželne knjige* že dolgo znanih več netočnosti in pomanjkljivosti. Med slovenskimi zgodovinarji je nanje (v zvezi z nastankom Maribora) opozoril že Ljudmil Hauptmann,²² kasneje pa je o problemu pisal tudi Peter Štih.²³ Te ugotovitve so nekateri kasnejši zgodovinarji očitno upoštevali. Trditve, da je Otokar III. Limbuške podedoval od Bernharda Spanheimskega, niso več po-

¹¹ UBS IV, št. 600; CKL, št. 48; Kusternig, *Die Schlacht*, str. 268, 284–285; Pferschy, *Zur Beurteilung*, str. 376–377.

¹² Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 84–85.

¹³ MDC VI, št. 212, 256–257, 259; Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 100–107.

¹⁴ Reifenscheid, *König Albrecht I.*, str. 384, 386–387.

¹⁵ MDC VI, št. 418; MDC VII, št. 20; Reifenscheid, *König Albrecht I.*, str. 388.

¹⁶ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 113–115.

¹⁷ MDC VIII, št. 49, 51, 377; Kosi, *Dežela*, str. 543–544.

¹⁸ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 144–145, 168, 178–180.

¹⁹ Štih, K predzgodovini mesta Maribor, str. 244.

²⁰ Landbuch von Österreich und Steier, str. 708 (*Der grave Pernhart von Marpurch der dinget dem marchgraven Otokar von Steyr ... den selben graven Pernhart gehörten an diese dienstman ... di von Lewoenbach, die von Marhpurch ...*).

²¹ Mlinarič, *Limbuš pri Mariboru*, str. 70, 75 (besedilo in opomba 83); Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 108; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 67; Dopsch, *Die steirischen Otokare*, str. 117 (Dopsch omenja Mariborske, Limbuških ne).

²² Hauptmann, *Mariborske studije*, str. 77–79.

²³ Štih, K predzgodovini mesta Maribor, str. 246–248.

navljali oziroma so vsaj opozarjali na obstoječe napake.²⁴

Po vsem povedanem lahko mirne duše trdimo, da je podatek o spanheimskem izvoru Limbuških v najboljšem primeru vprašljiv. Po drugi strani se – ostalim napakam navkljub – zdi (sicer zelo malo) mogoče, da bi izmed vseh držala ravno navedba o Limbuških. Sestavljavci *Deželne knjige*, katerih glavni namen je bil – kot rečeno – predvsem pomagati Rudolfovim sinovom do dediščine, se morda niso motili ravno glede njih. Pri reševanju tega problema bi si morda mogli pomagati z drugimi ohranjenimi viri, ki pa jih – vsaj za sredo 12. stoletja in za Limbuške – ni v izobilju. V spremstvu Bernharda Spanheimskega Limbuških ne najdemo. Naslednja sled, ki jo o kakem pripadniku obravnavane rodbine sploh imamo, je šele iz leta 1189. V listini, ki jo je salzburskemu nadškofu izdal grof Adalbert Bogenski, med pričami najdemo tudi Leopolda Limbuškega (*Lupolt de Leumbach*), ki sicer priča takoj za dvema Mariborskima.²⁵

Sorodstvene vezi med Mariborskimi in Limbuškimi so v preteklih letih omenjali Ravnika,²⁶ Kos in Lamprecht.²⁷ Zdi se verjetno, da so imeli prav, a tudi v tem primeru so dokazi o Limbuških pomanjkljivi. Glede Mariborskih je jasno, da niso bili nekdanji Bernhardovi ministeriali, pač pa štajerski ministeriali, ki jih je iz Traungaua na severu šele po letu 1147 pripeljal Otokar III. ali pa celo še kasneje njegov sin. Šlo je za vejo Gundakarjev, katerih druge veje so se imenovali še po Wildonu oziroma Riegersburgu ter kmalu zatem po Viltušu.²⁸ Tudi v že omenjenem Hauptmannovem besedilu o izvoru Mariborskih najdemo (sicer bežno) omembo Lembacha pri Riegersburgu (kraja ležita slabih 5 km vsakebi), od koder je morda izviralo ime Limbuša v današnji Sloveniji. Kakor navaja Hauptmann, je del Lembacha pri Riegersburgu še leta 1822 spadal pod Limbuš.²⁹

Konkretnih dokazov o sorodstvenih vezeh med Limbuškimi in Mariborskimi nimamo. Ves obravnavani časovni okvir se Limbuški v ohranjenih listinah sicer pojavljajo poleg Mariborskih (in Viltuških), a le mestoma in večkrat v družbi mnogih drugih lokalnih plemičev.³⁰ Imena, ki jim sledimo v obeh rodbinah,

so Konrad, Ulrik, Gotfrid in Oton, medtem ko je glavno moško rodbinsko ime pri Limbuških sploh težko razbrati. Morda je šlo za ime Leopold, Verner ali Konrad (pri ženskah se dvakrat pojavi ime Zofija). Še najboljši argument za sorodstvene vezi med Mariborskimi in Limbuškimi se zdi motiv v njihovih grbih. V obeh primerih – kakor tudi pri Viltuških,³¹ ki so dokazano mariborska veja – gre za variacije vzpenjajočega se leva.³² Medtem ko je torej res zelo verjetno, da so bili gospodje Limbuški s konca 12. stoletja sorodniki Mariborskih (ter Riegersburških oziroma Wildonskih in Viltuških), je šlo pri njih morda za neko danes izredno slabo poznano stransko vejo Gundakarjev,³³ o kateri se v virih ni ohranilo dovolj podatkov. Po vsem povedanem je treba torej zaključiti, da je zapis o Limbuških (kakor tudi Mariborskih) v *Deželni knjigi Avstrije in Štajerske* le še ena od napak njenih avtorjev. Njihovi predniki na območje Limbuša očitno niso prišli s spanheimskih koroških posesti, tako da jih Bernhard ni mogel zapustiti svojemu nasledniku. Še najbolj verjetno je, da so v novo domovino res dospeli v spremstvu Otokarja III., torej šele po Bernhardovi smrti, in sicer iz Traungaua, ki je bil takrat (do leta 1254) še del Štajerske.

Prva desetletja rodbine in odnosi s šentpavelskim samostanom

Limbuško gospostvo je bilo vse od svojega nastanka ves čas deželnoknežji fevd, torej najprej otokarski, nato babenberški, zatem kraljev Bele IV. in Otokarja II. Premysla ter nazadnje habsburški. Poleg tega je ležalo ravno na takem mestu, da je popolnoma presekalo posesti šentpavelskega samostana.³⁴ Posledično najdemo Limbuške v šentpavelskih listinah ter noticah tradicijskih knjig. Iz teh zapisov lahko sklepamo, da so si Limbuški – ki so najbrž lahko računali na zaslombo pri svojih sorodnikih in vsakokratnem štajerskem vojvodi – neupravičeno prilaščali samostansko posest. V času med letoma 1193 in 1200 je šentpavelski opat Leopoldu (I.) iz Limbuša prepustil posest pri Pekrski gorci in tamkajšnjo vas ter tri hube v Bistrici (pri Limbušu). V zameno je Leopold opatu odstopil dve kmetiji pri Kamnici, 24 veder vina letno in posest Šober ob Dravi.³⁵

V istem obdobju v podobnem odnosu do šentpavelskega opata ponovno najdemo nekega Leopolda (*Quidam etiam Liupoldus nomine*),³⁶ pri katerem je šlo zelo verjetno spet za prej omenjenega Limbuškega. Za takega ga imata tako Ravnika kot Mlinarič in

²⁴ Kos, *Vitez in grad*, str. 315; Lamprecht, *Izvor in razvoj*, str. 20; Lamprecht et al., *Grad Viltuš*, str. 9; Ravnika, *Maribor v 13. stoletju*, str. 61–62; Pirchegger, *Landesfürst und Adel I*, str. 21; Hausmann, *Die steirischen Otakare*, str. 226–227.

²⁵ Gradiivo IV, str. 760.

²⁶ Ravnika, *Maribor v 13. stoletju*, str. 61–62.

²⁷ Kos, *Vitez in grad*, str. 315; Lamprecht, *Izvor in razvoj*, str. 28.

²⁸ Štih, *K predzgodovini mesta Maribor*, str. 253; Hauptmann, *Mariborske studije*, str. 78; Kos, *Vitez in grad*, str. 327; Lamprecht, *Izvor in razvoj*, str. 13–22; Ravnika, *Maribor v 12. stoletju*, str. 10–11, 24–25; Ravnika, *Maribor v 13. stoletju*, str. 56–57.

²⁹ Gradiivo IV, št. UBSI II, št. 133, str. 677; Hauptmann, *Mariborske studije*, str. 68–69.

³⁰ Gradiivo IV, str. 760, 851; UBSI I, št. 712; MDC III, št. 1425; UBSI III, št. 280; UBSI IV, št. 554; GZM II, št. 80; GZM III, št. 65; GZM IV, št. 8.

³¹ Bele, *Viltuška veja*, str. 8–9.

³² Kos, *Vitez in grad*, str. 315, 327, 389, 391; Pirchegger, *Die Herrschaft Marburg*, str. 24; Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 109.

³³ Tako je očitno skledal že Lamprecht (*Izvor in razvoj*, str. 28).

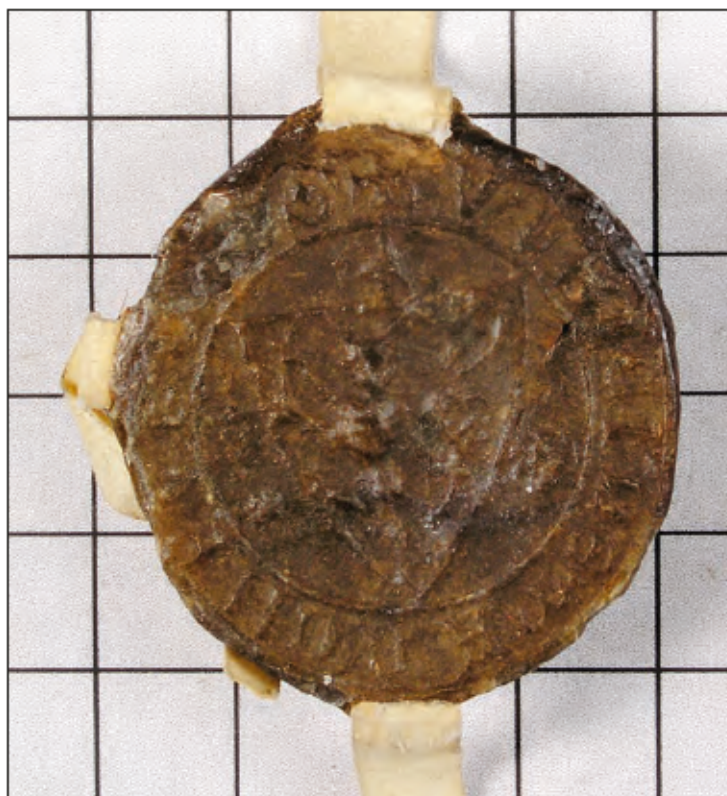
³⁴ Ravnika, *Maribor v 13. stoletju*, str. 62.

³⁵ GZM I, št. 31; MDC III, št. 1400.

³⁶ GZM I, št. 32; UBSI II, št. 182.

Pečat Henrika IV. Viltuškega (SI AS 1063, št. 5790, 1325 IX 14).

Pečat Ulrika IV. Mariborskega (SI AS 1063, št. 6068, 1309 VIII 10).

Limbuš v 17. stoletju (Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, 1681).

najverjetneje se ne motita.³⁷ To lahko trdimo že zato, ker med pričami omenjenega dejanja najdemo tudi dva moža po imenu *Wdalricus de Marpurch et frater eius Gotfridus*. Očitno je šlo za mariborska brata, ki sta v istem času že imela v rokah novi grad Viltuš in sta, prav tako kot Leopold, samostanu iz rok trgala posesti.³⁸ Zdaj sta pri tem očitno pomagala še svojemu sorodniku Leopoldu, ki si je na samostanski zemlji v Kamnici na silo postavil grad. Prav tako se je polastil še neke druge šentpavelske vasi, imenovane *Vollenanger*. Da bi grad opustil in mu vas vrnil, je bil opat Leopoldu prisiljen izročiti 20 srebrnih mark,³⁹ cesar gotovo ni storil z veseljem.

Med letoma 1193 in 1220 naletimo tudi na nekoga Berengarja iz Limbuša (*de Leunbach*).⁴⁰ Tudi njemu je šentpavelski samostan, ki mu je med letoma 1192 in 1222 načeloval opat Ulrik,⁴¹ moral plačati, da mu je vrnil neki vinograd (*C denarios pro vinea una*).⁴² O Berengarjevih družinskih vezeh z Leopoldom na podlagi virov ne moremo reči nič konkretnega. Moža sta sicer delovala v istem časovnem obdobju, torej na prelomu med 12. in 13. stoletjem. Morda sta bila približno enake starosti (brata ali bratranca?). Glede na to, da smo Leopolda prvič sre-

čali že leta 1189, bi lahko sklepali,⁴³ da je bil starejši ali pa morda kar celo generacijo pred Berengarjem. Sploh je treba reči, da je med raznimi člani limbuške rodbine – kot bomo videli v nadaljevanju – izredno težko postavljati domneve o rodbinskih vezeh. Iz virov jih je mogoče popolnoma nedvoumno razbrati le v nekaj primerih.

Berengarja v virih srečamo še dvakrat, v obeh primerih v zvezi s Šentpavлом in v istem časovnem obdobju (med letoma 1193 in 1220). Najprej izvemo, da je neki Volkmar iz Maribora samostanu podelil osem kmetij v Škriljeniku (blizu Zgornje Kungote). Pri Volkmarju ni popolnoma jasno, v kakšnem razmerju je bil z drugimi Mariborskimi (in Viltušskimi),⁴⁴ dejanju pa je prisostvovalo več njegovih sorodnikov (in soborcev, ko je bilo treba pritiskati na samostan). Med njimi sta bila Berengar in Ruger iz Limbuša.⁴⁵ Rugerja v virih ne srečamo nikoli več, zato ga je nemogoče natančneje opredeliti (tudi v odnosu do Berengarja). Berengarja zadnjič srečamo kot pričjo pri dejanju Vernerja iz Melja. Slednji se je med letoma 1202 in 1220 v korist Šentpavla odrekel 20 vedrom gornine, vinogradu, kmetiji, njivam ter dvema dvoroma. Berengarja najdemo nekje na sredi spiska osemnajstih prič, med katerimi tokrat ni nobenega Mariborskega ali Viltuškega.⁴⁶

³⁷ GZM I, št. 32; Ravnikar, Maribor v 13. stoletju, str. 62.

³⁸ Gradivo IV, št. 854, 855 (V.); Bele, Viltuška veja, str. 8.

³⁹ Gradivo IV, št. 851 (I).

⁴⁰ UBSt II, str. 677.

⁴¹ Ginhart, *Die Kunstdenkmäler*, str. 491–496.

⁴² UBSt II, št. 182; Gradivo IV, št. 851 (VIII).

⁴³ Gradivo IV, str. 760.

⁴⁴ Ravnikar, Maribor v 13. stoletju, str. 60, 63.

⁴⁵ UBSt I, št. 712 (... *Wlricus de Marpurch et frater eius Gotfrid ... Peringer de Leunbach et Ruoger ... Heinrich de Wiltuosen* ...).

⁴⁶ Gradivo V, št. 44; GZM I, št. 43 (... *Peringer de Leunbach* ...).

Glede na do sedaj povedano se zdi, da je bil Leopold I. v zgodnjem obdobju rodbine njen najagresivnejši član. V bližnjem šentpavelskem samostanu in njegovih posestih je pač imel lahko tarčo. Kot bomo videli v nadaljevanju, so tudi sledeče generacije Limbuških na omenjeni samostan gledale kot na ustanovo, ki jo lahko – če politične razmere v vojvodini le dopuščajo – plenijo in izsiljujejo.

O limbuškem gradu lahko za obravnavana desetletja povemo le malo, saj v virih ni omenjen neposredno. Stal je na hribu nad istoimenskim naseljem, danes pa nanj spominja le še obrambni jarek med grajskim hribom in pobočjem v ozadju.⁴⁷ Prvič se je med letoma 1331 in 1332 omenjal grajski grič, grad je torej že moral stati.⁴⁸ Kako je bil prvotno videti in ali ga je Limbuškim uspelo zgraditi že kmalu po letu 1147 (tako kot njihovim močnejšim sorodnikom v Mariboru in Viltušu),⁴⁹ lahko spričo pomanjkanja virov le ugibamo. Mlinarič navaja, da je grad stal že pred letom 1147.⁵⁰ To se zdi zelo malo verjetno, saj rodbine, kot smo pokazali zgoraj, v Podravju tedaj še ni bilo.

Nemirna sredina 13. stoletja

Konec julija 1230 je v južnoitalijanskem San Germanu – kjer je bil vključen v pogajanja med papežem Gregorjem IX. in cesarjem Friderikom II. – umrl avstrijsko-štajerski vojvoda Leopold VI. Babenberski. Bil je mednarodno spoštovan vojak in diplomat, babenberska dinastija pa je z njim dosegla višek svoje moči.⁵¹ V naslednjih letih se je novi vojvoda Friderik II. Prepirljivec zapletel v spore s Češko in Ogrsko,⁵² tako da se je proti njemu zarotilo celo več njegovih (štajerskih in avstrijskih) ministerialov. O njihovih imenih viri ne govorijo.⁵³ V istem času so gospodje Limbuški očitno skušali izkoristiti zaposlenost svojega vojvode, in sicer na način, ki se je kot dobičkonosen izkazal že v prejšnjih desetletjih. Aprila 1235 je tako vojvoda Friderik izstavil listino, s katero je potrdil daritev petih kmetij, ki jih je Zofija Limbuška odstopila žičkemu samostanu (*ecclesie vallis sancti Johannis de Sits*). Te kmetije je dala deloma kot miloščino, deloma pa kot odškodnino, ker je njen nečak

Konrad Limbuški oškodoval omenjeni samostan (*pro restitutione dampnorum*).⁵⁴

Vojvodova vloga pri tem pravnem dejanju je jasna. Kot žički odvetnik (*advocatus*) je bil zadolžen za obrambo samostana in njegovih posesti. V nastali situaciji je svoje ministeriale torej prisilil v poravnavo škode, ki so jo samostanu, kot kaže, delali v prejšnjih letih.⁵⁵ O Zofiji in Konradu lahko povemo mnogo manj. Medtem ko se Kos in Mlinarič o Zofijinih družinskih vezeh sploh ne opredeljujeta, jo ima Lamprecht pomotoma za Konradovo hčer, Konrada pa za Berengarjevega sina.⁵⁶ Mnogo bolj verjetno se zdi, da je Zofija spadala v isto generacijo kot zgoraj omenjeni Leopold I., Berengar in Ruger ter je bila žena enega od njih. Konrad pa je bil sin enega od omenjenih treh, vendar ne tistega, čigar žena je bila Zofija. Vsekakor se je Konrad v preteklosti zgledoval po svojem sorodniku Leopoldu I. ter se okoriščal na račun samostanskih posesti, a vojvoda je temu sedaj napravil konec. Konrada v povezavi z Žičami srečamo še enkrat, a v tem primeru le še kot pričo. Leta 1241 je Viljem iz Vojnika, ki je po lastnih besedah nekoč napravil mnogo škode žičkemu samostanu, temu zdaj podarjal posesti. Konrad Limbuški je bil zraven le kot priča.⁵⁷ Ni nobenega indika, ki bi nakazoval, da je Konrad po poravnavi iz leta 1235 še naprej škodoval omenjenemu samostanu.

Po letu 1246 so se razmere v Avstriji in na Štajerskem še dodatno zaostrile. Splošno priznanega štajerskega vojvode vse do leta 1254 ni bilo, ves ta čas pa je bilo na Štajerskem obdobje velike negotovosti.⁵⁸ Iz tega časa v virih zasledimo limbuška brata Henrika in Rudolfa, in sicer konec leta 1259. Rudolf se je tedaj, skupaj z dvema drugima možema,⁵⁹ moral zahvaliti šentpavelskemu opatu Gerhardu, ker jim je odpustil vse v času vojn storjene krivice (*iniurias et molestias guerrarum preteritarum tempore*). V povračilo za prizadejano škodo so mu možje obljubili 20 mark.⁶⁰ Rudolf se je v času po smrti zadnjega babenberskega vojvode na Štajerskem torej skušal (kakor številni štajerski plemiči v tistih letih) okoristiti s samostanskimi posestmi. Te je, kot kaže, moral vrniti.

⁵⁴ Gradivo V, št. 629; UBS II, št. 322.

⁵⁵ *Lexikon des Mittelalters* 8, str. 1811–1814, geslo: Vogt, Vogtei (H. J. Schmidt); Clauss, Delegiranje oblasti, str. 291–292.

⁵⁶ Lamprecht, Izvor in razvoj, str. 21: »... Konrad Limbuški. Verjetno je bil Perngerjev sin ... Sofija Limbuška, verjetno njegova hčerka ...«.

⁵⁷ UBS II, št. 397 (... *Conr de Lewenbach* ...); Gradivo V, št. 769.

⁵⁸ Liechtenstein, *Frauentdienst*, str. 580–581, kitica 1677 ter str. 660 (Inhaltsübersicht); Dopsch, *Länder und Reich*, str. 453.

⁵⁹ Kar se tiče ostalih dveh mož iz listine, ni popolnoma jasno, ali sta prav tako Limbuška. V besedilu so možje omenjeni kot *S. et Viricus fratres et R(udolfus) de Lewenbach*. Za S. in Ulrika ni gotovo, da sta bila iz limbuške rodbine, vsekakor pa nista bila Rudolfova brata. Če bi spadala v naslednjo generacijo in bi bila na primer Rudolfova sinova, bi bila v besedilu najbrž imenovana za očetom. Ugibamo lahko, da sta bila njegova bratranca, če sta sploh spadala v rodbino (GZM I, št. 102).

⁶⁰ UBS III, št. 280; GZM I, št. 102.

⁴⁷ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 67–68.

⁴⁸ MDC IX, št. 481 (... *an dem Purgek* ...), št. 497 (... *an dem purperg* ...), št. 498 (... *an dem purchperch* ...).

⁴⁹ Podrobneje o nastanku mariborskega in viltuškega gradu: Bele, Viltuška veja, str. 8; Ravnikar, *Maribor v 12. stoletju*, str. 8–13.

⁵⁰ Mlinarič, Limbuš pri Mariboru, str. 75: »Kraj Limbuš in tamkajšnja trdnjava sta stala vsekakor že pred letom 1147, ko se navajajo med Spanheimskimi ministeriali tudi Limbuški.«

⁵¹ Gradivo V, št. 129; Dopsch, *Länder und Reich*, str. 180–181, 184–186; Görich, *Die Staufer*, str. 99–103.

⁵² Lechner, *Die Babenberger*, str. 35–80; Dopsch, *Länder und Reich*, str. 275–280.

⁵³ *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*, str. 785 (... *sed postea plures ministerialium suorum tam in Marchia quam in Austria adversus eum conspirant* ...); Gradivo V, št. 606.

Iz besed, uporabljenih pri poravnavi, lahko domnevamo, da so bili spori s samostanom v preteklih letih hudi oziroma da si je Rudolf – ko na Štajerskem ni bilo jasnega gospodarja – dovolil marsikaj. Po drugi strani je isti Rudolf Limbuški skupaj z bratom Henrikom istega leta samostanu v Studenicih, kjer sta bivali njuni sestri Zofija in Elizabeta, podelil šest kmetij v Zgornjih Poljčanah in Zgornjih Jablanah ter gornino.⁶¹ Sestri se v virih omenjata le na tem mestu. Prav tako je treba povedati, da je bila v šestdesetih letih 13. stoletja studeniška priorica neka Elizabeta (*Elizabet priorrisa fontis Gracie in Studenice*),⁶² ki bi lahko bila Limbuška. Jasnega dokaza o prioričnem poreklu sicer nimamo, prav tako pa je ime Elizabeta v tistem času dokaj razširjeno, tako da je celotna misel le nepreverljiva predpostavka. V listini bratov Henrika in Rudolfa je omenjen tudi brat Kolon, ki je bil, kot kaže, dominikanec (morda na Ptuj).⁶³

Konec vlade češkega kralja in habsburški časi

Konec šestdesetih let 13. stoletja je imel češki kralj Otokar II. Premysl naslov štajerskega vojvode že skoraj desetletje. Pri štajerskih plemičih je bil sicer iz leta v leto manj priljubljen, a upreti se mu tisti trenutek še niso upali. To je bilo tudi obdobje, v katerem naletimo na naslednjo generacijo Limbuških, in sicer na Leopolda (II.) in Vernerja. Sorodstvene povezave med njima iz virov niso razvidne. Prav tako ne vemo, čigava sinova sta bila. Vsekakor jima med štajerskim plemstvom nikoli ni uspelo doseči ugleda, na kar opozarjata že Kos in Lamprecht.⁶⁴ Leopolda prvič srečamo konec leta 1268. Tedaj je bil v Gradcu priča razsodbi takratnega štajerskega deželne sodnika Herborda iz Fulštejna (v češki Šleziji).⁶⁵ Leopolda najdemo kot enega od trinajstih⁶⁶ po imenu omenjenih priči, in sicer šele na devetem mestu. V Gradcu je bil tedaj prisoten kot član štajerske deželne zveze, medtem ko vpliva v njej očitno ni imel.

Še v slabšem položaju ga srečamo dve leti kasneje na Ptuj, kjer je bil prisoten pri zamenjavi posesti in dohodkov med žičkim samostanom in Ptujskimi. Med osmimi poimenovanimi pričami je bil na zadnjem mestu.⁶⁷ Njegovega morebitnega brata Vernerja srečamo spomladi 1275 v Podčetrtku. Tedaj se je Gundakar Kunšperški s svojima bratoma zavezal k izplačilu odkupnine tedanjemu krškemu škofu Dietriku II. Gundakar, ki se je pred tem očitno bojeval

proti škofovim ljudem, je bil tedaj izpuščen iz ujetništva. Verner je v tem kontekstu jamčil za izplačilo 25 mark.⁶⁸ V poravnavi je mogoče sodeloval kot sorodnik krškega škofa (ki je bil iz rodbine Mariborskih) ali kot lastnik družinske posesti v širši okolici.⁶⁹ Pomembnejše vloge v zadevi ni igral.

V prihodnjih desetletjih se status Limbuških očitno ni prav nič izboljšal. Nobenega dokaza ni, da bi pri izgonu sil Otokarja Premysla (pred koncem leta 1276) odigrali pomembnejšo vlogo.⁷⁰ Prav tako se očitno niso izkazali pri Dürnkrotu (če so sploh bili tam). V tem primeru bi danes morda upali na njihovo omembo v Otokarjevi *Avstrijski rimani kroniki*. Šele leta 1282 se omenja neki Almerik Spete iz Limbuša, nekdanji posestnik kmetij in gornine v okolici Poljčan.⁷¹ V kakšnem sorodstvenem razmerju je bil z ostalimi Limbuškimi, ni jasno, najverjetneje pa ni šlo za krvnega sorodnika.⁷² Prav tako niso povsem gotova sorodstvena razmerja Vernerja Limbuškega, ki ga srečamo v začetku leta 1296. Tedaj je namreč sopečal listino, s katero je Leopold Konjiški Žičam izročil štiri kmetije na Pohorju.⁷³ Kos v omenjenem Vernerju vidi isto osebo, ki jo poznamo že iz leta 1275,⁷⁴ vendar je stvar vse prej kot očitna. Bolj verjetno (a brez jasnih dokazov) se zdi, da je Verner (II.), omenjen januarja 1296, spadal že v naslednjo generacijo in je morda soimenjak svojega očeta. Prav tako smemo v isto generacijo umestiti Gotfrida in Vasalda, ki se kot priči pojavita dve leti kasneje, ter Ulrika, čigar kupno pismo se je ohranilo iz leta 1309.⁷⁵ Izdano je bilo za njegovo ženo Gizelo Viltuško, in sicer za tri domce pri (danes mariborski) cerkvi sv. Magdalene na desnem bregu Drave.⁷⁶ Gizela (iz rodbine gospodov Viltuških in sestra kasnejšega krškega škofa Ulrika II.) je bila sredi dvajsetih let 14. stoletja že nuna v marenberškem dominikanskem samostanu.⁷⁷ Kakor se zdi, se je tja odpravila po moževi smrti.⁷⁸ V

⁶¹ UBSt III, št. 283; Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. 29–30, 189.

⁶² UBSt IV, št. 126, 320; Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. 26, 32, 35, 185.

⁶³ UBSt III, št. 283 (*Facta sunt ... presente fratre Colonne fratre nostro ... predicatoribus* ...) ter str. 432 (Register).

⁶⁴ Kos, *Vitez in grad*, str. 315; Lamprecht, *Izvor in razvoj*, str. 22.

⁶⁵ Bele, *Štajerske deželne službe*, str. 648–649.

⁶⁶ UBSt IV, št. 306.

⁶⁷ UBSt IV, št. 494 (... *Leopoldus de Lewenpach et alii quam plures* ...).

⁶⁸ UBSt IV, št. 554; GZM II, št. 30 (... *Werenhero de Lewenpach XXV...*).

⁶⁹ UBSt III, št. 283; GZM II, št. 54; Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 107–108.

⁷⁰ UBSt IV, št. 518, 604–605.

⁷¹ GZM II, št. 54 (... *predicti Ammelrici Spete de Lavmbach* ...); Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark V*, str. 444.

⁷² Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 109; Kos, *Vitez in grad*, str. 315.

⁷³ GZM II, št. 80 (*Ut autem hec vendicio et donacio remedii robur obtineat perpetue firmitatis, presentes literas inde conscriptas appensione sigilli mei et sigillorum ... et domini Wernheri de Lewenbach ... diligenter studui confirmare*); Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 109.

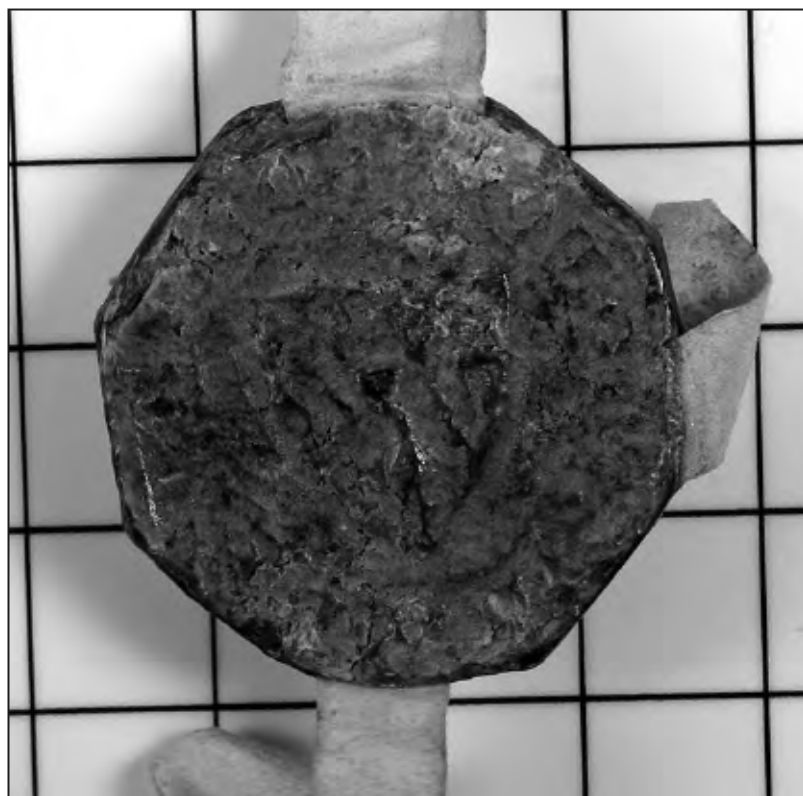
⁷⁴ Kos, *Vitez in grad*, str. 315–316.

⁷⁵ Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI*, str. 128.

⁷⁶ Po cerkvi se še danes imenuje tamkajšnja mestna četrt (GZM II, št. 125 (*Ain kaufbrief von Ulrich von Lambach auf frauw Geisl von Wildhausen* ...)); RHSt I, št. 140).

⁷⁷ Bele, *Viltuška veja*, str. 15; Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan*, str. 67, 70–71, 73, 75, 79–80, 260–261.

⁷⁸ Ulrika spomladi 1322 še srečamo kot pričo v vuzeniški listini. Najbrž je umrl kmalu po tem (SI AS 596, I/4/15, 1322 V 4 (kserokopija)).

Pečat Otona Limbuškega (SI AS 1063, št. 5797, 1343 V 1).

istem času je v marenberskem samostanu živel tudi njena sestra Kunigunda.⁷⁹

V naslednji generaciji Limbuških leta 1323 srečamo Otona in Gotfrida kot prič v listini Mariborskih.⁸⁰ Očitno so se časi za rodbino še poslabšali, saj slabo desetletje zatem srečamo njene člane pri prodaji posesti tik ob gradu. O kaki aktivnosti na ravni uprave dežele ali celo na dvoru sploh ni bilo govora. Brata Verner (III.) in Oton Limbuška sta februarja 1332 krškemu škofu Geroldu prodala vinograd na grajskem griču. V istem času sta Geroldu vinograd na grajskem griču (ze *Levnwach* ... an dem *purchperch*) prodala tudi Vulfing Rosenberški in Albreht Limbuški.⁸¹ To pa še ni bilo vse. Že leto pred tem je svoj vinograd na grajskem griču Geroldu prodal Gotfrid (*Gotfrid der Lenbacher*). Za to je imel privoljenje svoje žene Mace. Vse skupaj je pečatil še njegov bratranec Verner (III.).⁸² Nakupljene vinograde (*vineas in Marchpurga et in Lewenbach*) je škof Gerold proti koncu leta 1333 (in tik pred svojo smrtjo) podelil

obubožani krški cerkvi.⁸³ Zgoraj omenjeni Albreht je bil v finančnih težavah že v letih pred prodajo omenjenih vinogradov. Skupaj z ženo Klaro je moral konec leta 1326 prodati 13 domcev.⁸⁴

Kos domneva, da so bili Ulrik (I.), Gotfrid, Verner (III.), Oton in Albreht zadnji pripadniki rodbine, ki so še živeli na domačem gradu. Pray tako je mogoče, da tudi njih že ni bilo več tam.⁸⁵ Že marca 1333 je namreč neka Lucija, vdova po Briku iz Maribora, polovico limbuškega gradu zastavila Ulriku Walseesckemu.⁸⁶ To se je torej dogajalo v istih mesecih, ko so obubožani člani limbuške rodbine prodajali vinograde ob gradu. Pri zastavi očitno niso igrali nobene vloge. Lucijino poreklo in okoliščine, v katerih je polovica gradu prišla v njene roke, niso jasne. Ulrik je bil po drugi strani zelo znan in pomemben mož švabskih korenin iz današnjega južnega Baden-Württemberga. Bil je eden od šestih bratov, ki so v spremstvu Habsburžanov prišli na območje Vzhod-

⁷⁹ Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark VI.*, str. 232; Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 152–154.

⁸⁰ GZM III, št. 65 (... *Otto vnnd Göschele die Lembacher*).

⁸¹ MDC IX, št. 497 (*Wernher und Otte, pröder, die Lembacher* ...), št. 498.

⁸² MDC IX, št. 481; GZM III, št. 106 (... *mit meinem vnd meins vettern Wernhers von Lenbach anhangenten insigeln versigelten*).

⁸³ MDC VIII, št. 76; MDC IX, št. 628; GZM III, št. 116 (... *ipsam ecclesiam in vasis argenteis ac ornamentis dereliquit ceteris desolatam nullam enim imfulam* ...); Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk*, str. 137–140.

⁸⁴ RHS II, št. 1772.

⁸⁵ Kos, *Vitez in grad*, str. 315; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 67.

⁸⁶ Kos sicer navaja, da je bila Lucija vdova po Rajnprehtu iz Maribora. Očitno gre za pomoto (GZM III, št. 114 (... *von frauen Lucein, Brigk des Marpurger witib lautundt auf herrn Ulrichs von Walse umb das halb haus zu Lembach* ...); Kos, *Vitez in grad*, str. 315).

nih Alp in tu rodbino razdelili na štiri močne veje. Omenjeni Ulrik (I.) je bil začetnik graške veje ter je med letoma 1299 in 1329 deloval kot štajerski deželni glavar. V času opravljanja glavarске funkcije se je večkrat bojeval proti habsburškim sovražnikom. V primerjavi s prejšnjimi glavarji je svojo funkcijo obdržal izredno dolgo. Pri Habsburžanih je bil očitno zelo priljubljen, tako da so ga kot glavarja obdržali vse do njegove smrti.⁸⁷

O limbuški priljubljenosti pri Habsburžanih (ali vsaj o bežnih stikih z dvorom) ni ne duha ne sluha. Ne omenjajo se tudi v zvezi z Ulrikom Walseeskim. Medtem ko bi se Limbuškim v zadnjih letih 12. stoletja morda še uspelo postaviti ob bok (tedaj šele vzpenjajočim se) Ptujskim, so bili ti sedaj visoko nad njimi. Oton Limbuški je bil še leta 1341 eden od cenilcev pri prodaji dela gradu Prežin Žovneškim (skupaj s kletjo, domci, gozdom in sadovnjaki, ki so spadali zraven).⁸⁸ Prav tako je dve leti pred tem razsojal v posestnem sporu med Mariborskimi⁸⁹ in leta 1343 pečatil obsežno kupoprodajno listino Svibenskih.⁹⁰ Zadnjič ga srečamo leta 1363.⁹¹ Kot kaže, je vsaj mrvico ugleda med drugimi lokalnimi plemiči današnje slovenske Štajerske še imel. Kot tak je bil zadnji.

Zatem je šlo z rodbino še bolj strmo navzdol. Kje so sredi 14. stoletja stalno živeli njeni takratni pripadniki, je težko reči, vsekakor pa so se pogosto zadrževali v Mariboru. Kos domneva, da so tam tudi živeli.⁹² To je vsekakor možno. Ulrik (II.) je bil namreč leta 1372 omenjen kot svak mariborskih meščanov Paltrama, Rudla und Veýtla, katerih listino je sopečatil.⁹³ Ekel (*Eckel der Lembacher*), Ulrikov bratranec, je bil nekaj let kasneje eden od razsodnikov v dediščinskem sporu med mariborskimi meščani.⁹⁴ V istem času je Gotfridu (V.) Mariborskemu zastavil štiri hube.⁹⁵ Konec 14. stoletja v virih naletimo še na Konrada Limbuškega – očitno šele po njegovi smrti. V začetku marca 1390 je bil namreč že pokojni, njegova vdova Ana, hči Konrada iz Jablanice na Kranjskem (pripadnica ene najstarejših plemiških rodbin

na nekdanjem Kranjskem in nekdanjih spanheimskih ministerialov),⁹⁶ pa je bila tedaj že poročena s koroškim plemičem Nikolajem Mordaxom.⁹⁷

Zaključek

Do leta 1427 je prišlo limbuško gospostvo v roke Celjskih. Podrobnosti o tem niso znane. Leta 1456, ko so izumrli tudi Celjski, je grad postal deželno-knežji.⁹⁸ Še preživeli člani limbuške rodbine so se ustalili na današnjem avstrijskem Štajerskem, kjer je zadnji med njimi (Hans) umrl malo pred letom 1579.⁹⁹

Glede na podatke iz virov je težko reči, kaj je bil vzrok za precejšen polom limbuške politične pustolovščine. Za razliko od mnogih drugih rodbin 13. in 14. stoletja problem očitno ni bil v pomanjkanju potomstva, temveč morda v slabih političnih odločitvah konkretnih posameznikov. Sredina 13. stoletja je bila – glede na številne politične preobrate po letu 1246 (pravzaprav že po letu 1230) – polna priložnosti za najbolj brezobzirne in politično preudarne plemiče vzhodnoalpskega prostora. Medtem ko so se nekateri povzpeli ravno v tem času (to velja predvsem za Ptujске),¹⁰⁰ se Limbuški ob političnih in vojaških preobratih niso znali pravilno odločati. Izključno z ropanjem samostanskih posesti – glede česar se niso prav nič razlikovali od mnogih drugih vzhodnoalpskih rodbin tistega časa¹⁰¹ – si pač niso mogli zadosti povečati svoje moči.

Po letu 1278 oziroma 1282 je bilo priložnosti za hiter vzpon med ostalimi rodbinami mnogo manj. Še enkrat naj poudarimo, da bi se Limbuški, če bi se jim do tedaj že uspelo kam preriniti, nedvomno (vsaj) omenjali v *Avstrijski rimani kroniki* (morda v okolici glavarja Ulrika Walseeskega). Res je sicer, da najdemo tam večkrat omenjene le »Štajerce« ali »Avstrijce« in ne vedno le posameznih imen.¹⁰² Limbuški so morda bili kdaj med takimi »Štajerci«, hkrati pa pozornosti niso pritegnili z velikimi političnimi uspehi. Po drugi strani jih ne moremo soditi preveč strogo. Veliki politični preboji so uspeli le redkim rodbinam, tako da Limbuški niso izjema. Skromna aktivnost, prodaja družinskih posesti in celo poroke

⁸⁷ Bele, Štajerske deželne službe, str. 649, 644; Naschenweng, *Landeshauptleute*, str. 55–56.

⁸⁸ CKL, št. 207 (... *daz haben wir in allez ze chaufen geben nach hern Diepols von Chaczenstain und Greifen des Safer und Otten des Lembacher spruch, waz di drei mit verainten mut sprechent* ...).

⁸⁹ GZM IV, št. 8 (... *ich Ott von Lempah* ...).

⁹⁰ SI AS 1063, 1343 V 1.

⁹¹ SI AS 1063, 1363 VIII 18.

⁹² Kos, Vitez in grad, str. 315.

⁹³ Pri omenjenih meščanih je šlo očitno za eno izmed tedaj najmočnejših (ter najbogatejših) mariborskih družin *Wackerzeil*, katere številni člani so v 13. in 14. stoletju imeli v rokah funkcijo mestnega sodnika. Omenjenega Ulrikovega svaka Paltrama najdemo leta 1378 imenovanega že po Betnavi (Weiss, str. 244 (1374 VII 25, Marburg); Kos, Vitez in grad, str. 315; Mlinarič, Mariborski mestni sodniki v srednjem veku, str. 33–34).

⁹⁴ GZM V, št. 24.

⁹⁵ SI AS 1063, 1374 I 21.

⁹⁶ *Apfaltrer – Kranjska plemiška rodbina* (<https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi1000700/>, 23. 1. 2021); Kos, *Vitez in grad*, str. 142; Kotar, *Apfaltrerji na Gamberku*, str. 198.

⁹⁷ Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives, št. 1541.

⁹⁸ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, str. 67; Mlinarič, *Limbuš pri Mariboru*, str. 76–77.

⁹⁹ Pirchegger, *Untersteiermark*, str. 109.

¹⁰⁰ Bele, *Friderik V. Ptujski*, str. 139–142.

¹⁰¹ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 453.

¹⁰² Kot primer naj omenimo: Ottokars Österreichische Reimchronik, MGH Dt. Chron. 5/2, str. 1275–1276, vrstice 98387–98515 (... *ez wart allez geseit dem helde unvzerzeit, hern Uolrich von Walsê ... wand von Östrich die herren ... daz wir hiute den Stiraren, ir altez reht bewaeren* ...), 1437 (Übersicht über den Inhalt der Reimchronik).

s hčerami meščanskega rodu (očitno zaradi velike obubožanosti) tudi niso imele pozitivnega vpliva na njihov ugled in moč. V zgodovini današnje slovenske Štajerske Limbuški niso pustili trajnejšega pečata, tako da je spomin nanje do današnjih dni že zdavnaj zbledel.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 596, Zbirka fotokopij in fotografij listin
AS 1063, Zbirka listin

OBJAVLJENI VIRI

Annales Sancti Rudberti Salisburgenses – *Annales Austriae, Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*, MGH SS 9 (ur. Georg Heinrich Pertz, D. Wilhelmus). Wattenbach. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1851.

CKL – Celjska knjiga listin I: listine svobodnih gospodov Zvončičev do leta 1341 (ur. Dušan Kos). Ljubljana, Celje: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Muzej novejšje zgodovine, 1996.

Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives – *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien*. Bd. 1, 1170–1809 (ur. Eduard Gaston, Graf von Pettenegg). Prag, Leipzig: F. Tempsky, G. Freytag, 1887.

Gradivo IV – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV (ur. Franc Kos). Ljubljana: Leonova družba, 1915.

Gradivo V – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V (ur. Franc in Milko Kos). Ljubljana: Leonova družba, 1928.

Gradivo VI – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1 (ur. France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2002.

GZM I – Gradivo za zgodovino Maribora I (ur. Jože Mlinarič). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1975.

GZM II – Gradivo za zgodovino Maribora II (ur. Jože Mlinarič). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1976.

GZM III – Gradivo za zgodovino Maribora III (ur. Jože Mlinarič). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1977.

GZM IV – Gradivo za zgodovino Maribora IV (ur. Jože Mlinarič). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1978.

GZM V – Gradivo za zgodovino Maribora V (ur. Jože Mlinarič). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1979.

GZM VI – Gradivo za zgodovino Maribora VI (ur. Jože Mlinarič). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 1980.

Landbuch von Österreich und Steier – Jansen Enikels Werke. *Das Landbuch von Österreich und Steier*, MGH Dt. Chron. 3 (ur. Philipp Strauch, Joseph Lampel). Hannover und Leipzig: Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde, 1900.

MDC III – *Monumenta historica ducatus Carinthiae III* (ur. August von Jaksch). Klagenfurt: Kleinmayr, 1904.

MDC IV/1 – *Monumenta historica ducatus Carinthiae IV/1* (ur. August von Jaksch). Klagenfurt: Kleinmayr, 1906.

MDC VI – *Monumenta historica ducatus Carinthiae VI* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt: Kleinmayr, 1958.

MDC VII – *Monumenta historica ducatus Carinthiae VII*. Ur. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1961.

MDC VIII – *Monumenta historica ducatus Carinthiae VIII* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt: Kleinmayr, 1963.

MDC IX – *Monumenta historica ducatus Carinthiae IX* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt: Kleinmayr, 1965.

Ottokars Österreichische Reimchronik, MGH Deutsche Chroniken, Fünften Bandes zweiter Theil (ur. Joseph Seemüller). Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1893.

RHSt I – *Regesten des Herzogtums Steiermark*, Erster Band, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1308–1319 (ur. Hermann Wiesflecker, Annelies Redik). Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommision für Steiermark, 1976.

RHSt II – *Regesten des Herzogtums Steiermark*, Zweiter Band, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1320–1330 (ur. Reinhard Härtel, Annelies Redik). Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommision für Steiermark, 2008.

UBSt I – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I* (ur. Joseph von Zahn). Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1875.

UBSt II – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark II* (ur. Joseph von Zahn). Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1879.

UBSt III – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark III* (ur. Joseph von Zahn). Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1903.

UBSt IV – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, Vierter Band: 1260–1276 (ur. Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy). Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1975.

Weiss – *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter* (CD-ROM v prilogi)

(ur. Norbert Weiss). Graz: Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 2002.

LITERATURA

- Bele, Martin: Friderik V. Ptujski. *Kronika* 64, 2016, št. 2, str. 135–146.
- Bele, Martin: Štajerske deželne službe pred letom 1311. *Studia Historica Slovenica* 18, 2018, št. 3, str. 631–660.
- Bele, Martin: Viltuška veja gospodov Mariborskih. *Kronika* 68, 2020, št. 1, str. 5–18.
- Clauss, Martin: Delegiranje oblasti v 12. stoletju: pododvetništvo. *Zgodovinski časopis* 61, 2007, št. 3–4, str. 289–301.
- Dopsch, Heinz et al.: *Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. Wien: Ueberreuter, 1999.
- Dopsch, Heinz: Die steirischen Otakare. *Das Werden der Steiermark: die Zeit der Traungauer. Festschrift zur 800. Wiederkehr der Erhebung zum Herzogtum* (ur. Gerhard Pferschy). Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1980, str. 75–139.
- Ginhart, Karl: *Die Kunstdenkmäler des Benediktinerstiftes St. Paul im Lavanttal und seiner Filialkirchen*. Wien: Schroll Verlag, 1969.
- Görich, Knut: *Die Staufer, Herrscher und Reich*. München: Verlag C. H. Beck, 2006.
- Hauptmann, Ljudmil: *Mariborske studije* (separat). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1938.
- Hausmann, Friedrich: Die steirischen Otakare, Kärnten und Friaul. *Das Werden der Steiermark: die Zeit der Traungauer. Festschrift zur 800. Wiederkehr der Erhebung zum Herzogtum* (ur. Gerhard Pferschy). Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1980, str. 225–275.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem od začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: Dežela, ki je ni bilo: Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica* 8, 2008, št. 2–3, str. 527–546.
- Kotar, Jernej: Apfalterreji na Gamberku. *Kronika* 66, 2018, št. 2, str. 197–212.
- Kusternig, Andreas: Probleme um die Kämpfe zwischen Rudolf und Ottokar und die Schlacht bei Dürnkrut und Jedenspeigen am 26. August 1278. *Ottokar – Forschungen* (ur. Max Weltin in Andreas Kusternig). Wien: Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, 1978/79, str. 226–311.
- Lamprecht, Rajmund in Vavra, Rajnhold in Perše, Danica: *Viltuški grad. Po poteh plemstva in gospode na Viltušu: pripoved o lastnikih – ustanoviteljih, delu in življenju v gradu in dvorcu Viltuš po znstvenih in zgodovinskih zapisih ter ustnem izročilu*. Selnica ob Dravi: Turistično društvo, 2017.
- Lamprecht, Rajmund: Izvor in razvoj rodbine Mariborskih. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 86, 2015, št. 2–3, str. 9–33.
- Lechner, Karl: *Die Babenberger. Markgrafen und Herzöge von Österreich*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1994.
- Liechtenstein, Ulrich von: *Frauentienst* (aus dem Mittelhochdeutschen ins Neuhochdeutsche übertragen von Franz Viktor Spechtler). Klagenfurt-Celovec: Wieser Verlag, 2000.
- Matteijet, Roswitha et al.: *Lexikon des Mittelalters* 8. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2003.
- Mlinarič, Jože: Gosposčina Limbuš pri Mariboru. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 47, 1976, št. 1, str. 68–92.
- Mlinarič, Jože: *Marenberški dominikanski samostan, ok. 1251–1782*. Celje: Mohorjeva družba, 1997.
- Mlinarič, Jože: Mariborski mestni sodniki v srednjem veku. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54, 1983, št. 1–2, str. 29–54.
- Mlinarič, Jože: *Studenški dominikanski samostan, ok. 1245–1782*. Celje: Mohorjeva družba, 2005.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V*. Grätz: Damian und Sorge, 1850.
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil VI*. Grätz: Damian und Sorge, 1859.
- Naschenweng, Hannes P.: *Die Landeshauptleute der Steiermark 1236–2002*. Graz: Styria, 2002.
- Niederstätter, Alois: *Österreichische Geschichte 1278–1411. Die Herrschaft Österreich; Fürst und Land im Spätmittelalter*. Wien: Ueberreuter, 2001.
- Obersteiner, Jakob: *Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1969.
- Pferschy, Gerhard: Zur Beurteilung Siegfrieds von Mahrenberg. *Festschrift Friedrich Hausmann* (ur. Herwig Ebner). Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1977, str. 367–378.
- Pirchegger, Hans: Die Herrschaft Marburg. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 43, 1952, str. 14–55.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München, Oldenbourg, 1962.
- Pirchegger, Hans: *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*. 1. Teil. Graz: Selbstverlag der Landeskommision, 1951.
- Ravnikar, Tone: *Maribor v 12. stoletju: 850 let prve omembe Maribora*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2014.
- Ravnikar, Tone: Maribor v 13. stoletju. 1. del: Plemstvo v Mariboru in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje. *Studia Historica Slovenica* 20, 2020, št. 1, str. 41–66.
- Reifenscheid, Richard: König Albrecht I. (1298–1308). *Die Kaiser. 1200 Jahre europäische Geschi-*

- chte (ur. Gerhard Hartmann in Karl Schnith). Wiesbaden: Marix Verlag, 2006, str. 383–391.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji; Knj. 1, Območje Maribora in Ptuja*. Ljubljana: Partizanska knjiga – Znanstveni tisk, 1990.
- Štih, Peter in Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Štih, Peter: K predzgodovini mesta Maribor. *Studia Historica Slovenica* 6, 2006, št. 2–3, str. 243–260.
- Štih, Peter: Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodarjev Kostanjevice. *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (ur. Andrej Smrekar). Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost: Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta, 2003, str. 55–73.

SPLETNA STRAN

Apfalter – Kranjska plemiška rodbina
<https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi1000700/>.

S U M M A R Y

Limbuš and the Lords of Limbuš between the twelfth and fourteenth century

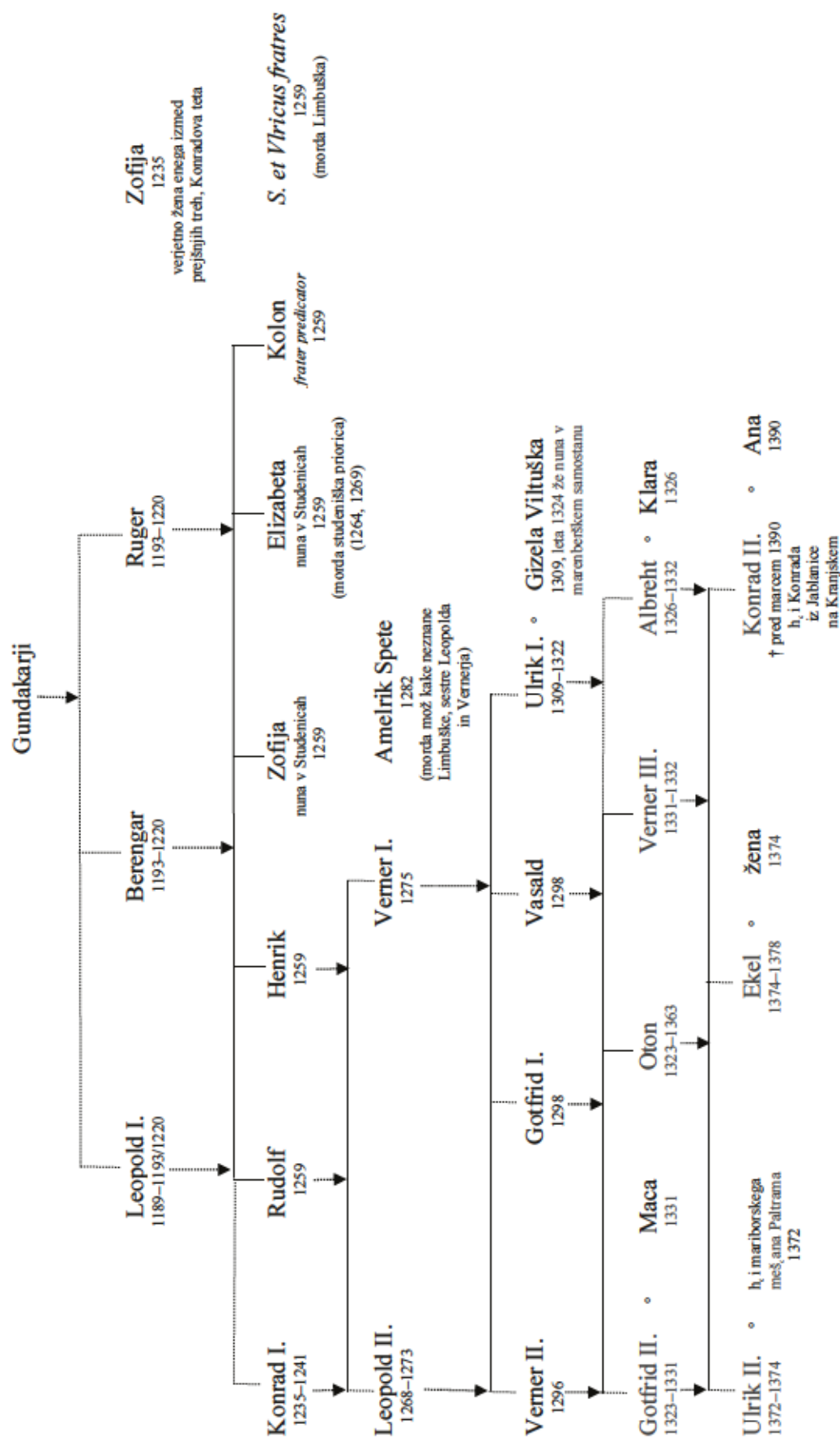
The article examines the origin, political and military activities, and family relations of the Lords of Limbuš (*Lembach bei Marburg*), who lived in the area between the twelfth and fourteenth century. Members of the Limbuš family are mentioned in *Deželna knjiga Avstrije in Štajerske* (Provincial Book of Austria and Styria) but not also in *Avstrijska rimana kronika* (Austrian Rhyme Chronicle). It is highly likely that the reference to them in *Deželna knjiga* is erroneous and that they were never the

ministeriales of Bernhard von Spanheim. They were most probably a (now little known) branch of the Gundakars, who were brought to their new homeland by the Ottokars from Traungau after 1147. The Limbuš family was related to the Lords of Maribor (Marburg) and Viltuš (Wildhaus), and the ministeriales of the Duke of Styria. Because little is known about individual family members, it is often difficult to determine family relations among them.

By drawing on sources, the family may be traced from 1189 onwards. It is safe to maintain that, in the decades prior to the arrival and rule of the Habsburgs in Styria (1276 and 1282, respectively), the House of Limbuš tried several times to benefit from the estates owned by the monasteries of St. Paul and Žiče (Seitzdorf). However, they clearly did not possess enough political talent to rise to important (provincial and courtly) ranks among the Styrian provincial nobility nor did they distinguish themselves on the battlefield. At least two female members of the family were nuns at the Dominican convent Studenice, one was perhaps a prioress.

In the first decades of the fourteenth century, the (apparently impoverished) members of the family sold off parts of the castle property. They acted as witnesses, assessors, or guarantors in local legal transactions of minor importance, and their political influence continued to plummet. In the 1370s, one family member (Ulrich II) even married a burgher. Albeit causing his social degradation, the marriage probably brought him a financial windfall. By no later than the second half of the fourteenth century, Limbuš Castle was no longer in the family's hands, and its members probably lived in Maribor. At that time, it is highly unlikely that they had any sway in the Styrian provincial politics or had any connections with the court. The last member of the family in the wider Maribor area appeared in sources in March 1390, after he had already been deceased.

By 1427, the Limbuš seigniorship had come into the hands of the Counts of Celje, who gave it in fief to several recipients. The surviving members of the Limbuš family settled in present-day Austrian Styria, where the last one of them died shortly before 1579.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 347.67:929Valvasor H."1602"

Prejeto: 1. 2. 2021

Boris Golec

prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Poslednja volja začetnika rodu kranjskih Valvasorjev* **Oporoka polihistorjevega deda Hieronima iz leta 1602**

IZVLEČEK

Po naključju odkrita oporoka Hieronima Valvasorja iz leta 1602, zapis poslednje volje deda polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja, odgovarja na več doslej odprtih oziroma napol odprtih vprašanj v zvezi z njim samim in njegovo ožjo družino, s tem pa pomaga razumeti tudi poznejša dogajanja v Valvasorjevi rodbini. Ključno je spoznanje, da je začetnik rodu kranjskih Valvasorjev zavestno utrjeval neresnico o svojem izvoru in se prikazoval kot krvni sorodnik svojega plemiškega dobrotnika Janeza Krstnika Va(l)vasorja. Oporoka hkrati ponuja verodostojen vpogled v zasebne razmere, socialne vezi, kulturno okolje in jezikovne prakse v družini priseljenega neplemiškega povzpelnika in plemkinje na prelomu iz 16. v 17. stoletje. Čeravno njena vsebina ni nadpovprečno bogata, ji teže ne daje zgolj dejstvo, da gre za oporoko najpomembnejšega prednika Janeza Vajkarda Valvasorja, po čigar zaslugi je Valvasorjev rod na Kranjskem sploh nastal, ampak lahko v poslednji volji Hieronima Valvasorja spoznavamo socialno-materialne strategije in prakse nastajajoče družbene elite.

KLJUČNE BESEDE

Valvasor, oporoka, Medija, Čemšenik, plemstvo

ABSTRACT

THE LAST WILL OF THE FOUNDER OF THE CARNIOLAN VALVASOR LINEAGE THE TESTAMENT OF THE POLYMATH'S GRANDFATHER HIERONYMUS FROM 1602

The accidentally found testament of Hieronymus Valvasor from 1602, a record of the last will of the polymath Johann Weikhard Valvasor's grandfather, provides answers to several unresolved or partially resolved questions regarding himself and his nuclear family, and thus sheds light on subsequent developments in the Valvasor family. The most crucial discovery is that the founder of the Carniolan Valvasor lineage deliberately reinforced a lie concerning his origin by presenting himself as a blood relative of his noble benefactor Johann Baptista Va(l)vasor, who moved to Carniola from Bergamo and, in 1581, bequeathed Medija Castle to Hieronymus. At the same time, the last will offers a reliable insight into the private affairs, social ties, cultural environment, and linguistic practices in the family of a newly settled upstart of common descent and a noblewoman at the turn of the seventeenth century. Although not remarkably rich in its content, the document is of outstanding importance not only for being the last will of the most prominent ancestor of Johann Weikhard Valvasor and the founder of the Carniolan lineage of the Valvasor family, but also for depicting the social-material strategies and practices pursued by the emerging social elite.

KEY WORDS

Valvasor, last will, Medija, Čemšenik, nobility

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-2575 (Ambicije, karizem, pohlep, prevare: socialno-materialne strategije, prakse in komunikacija družbenih elit na Slovenskem v zgodnjem novem veku) in raziskovalnega programa P6-0052 (Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti), ki ju iz javnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Ko je že kazalo, da je o Hieronimu Valvasorju, dedu polihistorja Janeza Vajkarda,¹ izčrpano vse vedenje, ki ga skrivajo arhivski zapisi, je pred kratkim v državnem arhivu v italijanski Gorici zasvetil povsem neznan dokument, prepis Hieronimove oporoke iz leta 1602. Naključna, povsem nepričakovana najdba Vojka Pavlina² se je pokazala kot zelo pomemben vir o začetniku kranjske plemiške rodbine Valvasor, saj je oporočitelj Hieronim o svojih domačih razmerah spregovoril sam. Na celo vrsto domnev, indicev in še neodgovorjenih vprašanj je ta italijanski priseljenec neznanega socialnega izvora v svoji ustno izraženi poslednji volji odgovoril povsem določno in nedvoumno. Vrednost njegove oporoke ni samo v tem, da se je slika o prvem Valvasorju izostrila, ampak prinaša tudi več sporočil kulturnozgodovinske narave. Zaradi lažjega razumevanja je besedilo v prilogi pričujočega prispevka v celoti prevedeno v slovenščino.

Oporoka Hieronima Valvasorja se je ohranila kot nekoliko poznejši prepis v enem od kodeksov, ki je pripadal goriški plemiški rodbini Coronini Cronberg.³ Prepis obsega dobre štiri strani, izdelala ga je ista roka, uporabljeni pa sta bili dve vrsti črnila. Žal je prepisovalec izpustil podpise verjetnih sopedpisnikov, vključno z oporočiteljevim podpisom, in navedel le mesto pečata: S: L: (*sigilli locus*). Sam testament je nemški, sočasni pripis pa v latinščini, oba v prvi osebi. Datiran je s praznikom sv. Lovrenca, tj. 10. avgustom 1602, in je najmlajše pričevanje o Hieronimu Valvasorju kot živem. Preminil je še istega leta ali v prvih mesecih leta 1603.⁴ Malo je verjetno, da bi prepisovalec njegove poslednje volje pomotoma izpustil kraj zapisa, ampak tega ni bilo že v izvirniku, najverjetneje pa je šlo za Hieronimov matični grad Medija pod Trojanami.

Kdo je bil Hieronim Valvasor?

Hieronimova zgodba je precej posebna in je v glavnih potezih potekala takole. Prvi kranjski Val-

vasor, Janez Krstnik (*Zuan Baptista*), ki je izviral iz kraja Telgate v Bergamu, je leta 1581 na svojem gradu Šrajbarski turn pri Krškem v oporoki zapustil Medijo svojemu pomočniku oziroma služabniku Hieronimu, ki mu je nekaj let zvesto služil. Ker Janez Krstnik kljub dvema zakonom ni imel otrok, želel pa je, da bi se njegovo ime na Kranjskem nadaljevalo, je poleg nečakov Mosconov oporočno obdaroval Hieronima, ki je imel enak priimek, vendar, kot je oporočitelj izrecno zapisal, ni bil njegov krvni sorodnik. Hieronim je moral izpolniti zgolj en pogoj, in sicer ostati v deželi in se poročiti, če pa bi imel moške potomce, bi mu morali bratje Mosconi izplačati še 10.000 goldinarjev. Mož je upravičil pričakovanja svojega dobrotnika s poroko s štajersko plemkinjo Nežo pl. Scheyer in z dvema sinovoma. Slednjič je tik pred smrtjo postal leta 1602 še kranjski deželan, s čimer mu je bilo avtomatično priznано tudi plemstvo.⁵

Ko je njegov vnuk Janez Vajkard (1641–1693) sto let pozneje v IX. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* (1689) opisoval začetke Valvasorjevega rodu na Kranjskem, je resnico o svojem dedu zavestno prikrojil. V prirejenem povzetku omenjene oporoke iz leta 1581 je iz služabnika bogatega Janeza Krstnika naredil njegovega krvnega sorodnika (*Vetter*). Še več, Hieronima je prikazal kot tako rekoč enakovrednega partnerja prvega kranjskega Valvasorja, s katerim naj bi prišla skupaj na Kranjsko okoli leta 1550. Pri tem je o sebi za nameček pretkano zamolčal, da je Hieronimov vnuk in tako šele tretja generacija v deželi živčih Valvasorjev.⁶

Razlago, da sta bila Janez Krstnik in Hieronim sorodnika, je polihistor lahko našel v Hieronimovi prošnji za kranjsko deželanstvo, pridobljeno 12. aprila 1602, v kateri je že Hieronim sam spretno prikrojil resnico z imenovanjem Janeza Krstnika kot svojega »bratranca« (*Vetter*).⁷ In kot bomo videli v nadaljevanju, je enako zgodbo o Janezu Krstniku in sebi ponovno prodal v oporoki, vsekakor v želji, da bi jo njegovo potomstvo sprejelo v rodbinsko izročilo.

Kaj je Italijan Hieronim v oporoki povedal o sebi?

Na vprašanje, kaj je Hieronima Valvasorja navedlo, da je sredi poletja 1602 dal napisati oporoko, je oporočitelj odgovoril sam v uvodu: starost in telesna šibkost. Ni pa še bil na smrtni postelji, zato si je pridržal pravico do spremembe poslednje volje. Pavšalno navedena starost dopušča sklepanje, da je štel manj kakor šestdeset let, saj so v tem času tisti, ki so zakorakali v sedmo desetletje, praviloma govorili že o visoki starosti. Bil je torej resnično občutno mlajši od svojega dobrotnika Janeza Krstnika, čigar rojstvo

¹ Hieronimova življenjska pot je podrobno orisana v: Golec, *Valvasorji*, str. 38–60. Nova spoznanja o njem gl. tudi v: Golec, *Rodbina Valvasor*, str. 151–155.

² Dr. Vojko Pavlin je dokument odkril v začetku novembra 2020, sredi protikoronskih varnostnih ukrepov in močno omejenih možnosti dela v arhivu. Kaj vse je v naglici fotografiral, je ugotovil šele med pregledovanjem posnetkov. Reprodukcijske Valvasorjeve oporoke mi je takoj prijazno prepustil v obdelavo, za kar se mu resnično iskreno zahvaljujem.

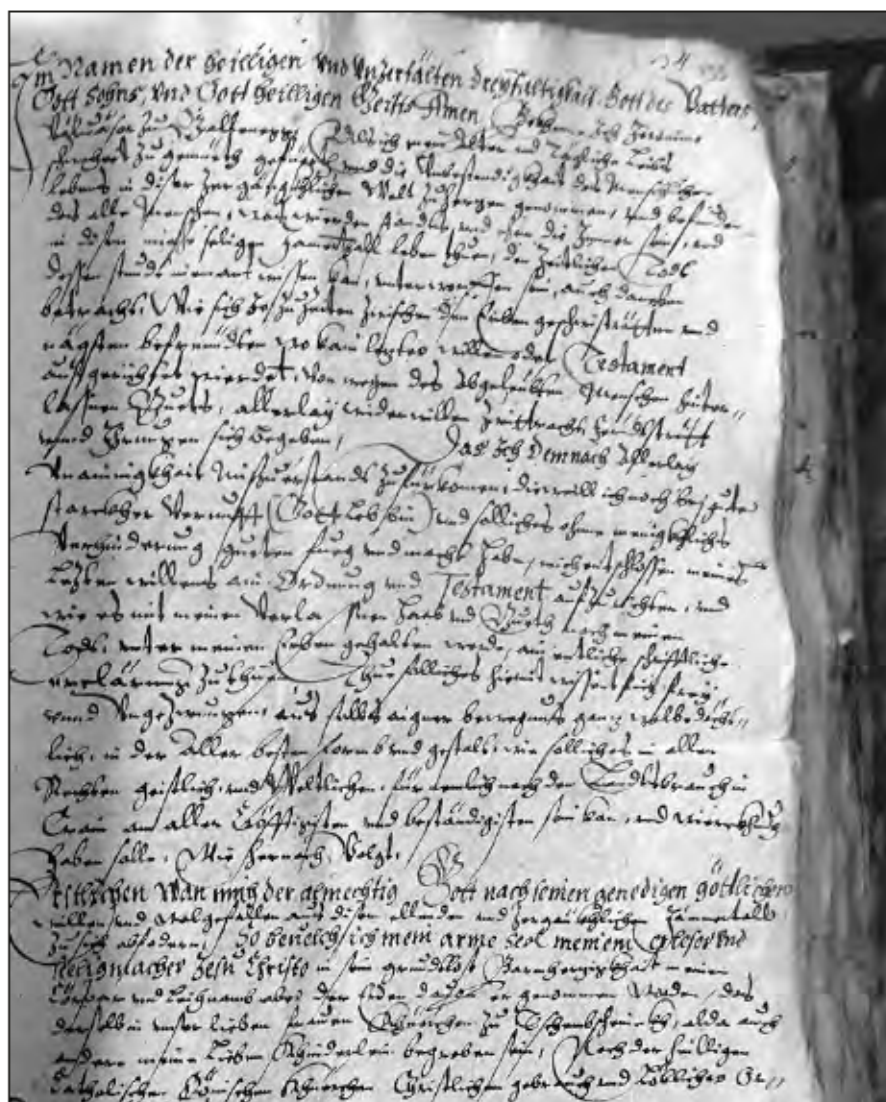
³ ASG, Archivio Coronini Cronberg, Atti e documenti, b. 133, f. 300, n. 34, c. 155–157.

⁴ Doslej je kot zadnji datum, ko je Hieronim izpričan kot živ, veljal 26. junij 1602. Tega dne je nadvojvoda Ferdinand izdal sklep o davčnem spregledu za njegov in Mosconov rudnik bakra pri Radečah. Hipotetično bi lahko umrl že malce pred tem, česar v Gradcu pač niso mogli vedeti. Preminil je vsaj nekaj tednov pred 17. aprilom 1603, ko je njegov svak Gašper pl. Scheyer kot fevdnik namesto Hieronimovih mladoletnih sinov Adama in Jerneja od istega nadvojvoda prejel fevdni pismi za Medijo in Herbersteinovo imenje, v katerih je Hieronim Valvasor izrecno naveden kot pokojni (Golec, *Valvasorji*, str. 58).

⁵ Golec, *Valvasorji*, str. 31–45, 56–58.

⁶ Prav tam, str. 21–24.

⁷ Prav tam, str. 57–58.

Začetek oporoke Hieronima Valvasorja

(ASG, Archivio Coronini Cronberg, Atti e documenti, b. 133, f. 300, n. 34, c. 155).

gre postaviti v začetek 16. stoletja,⁸ in vsaj desetletje starejši od žene Neže, rojene okoli leta 1560.⁹

Za razliko od oporoke Janeza Krstnika Valvasorja iz leta 1581 Hieronimova ne pove ničesar o oporočiteljovem izvoru in sorodstvu. Iz katere italijanske pokrajine je prišel in koga je imel tam, ostaja zavito v temo. Glede na to, da Janez Krstnik ni zapustil potomcev, je bil razumljivo radodarnější do drugih sorodnikov in je v tej zvezi omenil tudi sorodstvo v svoji rodni domovini, kjer je poleg tega do konca obdržal podedovano in pridobljeno premoženje.¹⁰ Hieronimovo družinsko in premoženjsko stanje je bilo drugačno, zato je njegov molk o sorodnikih razen žene in otrok razumljiv.

V oporoki sta zelo pomenljivi dve stvari. Prva je ta, da je oporočitelj naredil Janeza Krstnika za svojega sorodnika, za povrh podobne starosti, saj ga je imenoval *Vetter*, čeprav bi mu bil lahko oče. Ko je omenjal izvor svojega premoženja, je na prvem mestu navedel tisti del, ki ga je »po oporoki podedoval po svojem prijaznem ljubem sorodniku (*Vetern*), pokojnem gospodu Janezu Krstniku Valvasorju s Srajbarskega turna (*Herrn Zuan Baptista Valuasfforn zum Thurnamhart*)«. Povsem logično je, da je dal »bratrancu« enako obliko priimka kakor sebi – Valvasor; zapisovalec je pri Janezu Krstniku sicer zapisal *Valuasfforn*, Hieronima pa imenoval *Jeronime Valuasfor*, kot se je ta nato naslovil še sam v latinskem pripisu. A prav v tej skladnosti oblike se skriva težava. Janez Krstnik se je namreč sam vedno imenoval *Vavasor*, torej brez *l*, samo nekajkrat so drugi pisali o njem kot o *Vavisorju*, nikoli pa ni bil *Valvasor*. Takšna oblika se

⁸ Golec, *Valvasorji*, str. 31.

⁹ Prav tam, str. 40–41.

¹⁰ Prav tam, str. 36.

je uveljavila šele v Hieronimovi rodbini, in to postopoma do tretjega desetletja 17. stoletja, ko se je ustalila, v tem stoletju sicer praviloma pisana še z *u*: *Valvasor*. Zanimivo je, da se Hieronim v virih pojavlja kot Vavisor, pisano z *i*, in to vse od prve znane omembe priimka leta 1583 dalje, samo ob sprejemu med deželane leta 1602 kot Vavasor, torej enako kot njegov predhodnik z *a*. Glede na dvojnost sem v monografiji o Valvasorjih (2015) sklepal, da rojaka Janez Krstnik in Hieronim v rodni domovini nista imela povsem enakega priimka, starejši se je pisal Vavasor, mlajši pa Vavisor. Obenem sem opozoril na indice, da se je že Hieronim spogledoval z obliko Valvasor, ki se je pozneje dokaj hitro in v celoti uveljavila pri njegovih sinovih. Domneva je temeljila na treh navedbah njegovega priimka kot *Valuafor*: v kupnem pismu, ki mu ga je 26. februarja 1596 na Mediji izdal svak Gašper pl. Scheyer, istega leta v kranjski imenjski knjigi in nato v dvakrat popravljeni obliki (*Valuafor* v *Vauafor* in obratno) še leta 1602 v dveh dokumentih graške dvorne komore. Vendar v nobenem primeru ni šlo za Hieronimovo samonaslovitev ali podpis, ki bi potrdila, da se je tako res imenoval sam.¹¹

Medtem se je leta 2018 v fondu goriških deželnih stanov našlo Hieronimovo pismo, datirano 3. novembra 1599 na Sv. Križu (danes Vipavskem Križu) na Goriškem, kjer je upravljaval gospodstvo grofov Thurnov. Napisano je v italijanščini, podpisan pa je *Jeronimo Valuasore de Golnich etc.*¹² Tri leta mlajša oporoka v prvi osebi z dvakrat zapisano obliko *Valuafor* samo še dodatno potrjuje, da je Hieronim svoj priimek resnično pisal z *i*, italijansko pač še z dodano končnico *e*. Ali je šlo za njegovo lastno inovacijo ali pa se je samo vrnil k prvotni obliki, s katero je izpod apeninskega obnebja prišel na Kranjsko, bo najbrž ostalo uganka.

Od doslej neznanih podatkov, ki jih ponuja oporoka, posebno pozornost pritegne Hieronimov latinski pripis, da so mu nemški zapis poslednje volje razložili v italijanščini in slovenščini (*mihi à uerbo ad uerbum italicum flauonisoque idiomate fideliter interpretatum esse*). Mož torej po več desetletjih življenja v Cesarstvu ni dovolj dobro obvladal nemško in tega jezika očitno niti ni zadovoljivo razumel. Za jezikovne razmere pri kranjskem plemstvu in kulturno zgodovino osrednjeslovenskega prostora nasploh je pomenljivo, da se je privadil slovenščini, ne pa tudi jeziku vzvišene ustne komunikacije domačega plemstva in hkrati jeziku pisne komunikacije v svetni sferi. Komunikacija z ženo, sicer Štajerko z gradu Ekenštajn pri Velenju, in otroki je torej potekala v slovenščini in tudi druge Hieronimove jezikovne prakse so, če je bilo le mogoče, obšle nemščino. Ne nazadnje se je izrazito slovensko jezikovno okolje na Mediji odrazilo tudi na naslednjih generacijah. Hieronimov

sin Jernej (ok. 1596–1651), oče Janeza Vajkarda, je, denimo, v ustanovnem pismu za beneficij na Mediji leta 1650 določil, da se mora evangelij pri nedeljski maši v grajski kapeli brati v kranjskem jeziku (*kranerisch verlesen*),¹³ ime hčerke Elizabete pa je leta 1639 zapisal v slovenščini – Lizika (*Lisikha*).

Oporoka v celoti potrjuje sklepanja, da je Hieronim Valvasor kljub pretežno protestantskemu plemiškemu okolju Kranjske ostajal zvest katoličan,¹⁴ saj je naročil pogreb po katoliškem obredu, enako kot dve desetletji prej njegov dobrotnik Janez Krstnik.¹⁵ Še več, predvideval je, da bi se lahko kateri od obeh sinov odločil za duhovniški poklic. Po drugi strani pa ni bil niti malo radodaren do Cerkve, saj ni namenil ničesar niti župnijski cerkvi na Čemšeniku, kjer naj bi ga pokopali in kjer so že počivale njegove zgodaj umrle hčerke. Velikodušnost je pokazal le do služabnika Antona, ki mu je, čeprav je pri njem služil šele tri leta, k plači primaknil čednih 30 renskih goldinarjev, kakor da bi hotel posnemati svojega dobrotnika Janeza Krstnika.

Vez s pokojnim dobrotnikom s Šrajbarskega turna se kaže tudi v izbiri enega od dveh izvršiteljev Hieronimove oporoke. Za prvega izvršitelja je namreč določil Marka Antona Moscona, nečaka in enega od treh glavnih dedičev Janeza Krstnika Valvasorja. S tem Mosconom so Hieronima in njegovo družino vezali tesni prijateljski in poslovni odnosi. Hieronim in Marko Anton sta namreč skupaj zagnala rudnik bakra v bližini Radeč, ki je prvič izpričan isto leto (1602) v njuni prošnji za davčni spregled in ki ga je pozneje bodisi sama bodisi v družabništvu z Mosconom vodila Valvasorjeva vdova Neža. Ta je Marka Antona Moscona kmalu po moževi smrti v pismu naslovila »moj ljubi gospod boter«, kar pomeni boter Valvasorjevih otrok.¹⁶ Za drugega izvršitelja je Hieronim prosil Janeza Jakoba Edlinga s Spodnjega gradu Vipava, sicer kranjskega deželnega upravitelja in svetnika deželnega kneza, nadvojvode Ferdinanda.¹⁷ Edling z Vipavskega je bil prejkone tisti, ki je nekaj let prej pomagal Hieronimu utreti pot na Goriško, kjer je ta v zadnjih letih 16. stoletja upravljaval Thurnovo gospodstvo Sv. Križ (Vipavski Križ).¹⁸ O obeh pa je oporočitelj izpričal, da sta mu že dotlej stala ob strani, ter se nadejal, da bosta pomagala tudi njegovi vdovi in otrokom.

¹³ Golec, *Valvasorji*, str. 195–196.

¹⁴ Prim. prav tam, str. 59.

¹⁵ Prav tam, str. 35.

¹⁶ Prav tam, str. 55–56.

¹⁷ Kot svetovalec in deželni upravitelj je Edling izpričan leta 1600 (*Smole, Vicedomski urad*, str. 370–371). Po Valvasorju je bil kranjski deželni upravitelj leta 1599, nato pa leta 1605 deputiran za komisarja kranjskega deželnega zbora (*Valvasor, Die Ehre*, IX, str. 76).

¹⁸ Golec, *Valvasorji*, str. 53–55; Golec, *Rodbina Valvasor*, str. 69–71.

¹¹ Prav tam, str. 74–76.

¹² Golec, *Rodbina Valvasor*, str. 70–71.

*Hieronimova soproga Neža Valvasor, rojena pl. Scheyer (ok. 1560–ne pred 1627)
(Narodna galerija v Ljubljani, NG S 948, foto Bojan Salaj).*

Hieronim Valvasor o svoji družini in zapuščini

Glavnina oporoke govori o razdelitvi zapuščine med ožje družinske člane, pri čemer izvedemo več stvari, o katerih je bilo doslej mogoče kvečjemu sklepati. Hieronim Valvasor si je za zadnje počivališče izbral Marijino župnijsko cerkev na Čemšeniku, ki se je doslej ponujala samo kot ena od treh možnosti poleg verjetnejše, župnijske cerkve na Vačah, saj je Medija spadala v vaško župnijo, in njene romarske podružnice na Sveti Gori. Gotovo je bilo le to, da ga k počitku niso položili v grajski kapeli na Mediji, saj jo je zgradil šele sin Jernej leta 1637. Vnuk Janez Vaj-

kard je medijsko kapelo tako upravičeno označil le kot mesto pokopa svojih staršev, več bratov in sester, prve žene in otrok.¹⁹ Zanimivo je, da so Hieronima in njegove zgodaj umrle hčerke pokopali v sosednji župniji, kar za plemstvo sicer ni bilo neobičajno. Tudi Hieronimov vnuk in polihistorjev brat Janez Ditrih je, denimo, v drugi polovici 17. stoletja dal pokopati dva otroka v podružnični cerkvi sosednje župnije Braslovče, čeprav je bil župljan župnije Vransko.²⁰

¹⁹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 164. Prim. Golec, *Valvasorji*, str. 58.

²⁰ Golec, *Sledovi Valvasorjev*, str. 380–381.

Iz Hieronimove navedbe, da so v čemšeniški župnijski cerkvi pokopani njegovi otroci (*Khinderlein*), ne izvemo, koliko otrok mu je umrlo, ampak zgolj to, da so pomrli majhni in da so bili po vsej verjetnosti vsaj trije, sicer bi prejkone navedel število dve. Ker v četrtem členu oporoke poudarja, da še živita dve hčerki, medtem ko so se druge poslovile od tega sveta, in česa takega ne pove v zvezi s sinovi, lahko sklenemo, da so bili vsi pokojni otroci ženskega spola in mu ni umrl noben sin. Hieronimu Valvasorju se je torej rodilo vsaj sedem otrok, od katerih sta preživeli dve hčerki in oba sinova. Vsi štirje otroci so bili leta 1602 še mladoletni, hčerki v najstniških letih, sinova pa stara šele okoli deset in šest let.²¹

Svoja moška potomca Adama in Jerneja je medijski gospod imenoval za glavna dediča, ki jima pripada enak delež. Če pa bi kateri od njiju postal duhovnik, bi mu moral drugi kot edini dedič izplačevati zelo čedno letno apanažo v višini dvesto ogrskih dukatov. Navedba priča o tem, da je Hieronim visoko cenil poklic katoliškega duhovnika, tako kot je čislal izobrazbo ter plemiško in krščansko vzgojo, še posebej ko je šlo za njegova sinova. Ženi Neži je namreč posebej naročil, naj ju spodbuja k študiju ter učenju svobodnih umetnosti in jezikov. Za vse, kar spada k plemiški vzgoji, naj iz njegovega premoženja ne manjka sredstev. Takšen odnos niti najmanj ne preseneča pri človeku, ki sam po rojstvu ni bil plemič in si je moral pot med zlahtno gospodo šele utreti. Sinova sta pričakovanja upravičila, saj sta se šolala pri graških jezuitih in se pozneje uveljavila v javnem življenju domače dežele, veliko bolj polihistorjev oče Jernej, ki je brata Adama preživel za več kot četrto stoletje.²²

Na drugi strani je bil Hieronim Valvasor konservativen oziroma patriarhalen, ko je šlo za nadaljnjo usodo njegove precej mlajše žene. V oporoki je dal jasno vedeti, da bi jo nerad videl vnovič omoženo, zato jo je bil za vdovsko zvestobo pripravljen nagraditi. Če bi se še enkrat možila, bi ji pripadlo samo tisto, kar sta zakonca določila v poročni pogodbi, nasprotno pa bi Neža kot neporočena vdova do polnoletnosti sinov razpolagala s celotnim Hieronimovim imetjem in tudi potem do smrti obdržala vsa polnomočja soggosporarice, brez katere nasveta in volje naj se ne bi zgodilo nič. Neža se resnično ni ponovno poročila, ampak si je našla zaščitnika v bratu Gašperju pl. Scheyerju, ki je leta 1603 v imenu njenih dveh sinov od deželne kneza prejel fevdni pismi za podedovanje posesti.²³

Hieronimova oporoka neposredno odgovarja na vprašanje o dedovanju njegove posesti. Ni je hotel deliti, ampak je sinova določil za solastnika, ki naj bi gospodarila skupaj, v krščanski in bratski slogi. Ta

želja se začetniku Valvasorjevega rodu ni izpolnila, saj sta se Adam in Jernej odločila za fizično delitev nepremičnin in premičnin. Starejši Adam se je z Medije umaknil mlajšemu Jerneju in si zgradil nov dvorec Zavrh pri Svibnem, na dolenski strani Save. Kaj je bil glavni razlog za delitev, kaj povod, kakšno vlogo je imela pri tem mati, ostaja še naprej zavito v tančico skrivnosti. Morda so bila v ozadju nesoglasja med Adamovo ženo in materjo ali pa se je Adam preprosto odločil za drugačno pot, saj je bil dinamičen poslovni človek.²⁴

Nasprotno je oče Hieronima za hčerki Lukrecijo in Sofijo določil, da se bosta primerno omožili in odšli zdoma, vsaka z dediščino dva tisoč renskih goldinarjev, mati pa ju bo oskrbela z obleko in »našemu stanu« primerno svatbo. Ni pozabil poudariti, da bosta snubca njegovih hčerk lahko postala zeta le v skladu z voljo matere in bližnjega sorodstva, in nakazal, da s porokama ne kaže odlašati, saj je predvidel možnost, da bosta šli dekleti v zakon še pred doseženo polnoletnostjo. Drugače kot pri sinovih Hieronim zanju ni pomislil na izbiro duhovnega poklica. Valvasorjevi hčerki sta bili pač predobro preskrbljeni, da bi bilo kateri treba v samostan. Lukrecija se je morala sicer zadovoljiti z Matijo Posarelom, ki ob poroki (1603) še ni bil plemič, Sofija, za katero lahko iz zaporedja njenih imen v oporoki razberemo, da je bila resnično mlajša od Lukrecije, pa najpozneje leta 1606 z Janezom Adamom pl. Apfalterjem iz stare kranjske plemiške rodbine.²⁵ Obe sta dobili izplačanih vseh dva tisoč goldinarjev,²⁶ čeprav je oče v latinskem dostavku k oporoki omenil možnost, da bi se po presoji matere in njenih svetovalcev lahko zadovoljili samo s polovico te vsote, vsaka s tisočakom.

Določila Hieronimove oporoke so zelo jasna, čeprav so napisana v obzirnem tonu, precej drugače kakor oporoka njegovega starejšega sina Adama (ok. 1592–1624) dvaindvajset let pozneje (1624). Adam, ki je kot vdovec umrl v najlepših moških letih in je prav tako zapustil štiri otroke, še mlajše od Hieronimovih, je kot jezuitski učenec in eden stebrov kranjskega katolištva vzgojo svojih treh sinov zaupal jezuitom, vzgojo hčerke pa dominikankam. Še več, za otroke je izrecno zahteval katoliško vzgojo in jih vnaprej razdedinil, če bi kateri prestopil v drugo veroizpoved. Izguba dediščine bi jih doletela tudi, če se ne bi poročili svojemu stanu primerno ali če se »ne bi primerno vedli«, povsem svobodno pa bi lahko razpolagali z dednim deležem, če bi ostali v samostanih in vstopili v red.²⁷

Hieronima je bolj skrbelo, da njegova oporoka morda nima prave oblike in zato kot takšna ne bi bila priznana. Sestavljalcev ali sestavljavci so se zato

²¹ O času rojstva otrok gl. Golec, *Valvasorji*, str. 45.

²² Prav tam, str. 59, 99–100, 179–182.

²³ Prav tam, str. 60.

²⁴ Prav tam, str. 62–63.

²⁵ Prav tam, str. 64–68.

²⁶ Prav tam, str. 64 in 66.

²⁷ Prav tam, str. 109–110.

Marijina župnijska cerkev na Čemšeniku, kjer je v kripti do nedavnega počival Hieronim Valvasor (foto B. Golec, februar 2021).

posebej potrudili s prepričevanjem, naj jo vse oblasti in sodišča spoštujejo. Da o njeni veljavnosti ne bi bilo najmanjšega dvoma, je Hieronim ni samo podpisal in pečatil, ampak je še (lastnoročno) v latinščini pripisal izjavo, da so mu oporočno besedilo prebrali in razložili v italijanščini in slovenščini. Pripis je bil varovalka, saj je bilo očitno splošno znano, da priseljeni Italijan ni (dovolj) vešč nemščine, kar bi lahko kdo izkoristil za izpodbijanje njegove poslednje volje.

Kdaj natanko je prvi medijski Valvasor umrl, še leta 1602 ali v začetku naslednjega leta, kot rečeno, ne vemo, je pa oporoka razkrila, kam so položili njegove zemeljske ostanke. Zelo verjetno se mu je tam po letu 1627 pridružila vdova Neža, če ni nazadnje živela pri hčerki Sofiji na Motniku in so jo pokopali v tamkajšnji vikariatni cerkvi.²⁸ Kakor koli, vse kaže, da je bila usoda do zemeljskih ostankov Hieronima Valvasorja milejša kakor do kosti Valvasorjev, pokopanih pozneje na Mediji. Medtem ko so grobnico v medijski grajski kapeli nekajkrat devastirali,²⁹ so pokopani imenitneži pod tlakom čemšeniške, v osnovi gotske

cerkve tam do nedavnega večinoma uživali svoj mir.³⁰ Po opravljenih arheoloških izkopavanjih so njihovi zemeljski ostanki trenutno v strokovni analizi.³¹

Sklep

Oporoka Hieronima Valvasorja odgovarja na več doslej odprtih oziroma napol odprtih vprašanj v zvezi z njim samim in njegovo ožjo družino, s tem pa pomaga razumeti tudi poznejša dogajanja v Valvasorjevi rodbini. Ključno je spoznanje, da je začetnik rodu kranjskih Valvasorjev zavestno utrjeval neresnico o svojem izvoru in se prikazoval kot krvni sorodnik svojega plemiškega dobrotnika Janeza Krstnika, pri katerem je zgolj nekaj let služil in zaradi enakega priimka po njem podedoval znatno premoženje. Ne-

²⁸ Prim. Golec, *Valvasorji*, str. 64.

²⁹ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 110.

³⁰ Orožen, *Zgodovina Zagorja ob Savi I.*, str. 262.

³¹ Arheološke raziskave so leta 2018 potrdile obstoj centralne zidane novoveške grobnice s spremljajočim večfaznim srednjeveškim in novoveškim grobiščem. Dokumentirani so bili štirje pokopi v kamniti zidani obokani grobnici v cerkveni ladji, zidan grob v osrednjem delu in štirje pokopi v kamniti obokani grobnici v prezbiteriju (Merc in Draksler, Čemšenik, str. 35). Informacije o trenutnem stanju skeletov je posredovala vodja izkopavanja dr. Vesna Merc 18. 2. 2021.

resnico so očitno že tako močno vtakali v rodbinsko izročilo, da jo je njegov vnuk Janez Vajkard kljub poznavanju dejstev ovekovečil v *Slavi vojvodine Kranjske*. Pri povzemanju oporoke Janeza Krstnika Valvasorja iz leta 1581 je namreč priredil enajsti člen in Hieronima imenoval *Vetter*.³²

Poslednja volja polihistorjevega deda hkrati ponuja verodostojen vpogled v zasebne razmere, socialne vezi, kulturno okolje in jezikovne prakse v družini priseljenega neplemiškega povzpelnika in plemkinje na prelomu iz 16. v 17. stoletje. Čeravno njena vsebina ni nadpovprečno bogata, ji teže ne daje zgolj dejstvo, da gre za oporoko najpomembnejšega prednika Janeza Vajkarda Valvasorja, po čigar zaslugi je Valvasorjev rod na Kranjskem sploh nastal.

Priloga: Prevod oporoke

V imenu Svete in nedeljive Trojice, Boga Očeta, Boga Sina in Boga Svetega Duha, amen, izpovedujem jaz, Hieronim Valvasor z Medije (*Jeronime Valuasor zu Gallenegg*), da sem si vzel k srcu svojo starost in vsakodnevno (*täglich*) telesno šibkost ter nestalnost človeškega življenja v tem minljivem svetu in spoznal, da so vsi ljudje, ki živijo v tej utrudljivi solzni dolini, najsij bodo še tako visokega položaja, stanu in časti, podvrženi smrti, katere ure nihče ne pozna, in sem poleg tega opazoval, kako se, kadar ni napisana poslednja volja ali oporoka, med dediči, sorojenci in bližnjimi sorodniki pogosto pojavijo vsakovrstna nasprotja, nesloga, spori in razdori. Da bi torej preprečil kakršna koli nesoglasja in nesporazume, sem se, ker sem (hvala Bogu) še pri dobri trdni pameti in imam brez sleherne ovire to pravico in moč, odločil narediti oporoko svoje poslednje volje in s končno pisno izjavo določiti, kako naj se moja zapuščina (*mit meinem Verlassenen Haab und Gueth*) po moji smrti razdeli med dediče. Z njo določam zavešno, svobodno in neprisiljeno, iz lastnega nagiba in povsem premišljeno, v najboljši obliki in podobi, kot je po vseh predpisih (*Rechten*), duhovnih in svetnih, zlasti po deželnem običaju na Kranjskem, najtrdneje in najobstojnejše in ima veljavo, kakor sledi.

Prvič, ko me vsemogočni Bog po svoji milostni Božji volji in všečnosti (*Wolgefallen*) pokliče k sebi iz te uboge in minljive solzne doline, izročam (*so beuelch ich*) svojo ubogo dušo svojemu Odrešeniku in Zveličarju Jezusu Kristusu v njegovo neskončno usmiljenje, svoje telo pa zemlji, iz katere je bilo vzeto, da ga pokopljejo v cerkvi Naše ljube Gospe na Čemšeniku, kjer so pokopani tudi moji drugi ljubi otročiči (*Kinderlein*), po krščanskem običaju in častljivem obredu (*loblicher Ordnung*) svete katoliške rimske Cerkve.

Drugič, kar zadeva moje premoženje (*mein Zeitlich Haab vnnnd Gueth*), nepremično in premično, ka-

kor koli se imenuje, tako tisto, ki sem ga podedoval po svojem prijaznem ljubem sorodniku (*Vetern*), pokojnem gospodu Janezu Krstniku Valvasorju s Šrajbarskega turna (*Herrn Zuan Babtista Valuaßform zum Thurnambart*) po njegovi oporoki, kakor ono, ki sem ga z obilnim Božjim blagoslovom pridobil in prihranil z lastnim trudom in delom, vse to v celoti, ne da bi bilo kar koli izvzeto, naklanjam in zapuščam obema svojima ljubima sinovoma Adamu in Jerneju (*Adammen vnd Bärtolomeen*) in ju s tem imenujem za svoja prava dediča. In želim, da ko dosežeta polnoletnost ali si želita častno urediti dom (*sich ehrlich und heiflich sezen wellen*), vzameta vse moje premoženje v svojo posest (*in Ihren gwalt nemmen*), ga krščansko, bratsko, mirno in složno skupaj (*mit einander*) uživata ter z njim upravljata in ravnata po svoji volji. Če pa bi se zgodilo, da bi kateri od mojih sinov postal duhovnik, odrejam in želim, da postane edini dedič vsega mojega premoženja drugi sin, ki ostane v posvetnem stanu, vendar naj bratu duhovniku za priboljšek (*Zuepues*) in da se bo lahko v svojem stanu čimbolj ustrezno vzdrževal, vsako leto izroči dvesto ogrskih dukatov, od katerih velja vsak 80 krajcarjev ali dvajset reparjev (*Pazen*), ta [brat] pa naj bo s tem zadovoljen in (do tega) upravičen (*beuiegt*).

Tretjič, ker sem s svojo prijazno ljubo ženo Nežo, rojeno pl. Scheyer (*Agnes, gebornen von Schejer*), ko sva stopila v zakon, podpisal poročno pogodbo (*aine Ordenliche gefertigte Heyrats verschreibung*) in ji jo izročil, želim, da pri tej pogodbi vsekakor ostane; če moja ljuba žena spremeni svoj vdovski stan in ime [priimek] (česar pa pri njej ne bi razumel), naj jo moja dediča skladno s pogodbo iz mojega premoženja izplačata, če pa moja ljuba žena v čast in (*Gefallen*) (kot upam) mojemu imenu ne spremeni svojega vdovskega stanu in ostane vdova, [tedaj] zaradi ljubezni, zvestobe in prijaznosti do mene, izkazanih v času najinega skupnega življenja, odrejam in želim, da je in ostane do polnoletnosti mojih sinov zvesta mati, imetnica in uživalka vsega mojega premoženja, vendar brez škode za glavno imetje in odgovorna, da najine otroke iz njega našemu stanu primerno preskrbi z vsem potrebnim, njih vzgoji v strahu do Boga (*Forcht Gottes*) in v vseh krščanskih krepostih, zlasti pa, da oba sinova pridno spodbuja k študiju in osvojitvi svobodnih umetnosti in jezikov; in za to, kar spada k plemiški vzgoji, naj iz mojega premoženja ne manjka ničesar za potrebne stroške (*an nottufftigen Verlag vnd dargab*). Ko bosta nato moja sinova ali eden od njiju dosegla moško polnoletnost in bosta, kot je bilo zgoraj določeno, želela prevzeti svojo dediščino, želim in določam, naj svojo mater, mojo ljubo ženo, v vseh pogledih pustita kot gospo in mater z vsemi polnomočji (*als ein Volmächtige Frau und Mueter*) na posesti, ji nudita vso potrebno oskrbo, primerno njenemu stanu, in ničesar ne storita brez njenega sveta in volje, temveč jo, kot se spodobi za poslušne hvaležne otroke, ljubita in spoštujeta ter ji,

³² Valvasor, *Die Ehre*, IX, str. 106. Natančneje o tem: Golec, *Valvasorji*, str. 21–34.

dokler živi, izkazujeta vso sinovsko naklonjenost in prijaznost; tako naj bosta prepričana (*für gewiß halten*), da jima njune izkazane otroške ljubezni in spoštovanja kot zvesta krščanska mati ne bo pozabila po svojih močeh ustrezno priznavati in vračati.

Četrtrič, ker me je vsemogočni Bog obdaroval tudi z dvema ljubima hčerkama, ki zdaj še živita, poleg tistih, ki so se po Božji volji že poslovile od tega sveta, z Lukrecijo in Sofijo (*Lucretia und Sophia*) po imenu, določam, naj se omenjeni moji ljubi hčerki, ko bosta zasnovljeni za častno poroko, omožita po nasvetu, vedenju in volji svoje gospe matere in drugih bližnjih sorodnikov, najsi bosta (že) moji postavljeni dedinji (*meine Instituierte Erben*) ali pa zaradi mladosti še ne bosta mogli prevzeti dediščine. Moja ljuba žena naj tedaj moji ljubi hčerki oskrbi iz moje zapuščine z oblekami in našemu stanu primernim poročnim slavjem ter vsaki izplača še dva tisoč renskih goldinarjev, računano vsak goldinar po 15 reparjev (*Pazen*) ali 60 krajcarjev, in sicer v gotovini brez tožbe in pravde (*auffer Clag und Recht*), oni dve pa (*entgegen*) odtlej, dokler živi moški rod [Valvasorjev], ne moreta od mojega imetja zahtevati ničesar več ne iz naslova dediščine ne česar koli drugega, ne na miren način ne s pravdo (*gütlich oder rechtlich*), ampak bosta s tem popolnoma odpravljeni in morata biti zadovoljni, moškemu rodu [bratoma] pa naj izročita podpisano pisno odpoved.

Petič, ker se je moj služabnik Anton (*Diener Anthoni*) tri leta, kolikor je pri meni v službi, izkazal kot pošten, zvest, priden in vedno pripravljen, s čimer sem bil zelo zadovoljen in nameravam zato njegovo primerno obnašanje uživati tudi v prihodnje, določam in želim, da se mu pošteno v gotovini in brez odtegljaja izplača zaostanek njegove zaslužene plače in da se mu poleg plačila izroči še trideset renskih goldinarjev, s čimer se mora hvaležno zadovoljiti.

Šestič, ker sem bil od plemenitega in strogega gospoda Marka Antona Moscona s Šrajbarskega turna (*Herrn Marx Anthonien Mufchkon zum Thurnamhardt*) in gospoda Janeza Jakoba pl. Edlinga iz Vipave (*Herrn Hans Jacob von Edling zum Purckh Wipach*), svetnika njegove knežje svetlosti, nadvojvode Ferdinanda Avstrijskega, in deželnega upravitelja (*Landtverweser*) na Kranjskem, vedno deležen prijazne dobrote in še naprej upam, da jo bodo onadva in njuni nasledniki (dediči) tudi v bodoče izkazovali meni in mojim dedičem, ju zaradi tega in zaradi neomajnega zaupanja vanju s tem imenujem za izvršitelja oporoke (*Testamentorien*) in ju čisto prijateljsko (*ganz Fr.*) naprošam, da ne samo zase, kolikor je mogoče, spoštujeta to mojo poslednjo voljo in drugim ne dovolita ravnati zoper njo, temveč tudi mojo ljubo ženo in otroke, kadar koli bo potreba, zvesto sprejmeta, da jim s svetom in dejanjem na njihovo prijateljsko prošnjo voljno pomagata in jih ne zapustita. Želim tudi, da moja ljuba žena in otroci takšno ljubezen in prijateljstvo hvaležno priznavajo, se pokažejo

prijazne in voljne ter se po najboljših možnostih potrudijo oddolžiti z dejanji (*dienstlich*).

Sedmič in zadnjič, pridržujem si tudi (pravico), da svojo poslednjo voljo skrajšam ali razširim, spremenim ali sploh odpravim, vse po svoji vsečnosti, če pa za življenja ne bom ničesar spremenil, naj po mojem odhodu s tega sveta vsekakor ostane veljavna in naj bodo vsa njena določila, tako kot so bila prebrana (*abgehörtermassen*), resnično izvršena.

Ce pa ta moja poslednja volja in določilo ne bi imela veljave oblične pisne oporoke, ker bi se v njej našle kakšne pomanjkljivosti glede obličnosti, in zato ne bi bila priznana (za veljavno), želim to pomanjkljivost zdaj in za v prihodnje popolnoma in v celoti odpraviti, kot če bi bila napisana v najboljši in najličnejši obliki, in s tem vsakogar prosim, da se ta moja poslednja volja sprejme in upošteva kot ustna oporoka, latinsko imenovana *testamentum nuncupatum*, oziroma kot kodicil ali sicer splošno priznan pravni posel.

Prosim vse oblasti in sodišča, pred katere bo ta moja poslednja odredba oziroma pravni posel prišel, da jo izvršijo in nikomur ne dovolijo ravnati v nasprotju z njeno vsebino, saj bi vsak želel, da njegovo poslednjo voljo spoštujejo in izvršijo nespremenjeno. Zvesto in brez nevarnosti sem to svojo oporoko in poslednjo voljo v potrditev opremil s svojim lastnim pečatom in podpisom, kar se je zgodilo na dan sv. Lovrenca svetega mučenca po rojstvu Kristusa, našega ljubega Gospoda v letu šestnajstodrugem.

S: L: [sigilli locus]

[latinski pripis]:

Jaz, Hieronim Valvasor z Medije (*Ego Jeronimus Valvasor Valuasor de Golneck*), izpričujem s svojim rokopisom in vtisom svojega pečata, da so mi zgoraj napisano oporoko od besede do besede ustno zvesto razložili v italijanskem in slovenskem jeziku (*italico flauonisoque idiomate*), in ugotavljam, da je v njej zapisana moja resnična poslednja volja. Zato hočem, da se na to pazi, in zahtevam, da se vse v njej ohrani. Dodajam pa, če se bo to zdelo moji omenjeni dragi soprogi Neži in omenjenima plemenitima svetovalcema, da lahko dajo omenjenima, namreč mojima hčerkama Lukreciji in Sofiji, vsaki po 1000 goldinarjev.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIR

ASG – Archivio di Stato di Gorizia
Archivio Coronini Cronberg, Atti e documenti

SLIKOVNI VIR

Narodna galerija v Ljubljani
NG S 948

LITERATURA

- Golec, Boris: Rodbina Valvasor in Goriška. *Goriški letnik* 42, 2018, str. 149–171.
- Golec, Boris: Sledovi Valvasorjev v Spodnji Savinjski dolini. Med romancami na gradu Ojstrica in umobolnico v Novem Celju. *Kronika* 65, 2017, št. 3, Iz zgodovine Spodnje Savinjske doline, str. 369–398.
- Golec, Boris: *Valvasorji. Med vzponom, Slavo in zatonom*. Ljubljana: Založba ŽRC, ZRC SAZU, 2015 (Thesaurus Memoriae. Dissertationes 11).
- Merc, Vesna in Draksler, Matej: Čemšenik – cerkev Marijinega vnebovzetja. *Arheologija v letu 2018. Dediščina za javnost. Zbornik povzetkov. Strokovno srečanje Slovenskega arheološkega društva Ljubljana, Narodni muzej Slovenije – Metelkova 3.–4. april 2019* (ur. Petra Stipančič in Andrej Gaspari). Ljubljana: Slovensko arheološko društvo, 2019.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Zagorja ob Savi I*. Zagorje ob Savi: Občinska konferenca SZDL, 1980.
- Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko: 13. stol.–1747. 6. del: Cerkevne zadeve Lit. S–Z*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1997 (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev. Zvezek 4/6).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Peta knjiga. Med Goričanami in Gamberkom*. Ljubljana: Viharnik, 2000.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.

SUMMARY

The last will of the founder of the Carniolan Valvasor lineage. The testament of the polymath's grandfather Hieronymus from 1602

The last will of Hieronymus Valvasor from 1602 was preserved as a somewhat later transcription in a codex belonging to the Gorizia noble family of Coronini Cronberg. The accidentally found record of the last will orally expressed by the grandfather of the Carniolan polymath Johann Weichard Valvasor (1641–1693) provides answers to several unresolved or partially resolved questions regarding himself and his nuclear family, and thus sheds light on subsequent developments in the Valvasor family. The most crucial discovery is that the founder of the Carniolan Valvasor lineage deliberately reinforced a lie concerning his origin by presenting himself as a blood rela-

tive of his noble benefactor Johann Baptista Va(l)-vasor, who moved to Carniola from Bergamo and, in 1581, bequeathed Medija Castle to Hieronymus. Hieronymus's last will offers a reliable insight into the private affairs, social ties, cultural environment, and linguistic practices in the family of a newly settled upstart of common descent and a noblewoman at the turn of the seventeenth century. Finally, the last will of Hieronymus Valvasor depicts the social-material strategies and practices pursued by the emerging social elite.

Although the document does not answer the question from where in Italy Hieronymus hailed, it does confirm the assumption that he had already begun signing his name as Valvasor instead of Vavasor and Vavisor. Another confirmed assumption is that like his benefactor Johann Baptista Va(l)vasor, he too remained a devout Catholic in the predominantly Protestant noble milieu of Carniola. On the other hand, he was not in the least charitable towards the Church, not even leaving anything to the parish church at Čemšenik, where, in accord with his last will, he was later buried and where his daughters had already been laid to rest after their untimely deaths.

One of the hitherto unknown pieces of information brought forth in the last will that draws particular attention is Hieronymus's Latin annotation that the German wording of his last will was explained to him in Italian and Slovene. In terms of the linguistic conditions among the Carniolan nobility and in the cultural history of the central Slovenian area in general, it is particularly noteworthy that the nobility had grown accustomed to Slovene but not also to German, the language of sophisticated oral communication among the vernacular nobility and that of written communication in the secular sphere. Hieronymus communicated with his wife and children in Slovene, and the explicitly Slovenian linguistic environment at Medija Castle was also reflected in the future generations.

Hieronymus Valvasor designated his only male descendants, sons Adam and Bartholomew, as his sole heirs; however, his wish for both to remain at Medija and jointly manage the estate remained unfulfilled. He also bequeathed a generous legacy to his daughters Lucretia and Sophia, who married soon after his death. As for his wife Agnes, née von Scheyer, she honoured his wish to never marry again.

Besides esteeming the priesthood, the founder of the Carniolan Valvasor lineage held the same for education as also a noble and Christian upbringing, especially when it concerned his sons. He specifically instructed his wife to encourage them to study, to learn about the free arts and languages, and always to provide them with the necessary funds to do so. Such a disposition towards noble culture is not the least surprising for a man of common descent who had to make his way into the privileged upper class.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.522AUE

Prejeto: 7. 5. 2021

Polona Vidmar

izr. prof. dr., Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
E-pošta: polona.vidmar@um.si

Rodovnik Auerspergov s Turjaka ter rodovniki genealoga in historiografa Dominika Frančiška Kalina von Marienberg za dvorno plemstvo

IZVLEČEK

V prispevku je obravnavan rodovnik rodbine Auersperg z gradu Turjak, ki ga je okrog leta 1666 naročil Janez Vajkard knez Auersperg (1615–1677). Rodovnik se začne z legendarnim prednikom Adolfom I., zadnji vpisani pa je Franc Anton grof Auersperg, ki je bil rojen leta 1659. Genealoški podatki so dopolnjeni z napisi in likovnimi upodobitvami, ki pripovedujejo o izvoru, zgodovini in posestih rodbine. Rodovnik Auerspergov je najzgodnejša vizualizacija genealoških podatkov velikega formata, kakršne je Dominik Frančišek Kalin von Marienberg (1624–1683) sestavljal za Habsburžane in dunajsko dvorno plemstvo. Medtem ko so genealoški podatki na rodovniku Auerspergov dopolnjeni s heraldičnimi znamenji, vojaškimi trofeji, bitkami ter štirimi portreti cesarjev in papeža, ki so bili posebej zaslužni za vzpon rodbine, je Kalin v poznejših rodovnikih koncept dopolnil z rodbinskimi portreti, upodobitvami legendarnih prednikov, personifikacijami dežel in kreposti ter mitološkimi prizori.

KLJUČNE BESEDE

genealogija, rodovnik, plemiška reprezentacija, Dominik Frančišek Kalin von Marienberg (1624–1683), Janez Vajkard knez Auersperg (1615–1677), rodbina Auersperg, grad Turjak

ABSTRACT

THE AUERSPERG FAMILY TREE AND OTHERS THAT THE GENEALOGIST AND HISTORIOGRAPHER DOMINIC FRANZ KALIN VON MARIENBERG PRODUCED FOR THE COURT NOBILITY

The contribution discusses the family tree of the Auerspergs from Turjak Castle, commissioned between 1663 and 1665 by Johann Weikhard, Prince of Auersperg (1615–1677). The family tree starts with the legendary progenitor Adolf I and ends with Franz Anton, Count of Auersperg (born in 1659). The genealogical data are complemented with inscriptions and visual depictions narrating the family's origin, history, and estates. The Auersperg family tree is the earliest large-scale visualization of genealogical data that Dominic Franz Kalin von Marienberg (1624–1683) later developed for the Habsburgs and the court nobility in Vienna. Whereas the genealogical data on the Auersperg family tree are complemented with heraldic motifs, military trophies, and four portraits of emperors and a pope who were especially instrumental to the family's ascendancy, Kalin developed this concept further in subsequent genealogies with family portraits, depictions of legendary progenitors, personifications of provinces and virtues, and mythological scenes.

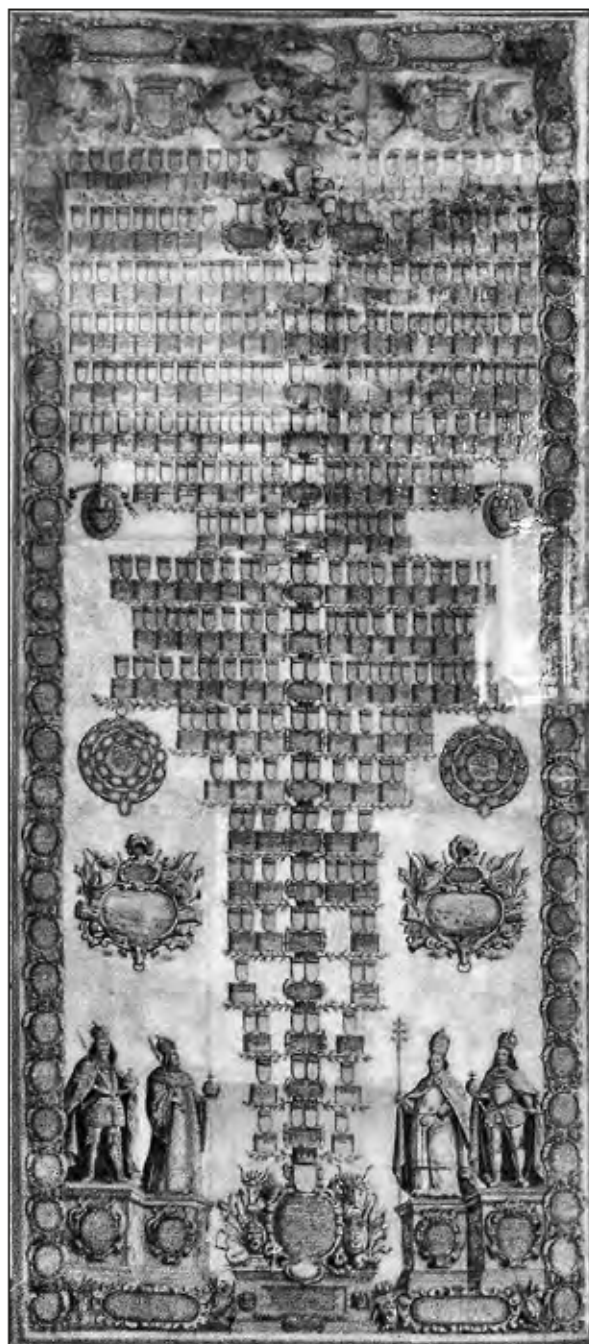
KEY WORDS

genealogy, family tree, noble representation, Dominic Franz Kalin von Marienberg (1624–1683), Johann Weikhard, Prince of Auersperg (1615–1677), Auersperg family, Turjak Castle

V družinski lasti ene veje Auerspergov je ohranjen slikan rodovnik velikega formata, ki je bil do druge svetovne vojne del opreme gradu Turjak.¹ Po navedbah lastnikov je visel v grajski knjižnici in je bil leta 1942 prepeljan v Italijo. Rodovnik v literaturi še ni bil obravnavan, zato je namen pričujočega prispevka dopolniti vedenje o nekdanji opremi gradu Turjak, zlasti o predmetih, povezanih z rodbinsko zgodovino in galerijo prednikov.² Namen prispevka je tudi umestitev rodovnika Auerspergov v okvir rodbinskih genealogij, ki so jih Auerspergi naročili v 17. stoletju,³ ter v opus genealoga in historioografa Dominika Franciška Kalina (1624–1683) iz Svetega Križa (Vipavski Križ, Heiligenkreuz).⁴ Kalin je deloval tudi kot poet, libretist, risar in slikar in je bil v drugi polovici 17. stoletja na področju vizualizacije genealoških podatkov tako cenjen, da so njegova dela naročali cesar Leopold I., dvorno plemstvo in salzburški nadškof.⁵

Kalinov rodovnik za kneza Auersperga

Tehnične podatke o slikanem rodovniku Auerspergov je podala Ursula Pühringer, ki je rodovnik restavriral in o njem v letih 1979–1980 napisala seminarsko nalogo na Akademiji za upodabljanje umetnosti na Dunaju (Akademie der bildenden Künste Wien).⁶ Rodovnik je bil naslikan na petnajst listov papirja, ki so bili nalepljeni na platno v velikosti 270 x 120 cm; za namestitev na steno sta bili zgoraj in spodaj pritrjeni leseni palici.⁷ Pisava je bila izvedena s sepio, upodobitve pa s tempero.⁸ V zgornjem delu in na robovih je bil rodovnik močno poškodovan zaradi plesni in požara, zato sta bila med restavriranjem levi zgornji list in leva polovica zgornjega srednjega lista naslikana na novo, poškodovani deli pa so bili retuširani.⁹ Restavratorica je figuralne in ornamentalne motive levega zgornjega dela naslikala na novo s po-

Slika 1: Dominik Francšek Kalin von Marienberg: Rodovnik rodbine Auersperg, okrog 1666, zasebna last (foto: Polona Vidmar)

močjo zrcaljenja ohranjenega desnega dela, pri čemer je napisne kartuše in grbovne ščitke pustila prazne.¹⁰ Zaradi navedenih poškodb je rodovnik izgubil precej pričevalnosti, saj številnih napisov ni več mogoče prebrati, izgubljene pa so tudi nekatere likovne upodobitve v zgornjem delu rodovnika (sl. 1).

¹ Hvalečna sem grofu Hansu Petru Auerspergu in grofici Jutti Auersperg, ki sta mi prijazno dovolila ogled rodovnika ter me oskrbela s podatki o provenienci in restavriranju, brez katerih raziskava ne bi bila mogoča. Dr. Mihi Preinfalku se iskreno zahvaljujem za opozorilo na rodovnik.

² O nekdanji opremi gl. nazadnje Komić Marn, Portretne galerije, str. 455–494; Lozar Štamcar, Nekdanja pohištvena oprema, str. 497–529.

³ Gl. zlasti Preinfalk, *Auerspergi*, str. 10–12; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 209, 221, 266–271; Preinfalk, *Grad Turjak*, str. 51, 58; Štih, *O začetkih Turjaških*, str. 69–77.

⁴ O Dominiku Francišku Kalinu gl. Sakcinski, *Leben*, str. 29–30; Stanič, *Dominik Franc Kalin*, str. 280–283; Stele, *Kalin*, str. 467; Coreth, *Österreichische Geschichtsschreibung*, str. 40, 126; Lisac, *Kalin*, str. 12–13; Leitner, *Ein Kartenwerk*, str. 239–248; Leitner, *Zur Genealogie*, str. 519–630; Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 50–62.

⁵ Leitner, *Zur Genealogie*, str. 625–630; Brandhuber, *Trias collosa*, str. 20; Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 61–62.

⁶ Pühringer, *Der Stammbaum*, s. p. Za vpogled v seminarsko nalogo se zahvaljujem lastnikoma rodovnika.

⁷ Pühringer, *Der Stammbaum*, s. p.

⁸ Pühringer, *Der Stammbaum*, s. p.

⁹ Pühringer, *Der Stammbaum*, s. p.

¹⁰ Pühringer, *Der Stammbaum*, s. p.

V sredini spodaj je kartuša s signaturo Dominka Frančiška Kalina, ki se je podpisal kot bibliotekar in sekretar bavarskega volilnega kneza (Ferdinanda Marije kneza Wittelsbacha) iz Sv. Križa (Heiligenkreuz) v goriški grofiji.¹¹ Spreminjanje Kalinove signature v likovnih delih, knjigah in dokumentih je raziskal Friedrich W. Leitner in ugotovil, da se je Kalin kot bibliotekar in sekretar bavarskega volilnega kneza podpisoval v letih 1666–1673, medtem ko je prva omemba tega naziva v uradnem dokumentu iz leta 1668.¹² Kalin je v Münchnu verjetno živel vsaj od leta 1660, ko je izšlo njegovo slavno voščilo ob rojstvu najstarejše hčere kneza Ferdinanda Marije,¹³ do okrog 1665/1666, ko se je verjetno preselil na Dunaj, vendar se je šele od leta 1673 podpisoval kot cesarjev historiograf in ali genealog.¹⁴ Leitner je tudi ugotovil, da so bili vsi Kalinovi nazivi častni in niso bili povezani z uradno zaposlitvijo na münchenskem ali dunajskem dvoru.¹⁵

V levi spodnji kartuši na rodovniku Auerspergov se je Kalin posvetil izvoru rodbine in podal teorijo, ki sta jo zastopala Hieronim Megiser in Wolfgang Laz, da rodbinsko ime izhaja iz rimskega mesta Auruponium, ki naj bi bilo tri milje oddaljeno od Ljubljane; predniki rodbine naj bi to posest pridobili že v času cesarja Oktavijana.¹⁶ Kalin navaja tudi mnenje neimenovanih avtorjev, da so predniki rodbine v času cesarja Karla Velikega iz Nemčije ali Francije v spremstvu karnijskega vojvode Ingvona prišli na Kranjsko, v nekdanje kraljestvo Japodov; mogoče pa je tudi, da so izvirali iz Avarov ali Helvetijcev. Ker nobene od navedenih teorij ni bilo mogoče dokazati, je Kalin zaključil, da za čast in slavo rodbine zadostuje, da so bili Auerspergi že leta 1000 med najvišjimi plemenitniki.¹⁷

V desni spodnji kartuši se je Kalin posvetil nadaljnjemu razvoju rodbine in navedel, da so Auerspergi zgradili svoje gradove in osnovali svoje družine tudi v drugih deželah, na primer Odorik, ki je bil po mnenju Janeza Ludvika Schönlebnega brat Adolfa I. Auersperga in začetnik rodbine Cuccagna v Furlaniji.¹⁸ Kalin je Schönlebnega (1618–1681) označil za najbolj učenega poznavalca rodbine Auersperg,¹⁹ iz česar sklepamo, da je poznal njegova genealoška dela o Auerspergih. Schönleben je že po opravljenem doktoratu v Padovi decembra 1653 v padovskem univerzitetnem arhivu zbiral podatke za svoje genealoške raziskave in leta 1656 napisal rokopis *Auerspergischer Stammbaum oder der Herrn, Graffen, und Fürsten von Aursperg Geburtsline*.²⁰ Z letnico 1657 so datirane tri latinske rokopisne verzije genealogije Auerspergov *Arbor genealogica illustrissimae et principalis familiae Auerspergicæ per annos 700 deducta*, ki niso identične in so bile pozneje (1663, 1677) delno dopolnjene,²¹ medtem ko je tiskana verzija izšla leta 1681 v Ljubljani.²² Domnevati smemo, da je naročnik slikanega rodovnika Kalinu predložil eno od rokopisnih različic Schönlebnove genealogije. Schönleben je po navedbah na naslovnih vse tri rokopise napisal v Ljubljani ter enega 1. januarja 1663 namenil knezu Janezu Vajkardu (1615–1677; sl. 2), drugega 1. avgusta 1663 njegovemu bratu, grofu Volfu Engelbertu (1610–1673), in tretjega njunemu bratrancu, grofu Janezu Andreju (1615–1664), lastniku gospostva Turjak.²³ Janezu Andreju posvečeni rokopis je bil do leta 1942 na gradu Turjak.²⁴ Da se je Kalin oprl na Schönlebnove raziskave, je razvidno tudi iz primerjave s starejšimi genealogijami rodbine Auersperg, ki navajajo drugačna imena srednjeveških prednikov, na primer

¹¹ V signaturi je Kalin navedel: *A Serenissimi Bavariae Electoris et Ducis Bibliothecario et Secr: DOMINICO FRANCISCO CALIN der Sancta Cruce ex Com: Goritiae*.

¹² Ugotovitev izhaja iz tridesetih rokopisov, publikacij in slikanih rodovnikov, ki jih je Leitner vključil v seznam Kalinovih del. Rodovnik Auerspergov in nekateri rodovniki plemiških rodbin, ki so obravnavani v nadaljevanju prispevka, Leitnerju še niso bili znani; gl. Leitner, *Zur Genealogie*, str. 525–526, 625–630.

¹³ Calin, *Avrora exorta*.

¹⁴ Leitner, *Zur Genealogie*, str. 525–531; Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 50–56.

¹⁵ Leitner, *Zur Genealogie*, str. 527.

¹⁶ *DE ORIGINE AUERSPERGICÆ FAMILIÆ. De primâ Auerspergicæ Gentis origine, variæ sunt nonnullorum opiniones. Autumant quippe aliqui inter ques Megiserus et Latzius Averspergos ab Aurupone Romanori municipio, quod tribus supra Labacum distat milliariis, nomenclaturam sortitos, primam Gentis suæ originem à veteribus Romanis sub Augusto Cesare traxisse. Sunt et alij, qui coniecturant, Averspergios tempore Caroli Magni ex Germaniâ sive Franciâ cum Ingvone Carinorum Duce versus Illyricum profectos, primordia suæ Familiæ in Carnia, quæ Iapodum regio fuit, posuisse. Nonnulli eos ab Aviribus, alij ab Variij Helvetiorum populis descendisse arbitrantur. Sit demum hoc utcumque; cum certa Heroum illorum Series, qui priscis temporibus vixerunt, in tabulas referri non potest, sufficit ad eximium Gentis huius honores et gloriam, quod Sanguis Averspergicus iam Anno Chr: millesima fuerit cum primis illustris et nobilis.*

¹⁷ O historiografskem (Laz, Megiser, Mader, Schönleben, Val-

vasor) in sodobnem pogledu na izvor rodbine in stanju raziskav gl. zlasti Štih, *O začetkih Turjaških*, str. 69–84.

¹⁸ *DE PROGRESSU AUERSPERGICÆ FAMILIÆ. Averspergicæ Gentis gloria non in Carniâ tantum etiam in alias digressa Provincias, novas Arces, et nova inde Familia suæ condidit nomina. Odoricus etenim, cuius originem Palladius ad Carnos refert, quemque Schönlebnus, vir in conscribenda Averspergicæ Familia studiosissimus, Adolphi I. Fratrem fuisse existimat, cum Poppone Patriarcha Aquileiensi, natione Germano, in Forum Iulium ad sedandos et compescendos Langobardorum tumultus, profectus, egregiam eidem in bello navavit operam: cuius porro beneficio obtinuit, ut novam Familiæ suæ Arcem in Foro Iulio conderet, quam Cuccagnam appellavit. Huius demum Odorici Successores, qui eodem loci in Foro Iulio stemma propagarunt, relicto veteri nomine Aversperg, faciliore Italici appellatione Domini de Cuccagna noncupati sunt. Ex quibus tandem, crescente sensim numero, Nobiles de Fresco, de Zucco, de Partistagno, de Valvasone, de Barocio, et Comites de S. Phocâ progressi sunt. O Schönlebnovi obravnavi Odorika (Teoderika), ki naj bi se na strani oglejskega patriarha Popona bojeval proti langobardskim knezom, ter o Turjaških v Furlaniji gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 43–46; Štih, *O začetkih Turjaških*, str. 72.*

¹⁹ Gl. op. 18.

²⁰ Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 291.

²¹ Prav tam, str. 98, 133, 289–294.

²² Schönleben, *Genealogia*.

²³ Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 291–292.

²⁴ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 11; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 291.

Slika 2: Frans van der Steen: Janez Vajkard knez Auersperg (Wikipedia)

genealogija, ki jo je Matthäus Dresser († 1607) sestavil za obdobje 1165–1573 in jo je Johann Sigmund Brechtel († po 1637) nadaljeval do okoli leta 1632,²⁵ ter okrog leta 1584 zapisana genealogija, ki so jo še v 19. stoletju hranili na gradu Turjak in jo je delno objavil Peter Radics.²⁶ Da Kalin genealoških podatkov ni zbiral sam, ampak jih je povzel po Schönlebnu, je mogoče podpreti tudi z argumentom, da je slikani rodovnik edino znano Kalinovo delo za Auersperge, oziroma da je od Auerspergov dobil samo naročilo za vizualizacijo genealoških podatkov v obliki slikanega rodovnega debla velikega formata.²⁷

²⁵ O genealogiji, ki je bila verjetno napisana v Regensburgu, gl. Štih, O začetkih Turjaških, str. 70. Z grbi in portreti ilustrirano genealogijo hranijo v Bavarski državni knjižnici v Münchnu in je dostopna na naslovu: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0000/bsb00002540/images/index.html?seite=00001&de=de> (3. 3. 2021).

²⁶ Radics, Zur Geschichte, str. 238–242; gl. tudi Preinfalk, Auerspergi, str. 10.

²⁷ Po naročilu grofa in poznejšega kneza Gundakarja Dietrichsteina je Kalin naslikal rodovni debli velikega formata (1672, 1675) in napisal rodbinsko genealogijo (1675); v rodbinskem arhivu Dietrichsteinov pa je ohranjen tudi nedatiran Kalinov rokopis z genealoškimi podatki; gl. Vidmar, Theatrum genealogicum, str. 50–58. Tudi za grofa Jurija Ludvika Sinzendorfa

Kalin je rodovno drevo geometriziral, tako da so predstavniki dvajsetih generacij Auerspergov navedeni v ravnih horizontalnih linijah. Večina je navedena na preprostih pravokotnih tablicah, nad katerimi so okronani grbovni ščitki, medtem ko se v osrednji osi, na deblu, izmenjujejo pravokotne in ovalne kartuše, okrašene z okovjem in školjkami. Rodovno drevo raste iz zaprtega sarkofaga. Na sprednji stranici, okrašeni z levjima glavama, je posvetilni napis,²⁸ ob straneh sarkofaga pa je Kalin upodobil bojne trofeje s heraldičnimi znaki, kot so prsna plošča s češkim levom in ščita s kranjskim orlom ter polmesečem in zvezdo, ki označujeta Osmanski imperij. Kartuša na sarkofagu je sicer posvečena prapredniku Adolfo I., ki naj bi po Kalinovem mnenju živel okrog leta 990, vendar so ob pomanjkanju virov do obdobja cesarja Konrada III. (rimsko-nemški kralj v letih 1138–1152) poudarjene zasluge celotne rodbine v vojaških in civilnih službah (sl. 3).²⁹ Pod kartušo je Kalin upodobil devizo *HINC TRAMITE RECTO* s podobo sonca, ki osvetljuje morje in obalo, nad njo pa prazen grbovni ščitek s krono s petimi roglji. Na heraldično desni oziroma gledalčevi levi strani kartušo spremljajo bojne trofeje, na heraldično levi pa Hermesova palica, knjige, številni znanstveni instrumenti in glasbila. Heraldično desni tur drži ščit z znaki Osmanskega imperija, na katerega se naslanja odsekana Turkova glava, levi pa drži Minervin ščit z Meduzino glavo. Pod ščitoma je na robu sarkofaga napisana deviza *MARTE ARTE*.

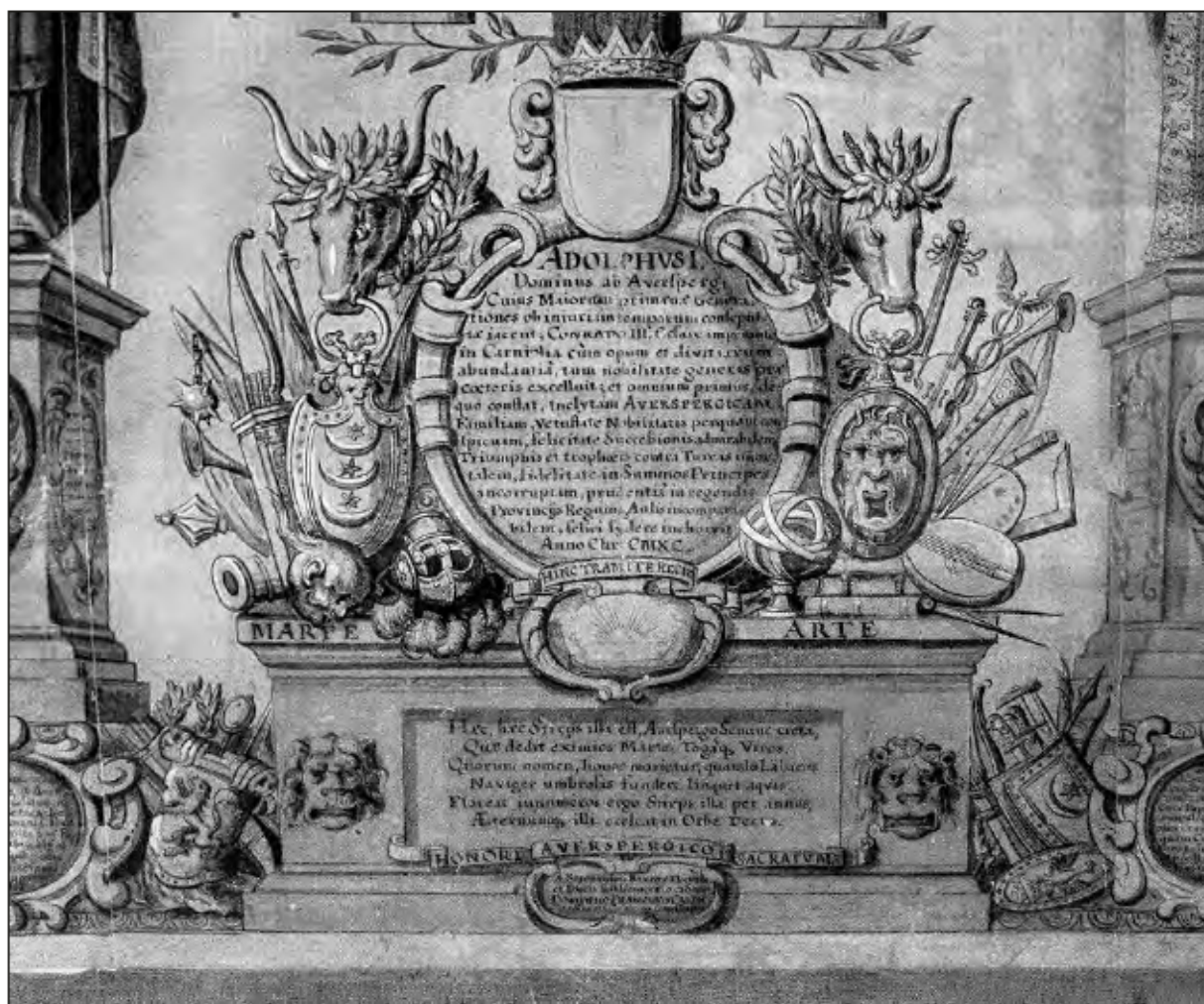
V rodbinski liniji, ki poteka po deblu drevesa, opazimo nekaj razlik med Kalinom in Schönlebnom. Medtem ko je Kalin linijo začel z Adolfom I. in zaključil v dvajseti generaciji s knezom Janezom Vajkardom, je Schönleben začel z anonimnim očetom Adolfa I., ki naj bi bil rojen okrog leta 950, in kneza Janeza Vajkarda posledično navedel kot predstavnika enainvajsete generacije.³⁰ Sosledje prednikov je na Kalinovem slikanem rodovniku identično kot v Schönlebnovih delih, razlike pa opazimo v zapisu rodbinskega imena (Auersperg/Aursperg) in neka-

je Kalin naslikal rodovnik velikega formata (1676; gl. Leitner, Zur Genealogie, str. 628, kat. št. 22) in objavil rodbinsko genealogijo (1676); gl. Calin, *Vniversis item Reliquis*.

²⁸ *HONORI AUERSPERGICO SACRATVM. Hac, hac Stirps illa est, Aurspergo Semine creta, Quae dedit eximios Marte Togaque Viros. Quorum nomen, bonos morietur, quando Labacus Naviger umbrasas fundere linquet aquas. Floreat innumeros ergo Stirps ista per annos, Aeternumque illi crescat in Orbe Decus.*

²⁹ *ADOLPHVS I. Dominus ab Aversperg; Cuius maiorum primaeque Generationes ob iniuriam temporum conspultae iacent; Conrado III. Caesare imperante, in Carniolia cum opum et divitiarum abundantia, tum nobilitate generis praeceteris excoluit; et omnium primus, de quo constat, Inclytam Averspergicam Familiam, Vetustate Nobilitatis perquam conspicuam, felicitate Successionis admirabilem, Triumphis et trophaeis contra Turcas immortalem, fidelitate in Summos Principes incorruptam, prudentia in regendis Provinciis Regime Aulis incomparabilem; felici sydere inchoavit. Anno Chr. CMXC. O legendarnem Adolfo I. gl. Preinfalk, Auerspergi, str. 43; Štih, O začetkih Turjaških, str. 72.*

³⁰ Schönleben, *Genealogia*, str. 2–13.

Slika 3: Dominik Francišek Kalin von Marienberg: Rodovnik rodbine Auersperg, okrog 1666, izrez, zasebna last (foto: Polona Vidmar)

terih osebnih imen (na primer Pillegrinus/Pilgrinus, Mannhelmus/Mannhalmus, Traianus/Trojanus).³¹ Z izjemo kartuše praprednika Adolfa I., iz katere je razvidno samo, da naj bi živel okrog leta 990, je Kalin na kartušah na deblo navedel podatke o rojstvu, smrti in soproгах Auerspergov.³² Nad kartušami in drugimi napisnimi tablicami z imeni članov rodbine je narisal grbovne ščitke, vendar grbov iz neznane razloga ni naslikal. Zadnji vpisani član rodbine je 16. januarja 1659 rojeni Franc Anton (1659–1729), sin grofa Herbarda s Šrajbarskega turna (1613–1669) in nečak kneza Janeza Vajkarda, medtem ko mlajša brata Franca Antona, Janez Herbard (1660–pred

1691) in Ditrih (1662–1706), nista več navedena.³³ Najbolj okrašene in največje kartuše v zgornjem delu so namenjene knezu Janezu Vajkardu in njegovima bratoma, Volfu Engelbertu in Herbardu.

Rodovno deblo je ob straneh dopolnjeno z likovnimi upodobitvami. Na podstavkih ob straneh sarkofaga je Kalin upodobil portrete cesarjev Friderika III., Ferdinanda III. in Leopolda I. ter papeža Klementa VIII. Izbor portretirancev je temeljil na dobrih delih, ki so jih namenili rodbini Auersperg in jih je Kalin zapisal na kartuše. Cesar Friderik III. naj bi okrog leta 1463 Janezu VIII. in Engelhardu zaradi zvestobe in izjemnih zaslug podelil naziv dednega maršala na Kranjskem (sl. 4).³⁴ Papež Klement VIII.

³¹ Prim. prav tam, str. 2–9.

³² Za Adolfove naslednike je na primer zapisal: *CONRADVS I. Dominus ab Aversperg, natus Anno 1045. Obijt 1081. Vxor Barbara Ioannis de Finckenberg Filia; CONRADVS II. Dominus ab Aversperg, natus Anno 1068. Obijt An: 1107. Vxor Catharina Liebera Nobilis de Sannegkb; PILLEGRINVS II. Dominus ab Aversperg natus Anno 1090. Obijt 1160. Vxor Elisabetha Harrindi Marescalli de Wildon Filia.*

³³ O grofu Herbardu s Šrajbarskega turna ter njegovih sinovih Francu Antonu, Janezu Herbardu in Ditrihu gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 421, 433–434, 446, 452, 568.

³⁴ *FRIDER. IV. Rom: Imp: Semp. Aug. IOANNI VIII. et ENGLHARD Dominis ab Aversperg ob eximiam fidem et singularem merita omnium primus munia Supremorum Hered: Provinciae Marescall: et Cam. confert circa An: MCDLXIII.* Cesar Fri-

Slika 4: Dominik Francšek Kalin von Marienberg: Rodovnik rodbine Auersperg, okrog 1666, izrez, zasebna last (foto: Polona Vidmar)

je leta 1593 Andreju baronu Auerspergu čestital za nepozabno zmago nad osmanskim archistrategom Hasan pašo v bitki pri Sisku.³⁵ Cesar Ferdinand III. je Janeza Vajkarda grofa Auersperga, dvornega mojstra in vzgojitelja prestolonaslednika Ferdinanda IV., zaradi njegovih zaslug leta 1654 povzdignil v kneza in mu podelil vojvodstvo Münsterberg v Šleziji.³⁶

derik III. je naziv dednih maršalov na Kranjskem januarja 1463 podelil bratom Janezu (III.), Juriju (V.) in Viljemu (II.), februarja 1463 pa je bratom in njihovega stricu Engelhardu dovolil, da zgradijo in utrdijo grad Šumberk; gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 73.

³⁵ CLEMENS Huius Nom: P. VIII. ANDREAE Lib: Bar: ab Aversperg ob memorabilem illam Victoriam ad Sissekum in partibus Croatiae de Hassano Bassa Archistratego Turci feliciter reportatam litteris humanissime congratulatur. Anno Domini MDXCIII. O baronu Andreju Turjaškem in bitki pri Sisku gl. nazadnje Preinfalk, Grad Turjak, str. 58–59.

³⁶ FERDIN. III. Rom: Imp: Semp: Aug: IOANNEM WEICARDVM Comitem ab Aversperg Supremum Ferd: IV. Roman: Regis Aulae Praefectum, ob singularia merita, Ratisbonae in publicis Procerum Comitibus PRINCIPEM Sac. Romani Imperij

Slika 5: Domenicus Custos: Cesar Friderik III., 1599 (Wikipedia)

Cesar Leopold I. pa je leta 1660 sprejel dedni poklon kranjskih deželnih stanov, potrdil Volfa Engelberta grofa Auersperga za deželnega glavarja ter ga zaradi njegove modrosti in spretnosti sprejel v tajni svet.³⁷ Pri zasnovi celopostavnih portretov se je Kalin oprl

creat, cumque Ducatu Münsterbergico in Silesia donat. Anno Salutis MDCLIV. O povzdignitvi Janeza Vajkarda Auersperga med kneze septembra 1653 in podelitvi šlezjskega vojvodstva Münsterberg leta 1654 gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 232–234, 237–238; prim. Mecenseffy, Im Dienste dreier Habsburger, str. 392–393.

³⁷ LEOPOLDVS Rom: Imp: Semp: Aug: Labaci à Proceribus Carnioliae Homagium excipiens WOLFGANGVM ENGELBERT Sac: Rom: Imp: Comitem ab Aversperg in Supremo Provinciae Capitaneatu confirmat eundemque ob eximiam prudentiam et dexteritatem ad Secretiora Consilia actualiter adscit. Anno Christi MDCLX. Vlogo Volfa Engelberta, ki je bil kranjski deželni glavar v letih 1649–1673, med poklonitvijo deželnih stanov v Ljubljani septembra 1660 je opisal Janez Vajkard Valvasor. Volf Engelbert je 6. septembra 1660 cesarja slovesno sprejel na meji med Koroško in Kranjsko, naslednjega dne pa še v slavnostnem šotoru v bližini Ljubljane. 9. septembra 1660 je cesarja povabil v knežji dvorec in ga naslednjega dne spremljal na plovbi po Ljubljani. 12. septembra je Volf Engelbert pripravil banket in predstavo za ves dvor, med poklonom 13. septembra pa je bil prvi, ki je smel cesarju poljubiti roko. Ker zaradi funkcije deželnega glavarja ni mogel opraviti vloge dednega maršala in dednega komornika, je prvo prepustil bratu Herbardu, drugo pa bratrancu Janezu Andreju. Navzoč je bil tudi Janez Vajkard knez Auersperg s soprogo; gl. Valvasor, *Die Ehre*, X, str. 370–386.

Slika 6: Dominik Frančišek Kalin von Marienberg: Rodovnik rodbine Auersperg, okrog 1666, izrez, zasebna last (foto: Polona Vidmar)

na grafike, od katerih je mogoče nedvomno identificirati bakrorez Domenicus Custosa po portretu cesarja Friderika III. v Španski dvorani gradu Ambras, ki je bil leta 1599 objavljen v Augsburgu (sl. 5).³⁸ Cesar Friderik III. je upodobljen v ornatu s hermelin-skim ovratnikom, žezlom in vladarskim jabolkom.³⁹ V ornatu, s tiaro in palico je upodobljen tudi papež Klement VIII., v desnici pa drži bulo, verjetno pismo, s katerim naj bi leta 1593 Andreju Turjaškemu čestital za zmago pri Sisku. Cesarja Ferdinand III.

in Leopold I. sta upodobljena v oklepu in plašču, s cesarsko krono, vladarskim jabolkom in poveljniško palico oziroma žezlom.

Nad portretoma cesarja Ferdinanda III. in papeža Klementa VIII. je Kalin v kartuši upodobil bitko pri Sisku in jo obdal z osmanskimi militarijami (sl. 6). V spodnjem delu je naslikal heraldičnega tura s pozavnami, ki jih je povzel po atributu personifikacije *Fame* in opremil z bojnim dimom, ki se dviga iz glasbil. V zgornjem delu je manjša kartuša z napisom, ki je posvečen Andreju II. Auerspergu.⁴⁰ Kot pen-

³⁸ Henning, *Tirolensium Principum Comitum ... Gervina Eicones*, sl. 17. Nemški prevod je leta 1623 založil Custosov naslednik Wolfgang Kilian; gl. Henning, *Tirolensium Principum Comitum*, sl. 17.

³⁹ O portretu v Španski dvorani gradu Ambras in na Custosovi grafiki gl. Scheicher, *Der Spanische Saal*, str. 64–65.

⁴⁰ *ANDREAS II. Lib. B. ab Aversperg, memorabili de Turcis Victoria ad Sisseckum potitus, 60. Hostium millia cecidit, et in Colapi fluvio submersit. 1593. O Andreju in bitki pri Sisku gl. Preinfalk, Auerspergi*, str. 83–84.

dant bitki pri Sisku je v desni kartuši, nad portretoma cesarjev Friderika III. in Leopolda I., upodobljena z osmanskimi militarijami obrobljena kartuša z bitko pri Budačkem. Napis slavi Herbarda VIII. Auersperga in njegovo junaško smrt v bitki.⁴¹ Bitki sta naslikani poenostavljeno z množicami konjenikov, kljub temu pa je pri Sisku poudarjena Kolpa, medtem ko so v ozadju naslikani osmanski šotori.

Nad bitkama je Kalin upodobil medaljona, v katerih je izpisal grofije, mesta in gradove, ki jih je rod bina posedovala na Kranjskem, v Slovenski marki in Istri, ter kneževine, grofije, mesta in gradove, ki so jih Auerspergi posedovali v Avstriji, Šleziji in Rimskem cesarstvu. Vsak medaljon sestoji iz trinajstih povezanih draguljev v zunanjem in devetih v notranjem krogu. V heraldično desnem, »kranjskem« medaljonu je samo eden od draguljev prazen, na zgornjih dveh pa sta napisana grad Turjak ter mesto, grad in gospostvo Kočevje. Za datacijo rodovnika bi lahko bila pomembna vpisa gospostva Pazin, ki ga je knez Janez Vajkard 24. maja 1665 kupil za umrlim grofom Porcio, in gospostva Paz, ki ga je knez leta 1666 kupil od grofov Barbo.⁴² V heraldično levem medaljonu so samo štirje dragulji opremljeni z napisi, ki navajajo vojvodstvi Münsterberg in Frankenstein (Ziębice in Żąbkowice Śląskie), pokneženo grofijo Tengen ter grad in gospostvo Purgstall. Iz rodovnika ni razvidno, zakaj so drugi dragulji ostali prazni.

V višini generacije Pankraca II. (1441–1496), čigar brat Volker (1443–1508) je ustanovil avstrijsko linijo,⁴³ je Kalin heraldično levo naslikal baronski grb z napisom *LINEA AVSTRIACA* in heraldično desno grofovski grb šumberške linije z napisom *LINEA SCHOENBERGICA*.⁴⁴ Grba sta obdana z lovorovim vencem. Knežji grb, ki ga nosijo štirje orli z razprostrtimi krili, je upodobljen v zgornjem delu rodovnika. Na sredini zgoraj putta držita knežji klobuk in kolano Reda zlatega runa nad kartušo z imenom in naslovi prvega kneza, Janeza Vajkarda Auersperga. Ta je bil v prestižni red sprejet leta 1650.⁴⁵ Drugi napisi in upodobitve v zgornjem delu rodovnika niso več berljivi ali ohranjeni. Ob straneh rodovnik obdajata s polkrožnimi motivi okrašeni liniji, s kartušami, v katerih so zabeležena pomembna dejanja dvainpetdesetih članov rodbine; prvotno jih je bilo verjetno več, saj so v zgornjem delu kartuše uničene.

Za razliko od drugih slikanih genealogij Kalin

rodovnika Auerspergov ni datiral. Datacija je problematična, saj lahko kot *terminus post quem* za nastanek opredelimo nakup istrskih gospostev Pazin (1665) in Paz (1666), vendar genealoški podatki segajo samo do Franca Antona (1659), čeprav so bili do leta 1666 rojeni še številni otroci, tudi sinova in hčeri kneza Janeza Vajkarda.⁴⁶ Rodovnik je nedvomno nastal po letu 1663, ko je knez Janez Vajkard od nadvojvode Sigmunda Franca Tirolskega kupil grofijo Tengen, ki jo je cesar Leopold I. še istega leta povzdignil v državno neposredno pokneženo grofijo.⁴⁷ Kot poknežena grofija je omenjena v naslikanem medaljonu z »dragulji« Auerspergov. Povzdignitev grofije, s katero je bil knez Janez Vajkard sprejet v kolegij državnih knezov, bi lahko bila povod za naročilo reprezentativnega slikanega rodovnika.⁴⁸ Zaradi poudarka knežje linije, ki je upodobljena na deblu, čeprav ni bila majoratna, ter upodobitev knežjega klobuka in Reda zlatega runa smemo domnevati, da je rodovnik naročil knez Janez Vajkard. Na grad Turjak bi rodovnik lahko prišel kot darilo kneza bratrancu Janezu Andreju ali njegovemu sinu grofu Volfu Engelbertu (1641–1709), vendar o tem ni podatkov. Manj verjetno je, da je rodovnik naročil eden od lastnikov gradu Turjak, saj bi bila v tem primeru njegova majoratna linija naslikana na sredini. Slikani rodovnik je naveden v zapuščinskem inventarju grofa Janeza Andreja,⁴⁹ ki je umrl 8. oktobra 1664, vendar ne more biti identičen s Kalinovicim, ki je nastal pozneje.

Slikani rodovniki v grajskih zbirkah

V zapuščinskem inventarju Janeza Andreja grofa Auersperga je slikani rodovnik naveden v mali novi sobi gradu Turjak, v kateri so popisali še štiri nove upodobitve letnih časov, sedem portretov grofa, grofice in njunih otrok ter tri druge portrete.⁵⁰ V mali novi sobi so popisali tudi omaro iz orehovine, v kateri so bile shranjene stare listine in drugi spisi iz obdobja od 13. do začetka 17. stoletja.⁵¹ Iz male nove sobe

⁴¹ *HERWARDVS VIII. Liber Baro ab Aversperg, dum ad Wudatscum contra Turcas fortiter pugnatus, à multitudine hostium oppressus, vitam pro Patria ponit. 1575.* O bitki pri Budačkem 22. septembra 1575 gl. Radics, *Herbard VIII.*, str. 316–340; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 94–98; Preinfalk, »Boj pri Budački«, str. 189–210.

⁴² O nakupu Pazina in Paz v Istri gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 236.

⁴³ Prav tam, str. 303–305, 559.

⁴⁴ Za baronski in grofovski grb Auerspergov gl. prav tam, str. 103.

⁴⁵ Maurice, *Le Blazon*, str. 462.

⁴⁶ Gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 570. Knez je imel v zakonu z Marijo Katarino grofico Losenstein sinove Ferdinanda Franca, rojenega 1655, Franca Karla, rojenega 1660, in Leopolda, rojenega 1663, ter hčere Franciško, Mario Ano, Terezijo in Alojzijo. Njihovi portreti so bili po navedbah Grete Mecenseffy ohranjeni v dvorcu Losensteinleithen; gl. Mecenseffy, *Im Dienste dreier Habsburger*, str. 390.

⁴⁷ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 233.

⁴⁸ O naročilih slikanih rodovnikov in rodbinskih genealogij ob vzponu na plemiški lestvici, pridobitvi dvorne službe ali podelitvi Reda zlatega runa gl. Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 34, 50.

⁴⁹ SI AS 309, šk. 1, A-11, Auersperg Janez Andrej, zapuščinski inventar, 3. 3. 1665, str. 269; gl. tudi Komić Marn, *Portretne galerije*, str. 458.

⁵⁰ SI AS 309, šk. 1, A-11, Auersperg Janez Andrej, zapuščinski inventar, 3. 3. 1665, str. 269; gl. tudi Komić Marn, *Portretne galerije*, str. 458–459; Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 800, 803.

⁵¹ SI AS 309, šk. 1, A-11, Auersperg Janez Andrej, zapuščinski inventar, 3. 3. 1665, str. 187–247.

sta ohranjena dva od sedmih družinskih portretov, ki sta nastala po naročilu grofa Janeza Andreja.⁵² Iz popisane opreme sklepamo, da je grof Janez Andrej v mali novi sobi uredil rodbinsko *memorio* ter v njej ob starem arhivskem gradivu razstavil družinske portrete in rodbinski rodovnik. Po raziskavah Igorja Sapača bi lahko bila mala nova soba približno 5,5 m dolga in 3,8 m širok prostor v dvonadstropnem severovzhodnem prizidku palače, v katerem naj bi do leta 1942 hranili tudi leseno skrinjico s steklenim pokrovom z ustrojenima kožama glav Herbarda Auersperga in Friderika Višnjegorskega, ki sta bila ubita v bitki pri Budačkem,⁵³ kar potrjuje tezo o memorialni funkciji sobe. Prostor naj bi imel funkcijo bivalnega prostora oziroma spalnice in je bil s hodnikom povezan z reprezentativno zgodnjebaročno spalnico grajskega gospodarja.⁵⁴ Po ugotovitvah Renate Komič Marn so nekdanjo malo sobo v prvi polovici 20. stoletja po začetniku rodbine imenovali Adolfova soba; predmeti, ki so jih hranili v njej, pa kažejo na njeno vlogo spominske sobe najstarejših in najslavnejših prednikov rodbine.⁵⁵

V naslednjem ohranjenem zapuščinskem inventarju po smrti grofa Volfa Engelberta Ignaca grofa Auersperga leta 1768 slikani rodovnik ni omenjen.⁵⁶ Med letoma 1776 in 1778 je Marija Jožef grof Auersperg naročil portretno galerijo prednikov, ki je vključevala petinštirideset portretov Auerspergov od legendarnega Adolfa I. do naročnika.⁵⁷ Način prezentacije portretov prednikov, za katero so štiri zaporedne in povezane prostore ob zahodni in južni fasadi palače opremili s stenskimi oblogami iz hrastovine in vanje vstavili celopostavne portrete v naravni velikosti, je Igor Sapač primerjal z družinsko portretno galerijo, ki jo je Janez Ernest II. grof Herberstein uredil na gradu Hrastovec v Slovenskih goricah.⁵⁸

Tudi prezentacijo slikanega rodovnika na gradu Turjak, ki je dokumentirana v zapuščinskem inventarju Janeza Andreja grofa Auersperga leta 1665, smemo primerjati z enim od štajerskih gradov v

lasti grofov Herbersteinov. Po smrti Maksimilijana Sigmunda grofa Herbersteina (1655–1703) so v neimenovani sobi med jedilnico in grofovimi studiolom (*Studorio*) v dvorcu Anthal popisali rodovnik rodbine Herberstein (*Der Graff Herbersteinischen Familie Stammen Baumb auf Leinwand gepapet*).⁵⁹ V sobi so viseli še upodobitvi herbersteinskega sporazuma o dedovanju (*Gräfflich Herbersteinische Erbseignung*),⁶⁰ šest družinskih portretov, štiri cvetlična tihožitja, štiri različne druge slike, upodobitvi konj, krajini, žanrske slike, dvanajst različnih majhnih slik, upodobitev Kristusa na križu in štiri majhne krajine na lesu.⁶¹ V sobi je bila tudi omara, v kateri so hranili zemljevid Štajerske Georga Matthäusa Vischerja (1678), zemljevid *Theatrum Bellicum R. et Turc. Imperatorum* iz leta 1685 in štirinajst različnih bakrorezov.⁶² Čeprav so v prostoru visele slike z različnimi motivi, je vendarle razvidno, da je grof Maksimilijan Sigmund ustvaril ikonografsko soodvisnost med rodovnikom, družinskimi portreti in upodobitvama iz rodbinske preteklosti. V isti kontekst pa bi smeli prišteti Vischerjev zemljevid Štajerske, saj je prikazoval območje, na katerem je imela rodbina večino svojih posesti, za njegovo pripravo in izdajo pa je bil zaslužen tedanji deželni glavar, Janez Maksimilijan II. grof Herberstein. Poudarek na rodbinski preteklosti in njenih štajerskih posestih je bil v sosednji jedilnici umeščen v širši geografski, vladarski in religiozni kontekst, saj so v njej med drugim viseli velik zemljevid sveta z označenimi nebesnimi sferami, dvanajst koloriranih upodobitev mest in tlorisov, portreti cesarja Leopolda I., kralja Jožefa in nadvojvode Karla ter Jezusov rodovnik, naslikan na papir.⁶³

Ob prezentacijah rodovnikov s portreti in družinskimi memorabilijami v reprezentativnih bivalnih prostorih pa v nekdanjih notranjeavstrijskih deželah zasledimo tudi postavitve rodovnikov v slavnostne dvorane. Po smrti Jurija Friderika grofa Sauerja leta

⁵² Po mnenju Renate Komič Marn sta ohranjena portret soproge Janeza Andreja Ane Elizabete, rojene baronice Lamberg (1621–1668), in sina Janeza Vajkarda (1646–1649); gl. Komič Marn, *Portretne galerije*, str. 458–464.

⁵³ Zaradi štirinajstih slik in rodovnika v majhnem prostoru je Igor Sapač menil, da je v zapuščinskem inventarju morda prišlo do napake in so vanj vključili tudi slike iz sosednje zahodne sobe, ki je dolga približno 7,5 m; gl. Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 799, 803.

⁵⁴ Prostor je na tlorisu označen s številko 1.15; gl. Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 908, 911–912.

⁵⁵ Komič Marn, *Portretne galerije*, str. 486.

⁵⁶ SI AS 309, šl. 6, A-85, Volf Engelbert Ignac, zapuščinski inventar, 28. 9. 1768, str. 52–55, 112–114.

⁵⁷ Komič Marn, *Portretne galerije*, str. 473–490. Leta 1776 je v Ljubljani brez navedbe avtorja izšla rodbinska genealogija Auerspergov; gl. *Arbor genealogica*.

⁵⁸ Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 826. O portretni galeriji v gradu Hrastovec gl. Košak, *Slikarske zbirke* (2014), str. 59–60, 67; Košak, *Slikarske zbirke* (2015), str. 110–119.

⁵⁹ O slikanih in grafičnih rodovnikih Herbersteinov gl. Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 32–49. Tudi Maksimilijan Sigmund je naročil enega od rodovnikov, ki je bil natisnjen v Gradcu leta 1673; gl. Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 42.

⁶⁰ Oljni slike z upodobitvijo sporazuma o dedovanju sta verjetno identični s tistima, ki ju hranijo na gradu Herberstein (inv. št. B 71 in brez inv. št.). Na obeh so upodobljeni bratje Jurij, Hans, Sigmund in Viljem baroni Herberstein. Na prvi je napis, iz katerega izvemo tudi leto sporazuma: *Herr Georg Herr Hans Herr Sigmund Herr Wilthalm die getrewe ainige gebuerder Freyherrn zu Herberstein, 1519*. Druga je opremljena z napisom: *Die all vier Freyherrn zu Herberstein Neyperg und Guettenhag Erbcamrer und Trugsäß in Khärndten lebten in verwunderlichenn einigkheit*.

⁶¹ StLA, Landrecht, Herberstein Graefliche Familie (26), K. 401, H. 2, Maximilian Sigmund Graf Herberstein, Nachlassinventar, 24. 7. 1704, fol. 162r–162v.

⁶² StLA, Landrecht, Herberstein Graefliche Familie (26), K. 401, H. 2, Maximilian Sigmund Graf Herberstein, Nachlassinventar, 24. 7. 1704, fol. 162v–163r.

⁶³ StLA, Landrecht, Herberstein Graefliche Familie (26), K. 401, H. 2, Maximilian Sigmund Graf Herberstein, Nachlassinventar, 24. 7. 1704, fol. 161v.

Slika 7: Grad Šrajbarski turn, arkadni hodnik v nadstropju južnega trakta, sedemdeseta leta 19. stoletja (NUK, Slikovna zbirka, Gr III 1132)

1695 so v slavnostni dvorani gradu Borl ob drugih slikah popisali sedem celopostavnih portretov Sauerjev ter pet rodovnikov rodbin Sauer in Trauttmansdorff.⁶⁴ Pred letom 1833 je bila borlska dvorana izropana, saj je ptujski kurat Simon Povoden tedaj zapisal, da so vandali uničili dvorano, ki je bila nekoč okrašena z enainosemdesetimi portreti članov rodbine Sauer in rodovnikom.⁶⁵ Na gradu Šrajbarski turn so bili družinski portreti in rodovnik Auerspergov v sedemdesetih letih 19. stoletja razstavljeni v

arkadnem hodniku v nadstropju južnega trakta.⁶⁶ Po fotografiji se zdi, da je šlo za slikan rodovnik v tehniko olja na platno, ki bi lahko bil naslikan po vzoru Kalinovega rodovnika s Turjaka (sl. 7).

Kot primer »idealne« povezave med portreti prednikov, historičnimi upodobitvami, ki so vizualizirale rodbinsko preteklost, in slikanim rodovnikom lahko navedemo galerijo prednikov v Münchenski rezidenci, ki jo je dal v letih 1726–1730 urediti volilni knez Karel Albreht Bavarski.⁶⁷ Rodovnik z naslovom

⁶⁴ Za podatek se zahvaljujem kolegici dr. Tini Košak; gl. tudi Hernja Masten, Rodbina Sauer, str. 83.

⁶⁵ Vnuk, Grad Borl, str. 28.

⁶⁶ Za opozorilo na fotografijo arkadnega hodnika s portreti in rodovnikom se zahvaljujem dr. Tini Košak. Fotografijo je objavila Režek Kambič, Grad Šrajbarski turn, str. 66.

⁶⁷ Seelig, Die Ahnengalerie, str. 253–327.

GENEALOGIA AVGVSTÆ GENTIS DOMVSQVE BOICÆ, ki je bil naslikan v letih 1730–1731,⁶⁸ je umeščen na sredino vzdolžne stene dvanajstosne galerije. Rodovnik krona personifikacija *Bavariæ*, na nasprotni steni pa je nameščen portret legendarnega prapravnika Theoda, ki ga krona personifikacija *Fame*, spremljata pa ga portreta cesarjev Karla Velikega in Ludvika Bavarskega. Na stropu so bile nameščene slike na platno; upodobitev na sredini (nad rodovnikom in Theodovim portretom) prikazuje slovesnost ob ustanovitvi Reda sv. Jurija 29. aprila 1729, neohranjeni sliko na straneh pa sta verjetno upodabljali podelitev vojvodine Bavarske v fevd legendarnemu Theodu po letu 508 in izvolitev Ludvika Bavarskega za rimsko-nemškega kralja leta 1314.⁶⁹ Na stene Galerije prednikov so namestili rodbinske portrete, ki so jih v poznejših stoletjih dopolnjevali, tako da je v obstoječi postavitvi sto enainvajset portretov. V plemiških rezidencah nekdanje Notranje Avstrije ne zasledimo tako kompleksnega slikarskega programa z umestitvijo rodovnika na sredino prostora, kot je ohranjen v rezidenci Wittelsbachov v Münchnu.

Slikani rodovniki Dominika Frančiška Kalina

Vizualizacije genealoških podatkov v mediju slikarstva, s katerimi je novoveško plemstvo reprezentativno prikazovalo svojo družbeno vlogo in aspiracije,⁷⁰ so slabo raziskane.⁷¹ Ker so zgodnjenovoveške genealogije in vizualizacije genealoških podatkov med drugim odslikavale konkurenco med starim in novim plemstvom, so v želji po dokazovanju starosti rodbine legendarne prednike iskali tudi v antičnem Rimu ali Troji⁷² ali pa so posegli vse do Adama.⁷³ Za tovrstne konstrukte je bil učen cesarski genealog in historiograf Dominik Frančišek Kalin nadvse primeren, vendar se poznavanje njegovega opusa poglablja šele v zadnjih letih. Friedrich W. Leitner je v seznamu Kalinovih del navedel pet slikanih rodovnikov debel za cesarja Leopolda I. (1666, 1667, 1671, 1673)⁷⁴ in slikana rodovnika za Jurija Ludvika grofa Sinzendorfa (1676) ter Franca Antona kneza Porcio

(1677).⁷⁵ V poznejših raziskavah je bil objavljen še rodovnik za cesarja Leopolda I. (1667),⁷⁶ ki je hranjen v javni zbirki, tako kot rodovniki, ki jih je v seznamu Kalinovih del navedel Leitner. V zasebni lasti pa so bili evidentirani še Kalinovi slikani rodovniki za grofa in od 1684 kneza Gundakarja Dietrichsteina (1672 in 1675),⁷⁷ grofa in od 1687 kneza Pavla Esterházyja (1677),⁷⁸ Ferdinanda Bonaventuro grofa Harracha (1678)⁷⁹ ter salzburškega nadškofa Maksimilijana Gandolfa grofa Kuenburga (1681).⁸⁰

Ob primerjavi z doslej znanimi Kalinovimi rodovniki se izkaže, da je rodovnik Auerspergov najstarejši med njegovimi slikanimi rodovniki velikega formata in da je Kalin z njim razvil koncept, ki ga je v naslednjih letih dopolnjeval in prilagajal željam naročnikov po najustreznejšem izvoru rodbine. Kmalu po rodovniku Auerspergov je Kalin cesarju Leopoldu I. ob poroki z infantinjo Margareto Terezijo leta 1666 predložil 295 x 162,2 cm velik rodovnik *GENEALOGIA HABSPVRGO AVSTRICA ET AVSTRACO HISPANICA*, naslikan s tempero in zlatimi napisi.⁸¹ Ob naslonitvi na historiografe, ki jih je navedel v napisu,⁸² je rodovno deblo začel z legendarnim frankovskim kraljem Faramundum iz Troje in Sikambrije ter ga zaključil s portretoma Leopolda I. in Margarete Terezije.⁸³ Kalinova signatura je podobna kot na rodovniku Auerspergov: *Studio et Zelo Ser:mi Bavariæ Elect. Bibliothecarij et Secretarij Dominici Francisci Calin Goritiensis An: MDCLXVI*. Sorodna je tudi zasnova v spodnjem delu rodovnika, saj drevo raste iz zaprtega sarkofaga, ki ga levo in desno spremljata kartuši z napisi o izvoru Habsburžanov. Namesto štirih portretov sta na podstavkih samo celopostavni upodobitvi frankovskega kralja Klodvika I. Velikega in cesarja Rudolfa I. Habsburškega, ob njiju pa sta kartuši z napisoma in upodobitvama trojanskega konja in reševanja Anhiza iz goreče Troje, ki z ovalno obliko spominjata na upodobitvi bitk pri Sisku in Budačkem. Na mestu, kjer sta na rodovniku Auerspergov upodobljena medaljona z rodbin-

⁶⁸ Prav tam, str. 254–255.

⁶⁹ Prav tam, str. 253.

⁷⁰ Prim. Seitschek, Adel und Genealogie, str. 86.

⁷¹ Za pregled slikanih rodovnikov na Slovaškem in Madžarskem gl. Oros, Šišmiš, *Rodové postupnosti*.

⁷² Za rimski in trojanski izvor Habsburžanov gl. Lhotsky, Apis Colonna, str. 186–225; Seitschek, Adel und Genealogie, str. 81–83; prim. Vocelka in Heller, *Die Lebenswelt*, str. 132–137.

⁷³ Gl. na primer slikani rodovnik grofov Esterházy iz let okrog 1670; Berényi, Domini de Salamon-Watha, str. 20; Galavics, Die frühen Porträts, str. 115; Oros, Šišmiš, *Rodové postupnosti*, str. 126.

⁷⁴ Po pregledu originalov ugotovimo, da enega rodovnika z letnico 1666 in tistega z letnico 1671, ki ju je Leitner navedel pod kataloškim številka 8 in 12, ne moremo uvrstiti med rodbinske rodovnike v ožjem smislu. Rodovnika s kataloško številko 10 in letnico 1667 pa zaradi načina hrambe ni bilo mogoče preveriti; za vseh pet gl. Leitner, Zur Genealogie, str. 626–629, kat. št. 7–8, 10, 12, 14.

⁷⁵ Prav tam, str. 628–629, kat. št. 22, 24.

⁷⁶ Pelc, *Theatrum humanum*, str. 115–118.

⁷⁷ Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 49–61.

⁷⁸ Berényi, Domini de Salamon-Watha, str. 20, 45; Galavics, Die frühen Porträts, str. 117–118.

⁷⁹ Müller, Habsburgischer Adel, str. 105–106; Zedinger, Harrachsche Ahnenrolle, str. 42, kat. št. 1.14; Polleroß, *Die Kunst der Diplomatie*, str. 165–166.

⁸⁰ Brandhuber, Trias colosseae, str. 17–21.

⁸¹ Albertina, Dunaj, inv. št. 44230; gl. tudi Leitner, Zur Genealogie, str. 626, kat. št. 7.

⁸² Kalin je navedel Johannesa Trithemiusa, Franza Guillimana, Wolfganga Laziusa, Hieronymusa Henningesa, Hieronymusa Gebwillerja, Jakoba Mennela, Eliasa Reusnerja in Theoderica (Thierryja) Piesporda. Za njihova dela gl. Lhotsky, Apis Colonna, str. 205–208, 212–213, 220–221, 226–227, 238–243; Coreth, *Österreichische Geschichtsschreibung*, str. 33, 25, 50–51, 156.

⁸³ Za teorije o trojanskem izvoru Habsburžanov gl. Lhotsky, Apis Colonna, str. 203–222; Coreth, *Österreichische Geschichtsschreibung*, str. 32–35.

skimi posestmi, sta na rodovniku Habsburžanov iz 57 oziroma 59 grbov sestavljena medaljona, ki upodabljata grbe Habsburžanov in njihovih soprog ter Habsburžank in njihovih zakonskih partnerjev. Na kartuši s šumberško in avstrijsko linijo na rodovniku Auerspergov spominjata tudi kartuši Ferdinanda I. in Karla I. v zgornjem delu rodovnika Habsburžanov, samo da sta zaradi kron in puttov neprimerno bogatejši. Upodobitve v zgornjem delu rodovnikov je težko primerjati, saj je rodovnik Auerspergov na tem mestu preveč uničen, kljub temu pa lahko ugotovimo, da je Kalin koncept zgornjega dela dopolnil s portretoma cesarja Leopolda I. in njegove soproge Margarete Terezije ter njunima grboma, ki ju nosijo putti grbonosci s pozavnami. Ob straneh rodovnika Habsburžanov sta lovorovi kiti s po enaindvajsetimi kartušami z grbi dežel Svetega rimskega cesarstva in Španije. K videzu dragocenosti pripomore tudi bordura iz lovorovih vencev, ornamentalnih motivov in grotesknih mask, v katero je na straneh vstavljenih osemnajst deviz cesarjev in kraljev na heraldično desni strani ter osemnajst deviz legendarnih grofov iz rodbine Habsburg na heraldično levi strani.

Nadaljnji razvoj kompozicije lahko na rodovniku Habsburžanov spremljamo od Rudolfa I. do Leopolda I., ki ga je po Kalinovem osnutku v baker vrezal Johann Martin Lerch na Dunaju in je bil izdan ob rojstvu prestolonaslednika Ferdinanda Vencija Jožefa *GENEALOGIA HABSPVRGO-AVSTRACAE DOMVS RVDOLFO PRIMO ROMANORVM IMPERATORE COMITE HABSPVRGICO DEDUCTA* (1667).⁸⁴ Edini znani izvod bakroreza, ki meri 143 x 76,9 cm, je ohranjen v grafični zbirki Janeza Vajkarda Valvasorja.⁸⁵ Po mnenju Milana Pelca je bil bakrorez namenjen ozkemu krogu plemstva, ki je bilo blizu dvoru, Valvasor pa naj bi ga dobil s pomočjo svojih dunajskih zvez.⁸⁶ Rodovnik z zaprtim sarkofagom, napisno kartušo, obdano z vojaškimi trofejami in štirimi ženskimi personifikacijami na podstavkih, spominja na prvoten Kalinov koncept oziroma na rodovnik Auerspergov. Ženske figure personificirajo vladarske kreposti habsburške hiše: *Iustitia* drži v rokah kraljevsko krono in tehtnico, *Pietas* cesarsko krono, žezlo in križ, *Religio* škofovsko mitro in kadilnico, *Prudentia* pa ogledalo, kačo in vojvodski klobuk.⁸⁷ Na deblu je posebej po-

udarjena kartuša kralja Filipa I. Lepega, nad katero je v srčastem ščitu kvadriran grb s habsburškim levom in kastiljskim stolpom ter napisom *SEMPER AVSTRACAE*. Kartuša Filipovega mlajšega sina Ferdinanda I. je upodobljena heraldično desno in dopolnjena z orlom, ki drži ščit z napisom *VELLVS AVSTRACVVM* in grbi dežel Svetega rimskega cesarstva. Kartuša Karla V. kot utemeljitelja španske linije je naslikana heraldično levo, ob njej pa je orel, ki drži ščit z napisom *VELLVS HISPANICVM* in grbi dežel kraljevine Španije. V zgornjem delu rodovnika sta portreta Leopolda I. in Margarete Terezije v ovalnih medaljonih, obdanih z lovorjem, med katerima je majhna kartuša z imenom prestolonaslednika, ki je bil rojen 28. septembra 1667. Ob portretih držita putta grba portretirancev, obdana z Redom zlatega runa ter okronana z vojvodskim klobukom in kraljevsko krono, medtem ko je prav na vrhu dvojni orel z žezlom, mečem, cesarsko in kraljevo krono ter vojvodskim klobukom. V borduro rodovnika je Kalin vključil štiriinpetdeset portretov cesarjev, kraljev in nadvojvod iz hiše Habsburžanov ter njihove devize. Na heraldično desni strani se sosledje začne z Rudolfom I. in zaključí s Filipom I. Lepim, na heraldično levi pa se začne s cesarjem Karlom V. in zaključí s španskim kraljem Filipom VI. Sedemindvajset portretov Habsburžanov v heraldično desni vrsti in osemnajst portretov v levi vrsti je Kalin kopiral po bakrorezih Wolfganga Kiliana, ki so bili leta 1623 objavljeni v Augsburgu.⁸⁸

Leta 1673 je Kalin rodovnik iz leta 1667 malenkostno spremenil v zgornjem delu in ga prilagodil poroki Leopolda I. z nadvojvodinjo Klavdijo Felicito Tirolsko.⁸⁹ Edini znani izvod koloriranega bakroreza, ki je nalepljen na platno v velikosti 148 x 81 cm, je ohranjen v Koroškem deželnem muzeju (Landesmuseum für Kärnten) v Celovcu (sl. 8).⁹⁰ Po primerjavi z rodovnikom iz leta 1667 ugotovimo, da je v posvetilnem napisu na sarkofagu spremenjeno ime cesarjeve soproge, nekdanji vojvodski klobuk na napisni kartuši Klavdije Felicite je zamenjan s cesarsko krono, namesto imena prestolonaslednika je navedeno *Spes Augusta*, portret cesarice Margarete Terezije pa je nadomestil portret cesarice Klavdije Felicite. Kalinova osnutka za bakroreza iz let 1667 in 1673 verjetno nista ohranjena, oba bakroreza pa sta opremljena z njegovo signaturo: *Serenissimi Bavariae Electoris Bibliothecarius Dominicus Franciscus Calin de Sancta Cruce, Operis huius Inventor*.

⁸⁴ Pelc, *Theatrum humanum*, str. 117.

⁸⁵ *Vnderschiedliche Schild vnd Wappen*, kat. št. 16–18.

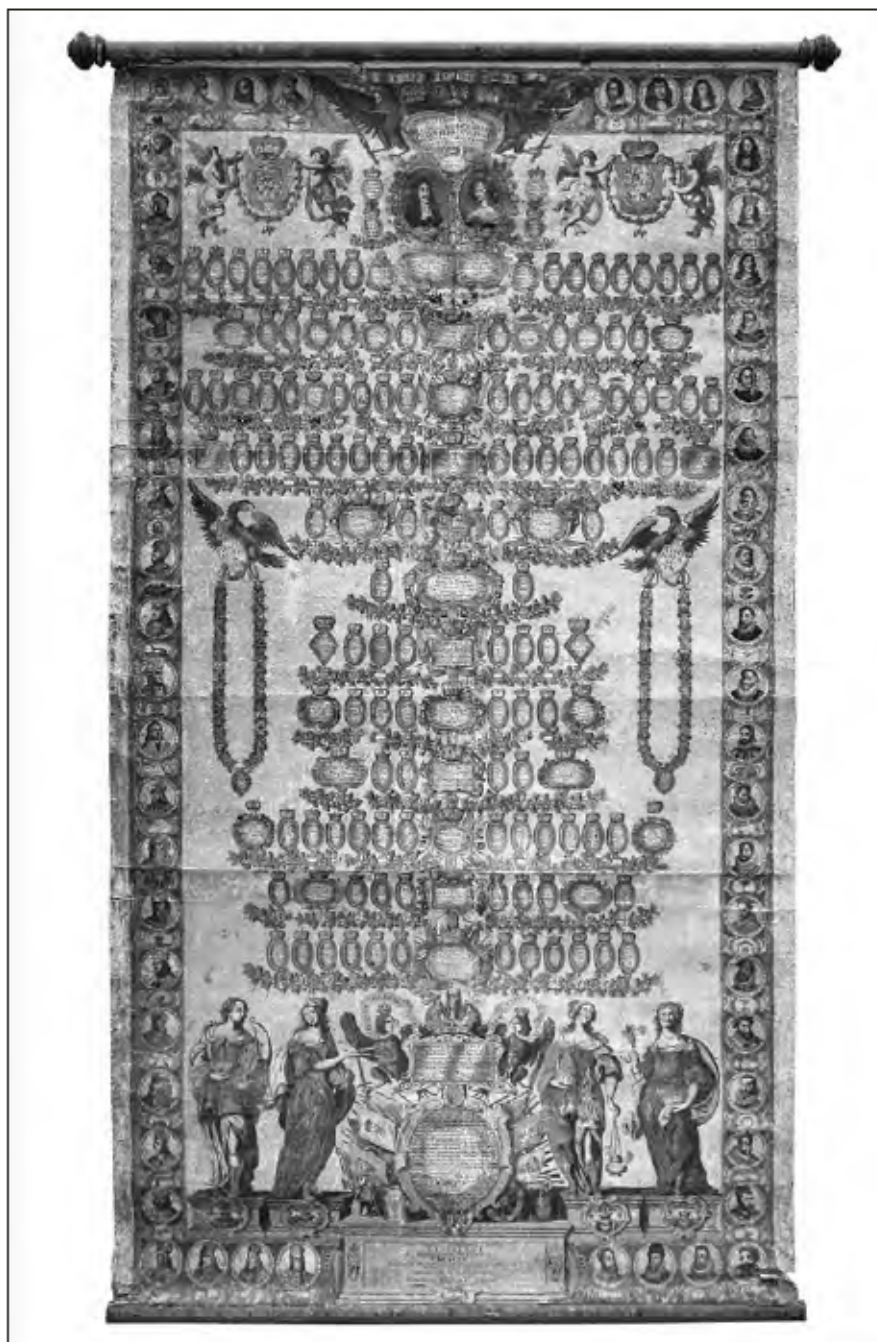
⁸⁶ Pelc, *Theatrum humanum*, str. 118.

⁸⁷ V genealogiji rodbine Pfalz-Neuburg, ki jo je Kalin napisal leta 1677 ob poroki cesarja Leopolda I. z Eleonoro Magdaleno Terezijo Pfalz-Neuburg, je vladarske kreposti Habsburžanov takole obrazložil: *AUGUSTEQUE AVSTRACAE DOMUI, quam PIETAS fundavit, quam JUSTITIA fulcit, & quam RELIGIO tuetur /.../. Na Prudentia pa se po Kalinu nanaša Leopoldova deviza CONSILIO ET INDUSTRIA: /.../ SACRATISSIMAM MAJESTATEM TUAM, à cujus CONSILIO ET INDUSTRIA tot Regnorum Populorumque Salus dependet /.../*; gl. Calin, *Gentilitius Honos*, s. p. O tradicionalnem kanonu vladarskih kreposti gl. Vocelka in Heller, *Die Lebenswelt*, str. 128–132.

⁸⁸ Kilian, *Serenissimorum Austriae Ducum*.

⁸⁹ Leitner, *Zur Genealogie*, str. 627, kat. št. 14.

⁹⁰ Mag. Robertu Wlattnigu iz Koroškega deželnega muzeja se iskreno zahvaljujem za možnost ogleda in fotografiranja rodovnika. Provenienca rodovnika s staro inv. št. 4341 ni znana. Zgodovinskemu društvu za Koroško ga je sredi 19. stoletja podaril Gottlieb baron Ankershofen, tedanji predsednik društva; gl. tudi Leitner, *Zur Genealogie*, str. 521.

Slika 8. Johann Martin Lerch po Dominiku Frančišku Kalinu: *Genealogia Habsburgo-Austriacae Domus*, 1673, Landesmuseum für Kärnten (foto: Polona Vidmar)

Leta 1672 je Kalin po naročilu grofa in od 1684 kneza Gundakarja Dietrichsteina (1623–1690) naslikal rodovnik Dietrichsteinov; povod za naročilo je bil grofov sprejem v prestižni Red zlatega runa.⁹¹ Likovna zasnova je preprostejša od starejših Kalinovih rodovnikov, saj je ohranil samo zaprt sarkofag s posvetilom grofa Gundakarju, na katerem stoji okrona-

na kartuša cesarja Karla Velikega, ki jo drži dvoglavi orel z mečem in žezlom. Karel Veliki je prikazan kot praprednik Dietrichsteinov in evropskih vladarskih rodbin, tako da je v trideseti generaciji kartuša Gundakarja Dietrichsteina upodobljena skoraj na isti višini in med napisnimi tablicami kraljev Portugalske, Španije in Poljske, cesarjev Svetega rimskega cesarstva ter kraljev Francije in Navare, Anglije, Škotske in Irske, Švedske in Danske. Shema, ki je izhajala iz »vrhunskega praprednika« (*Spitzenahn*) Karla Veli-

⁹¹ O rodovniku gl. Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 56–58, sl. 20–21.

kega, je plemiškim rodbinam omogočala dokazovanje sorodstva z evropskimi vladarskimi hišami.⁹² V zgornjem delu je rodovnik obogaten z okronanim grbom grofa Dietrichsteina, ki ga obkroža kolana Reda zlatega runa, in orloma, ki v kljunih drži medaljona z naročnikovima devizama *INGENIO ET STUDIO* in *FIDELITATE ET CONSTANTIA* ter posvetilni napis *GUNDACCARO SAC. ROM. IMP. COM. A DIETRICHSTEIN, CREATO EQVITI AUREI VELLERIS FELICITATEM*.

Povod za naročilo drugega slikanega rodovnika pri Kalinu leta 1675 je bilo imenovanje Gundakarja grofa Dietrichsteina za cesarjevega vrhovnega komornika.⁹³ Na zaprtem sarkofagu s posvetilnim napisom in Kalinovo signaturo so vojaške trofeje in medaljon s portretom praprednika Rudprehta Dietrichsteina, ki naj bi živel v 11. stoletju in bil poročen s Hemo, hčerjo koroškega vojvode Henrika.⁹⁴ Rodovno deblo se zaključuje s portretom naročnika in napisom, ki ga obdaja kolana Reda zlatega runa. Na rodovnik Auerspergov spominjajo štiri celopostavne figure na podstavkih ob sarkofagu, ki personificirajo dežele, v katerih so imeli Dietrichsteini posesti. Deblo spremljajo še grbi Dietrichsteinov, ki so prejeli Red zlatega runa, in grbi štirih nosilcev reda iz sorodnih rodbin. Enaki kot na rodovniku Auerspergov sta tudi stranski obrobi s po šestnajstimi ovalnimi medaljoni z napisi o članih rodbine. Kalin je na rodovniku Dietrichsteinov naslikal tudi grbe Dietrichsteinov in njihovih soproj, medtem ko so na rodovniku Auerspergov ščitki ostali prazni.

Jurij Ludvik grof Sinzendorf (1616–1680), predsednik Dvorne komore oziroma državni zakladnik ali finančni minister,⁹⁵ je leta 1676 pri Kalinu naročil rodbinsko genealogijo⁹⁶ in slikani rodovnik, ki sestoji iz štiriindvajsetih listov, nalepljenih na platno.⁹⁷ Rodovnik, na katerem so napisi s črno tinto ter likovne upodobitve z vodnimi barvami in lavirano risbo, iz konservatorskih razlogov ni dostopen javnosti in o

njem ne moremo presojati. Po Kalinu je bil praprednik Sinzendorfov Ethico iz bavarskega Altdorffa, ki je živel v 9. stoletju, v njegovem rodu pa naj bi se pretakala tudi kri Agilolfingov in najstarejših alemanskih vojvod.⁹⁸

Leta 1677 je Kalin zasnoval rodovnik za grofa Pavla Esterházyja (1635–1713), ki verjetno ni ohranjen, vendar je bil leta 1687, ob povzdignitvi naročnika med kneze, uporabljen kot predloga za bakrorez velikosti 60 x 39,6 cm in leta 1694 za bakrorez velikosti 189,5 x 138 cm; oba sta delo dunajskih bakrorezcev Jakoba Hermundta in Johanna Jakoba Hoffmanna (sl. 9).⁹⁹ Ker Esterházyji niso veljali za staro magnatsko rodbino, si je Pavel vse življenje prizadeval dokazati starost svoje rodbine, tudi z likovnimi deli.¹⁰⁰ Okrog leta 1670 je pri neznanem slikarju naročil slikani rodovnik, po katerem je Tobias Sadeler izdelal bakrorez ter v zgornjem delu dodal pet parov portretov Esterházyjev in njihovih žena.¹⁰¹ Medtem ko je rodovnik iz časa okrog 1670 izvor rodbine izpeljeval iz Adama ter prek starozaveznih prerokov in kralja Atile dosegel 17. stoletje, je Kalin kot praprednika naslikal Karla Velikega in grofa Pavla kot predstavnika triintridesete generacije ter tako poudaril zaželeno sorodstvo Esterházyjev z evropskimi vladarskimi rodbinami. Kompozicijsko je Kalinov rodovnik Esterházyjev kompilacija njegovih starejših del, saj tudi na njem sarkofag s posvetilnim napisom in medaljonom s portretom Karla Velikega, ki ga drži dvoglavi orel, obdajajo podstavki s štirimi personifikacijami. Glavna linija s konstruiranimi in realnimi predniki Esterházyjev poteka po debelu, medtem ko jo na straneh obdajajo osem linij evropskih vladarskih rodbin. V primerjavi z rodovnikom Auerspergov je Kalin rodovnik za Pavla Esterházyja obogatil z upodobitvama gradu Forchtenstein in bližnje cerkve sv. Rozalije ter dvorca Eisenstadt. Ob straneh rodovnik obrobijo štiri vrste portretnih medaljonov z napisnimi kartušami. Med konstruiranimi predniki so v notranjih vrstah upodobljeni bizantinski in nemški cesarji, v zunanjih pa legendarni hunski knezi in predniki ogrskih kraljev. Edina portretiranca iz rodbine sta palatin Nikolaj in njegov sin, prvi knez Pavel Esterházy.

Leta 1677 je Kalin zbral genealoške podatke in naslikal izjemno velik (365 x 295 cm) rodovnik rodbine Porcia, ki ga je posvetil predstavniku dvaintridesete generacije, knezu Francu Antonu (1663–1698;

⁹² Prickler, *Theatrum genealogicum*, 1687, str. 252; Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 59.

⁹³ O uradu vrhovnega komornika gl. Hengerer, *Kaiserhof*, str. 479–482; o Dietrichsteinovem imenovanju za vrhovnega dvornega komornika Schwarz, *The Imperial Privy Council*, str. 224–225; o rodovniku Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 54–56, sl. 14, 17–19.

⁹⁴ Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 54.

⁹⁵ O Sinzendorfu in njegovem osebnem bogatstvu ob izkoriščanju službe predsednika Dvorne komore gl. Schwarz, *The Imperial Privy Council*, str. 340–342.

⁹⁶ Calin, *Vniversis item Reliquis*.

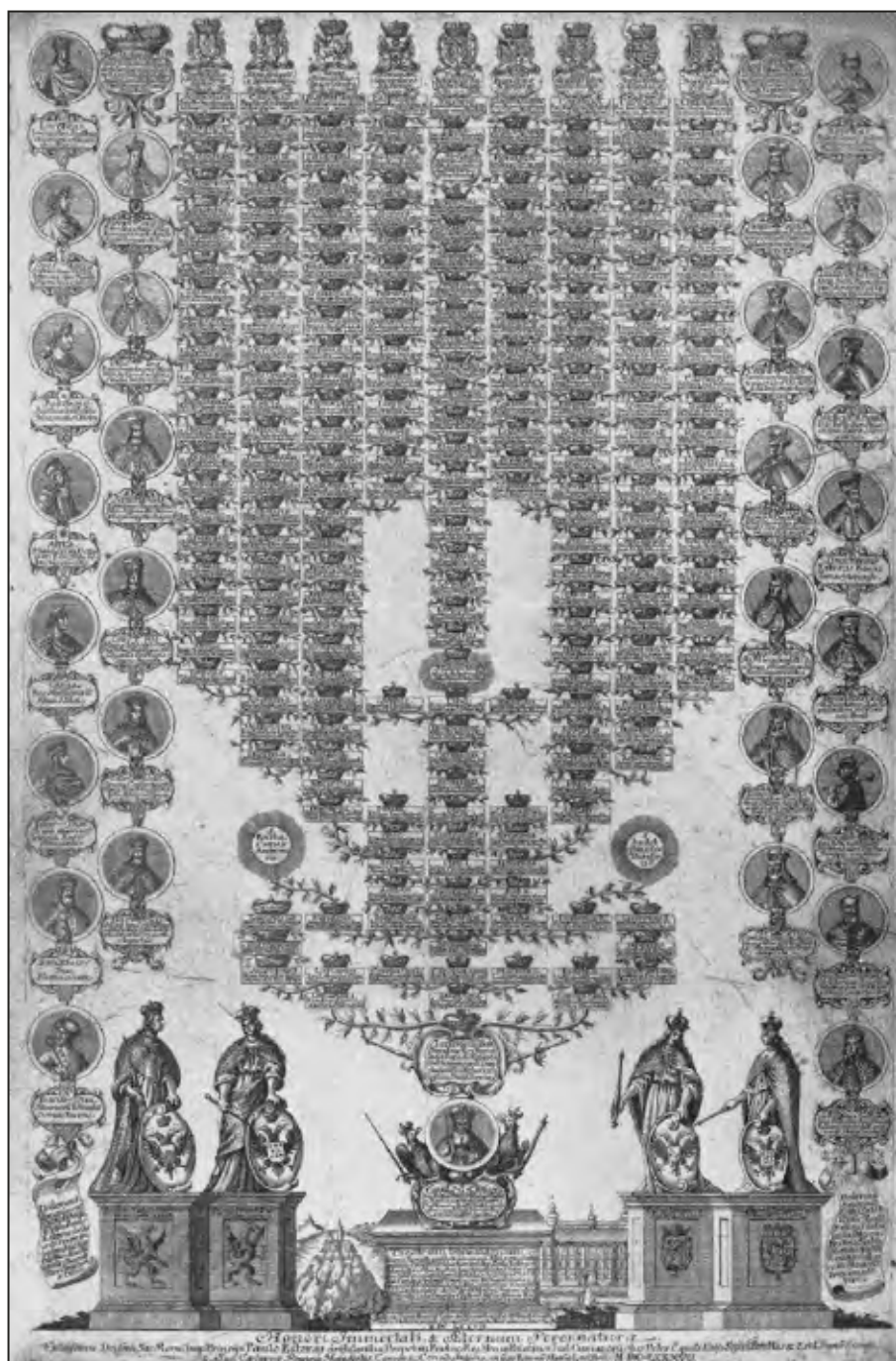
⁹⁷ Albertina, Dunaj (inv. št. 42110). Rodovnik je naslovljen *Genealogia Vetustissimae Nobilissimae, ac Illustrissimae Sinzendorffianae Familiae, Ex Antiquissimis Et Celeberrimis Altorffensibus ac Ravensburgiis Comitibus, Qui Juxta Sententiam Plurimorum Authorum ex Agilolfingico Sanguine Et Vetustis Alemanniae Ducibus, Prout In Hoc Opere Videre Est, Originem Suam Traxere, Bona Fide Ac Singulari Studia Dominici Francisci Calin de Marienberg Equitis Aurati, Et Comitum Palatini, Ac Historici Caesaris Deducta*; za naslov gl. Leitner, *Zur Genealogie*, str. 628, kat. št. 22.

⁹⁸ Calin, *Vniversis item Reliquis*, s. p.; gl. tudi naslov slikanega rodovnika v op. 96. Leta 1741 je izšla anonimna biografija cesarja Karla VI., po kateri naj bi tudi Habsburžani izvirali iz alemanskega vojvode Ethica I. oziroma Adalriha; gl. Seitschek, *Adel und Genealogie*, str. 84.

⁹⁹ Berényi, *Domini de Salamon-Watha*, str. 20, 45; Prickler, *Theatrum genealogicum*, 1687, str. 252–254; Prickler, *Theatrum genealogicum*, 1694, str. 254; Vidmar, *Theatrum genealogicum*, str. 59–60.

¹⁰⁰ Galavics, *Die frühen Porträts*, str. 115.

¹⁰¹ Prav tam, str. 115–116.

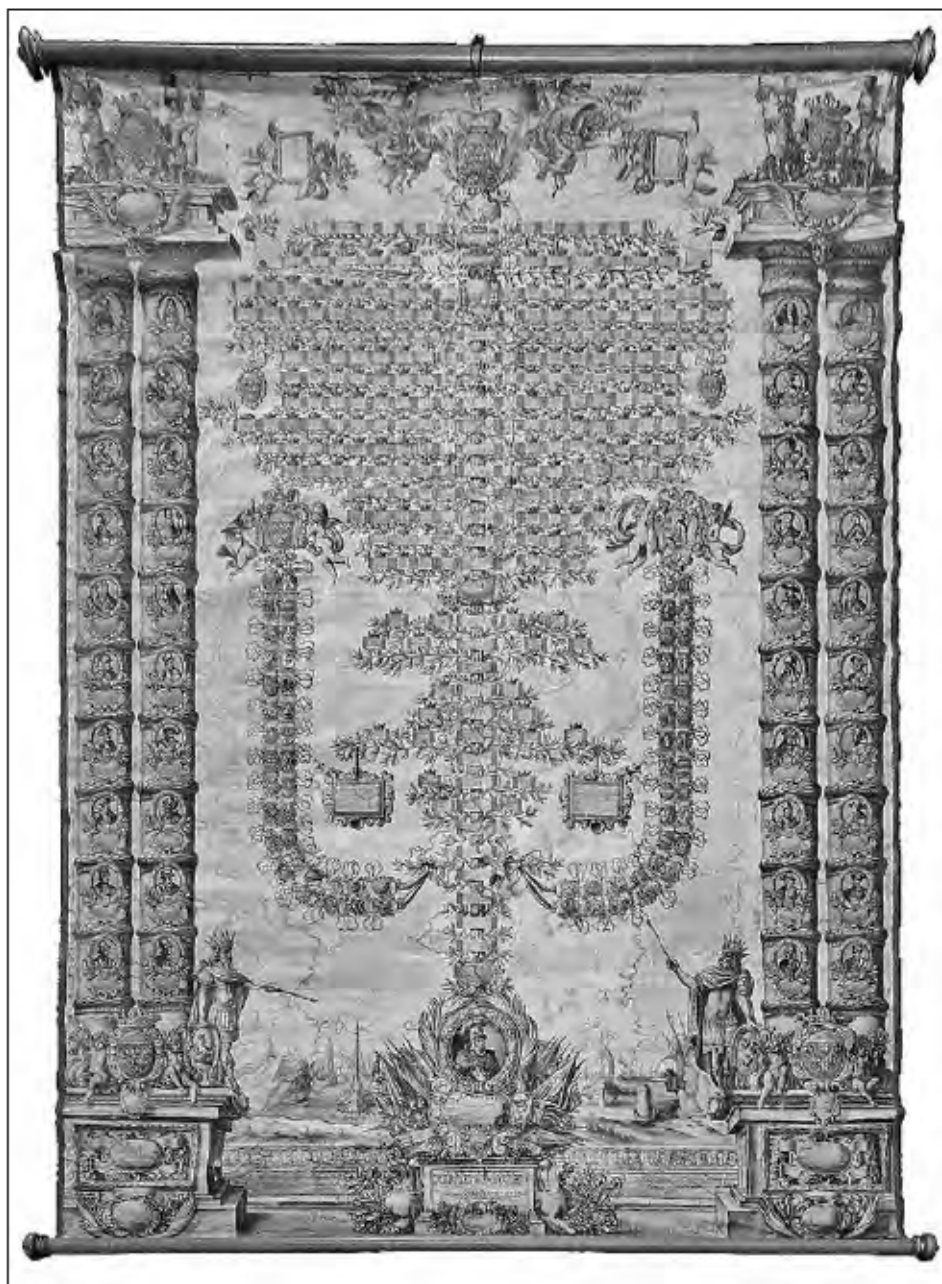
*Slika 9: Jakob Hermundt in Johann Jakob Hoffmann po Dominiku Frančišku Kalinu:
Rodovnik rodbine Esterházy, 1677/1687, zasebna last
(Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzene. Eisenstadt, 1995)*

sl. 10).¹⁰² Veličastnemu videzu primeren je tudi legendarni izvor rodbine, saj je Kalin kneze Porcia kakor Habsburžane izpeljal iz trojanskih in sikambrijskih kraljev, legendarni praprednik Armann pa

naj bi se kot vojskovodja oglejskega patriarha leta 452 bojeval proti hunskemu kralju Atili.¹⁰³ Friedrich W. Leitner je ugotovil, da so genealoški podatki od osemnajste generacije oziroma od Vicellusa II., ki je živel v 12. stoletju, toliko pravilni, da je Kalin moral poznati listine v rodbinskih arhivih, na primer

¹⁰² Leitner, Zur Genealogie, str. 519–630. Rodovnik je ohranjen v Landesmuseum für Kärnten v Celovcu, inv. št. LG-B/Pl.-544 (stara inv. št. 4342).

¹⁰³ Prim. Leitner, Zur Genealogie, str. 562–563.

Slika 10: Dominik Francišek Kalin von Marienberg: Rodovnik rodbine Porcia, 1677, Landesmuseum für Kärnten (foto: K. Allesch)

v Špitalu ob Dravi,¹⁰⁴ vendar ni bil dosleden, saj so tudi podatki o članih, ki so živeli okrog leta 1600, pomanjkljivi.¹⁰⁵ Za likovno zasnovo je Kalin svoj

koncept za velikoformatne rodovnike kombiniral z risbo Lorenza Griesslerja, ki je vezana v Kalinov rokopis *Thesaurus Genealogicus* in je zagotovo nastala po Kalinovem osnutku.¹⁰⁶ Po risbi je prevzel stebre na straneh upodobitve, na katere je nameščenih štirideset medaljonov s portreti rodbinskih članov in napisi, medtem ko na podstavkih putti z rogovi

¹⁰⁴ Prav tam, str. 563–564, 596. Iz napisa na sarkofagu (*Genealogia Nobilissima, Vetusissima et Illustrissima PORTLANÆ FAMILIÆ, ex inversis cum impressis tum manuscriptis Authoribus aliisque fide dignissimis Monumentis civae in Foroivlio Italia, Carinthia, Carniola et Austria prostant*) bi smeli sklepati, da je Kalin poznal tudi dokumente v čedadskem, italijanskih, koroških, kranjskih in avstrijskih arhivih.

¹⁰⁵ Prim. Zingerle, *Girolamo Portia*, str. 26, 55, 57, 63, 65, 67, 71, sl. 4–8.

¹⁰⁶ ÖNB, HAD, Cod. 9229: *Thesaurus Genealogicus Omnium totius Europæ Orbis Regum et Principum Consanguinitates demonstrans. Authore Serenissimi Bauar: Elec: Bibliothecario Dominico Francis: Calin de Sancta Cruce /.../*, 1671. O rokopisu gl. tudi Leitner, *Zur Genealogie*, str. 627, kat. št. 11.

Slika 11. Dominik Francišek Kalin von Marienberg: Rodovnik rodbine Porcia, 1677, izrez, Landesmuseum für Kärnten (foto: K. Allesch)

obilja pridružujejo rodbinski grb, na arhitravah pa to vlogo opravljajo antični vojščaki. Na risbo spominja tudi terasa z balustradno ograjo, za katero se odpira pogled na pristanišče z jadrnicami. Sarkofag, na katerem je tudi Kalinova signatura (*Per Dominicum Franciscum Calin der Marienberg, Equitem Avratum, Comitem Palatinum, et Historiographum Caesarem*), je obložen z vojaškimi trofejami in heraldičnimi lilijami rodbine Porcia, na sarkofagu pa je medaljon s portretom legendarnega Armanna v oklepu. Ob straneh ga spremljata upodobitvi trojanskega kralja z žezlom ter pol levom in pol morsko pošastjo na grbovnem ščitu ter sikambrijskega kralja z žezlom in tremi norčevskimi čepicami na ščitu.¹⁰⁷ Portret legendarnega Armanna ter večino portretov legendarnih in dejanskih članov rodbine, ki so upodobljeni v oklepu ali

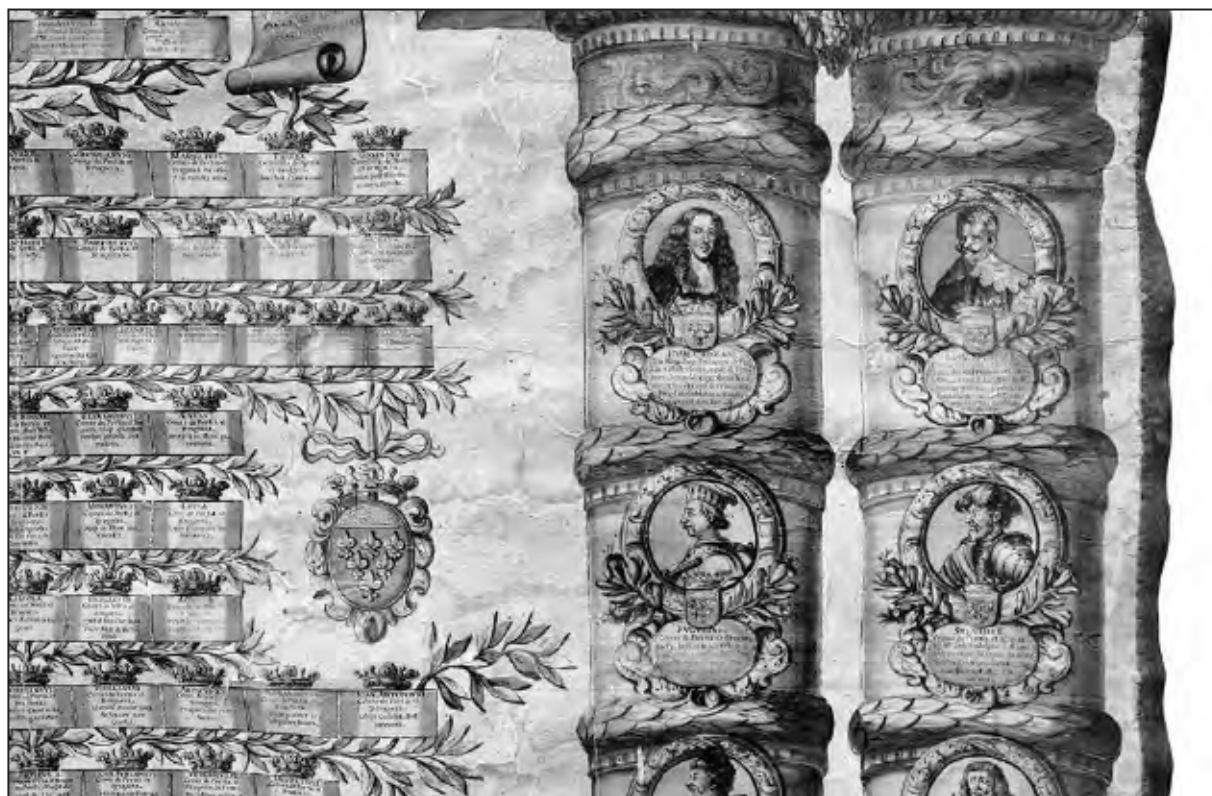
cerkvenih oblačilih, je Kalin naslikal po domišljiji, pri predstavnikih zadnjih generacij pa se je nedvomno oprl na družinske portrete in grafike. Portret prvega kneza Janeza Ferdinanda (1605–1665), vzgojitelja cesarja Leopolda, diplomata, državnika in prvega ministra, spominja na bakrorez Cornelisa Meyssensa po Adriaenu Bloemnu, ki je bil leta 1670 objavljen v Prioratovem delu *Historia di Leopoldo Cesare*,¹⁰⁸ in na knezov portret, ki je ohranjen v dvorcu Porcia v Špitalu ob Dravi (sl. 11).¹⁰⁹ Janez Ferdinand Porcia se je leta 1629 poročil z Ano Elizabeto grofico Auersperg (1610–1636), sestrčno svojega bodočega nasprotnika na dunajskem dvoru, Janeza Vajkarda kneza Auersperga,¹¹⁰ ki je po smrti kneza Janeza Fer-

¹⁰⁸ O portretih v delu grofa Galeazza Gualda Priorata gl. Polle-
roß, »Conterfet Kupferstich«, str. 178–183.

¹⁰⁹ O portretu gl. Probst-Ohnstorff, *Die Porcia*, str. 118; Meyer,
Die Fürsten von Porcia, str. 159.

¹¹⁰ O odnosu med knezom Porcia in knezom Auerspergom gl.
na primer Mecenseffy, *Im Dienste dreier Habsburger*, str.

¹⁰⁷ Enaka grba trojanskih in sikambrijskih kraljev je Kalin nasli-
kal leta 1666 na rodovniku Habsburžanov (Albertina, Dunaj,
inv. št. 44230).

Slika 12. Dominik Francišek Kalin von Marienberg: Rodovnik rodbine Porcia, 1677, izrez, Landesmuseum für Kärnten (foto: Polona Vidmar)

dinanda kupil njegovo gospostvo Pazin v Istri.¹¹¹ Po portretu v lasti knezov Porcia je Kalin naslikal tudi Janeza Karla kneza Porcia († 1667; sl. 12).¹¹²

V zgornjem delu putti pridržujejo rodbinski grb, okronan s knežjim klobukom, in napise, posvečene knezu Francu Antonu. Ker je bil Franc Anton v času nastanka rodovnika star komaj štirinajst let, je ostalo odprto vprašanje, kateri od njegovih sorodnikov je navezal stik s Kalinom,¹¹³ saj je dečkov oče Janez Karel umrl leta 1667, njegova mati in skrbnica Ana Helena, rojena grofica Lamberg, pa leta 1674. Kot najverjetnejši naročnik se izkaže ded kneza Franca Antona, Janez Maksimilijan grof Lamberg (1608–1682); potem ko ga je cesar Leopold I. leta 1675 povzdignil v vrhovnega dvornega mojstra, je Lamberg pri Kalinu naročil rodbinsko genealogijo *Le gloriose Memorie de gli più Illustri Personaggi del-*

la Nobilissima & Antichissima Familia di Lamberg.¹¹⁴

V knjigi je bil objavljen tudi grofov portret, delo Cornelisa Meyssensa (sl. 13). Najverjetneje je Lamberg pri Kalinu naročil tudi slikani rodovnik *Arbore Genealogico Familiare Lamberg*, ki je omenjen v rodbinski genealogiji Lambergov iz leta 1706.¹¹⁵ Argument za Lambergovo naročništvo rodovnika knezov Porcia sta tudi vrsti po dvaintridesetih grbov ob straneh rodovnega debla, ki ju na heraldično desni krona grb rodbine Porcia, heraldično levo pa grb rodbine Lamberg. Po mnenju Friedricha W. Leitnerja je bil rodovnik naslikan na Dunaju in namenjen opremi dunajske palače knezov Porcia na Herrengasse, od tam pa so ga pred letom 1723 prenesli v rodbinski grad Porcia v Špital ob Dravi ter med letoma 1904 in 1918 v zbirke Deželnega muzeja za Koroško.¹¹⁶

Leta 1678 je rodovnik velikega formata (350 x 250 cm) pri Kalinu naročil Ferdinand Bonaventura

412–414, 418, 443, 446, 451, 458–460; Probszt-Ohnstorff, *Die Porcia*, str. 125–127, 134–137. O rivalskem odnosu odlično priča citat iz pisma, ki ga je 27. aprila 1664 Franc Evzebij grof Pötting iz Madrida pisal cesarju Leopoldu: ».../ was vor eine schädliche und unverantwortliche machinationes der von Auersperg allhier wider den Fürsten von Portia machiniren thuet /.../«. Citirano po Schwarz, *The Imperial Privy Council*, str. 322.

¹¹¹ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 102, 236, 559.

¹¹² O portretu gl. Probszt-Ohnstorff, *Die Porcia*, str. 157.

¹¹³ Prim. Leitner, *Zur Genealogie*, str. 596.

¹¹⁴ Calin, *Le Gloriose Memorie*. O rodbinski genealogiji grofov Lamberg gl. Müller, *Habsburgischer Adel*, str. 105; Polleroß, *Die Kunst der Diplomatie*, str. 165. Janez Maksimilijan grof Lamberg je bil med letoma 1661 in 1675 vrhovni komornik; po smrti kneza Porcia leta 1665 ga je cesar Leopold nameraval povzdigniti v vrhovnega dvornega mojstra, vendar se je odločil za kneza Lobkowitza in je Lamberga za vrhovnega dvornega mojstra imenoval šele po odsložitvi Lobkowitza, 29. junija 1675; gl. Schwarz, *The Imperial Privy Council*, str. 275.

¹¹⁵ Müller, *Habsburgischer Adel*, str. 105–106.

¹¹⁶ Leitner, *Zur Genealogie*, str. 596–597.

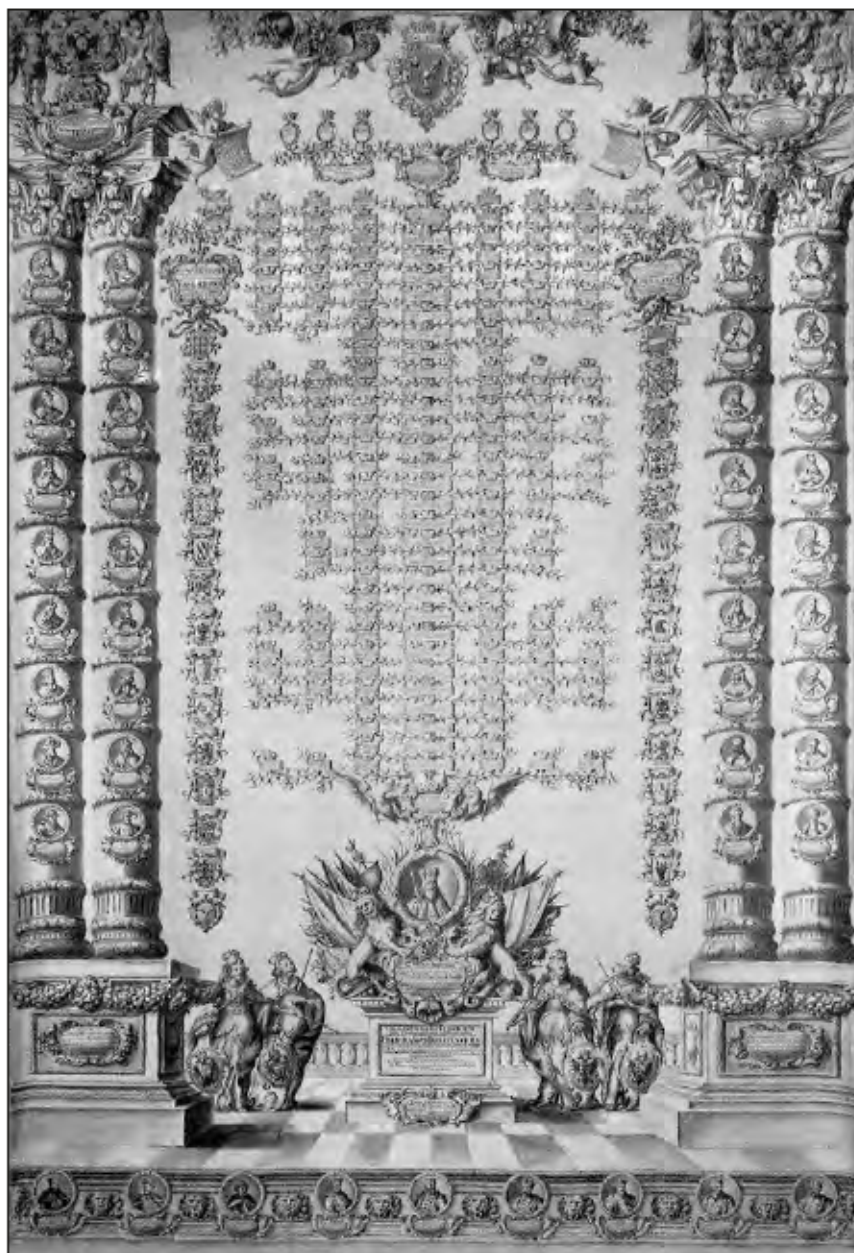
Slika 13: Cornelis Meyssens: Janez Maksimilijan grof Lamberg, 1675 (*Le gloriose memorie*. Wien, 1675)

grof Harrach (1637–1706), ki je bil v svoji uspešni karieri diplomat, vrhovni dvorni mojster in prvi minister cesarja Leopolda¹¹⁷ (sl. 14). Harrach je bil od leta 1662 poročen z Johano Terezijo, hčerjo Janeza Maksimilijana grofa Lamberga,¹¹⁸ kar potrjuje hipo-

tezo, da so imele Lambergove sorodstvene povezave velik vpliv na naročanje Kalinovih del. Čeprav je kot praprednik rodbine naveden Karel Veliki, čemur ustreza rodovno drevo s predniki Harrachov na debelu in evropskih vladarskih rodbin ob straneh, je likovna zasnova nadaljevanje koncepta rodovnika knezov Porcia. Zaprt sarkofag s posvetilnim napisom, signaturo (*Erectus studio lucubratione Dominici Francisci Calin, Equitis aurati, Comitis Palatini, Historici et Genealographi Caesaris. Viennae, Austriae An. Chr. MDCLXXVIII*), vojaškimi trofejami in portretnim medaljonom Karla Velikega je upodobljen na terasi z balustradno ograjo, ki jo na straneh zamejujeta postamenta s podvojenima stebroma, ki nosita kratak

¹¹⁷ Zedinger, *Harrachsche Ahnenrolle*, str. 42, kat. št. 1.14; Polleroß, *Die Kunst der Diplomatie*, str. 165–166; Müller, *Habsburgischer Adel*, str. 94–97. V času naročila rodovnika je bil Harrach od leta 1677 vrhovni konjušnik, kar je ostal do imenovanja za vrhovnega dvornega mojstra leta 1699; gl. Schwarz, *The Imperial Privy Council*, str. 241.

¹¹⁸ O sorodstvenih povezavah med rodbinami Lamberg, Porcia in Harrach gl. Polleroß, *Die Kunst der Diplomatie*, str. 70; Müller, *Habsburgischer Adel*, str. 82.

Slika 14: Dominik Francišek Kalin von Marienberg: Rodovnik rodbine Harrach, 1678, zasebna last (Adel im Wandel. Politik, Kultur, Konfession 1500–1700. Wien, 1990)

arhitrav z antičnimi vojščaki grbonosci. Ob sarkofagu stojijo štiri ženske personifikacije z deželniimi grbi. Tudi na Harrachovem rodovniku je na stebrih štiri-deset portretnih medaljonov, v katerih so upodobljeni pomembni vladarji iz evropske zgodovine in antične mitologije.¹¹⁹ Devet portretnih medaljonov je Kalin naslikal tudi ob spodnjem robu rodovnika.

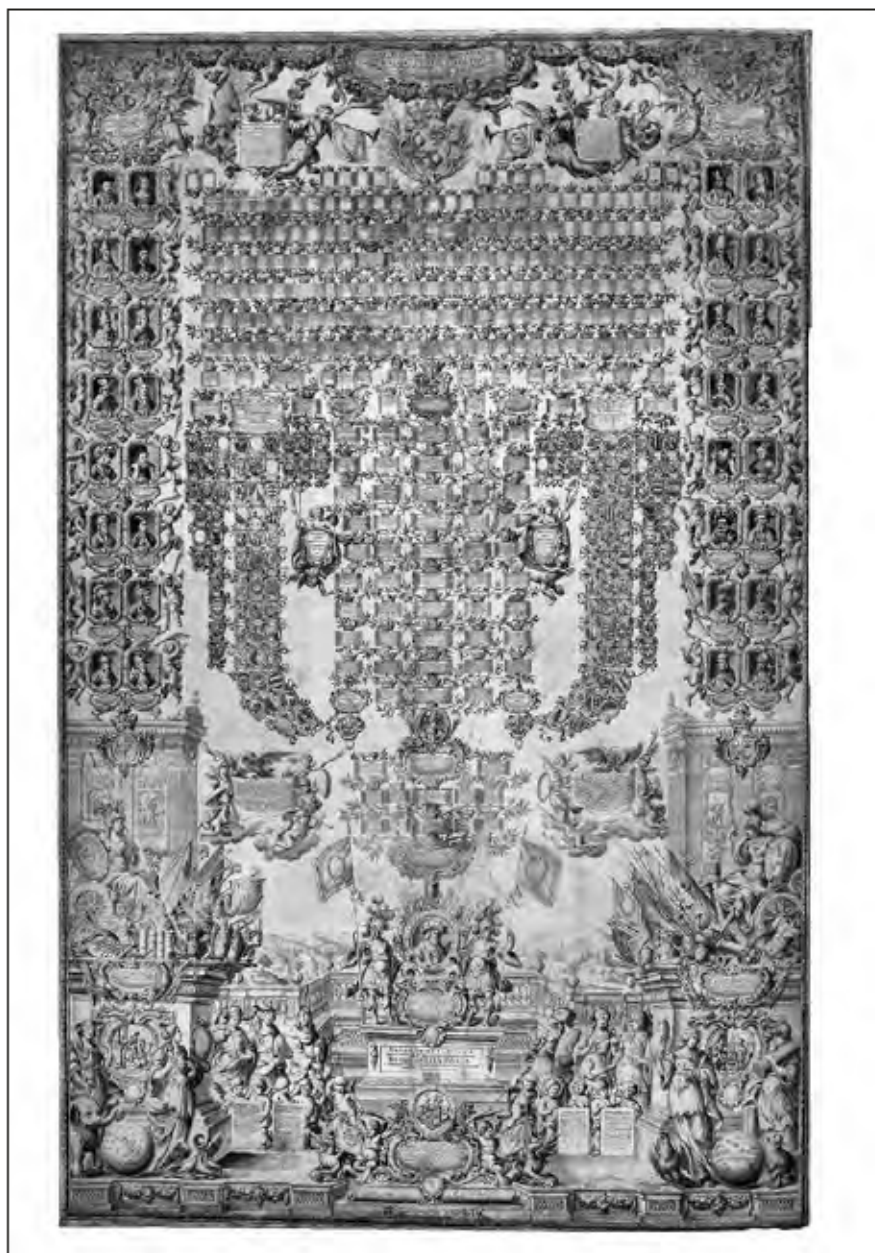
Zadnji znani rodovnik je Kalin leta 1681 naslikal za salzburškega nadškofa Maksimilijana Gandolfa grofa Kuenburga (1622–1687), ki je bil po Brandhuberjevih navedbah bratranec Ferdinanda Bonaventu-

re grofa Harracha (sl. 15).¹²⁰ Da je Kalina nadškofu priporočil sorodnik, sklepamo tudi zaradi identične velikosti Harrachovega in Kuenburgovega (351 x 251 cm) rodovnika, ki je s tušem, tinto in vodnimi barvami naslikan na papir in nalepljen na platno. Rodovnik grofov Kuenburgov je najveličastnejši Kalinov rodovnik za plemiške naročnike, nedvomno zaradi visokih zahtev salzburškega nadškofa, ki se je tudi sam zanimal za zgodovino in spisal družinsko kroniko,¹²¹ ob tem pa je kot lavantinski škof

¹¹⁹ Zedlinger, *Harrachsche Ahnenrolle*, str. 42, kat. št. 1.14.

¹²⁰ Brandhuber, *Trias colossea*, str. 17–21.

¹²¹ Prav tam, str. 20.

Slika 15: Dominik Francisek Kalin von Marienberg: Rodovnik rodbine Kuenburg, 1681, zasebna last (Fürsterzbischof Maximilian Gandolph Graf von Kuenburg. *Regisseur auf vielen Bühnen 1668–1687. Salzburg, 2018*)

(1654–1664) zasnoval portretno galerijo lavantinskih škofov¹²² in kot sekovski škof (1665–1668) tudi portretno galerijo sekovskih škofov (sl. 16).¹²³ Na rodovnem drevesu je triindvajset generacij, od tega petnajst konstruiranih prednikov od nemškega protikralja Rudolfa Švabskega do prvega dokumentiranega prednika Kuenburgov, Friderika I.; Kalin pa je kot vire navedel Johannes Nauklerja, Wolfganga Laza in

Hieronima Megiserja.¹²⁴ Zaprt sarkofag z napisom *ARBOR GENEALOGICA ANTIQUISSIMÆ ET ILLUSTRISSIMÆ KHUNBURGLANÆ FAMILIÆ* je postavljen na teraso z balustradno ograjo in pogledom na Salzburg. Namesto stebrov sta na visokih podstavkih naslikana templja, okrašena z rodbinskim grbom in reliefi. Pred heraldično desnim templjem sedi Minerva s pozavno, obdana z zastavami, kaducejem, škofovskimi palicami, tablami postave, knjigami, kelihom, mitrami in drugimi predmeti, ki prikazujejo

¹²² Lavrič, Portretna galerija, str. 11.

¹²³ Lein, *Contraphe*, str. 98.

¹²⁴ Brandhuber, *Trias colossea*, str. 21.

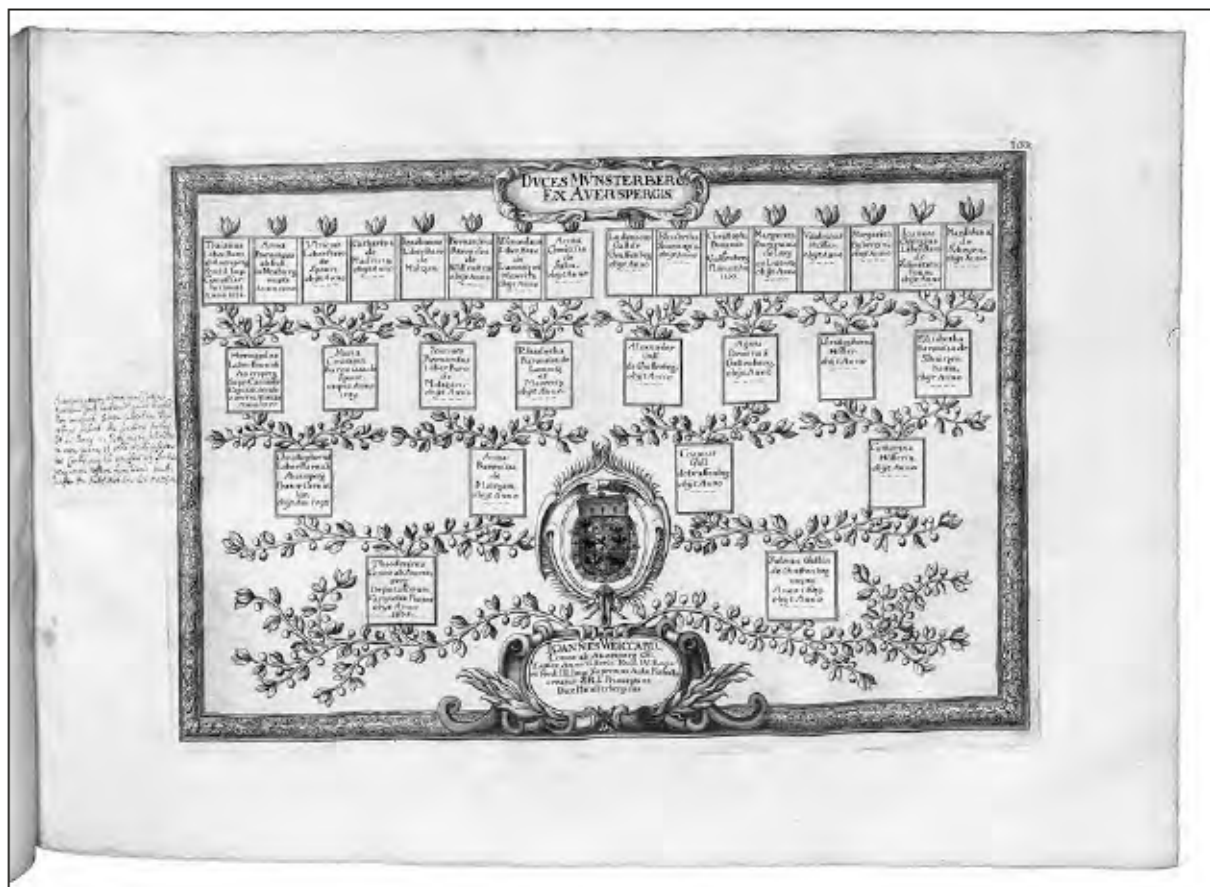
Slika 16: Lavantinska knezoškofa Maksimilijan Gandolf baron Kuenburg in Sebastijan baron Pötting, pred 1665, Nadškofjski ordinariat, Maribor (ZRC, UIFS, Ljubljana, foto: Andrej Furlan)

dosežke Kuenburgov v cerkvenih službah. Heraldično levo sedi Belona z dvignjenim mečem, obdana z zastavami, orožjem na drogovi, topovi, oklepi, puščicami in drugimi militarijami, pri čemer turban opominja na boje z Osmani. Deset ženskih figur personificira rodbinske kreposti, od katerih so v ospredju *Justitia*, *Caritas*, *Providentia* in *Fortitudo*, dopolnjujejo pa jih številni putti, ki razglasajo rodbinsko slavo. Kot zgled za junaška dejanja članov rodbine so upodobljeni Herkul, Marcus Curtius in C. Mucius Scaevola, citati Cicera in Seneke pa opominjajo na slavo tistih, ki umrejo za domovino.¹²⁵ Ob straneh zgornjega dela je dvaintrideset portretov prednikov, na vrhu pa so rodbinski grbi, obdani z alegoričnimi figurami, ki ponazarjajo rodbinsko slavo in blagostanje v obdobju Kuenburgove vladavine.

Zaključek

Rodovnik za Janeza Vajkarda kneza Auersperga je najstarejši doslej znani slikani rodovnik, ki jih je Dominik Frančišek Kalin naslikal za plemiške naročnike. Z njim je zasnoval kompozicijo, ki jo je v poznejših delih dopolnjeval s portreti, grbi, personifikacijami, arhitekturnimi elementi, topografskimi prikazi in mitološkimi prizori. Z genealoškimi konstrukcijami se je Kalin verjetno prilagodil željam naročnikov in izvor rodbin izpeljal iz plemenitih prednikov, ki naj bi živeli okrog leta 1000 (Auersperg, Dietrichstein (1675)), iz »vrhunskega praprednika« Karla Velikega (Dietrichstein (1672), Esterházy, Harrach), iz starobavarskih grofov iz Altdorffa (Sinzendorf) in iz protikralja Rudolfa Švabskega (Kuenburg), samo rodbina Porcia pa naj bi kakor Habsburžani izvirala iz trojanskih in sikambrijskih kraljev. Medtem ko je bil Auerspergov rodovnik najverjetneje naslikan okrog leta 1666, je večina slikanih rodovnikov nastala v drugi polovici sedemdesetih let 17.

¹²⁵ Prav tam, str. 19.

Slika 17: Dominik Frančišek Kalin von Marienberg: Rodovnik kneza Auersperga, 1671 (ÖNB, HAD, Cod. 9229, fol. 103)

stoletja, potem ko je Janez Maksimilijan grof Lamberg, ki je junija 1675 postal vrhovni dvorni mojster cesarja Leopolda,¹²⁶ pri Kalinu naročil rodbinsko genealogijo in verjetno tudi slikani rodovnik. V naslednjih letih je namreč Kalin naslikal rodovnike za tri rodbine, v katere so se poročile Lambergove hčere, Sinzendorf, Harrach in Porcia, sorodstvene povezave pa so obstajale tudi med rodbinama Harrach in Kuenburg. Dvorna elita je rodbinske genealogije in slikane rodovnike pri Kalinu naročala ob pridobitvi najvišjih dvornih funkcij – vrhovnega dvornega mojstra, vrhovnega komornika ali vrhovnega dvornega maršala¹²⁷ –, povod za naročilo pa je lahko bila tudi podelitev Reda zlatega runa.

Genealogiji Auerspergov se je Kalin posvetil tudi leta 1671, ko jo je upodobil med 152 rodovniki

evropskih kraljevskih in knežjih rodbin (sl. 17).¹²⁸ V rokopisu *Thesaurus Genealogicus* rodovniki niso zasnovani kot rodovna debla, temveč v grafični obliki, ki prikazuje prednike izbrane osebe (Ahnentafel), značilni za dokazovanje plemstva (Ahnprobe).¹²⁹ Na bakroreze s pripravljenimi polji in kartušami za napise in grb je Kalin ročno vpisal imena aktualnih kraljev in knezov ter njihovih prednikov in naslikal grb. Na rodovniku Auerspergov so štiri generacije prednikov Janeza Vajkarda kneza Auersperga.¹³⁰

¹²⁶ Müller, *Habsburgischer Adel*, str. 105; Schwarz, *The Imperial Privy Council*, str. 275.

¹²⁷ O najvišjih dvornih funkcijah gl. Schwarz, *The Imperial Privy Council*, str. 33–37; Scheutz, *Die Elite der hochadeligen Elite*, str. 148.

¹²⁸ ÖNB, HAD, Cod. 9229: *Thesaurus Genealogicus Omnium totius Europae Orbis Regum et Principum Consanguinitates demonstrans. Autore Serenissimi Bauar: Elec: Bibliothecario Dominico Francis: Calin de Sancta Cruce /...*, 1671, fol. 103.

¹²⁹ O grafičnih oblikah genealogij gl. Seitscheck, *Adel und Genealogie*, str. 57–61.

¹³⁰ Članek je nastal s sofinanciranjem Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* (P6-0061) in raziskovalnega projekta *Umetnost v času zatona plemstva: transformacije, translokacije in reinterpretacije* (J6-1810).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek

HAD, Cod. 9229: Thesavrvs Genealogicvs Omnium totius Europæi Orbis Regvm et Principvm Consanguinitates demonstrans. Authore Serenissimi Bauar: Elec. Bibliothecario Domini-co Francis: Calin de Sancta Cruce, 1671

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 309, Zbirka zapušinskih inventarjev Dežel-nega sodišča v Ljubljani

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv

Landrecht, Herberstein Graefliche Familie (26)

LITERATURA

Arbor genealogicus lineæ tantum rectæ de patre in filium descendens excelsæ familiæ Auersperg. Ab anno Christi 1036. Sub divinis auspiciis, usque ad hodiernum diem nunquam interruptæ. Labaci: Typ. Joan. Frid. Eger, 1776.

Berényi, László: Domini de Salamon-Watha dicti Zyrház de genere Salomon. Der Ursprung der Familie Esterházy und ihre frühzeitliche Geschichte. *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten & Mäzene* (ur. Jakob Perschy in Harald Prickler). Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1995, str. 19–46 (Burgenländische Forschungen, Sonderband 16).

Brandhuber, Christoph: Trias colossea. Max Gandolphs Familie. *Fürsterzbischof Maximilian Gandolph Graf von Kuenburg. Regisseur auf vielen Bühnen 1668–1687* (ur. Christoph Brandhuber in Reinhard Gratz). Salzburg: Dommuseum, 2018, str. 17–21.

Calin von Marienberg, Dominicus Franciscus: *Aurora exorta hoc est Serenissima Princeps Maria Anna Christina Iosepha Theresia Caietana Antonia Francisca Felix Hyacinta Victoria serenissimis Bavariæ principibus Ferdinando Mariæ et Adelaide Henriete. ANNO QVO GRATIA DE CÆLIS BOLAS MANAVIT IN ORAS felicissime progenita. Cuius Auspiciatissimos Exortus Carmine atque Emblemate Dominicus Franciscus Calin de sancta Cruce ex Comitatu Goritiæ repræsentavit.* Monachii: Lukas Straub, 1660.

Calin von Marienberg, Dominicus Franciscus: *Genilitius Honos Serenissimæ Neoburgicæ Prosapie Duodecim Regiis Coronis Exornatus. Hoc est Opus Genealogico-Historicum, In quo per succedentes Generationes stemmatographice repræsentatur, qualiter Augustissima Neo-Imperatrix Eleonora Magdalena Theresia, Leopoldi ter justus, ter pii, terque magnificæ. Tertia Coniunx /.../. Inter festivos*

Germaniæ Applausus publicæ luci expositus a Dominico Francisco Calin de Marienberg, Equite Aurato, Comite Palatino & Historiographo Cæsareo. ANNO, QVO AVSTRIÆ DOMINI AVGVSTA PROLE BEABITVR. Viennæ: Typis Petri Pauli Viviani, 1677.

Calin von Marienberg, Dominicus Franciscus: *Le Glorieuse Memorie De gli piu Illustri Personaggi Della Nobilissima & Antichissima Famiglia di Lamberg. Ridotte in compendiosissimi Elogii Da Domenico Francesco Calin Di Marienberg Conte Palatino et Historico Cæsareo. Dedicate All' Eccellentissimo & Illustrissimo Signore, Signore Giovanni Massimiliano Del Sacro Romano Impero Conte di Lamberg /.../ Consigliere Secreto di Stato di Sua Sacra Cesarea Maesta, Suo Cameriere Maggiore, e per hora dichiarato Suo Maggiore Duomo Maggiore.* Viennæ, 1675.

Calin von Marienberg, Dominicus Franciscus: *Vniversis item Reliquis Sacri Romani Imperij Hæreditariis Thesaurariis ac Comitibus de Sinzen-dorff, Liberis Baronis in Ernstbrunn, &c. Incltyti Archiducatus Sup: Austriæ Hæreditariis Pincernis, &c. Dominis, Dominis, ac Meccenatibus suis Grati-sissimis a Dominico Francisco Calin de Marienberg Equite Aurato, & Comite Palatino ac Historico Cæsareo.* Viennæ, 1676.

Coreth, Anna: *Österreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit (1620–1740).* Wien: Holzhausen, 1950 (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, 37).

Deželak Trojar, Monika: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681). Oris življenja in dela.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017 (Apes academicæ, 1).

Galavics, Géza: Die frühen Porträts der Familie Esterházy. Typen, Funktion, Bedeutung – eine Auswahl (Ein Forschungsbericht). *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzland. Vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts* (ur. Rudolf Kropf in Gerald Schlag). Eisenstadt: Burgenländisches Landesmuseum Eisenstadt, 1998, str. 105–124 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 98).

Hengerer, Mark: *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne.* Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 2004 (Historische Kulturwissenschaft, 3).

Henning, Marcus: *Tirolensium Principum Comitum. Ab An. Virg: partus MCCXXIX usque ad Ann. MDIC. Genuinæ Eicones. Singulor. Insignia: Quorundam Emblemata. Ex Sereniss. SS. Memoriarum Ferdinandi Archid. Austriæ PR. Comit. Tirol etc. Pridem Cubicularij Ill. Et Generosi Baron Dn. Raimundi Fuggeri. Dn. Kirchberg et Weiss: Museo, Cælatura ac Officina Domini Custodis. Cum epigrammatis et brevib. Ad Singulaos Prr. Comm. Evlogijs Marci Henningi A. V. Augsburg: Dominicus Custos, 1599.*

- Henning, Marcus: *Tirolensium Principum Comitum. Der Gefürsten Grafen zu Tyrol. Von Anno 1229 biß Anno 1623. Eigentliche Contrafacturen. Sampt Historischer Beschreibung, auß hieuor außgangnem Latein, durch dessen Autoren verteutsch. Gedruckt zu Augspurg in verlegung Wolfgang Kilian.* Augsburg: Wolfgang Kilian, 1599.
- Hernja Masten, Marija: Rodbina Sauer, baroni Kozjaški, grofje Borlski. *Grad Borl. Gradbenozgodovinski oris in prispevek k zgodovini rodbine Sauer.* Cirkulane: Društvo za oživitev gradu Borl, 2010, str. 76–103.
- Kilian, Wolfgang: *Serenissimorum Austriae Ducum, Archiducum, Regum, Imperatorum Genealogia, à Rudolpho I. Habsburgensi, Cæsare, ad Ferdinandum II. Rom. Imp. semper Augustum, &c. Æri incisa à Wolfgango Kiliano, Eiconographo Augustano.* Avgvstæ Vindelicorum: sumptibus Wolfgangi Kiliani, 1623.
- Komić Marn, Renata: Portretne galerije Auerspergov na gradu Turjak. *Grad Turjak. Prva knjiga* (ur. Miha Preinfalk, Mija Oter Gorenčič in Renata Komić Marn). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020, str. 455–494 (Castellologica Slovenica, 2).
- Košak, Tina: Slikarske zbirke grofov Herberstein. Zbirka Erazma Friderika grofa Herbersteina v gradu Hrastovec in v Gradcu. *Acta historiae artis Slovenica* 19/1, 2014, str. 53–91.
- Košak, Tina: Slikarske zbirke grofov Herberstein. Zbirki Janeza Ernesta I. in Janeza Ernesta II. v Gradcu in gradu Hrastovec. *Acta historiae artis Slovenica* 20/1, 2015, str. 97–137.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan: *Leben südslawischer Künstler.* Agram: Buchdruckerei des C. Albrecht, 1868.
- Lavrič, Ana: Portretna galerija lavantinskih škofov. *Acta historiae artis Slovenica* 20/1, 2015, str. 11–96.
- Lein, Edgar: Contraphe des abgelebten fürstlichen Bischöf zu Seccau. Zur Porträtgalerie der Seckauer Bischöfe in Schloss Seggau. *Acta historiae artis Slovenica* 24/2, 2019, str. 91–112.
- Leitner, Friedrich W.: Ein Kartenwerk des Hofhistorikers Domenicus Franciscus Calin von Marienberg über das Herzogtum Kärnten, *Bericht über den dreizehnten österreichischen Historikertag in Klagenfurt, veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 18. bis 21. Mai 1976.* Wien: Verband österreichischer Geschichtsvereine, 1977, str. 239–248.
- Leitner, Friedrich W.: Zur Genealogie des fürstlichen Hauses Portia. *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 35, 1989, str. 519–630.
- Lhotsky, Alphons: Apis Colonna. Fabeln und Theorien über die Abkunft der Habsburger. Ein Exkurs zur Chronica Austriae des Thomas Ebdorfer. *Mitteilungen des Instituts für Geschichtsforschung und Archivwissenschaft in Wien* 60, 1944, str. 203–222.
- Lisac, Ljubomir Andrej: Kalin Dominik Frančišek. *Primorski slovenski biografski leksikon*, 2. knjiga, 8. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982, str. 12–13.
- Lozar Štamcar, Maja: Nekdanja pohištena oprema na turjaškem gradu. *Grad Turjak. Prva knjiga* (ur. Miha Preinfalk, Mija Oter Gorenčič in Renata Komić Marn). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020, str. 497–529 (Castellologica Slovenica, 2).
- Maurice, Jean-Baptiste: *Le Blason des Armoiries de tous les Chevaliers de l'Ordre de la Toison d'Or depuis la premiere institution iusques à present.* Le Haye: Jean Rammazeyn, Bruxelles: l'Auteur, François Foppens, 1667.
- Mecenseffy, Grete: Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615–1677). *Archiv für österreichische Geschichte* 114, 1938, str. 297–509.
- Meyer, Therese: Die Fürsten von Porcia, ein Alpen-Adria-Geschlecht in Spittal. *800 Jahre Spittal an der Drau 1191–1991. Spuren europäischer Geschichte* (ur. Barbara Grünwald, Therese Meyer, Bernd Oberhuber in Hartmut Prasch). Spittal an der Drau: Stadtgemeinde, 1991, str. 158–162, 180–181.
- Müller, Klaus: Habsburgischer Adel um 1700. Die Familie Lamberg. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 32, 1979, str. 78–108.
- Oros, Zuzana in Šišmiš, Milan: *Rodové postupnosti a ich grafický vývoj.* Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2004.
- Pelc, Milan: *Theatrum humanum. Ilustrirani letci i grafika 17. stoljeća kao zrcalo vremena. Primjeri iz Valvasorove grafičke zbirke Nadbiskupije zagrebačke.* Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
- Polleroß, Friedrich: »Conterfet Kupfferstich«. Neue Erkenntnisse zu den »Porträtbüchern« des 17. Jahrhunderts. *Frühneuzeit-Info* 27, 2016, str. 170–191.
- Polleroß, Friedrich: Architektur und Panegyrik. Eine Allegorie der Jesuiten zur Geburt von Erzherzog Leopold Joseph (1682). *Barock in Mitteleuropa: Werke, Phänomene, Analysen.* Hellmut Lorenz zum 65. Geburtstag (ur. Martin Engel) (*Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 55/56, 2006/2007). Wien: Böhlau, 2007, str. 375–391.
- Polleroß, Friedrich: *Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706).* Petersburg: Michael Imhof Verlag, 2010.
- Preinfalk, Miha: »Boj pri Vudački« ali Herbard Turjaški v zgodovinopisju in literaturi. *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, str. 189–210.

- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledeh mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005 (Thesaurus memoriae, Dissertationes, 4).
- Preinfalk, Miha: Grad Turjak in rodbina Auersperg (Turjaški). *Grad Turjak. Prva knjiga* (ur. Miha Preinfalk, Mija Oter Gorenčič in Renata Komić Marn). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020, str. 17–67 (Castellologica Slovenica, 2).
- Prickner, Harald: *Theatrum genealogicum*, 1687. *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten & Mäzene* (ur. Jakob Perschy in Harald Prickler). Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1995, str. 252–254, kat. št. II/1 (Burgenländische Forschungen, Sonderband 16).
- Prickner, Harald: *Theatrum genealogicum*, 1694. *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten & Mäzene* (ur. Jakob Perschy, Harald Prickler). Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1995, str. 254, kat. št. II/2 (Burgenländische Forschungen, Sonderband 16).
- Probst-Othorff, Günther: *Die Porcia. Aufstieg und Wirken eines Fürstenhauses*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, Bonn: Rudolf Habelt Verlag, 1971 (Aus Forschung und Kunst, 14).
- Pühringer, Ursula: *Der Stammbaum der Familie Auersperg (Papierrestaurierung)*. Wien, 1979/1980 (tipkopis seminarske naloge).
- Radics, Peter von: *Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg (1528–1575) ein krainischer Held und Staatsmann*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1862.
- Radics, Peter von: Zur Geschichte der Auersperge. *Archiv für Heimatkunde* 2, Laibach 1884–1887, str. 238–242.
- Režek Kambič, Marija: Grad Šrajbarski turn, stavbna zgodovina. *Presek ustvarjane krajine, arhitekture in likovne umetnosti – primer Marije Auersperg Attems* (ur. Ines Babnik, Mateja Račevski Mladenov in Valentina Schmitzer). Volčji Potok: Arboratum, 2020, str. 62–68.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinski oris gradu Turjak. *Grad Turjak. Druga knjiga* (ur. Miha Preinfalk, Mija Oter Gorenčič in Renata Komić Marn). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020, str. 623–958 (Castellologica Slovenica, 2).
- Scheicher, Elisabeth: Der Spanische Saal von Schloss Ambras. Die Malerische Ausgestaltung. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 71, 1975, str. 39–94.
- Scheutz, Martin: Die Elite der hochadeligen Elite. Sozialgeschichtliche Rahmenbedingungen der obersten Hofämter am Wiener Kaiserhof im 18. Jahrhundert. *Adel im 18. Jahrhundert. Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise* (ur. Gerhard Ammerer, Elisabeth Lobenwein in Martin Scheutz). Innsbruck, Wien, Bozen: Studien Verlag, 2015, str. 141–194 (Querschnitte, 28).
- Schönleben, Johann Ludwig: *Genealogia illustrissimae familiae principum, comitum, et baronum ab Auersperg. Honori celsissimi principis, ac domini domini Ferdinandi, ducis Silesiae in Munsterberg, et Franckenstein, S. R. I. principis ab Aursperg, Comitum Principalis in Tengen & Mitterburg, Comitum in Wels & Gotschee, Domini in Schön- & Seifenberg, Supremi Haereditarij Mareschalli, & Supremi Haereditarij Camerarij Ducatus Carnioliae & Vindorum Marcae, &c. Domini Domini Gratosissimi. A. J. L. S. SS. T. D. P. A.* Labaci: Typis Joannis Baptistae Mayr, 1681.
- Schwarz, Henry Frederick: *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*. Cambridge: Harvard University Press, London: Humphrey Milford Oxford University Press, 1943 (Harvard Historical Studies, 53).
- Seelig, Lorenz: Die Ahnengalerie der Münchner Residenz. Untersuchungen zur malerischen Ausstattung. *Quellen und Studien zur Kunstpolitik der Wittelsbacher vom 16. bis 18. Jahrhundert* (ur. Hubert Glaser). München, Zürich: Hirmer Verlag, 1980, str. 253–327 (Mitteilungen des Hauses der Bayerischen Geschichte, 1).
- Seitschek, Stefan: Adel und Genealogie in der Frühen Neuzeit. *Adel im 18. Jahrhundert. Umriss einer sozialen Gruppe in der Krise* (ur. Gerhard Ammerer, Elisabeth Lobenwein in Martin Scheutz). Innsbruck, Wien, Bozen: Studien Verlag, 2015, str. 55–90 (Querschnitte, 28).
- Stanič, Stanko: Dominik Franc Kalin. *Čas. Znanstvena revija Leonove družbe* 9, 1915, str. 280–283.
- Stele, France: Kalin (Calin, Kalynus), Dominik Franz. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, 19 (ur. Hans Vollmer). Leipzig: Verlag von E. A. Seemann, 1926, str. 467.
- Štih, Peter: Grad Turjak in rodbina Auersperg (Turjaški). *Grad Turjak. Prva knjiga* (ur. Miha Preinfalk, Mija Oter Gorenčič in Renata Komić Marn). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020, str. 17–67 (Castellologica Slovenica, 2).
- Valvasor, Johann Weikhard: *Deß Hochlöblichen Hertzogthums Crain Topographisch=Historischer Beschreibung Zehendes Buch / Von denen Hertzogen und Lands=Fürsten / welche / nach der alten Römer Zeiten / biß auf gegenwärtige Zeit / über Crain geherrschet; und von derselben merkwürdigste Verrichtungen und Thaten: Wobey auch sonst manche andre Denkwürdigkeiten / so unter derselben Regierung vorgegangen / mit eingeführt werden*. Laybach 1689.
- Vidmar, Polona: *Theatrum genealogicum*. Die Stammbäume der Grafen Herberstein und Dietrichstein als Mittel adeliger Repräsentation. *Acta historiae artis Slovenica* 24/2, 2019, str. 31–64.
- Vnderschiedliche Schild vnd Wappen / vnd dergleichen Kupfferstich / Welche Von Vnderschiedlichen Kün-*

stern gezeichnet / ins Kupffer gradirt, vnd gestochen Auch Allerley Geistliche vnd Weltliche Holtzschmid ziehrlich ins Holtz geschnitten / Welche Mit Sonderbahren Fleiß zusamben gebracht Durch Johann Weyhard Valvasor / Freyherrn zu Wagensperg in Crain. Anno 1685 (ur. Lojze Gostiša in Mirna Abaffy). Ljubljana: Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Zagreb: Zagrebška nadškofija, 2008 (Iconotheca Valvasoriana, 16).

Vnuk, Branko: Grad Borl. Podatki, pomembni za nadaljnje proučevanje gradbenozgodovinskega razvoja grajskega kompleksa. *Grad Borl. Gradbenozgodovinski oris in prispevek k zgodovini rodbine Sauer*. Cirkulane: Društvo za oživitev gradu Borl, 2010, str. 8–75.

Vocelka, Karl in Heller, Lynne: *Die Lebenswelt der Habsburger. Kultur- und Mentalitätsgeschichte einer Familie*. Graz, Wien, Köln: Styria, 1997.

Zedinger, Renate: Harrachsche Ahnenrolle. *Adel im Wandel. Politik, Kultur, Konfession 1500–1700* (ur. Herbert Knittler, Gottfried Stangler in Renate Zedinger). Rosenberg: Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1990, str. 42, kat. št. 1.14.

Zingerle, Elisabeth: *Girolamo Portia. Die Grazer Nuntiatur im Spannungsfeld zwischen römischer Kurie und innerösterreichischem Landesfürst (1592–1607)*. Graz, 2015 (tipkopis doktorske disertacije).

S U M M A R Y

The Auersperg family tree and others that the genealogist and historiographer Dominic Franz Kalin von Marienberg produced for the court nobility

The illustrated Auersperg family tree is one of the objects from Turjak Castle that were not destroyed during the Second World War and have been preserved in the family's possession. It is painted with tempera paints on fifteen sheets of paper glued to a canvas measuring 270x120 cm. The central bottom sheet bears the signature of Dominic Franz Kalin (1624–1683) from Sveti Križ (Heiligenkreuz), County of Gorizia, a librarian and secretary of Prince-Elector of Bavaria, Ferdinand Maria von Wittelsbach. Unlike other Kalin's illustrated genealogies that have been preserved, the Auersperg family tree bears no date. The contribution discusses the arguments in support of the hypothesis that it was commissioned by Johann Weikhard, Prince of Auer-

spers (1615–1677), after he purchased the Swabian County of Tengen and the emperor elevated it to a principality in 1663. On 24 February 1665, a family tree is mentioned in the probate inventory of Johann Andreas, Count of Auersperg. The family tree was kept in a small new room at Turjak Castle, the inventory of which in 1665 listed four new depictions of seasons, seven portraits of the count, the countess, and their children, three other portraits, and a walnut cabinet containing old charters and other documents from between the thirteenth and early seventeenth century. As may be concluded from the inventory, Johann Andreas, Count of Auersperg, used the new room to arrange a family *memoria* to put on display not only the old archival documents but also family portraits and the family tree.

Because the family tree is Kalin's only known work for the Auerspergs, it may be assumed that he was solely commissioned to create a large-scale illustrated visualization of their genealogical data, which he did not collect himself but relied on the research by Johann Ludwig von Schönleben. The indication on the illustrated family tree, stating *Schoenlebensius, vir in conscribenda Auerspergica familia studiosissimus*, suggests that Kalin was familiar with Schönleben's genealogical works on the Auerspergs, probably one of the three Latin manuscript versions (all dated 1657) of *Arbor genealogica illustrissimae et principalis familiae Auerspergicae per annos 700 deducta*, which are not identical and were partially supplemented in 1663 and 1677. The sequence of ancestors in Kalin's illustrated family tree is identical to that in Schönleben's works, except for differences in spelling the family name (Auersperg/Aursperg) and some personal names (e.g., Pillegrinus/Pilgrinus, Mannhalmus/Mannhalmus, Traianus/Trojanus). Kalin started the main line, running along the family tree trunk, with Adolf I and ended it in its twentieth generation with Prince Johann Weikhard. On the other hand, Schönleben's printed version from 1681 began with the anonymous father of Adolf I, thus designating Prince Johann Weikhard as a representative of the family's twenty-first generation.

Commissioning family tree paintings or graphic charts was a strategy of noble representation reflecting the nobility's interest in the family history and origin. In the seventeenth and eighteenth centuries, this interest was also mirrored in family book publications celebrating the accomplishments of their forefathers and in setting up galleries with portraits of family members and ancestors. The genealogical data in the Auersperg family tree are complemented with inscriptions and visual depictions narrating the family's origin, history, and estates. Kalin completed the cartouche bearing the name of the legendary progenitor Adolf I with two heraldic mural crowns and objects depicting the Auerspergs' successes in military and administrative ventures (*Martel Arte*).

He painted the pedestal portraits of the emperors Ferdinand III, Friedrich III and Leopold I, and of Pope Clement III, who were especially instrumental to the family's ascendancy. Using military motifs, the cartouches above them depict the battles at Sisak and Budačko, and the Auersperg estates in the form of diamond medallions. The cartouches in the top section feature the Šumberk and the Austrian line, respectively, and the family tree is crowned by Prince Johann Weikhard's coat of arms with the Order of the Golden Fleece and the princely cap. In

subsequent genealogies, Kalin complemented the concept used for Prince Auersperg with family portraits, depictions of legendary progenitors, coats of arms, personifications of provinces and virtues, and mythological scenes. Public and private collections have preserved Kalin's genealogies for the Habsburgs (1666, 1667, and 1673), Prince Dietrichstein (1672 and 1675), Count Sinzendorff (1676), Prince Porcia (1677), Prince Esterházy (1677), Count Harrach (1678), and Maximilian Gandolf, Archbishop of Salzburg and Count of Kuenburg (1681).

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 929Inglesi A.
27-76-051(73=163.6)"1821"

Prejeto: 7. 5. 2021

Miha Šimac

doc. dr., Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Katedra za zgodovino Cerkve in patrologijo,
Poljanska cesta 4, p. p. 2007, SI-1001 Ljubljana
E-pošta: miha.simac@teof.uni-lj.si

»Svetnik ljubljanskega kongresa«

Paberki o abbéju Inglesiju (pribl. 1795–1825)

IZVLEČEK

Ivan Tavčar v svojem delu Izza kongresa predstavi tudi misijonarja iz Amerike, ki je ukanil vso diplomatsko kongresno smetano. O resničnem misijonarju Inglesiju so bila v slovenskem prostoru znana le poročila iz dnevnika diplomata Friedricha von Gentza in opomb v zbranih delih. Pričujoči prispevek skuša slovenskemu bralcu še nekoliko bolj odpreti Inglesijevo podobo.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljanski kongres 1821, St. Louis, misijonar, Angelo Inglesi, prevare, Ivan Tavčar

ABSTRACT

*"THE SAINT OF THE LJUBLJANA CONGRESS".
BITS AND PIECES ON THE ABBÉ ANGELO INGLESII (CA. 1795–1825)*

In his novel Izza kongresa, Ivan Tavčar also presents the missionary Angelo Inglesi from America, who deceived the entire diplomatic elite at the Ljubljana Congress. So far, the only known writings on the true missionary Inglesi in Slovenian territory were entries from the diary of the diplomat Friedrich von Gentz and notes in collected works. The article aims to present Slovenian readers with a more detailed portrayal of Inglesi.

KEY WORDS

Ljubljana Congress of 1821, St. Louis, missionary, Angelo Inglesi, deceptions, Ivan Tavčar

Uvod

»Kdo je bil ta pater, ta tako imenovani 'svetnik' ljubljanskega kongresa? Da je nastopil pod napačnim imenom, je gotovo. Pravega imena nismo mogli izvedeti. Morda se sploh izvedeti ne da.«¹ Ivan Tavčar je bil prepričan, da o tem možu ne bo mogoče izvedeti kaj več, in tudi Ivan Prijatelj ni bil preveč uspešen pri raziskovanju vprašanja, kdo je bil ta *abbé*. Nekoliko bolj je njegovo življenje na podlagi prispevka iz *Misijskega koledarja* 1945 orisala Marja Boršnik, ko je pripravljala zbrana dela Ivana Tavčarja. V opombi o njem je zapisala, da je *abbé* Inglesi prišel v Evropo iz Louisiane po naročilu tamkajšnjega sulpicijskega misijonarja, škofa Louisa Williama Valentine DuBourga (1766–1833), da bi za njegovo škofijo zbiral sredstva za misijonsko delovanje. Za to nalogo je imel Inglesi ustrezne kvalitete in odličen nastop, s katerim je znal nagovoriti ljudi.² Toda svetla medalja ima tudi drugo plat, ki se je pokazala že v času misijonske dejavnosti v Italiji, o čemer so v Rim poročale lokalne oblasti.³ Po tej nekoliko obširnejši omembi Inglesijeve usode izpod peresa Marje Boršnik v Tavčarjevih zbranih delih pa se s tem *abbéjem* in njegovo usodo v slovenskem prostoru, za razliko od tujine, predvsem ZDA, ni nihče več ukvarjal.⁴

Pričujoči prispevek želi na podlagi tujih prispevkov in predvsem novejših raziskav⁵ vsaj nekoliko bolj osvetliti življenjsko zgodbo »svetnika ljubljanskega kongresa«, ki je bil pozneje eden glavnih vzrokov, da se je ugledni škof St. Louisa DuBourg odpovedal škofiji in se vrnil v Evropo.

Katoliška cerkev v Ameriki na začetku 19. stoletja

Združene države Amerike so bile v začetku 19. stoletja še mlada država, svet, ki so ga tudi v Katoliški cerkvi označevali kot misijonsko področje. V novi državi je bila ustava do veroizpovedi nevtralna, vendar so se katoličani kljub izkazani strpnosti čutili tuje: »V Združenih državah je bilo katolištvo še dolgo videti kot tujek v protestantsko oblikovanem Novem svetu.«⁶ Temu primerom je bil tudi dotok novih vernikov iz domačega okolja dokaj pičel; toliko bolj pa je število naraščalo z novimi priseljenci. Tako je še vedno prevladovalo mišljenje, da je to misijonska dežela in zato podrejena varuštvo Svete kongregacije za širjenje vere (*Sacra congregatio de propaganda fide*), ustanovljena leta 1622. Katolištvo se je na novo celino prenašalo iz dveh središč; od španskega na jugoza-

hodu države, kjer so zlasti frančiškani vzpostavljali pomembna misijonska središča, do francoskih misijonarjev na območju Kanade in velikih jezer ali v tedanji Louisiani. Na tem območju je bilo že leta 1793 število španskih in francoskih katoličanov tolikšno, da so si želeli ustanovitve škofij. V notranjosti ZDA je pomembno središče postala država Maryland. Prav tam je bil doma prvi baltimorski škof John Carroll (1735–1815), ki je imel odločilno vlogo pri oblikovanju Katoliške cerkve v Ameriki. Že leta 1784 je bil imenovan za »poglavarja misijonov v provincih nove republike Združenih držav Amerike«, vendar je bilo to vse premalo, saj ni mogel podeljevati na primer mašniškega posvečenja. Za škofa je bil imenovan šele leta 1789, ko je takoj pokazal svoje upraviteljske in druge darove. Že kmalu je predlagal ustanovitve novih škofij in imenovanja novih škofov. Res pa je, da so vsi ti, skupaj z duhovniki, delovali v izjemno skromnih razmerah. Vsi ordinariji so se spopadali s poglavitnim vprašanjem – še danes tako aktualnim: od kod dobiti dovolj duhovnikov za svoje velike škofije? Pomoč so iskali predvsem v Evropi. Baltimorski škof Carroll jo je v času francoske revolucije prejel od francoskega generalnega predstojnika sulpicijancev, ki so v Baltimore pribežali pred viharjem francoske revolucije. Rezultati njihove dejavnosti so bili kmalu vidni v številu novih semeniščnikov, toda to je bilo spričo potreb še vedno premalo, tako da so ameriški škofje iskali pomoči povsod, kjer je bilo mogoče. Pri tem pa so nemalokrat imeli tudi smolo bodisi s kandidati bodisi z duhovniki, ki so prihajali iz Evrope; med njimi namreč ni manjkalo posameznih pustolovcev, čudakov in oseb, ki niso bile primerne za poklic dušnega pastirja.⁷

Škofija Louisiane in obeh Florid

Katoliška cerkev je bila na območju Louisiane prisotna že pred ustanovitvijo mesta New Orleans leta 1718. V sestavu francoskih čet so bili namreč tudi misijonarji, ki so svoje delovanje razširili ne le med priseljene koloniste, temveč tudi med staroselce. Duhovniki so bili sicer podrejeni škofu v Quebecu. Ozemlje Louisiane je večkrat prešlo iz rok v roke; tako je denimo leta 1763 pripadlo Špancem, vzhodna in zahodna Florida pa sta sodili pod britansko upravo. Toda že leta 1783 sta tudi obe Floridi prišli pod špansko oblast. Škofija Louisiane in obeh Florid je bila ustanovljena leta 1793 in je obsegala obširno ozemlje celotne Louisiane, od Mehškega zaliva do tedanje Britanske Severne Amerike, vključno s Florido. To je bila druga ustanovljena katoliška škofija v ZDA, neposredno za baltimorsko, in je sedež sprva imela v New Orleansu. Leta 1803 je bila Louisiana,

¹ Tavčar, *Izza kongresa*, str. 45.

² Tavčar, *Zbrano delo*, 5. knjiga, str. 402–403.

³ Prav tam, str. 403.

⁴ Prim. Holweck, *Contribution*, str. 14–39.

⁵ Zadnja vsestransko temeljita raziskava je delo Luce Codignole. Na to delo, ki temelji tudi na gradivu vatikanskih arhivov, se v večji meri naslanja tudi pričujoči prispevek.

⁶ Bertier de Sauvigny, *Cerkev v času restavracije*, str. 270.

⁷ Povzeto po: Bertier de Sauvigny, *Cerkev v času restavracije*, str. 271–275.

ki je bila od leta 1801 nominalno spet pod francosko oblastjo, prodana Združenim državam Amerike.

Temu prehajanju ozemlja iz rok v roke ni ušla niti Katoliška cerkev. Tako so denimo leta 1801 takratnega škofa Luisa Ignatiusa Peñalver y Cárdenasa (1749–1810) imenovali za novega nadškofa Gvatemala, v njegovi dotedanji škofiji pa naslednika ni bilo. Imenovali so novega škofa Francisca Porró y Reina (1739–1814), a ko je Sveti sedež ugotovil, da bo Louisiana iz španskih rok prešla v francoske, so novoposvečenega škofa zadržali v Evropi in ga poslali v Španijo. V letih 1801–1815 so se tako v škofiji soočali s pomanjkanjem avtoritete in pravega vodstva. Res je bilo nadzorstvo nad škofijo začasno zaupano škofu Carrolu, vendar to ni prineslo izboljšanja, saj je bil ta od dogajanja v obravnavani škofiji predaleč. Zato je bil leta 1812 za škofijskega administratorja škofije Louisiane in obeh Florid izbran duhovnik Louis William Valentine DuBourg (1766–1833).⁸

Louis William Valentine DuBourg

Louis William Valentine DuBourg⁹ je izviral iz plemiške družine iz Bordeauxa v Franciji. V družini uspešnega mornariškega kapitana Pierra DuBourga in matere Marguerite, roj. Armand de Vogluzan, se je v začetku leta 1766¹⁰ rodil na Haitiju, v mestu, ki danes nosi ime Cap-Haïtien. V Bordeauxu je uspešno opravil gimnazijo in se nato odločil za duhovniški poklic. Teološke študije je opravil v Parizu, kjer je leta 1788 prejel mašniško posvečenje in vstopil v družbo Sv. Sulpicija. Ob izbruhu francoske revolucije je deloval v semenišču v Issyju, od koder se je umaknil sprva v Bordeaux, leta 1794 pa v Združene države Amerike. Tam ga je pozdravil škof Carroll, ki mu je v letih 1796–1799 zaupal izobraževalno delo v Georgetownu.¹¹ Po neuspelem poskusu ustanavljanja šol v Havani se je vrnil v Baltimore in tam uspešno deloval.¹²

18. avgusta 1812 je bil DuBourg imenovan za apostolskega administratorja škofije Louisiane in obeh Florid. Toda njegovo imenovanje se ni skladalo

z željami laikov oziroma upravnega odbora (*Trustees*), ki mu je poveljeval predvsem španski kapucin, rektor katedralne cerkve Antonio de Sedella (1748–1829), ki ni želel v polnosti sprejeti oblasti apostolskega administratorja.¹³ Tedanji »Trusteeism« je kot posebnost Katoliške cerkve v Združenih državah lahko novoimenovanim povzročal velike težave. Sistem je reševal vprašanje prenašanja cerkvene lastnine in njene varnosti, saj ta po kanonskem pravu pripada pravnim osebam – župnijam, škofijam in verskim skupnostim; nasprotno pa so v novi mladi državi po zakonu priznavali izključno lastninsko pravico fizičnih oseb. V praksi je to lahko pomenilo naslednje: »Če je bila lastninska pravica vpisana na župnika, si je lahko duhovnik, ki se je uprl škofu, prilastil cerkev in župnišče. /.../ Kmalu so uvideli, da je najbolj varno, če za vsako cerkev ustanovijo 'corporation', v kateri so bili pred zakonom odgovorni izbrani laiki – trustees (upravni odbor) – podobno kot predstojniki cerkev v Evropi.«¹⁴ Toda takšen izbor je povzročal, kakor omenjeno, veliko težav, saj so se člani odbora vmešavali tudi v delo in pristojnosti škofa, zlasti pri imenovanjih župnikov. Rešitev iz tega kočljivega položaja je našel šele poznejši škof Charlestona John England¹⁵ (1786–1842).¹⁶

V času DuBourgovega imenovanja je prav takšen odbor tudi njemu povzročal težave, in to tako velike, da je moral svoj sedež vzpostaviti izven stolnega mesta. Zaradi zunanjih dejavnikov ter vojnih razmer med britanskimi in ameriškimi silami (bitka pri New Orleansu 1815) so se zadeve uredile le postopoma, leta 1815 pa je bila slovesno posvečena nova katedrala v stolnem mestu. Po posvetitvi katedrale in umiritvi razmer v škofiji se je DuBourg odpravil v Evropo, za generalnega vikarja pa je pred odhodom postavil Louisa Sibourda.¹⁷ DuBourg je želel v Rimu predstaviti aktualne razmere v Louisiani, veliki škofiji z malo duhovniki, malo cerkvami in brez katoliških šol ali karitativnih ustanov.¹⁸ Res je srečno prispel v Rim in poročal papežu Piju VII., ta pa ga je na predlog nadškofa Carrola že 18. septembra¹⁹ imenoval za novega škofa škofije Louisiane in obeh Florid. DuBourg je 24. septembra 1815 po rokah glavnega posvečevalca kardinala Giuseppa Dorie Pamphila (1751–1816) prejel škofovsko posvečenje v cerkvi sv. Ludvika Francoskega v Rimu.

DuBourg je nato v Evropi še vedno skušal pridobiti potrebna finančna sredstva za misijon in čim več novih duhovnikov za svojo škofijo. Že v Rimu

⁸ Prim. Carmel, Problems, str. 55–56.

⁹ Bishop Louis DuBourg: <https://www.bishopdubourg.org/apps/pages/BishopDuBourg> (30. 4. 2021). – Najobsežnejšo biografijo o njem je doslej v dveh zvezkih spisala Anabelle M. Melville, *Louis William DuBourg: Bishop of Louisiana and the Floridas, Bishop of Montauban, and Archbishop of Besançon, 1766–1833*, vol. 1. in 2. Za pričojoči prispevek je najpomembnejši drugi zvezek. – Za posredovano literaturo se lepo zahvaljujem prof. dr. Johnu Deaku.

¹⁰ Datumi rojstva se v zapisih razlikujejo, saj ponekod navajajo: 10. januar, 4., 14. in 16. februar. Prim.: Bishop Louis DuBourg: <https://www.bishopdubourg.org/apps/pages/BishopDuBourg> (30. 4. 2021); Archbishop DuBourg: <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bdubourg.html> (30. 4. 2021); Louis William Valentine DuBourg: https://en.wikipedia.org/wiki/Louis_William_Valentine_DuBourg (3. 4. 2021).

¹¹ Carmel, Problems, str. 56.

¹² O teh poskusih gl. Hughes, History, str. 765–766.

¹³ Carmel, Problems, str. 56.

¹⁴ Bertier de Sauvigny, Cerkev v času restavracije, str. 275.

¹⁵ Več o njem gl. McQueeney, Holy Waters of Charleston.

¹⁶ Bertier de Sauvigny, Cerkev v času restavracije, str. 275–276.

¹⁷ Carmel, Problems, str. 57–58.

¹⁸ Bishop Louis DuBourg: <https://www.bishopdubourg.org/apps/pages/BishopDuBourg> (30. 4. 2021).

¹⁹ Archbishop DuBourg: <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bdubourg.html> (30. 4. 2021).

Škof Louis William Valentine DuBourg (1766–1833)
(wikipedia).

si je zagotovil nekaj lazaristov, med njimi tudi očeta Felixa de Andreisa (1778–1820), za svojo škofijo pa mu je uspelo pridobiti tudi očeta Josepha Rosatija (1789–1843), bodočega naslednika na škofovskem položaju. DuBourg je v tej službi uspešno misijonaril po Evropi, zlasti po Franciji. Kakor piše Irena Marković, je tam svoja prizadevanja predstavil »francoskemu dvoru in kralju Ludviku XVIII.«.²⁰ V resnici je bil novi škof pri tem tako zelo uspešen, da mu je francoski vladar za vrnitev v Ameriko dal na razpolago vojno ladjo *Caravane*. Nanjo se je DuBourg vkrcal 1. julija 1817, na krovu pa je bilo še 31 misijonarjev – pet duhovnikov in 26 mladih, ki so si izbrali bodisi duhovniški poklic bodisi službo laičkih bratov v posameznih redovnih skupnostih. Ob vrnitvi v Ameriko je del te skupine ostal v Annapolisu, del pa je s škofom DuBourgom odšel v Baltimore, kjer so jih pristrčno sprejeli.²¹

V domači škofiji so se težave v času škofove odsotnosti le še kopičile. DuBourg je ocenil, da v New Orleansu razmere niso primerne zanj, zato je svoj sedež prestavil v St. Louis, Missouri, kamor je prispel januarja 1818.²² Kaj kmalu je pokazal svoje organizacijske sposobnosti in začel z gradnjo cerkva; med drugim cerkve sv. Ludvika, ki je pozneje postala katedrala nove nadškofije St. Louis. Posebno pozornost

je škof, kakor že poprej, želel posvetiti izobraževanju domače duhovščine, zaradi česar je ustanovil semenišče. Poleg tega se je lotil ustanavljanja šol, kar je večkrat zaupal različnim redovnim skupnostim, ki jih je vabil v svojo škofijo. Povabil je tudi jezuite; ti so že leta 1818 ustanovili kolegij, ki je pozneje prerasel v še danes delujočo univerzo (Saint Louis University). Življenje v škofiji je počasi vse bolj oživljalo, krepilo se je tudi misijonsko delo; zanj pa je še vedno primanjkovalo delavcev v Gospodovem vinogradu.²³ Nič čudnega torej, da je bil sicer uspešni, vendar precej dobrodušni in večkrat naivni škof DuBourg vesel vsakega, ki je potrkal na vrata in izrazil željo, da bi postal duhovnik – toliko bolj, če je bil že poprej deležen teološke izobrazbe. In zdelo se je, da je takšen pravi kandidat Angelo Inglesi, ki se je jeseni 1819 pojavil v škofiji.

»Grof Inglesi« – obetajoči novomašnik

Mladi Inglesi je svojo prvo predstavitev zaupal Giovanniju L. L. Moniju, italijansko govorečemu župniku pri katedrali Notre-Dame v New Orleansu. Inglesi mu je povedal, da prihaja iz Rima, kjer sta njegov oče grof in brat švedska veleposlanika pri Svetem sedežu. Omenil je tudi bogatega strica, kanonika, ki je svoje bogastvo obljubil nečaku, ki pa ne sme postati duhovnik. Ta zahteva pa v njem ni okrnila močne poklicanosti za duhovnika. Pojasnil je, da je iz Spodnje Kanade do New Orleansa pripotoval z namenom, da bi se srečal s škofom DuBourgom, o katerem je slišal že toliko dobrega. Res se je kmalu zatem podal v St. Louis, kjer je s svojim nastopom in laskanjem, za katerega škof ni bil nedovzeten, tega čisto prevzel.²⁴ Nič čudnega, da je o tem nadobudnem mladeniču DuBourg že kmalu pisal prijatelju, misijonarju in škofu Simonu Wiliamu Brutéu (1779–1839), ter ga podrobno predstavil. V enem od pisem je škof med drugim omenil, da je grof Inglesi star 26 let, poln darov in širokega znanja, predvsem poznavanja sveta in znanja treh jezikov: latinskega, francoskega in angleškega. Izpostavil je še njegovo predanost in skromnost ter navedel, da je del študija teologije celo že opravil. Škof je o Inglesiju še zapisal, da je tja prispel po šestletnem potovanju po svetu zaradi družinskih okoliščin in da se je že nameraval vrniti v Rim, ko je izvedel za težavne razmere v škofiji ter se odločil, da ostane in se ponudi v službo. Zato se je škof odločil, naj tu dokonča študij.²⁵

Navdušenja nad Angelom niso skrivali niti v semenišču niti nekateri duhovniki, ki so delovali v St. Louisu. DuBourg je bil odločen, da bo mladeniča čim prej posvetil v duhovnika, študije pa bo opravil

²⁰ Marković, Leopoldinina ustanova, str. 664.

²¹ Clarke, *Deceased Bishops*, vol. 1, str. 221.

²² Carmel, *Problems*, str. 59.

²³ Bishop Louis DuBourg: <https://www.bishopdubourg.org/apps/pages/BishopDuBourg> (30. 4. 2021).

²⁴ Codignola, Angelo Inglesi, str. 194.

²⁵ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 572.

pri njem. Slabe tri mesece pozneje, za božič 1819, je Angelo Inglesi že prejel nižje redove in postal subdiakon. Diakon je postal dan pred mašniškim posvečenjem, ki ga je 20. marca 1820 prejel po rokah svojega škofa. Novo mašo je Inglesi daroval dan pozneje.²⁶ To hitenje s posvečenjem pa je izjemno presenetilo in vznemirilo duhovščino v škofiji, saj škof ni sledil ustaljenim postopkom; tako o kandidatu ni zbral niti potrebnih pričevanj in dokazil, recimo mnenja Inglesijevega domačega župnika, niti krstnega lista.²⁷

Škofovo navdušenje nad Inglesijem je bilo tolikšno, da je DuBourg mladega klerika po posvetitvi poslal v Rim in Evropo, v želji da bi ponovil njegovo uspešno akcijo zbiranja sredstev in pridobivanja novih sodelavcev za škofijo.²⁸ Toda škof je šel še dlje, saj je v Inglesiju videl že svojega škofa pomočnika (koadjutorja).²⁹ O tej ideji je že spomladi 1821 pisal prefektu kongregacije, kardinalu Francescu Fontani (1750–1822), pozneje pa, ne da bi počakal na odgovor, je v Rim pisal še enkrat in prosil, naj mladega kandidata posvetijo v škofa, ko bo po njegovem naročilu prispel v večno mesto. Kljub temu navdušenju je DuBourg postal zaskrbljen, saj se je zavedal, da je prekoračil in kršil navodila papeža Inocenca XII. iz leta 1694, ki so za bodočega škofovskega kandidata zahtevala desetletno rezidenčnost. Inglesi tega pogoja še zdaleč ni izpolnjeval, prav tako pa so se pojavili dvomi o pravilnosti postopka posvetitve oziroma nepreverjanja listin ob njegovi posvetitvi. Zato je DuBourg v zvezi s tem pisal kongregaciji, ji zastavil vprašanja in prosil rešitve.³⁰ Kakor je ustrezno ocenila že škofova biografinja Anabelle Melville, se zdi malo verjetno, da bi še kateri škof prej ali pozneje imel toliko zaupanja v mladega moža, ki ga je poznal le dobrih osem mesecev.³¹

Inglesi je po prvi sveti daritvi odpotoval proti New Orleansu, kjer je bil približno mesec dni. V tem času je navduševal tamkajšnje duhovnike in vernike. Celo izkušeni škofov generalni vikar v New Orleansu Bertrand Martial (približno 1770–1832), ki je pozneje veliko prispeval k odkrivanju Inglesijeve resnične osebnosti, je bil tedaj navdušen nad mladim mašnikom. Zdi se, da je bil mladenič privlačne zunanosti in odličnih manir ter da je s svojimi govornimi spretnostmi in šarmom očaral vse. Po mesecu dni je prek Baltimora odpotoval do New Yorka, od koder ga je pot vodila v Evropo. DuBourg mu je pred pričetkom poti izročil potrebna pisma in dopise, ki jih je odnesel v Rim.³² Poleg škofovih pisem in naročil je Inglesi s seboj odnesel pisma takrat že hudo bolnega duhovnika Felixa

de Andreisa – tudi ta je v svojih zadnjih pismih prejemnikom poročal o mlademu duhovniku, prinašalcu pisem.³³

Inglesijev misijon po evropskih dvorih

Angelo Inglesi je odpotoval proti Franciji 29. junija 1820 in prispel v Bordeaux sredi avgusta tega leta. S tem se je začel njegov evropski misijon zbiranja sredstev med bogatimi darovalci za svojo škofijo. Toda najprej je bil gost škofovega brata in njegove družine v Bordeauxu. Tam je prebival od 15. avgusta do 19. septembra,³⁴ nato pa se je odpravil proti Toulousu in Montpellierju, od tam pa v Lyon, kjer je bil posebej toplo sprejet s strani skupnosti posvečenih laikov in klerikov, ki je tam delovala. Novembra je bil, kakor je poročalo tedanje časopisje, že v Parizu, kjer mu je takratni francoski kralj Ludvik XVIII. (vladal

NOTICE

SUR

L'ÉTAT ACTUEL DE LA MISSION DE LA LOUISIANE.

Il y a près de trois ans que le vertueux et zélé prélat, à qui le saint Siège a confié le gouvernement de cette importante Mission, parcourait l'Italie, la France et la Belgique, pour se procurer les moyens d'y remplir avec succès les fonctions de son ministère. Il n'est aucun de ceux qui l'ont connu, et ont eu l'occasion de converser quelque temps avec lui, qui n'ait été persuadé que Dieu l'avoit spécialement choisi pour être l'instrument de sa droite, et le canal des bénédictions qu'il vouloit répandre sur des peuples assis dans les ténèbres et dans l'ombre de la mort. La touchante éloquence de son zèle et de sa charité auroit certainement produit tout l'effet qu'on étoit fondé à en espérer, si les circonstances très-difficiles où se trouvoient alors la France et une grande partie

r

Naslovna stran poročila o aktualnem stanju misijonov v Louisiani iz leta 1820.

²⁶ Prav tam, str. 574.

²⁷ Codignola, Angelo Inglesi, str. 194–195.

²⁸ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 573–574.

²⁹ Carmel, *Problems*, str. 61.

³⁰ Codignola, Angelo Inglesi, str. 195.

³¹ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 575.

³² Codignola, Angelo Inglesi, str. 195–196.

³³ Prim. Rybolt, *Frontier Missionary*, str. 322, 358, 364, 365, 367, 426. Dostopno tudi na: <https://core.ac.uk/download/pdf/232977209.pdf> (28. 4. 2021).

³⁴ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 575–576.

v letih 1814–1824) naklonil posebno avdienco³⁵ ter mu ponudil nekatere slike in druga darila za cerkve v Louisiani. Tudi misijonska dejavnost zbiranja sredstev je ugodno potekala. V začetku leta 1821, natančneje, že ob prazniku sv. Treh kraljev, se je precej dam iz visokega plemstva zavzelo za ameriškega misijonarja in darovalo svoja sredstva.³⁶ Duhovnik Felicite de La Mennais (1782–1854) je bil navdušen nad DuBourgovim varovancem in potekom misijona: »Tu smo videli g. Inglesija, ki je dobro opravil svoje poslanstvo za misijon v Louisiani.«³⁷ Ob tej priložnosti je v Parizu izšlo poročilo o aktualnem stanju v škofiji oziroma na misijonskem področju z naslovom: *Notice Sur L'état Actuel de La Mission de La Louisiane* (Paris 1820).³⁸

Posebno nabirko je misijonarju Inglesiju ob koncu januarja 1821 pomagal organizirati sloviti jezuitski pridigar Nicholas T. MacCarthy, bolj znan kot abbé de Levignac (1769–1833). Tri družine – Montmorency, Rochefoucauld in Cayla – so prispevale 30.000 frankov v ta namen.³⁹ O vseh teh uspehih so poročali takratni časopisi in novice so zašle tudi na ono stran Atlantika, kjer si DuBourg takšnega uspeha ni mogel niti predstavljati. Upravičeno se mu je zdelo, da je izbral najboljšega za to nalogo.

Februarja 1821 je bil Inglesi še vedno v Parizu, kjer ga je 17. februarja, pred njegovim odhodom v Rim, še enkrat sprejel Ludvik XVIII. A ta obisk se je zavlekel, saj je Inglesi nekaj dni pozneje prav iz Pariza pisal svojemu škofu DuBourgu, da je odšel v nemško govoreče dežele. Najprej se je znašel na nizozemskem dvoru, kjer se je srečal s tamkajšnjim vladarjem Viljemom I. (1772–1843). Toda Inglesi je zaslutil, da bi na poti do Rima lahko pridobil še več gmotnih sredstev, še posebej če bi se odpravil v Ljubljano, kjer so na kongresu sestankovale kronane glave.⁴⁰

Misijonar v ozračju ljubljanskega kongresa 1821

Evropski časopisi so v prvih mesecih leta 1821 že poročali o delovanju misijonarja, zato ne prese- neča, da je o njegovem prihodu v kongresno mesto poročal tudi *Laibacher Zeitung*. 27. marca je bilo v 25. številki zapisano, da je že 22. marca v Ljubljano prispel: »Herr Angelo Inglesie, kathol. Priester, von New York.«⁴¹ Čeravno je priimek v časopisju zapisan neko- liko napačno (*Inglesie*) in je to najbrž vplivalo na Tav- čarjevo poimenovanje junaka v njegovem delu, je šlo za misijonarja iz one strani Atlantika. »Prikazal se je

nad vodovjem ljubljanskega kongresa. Prišel je bogve od kod,« je o Inglesiju zapisal Tavčar.⁴² Zdaj sicer točno vemo, od kod je prišel, vendar pa ljubljanski viri iz ti- stega časa o njegovi nastanitvi molčijo.⁴³ Tavčar je li- terarnega junaka nastanil pri frančiškanih: »Stanovale je pri očetih frančiškanih in komaj je bil dober teden v Ljubljani, že so vedle pobožne ženice, da je prišel k fran- čiškanih 'svetnik', ki spi na golih deskah, ki ne pije vina in ki bode prejkone tudi čudeže delal.« Dunajski poli- cijski sezname pa razkrivajo, da je ta »svetnik ljubljans- kega kongresa« v resnici bival v gostilni »Pri Deteli«, ki je stala za frančiškanskim samostanom (Kapucin- sko predmestje 10, pozneje Miklošičeva cesta 1).⁴⁴

Že ob prihodu se je Inglesi srečal z nekateri- mi vidnejšimi predstavniki političnega dogajanja v Ljubljani. Dnevniški zapis diplomata Friedricha von Gentza (1764–1832), na katerega je opozarjal že Tavčar, z dne 22. marca namreč poroča: »Besuch von einem würdigen Missionair in Louisiana, Abbe Inglesie. Mit ihm bei Fürst Metternich gegessen.«⁴⁵ Tako je bil Inglesi že kar takoj vpeljan v visoko družbo. Če se je tako hitro predstavil politikom, naj bi se potem, ka- kor piše Tavčar, ta »würdiger Missionair« v Ljubljani dokaj hitro predstavil tudi ljubljanskemu občinstvu, in sicer z nemško pridigo v stolnici.⁴⁶ Doslej znani podatki o njegovem znanju jezikov Tavčarjev opis postavljajo v svet literature in svobode ustvarjalca knjižnega dela, saj Inglesi, kot kaže, ni znal nemškega jezika. Prav tako doslej ni bilo mogoče najti dodatnih informacij, ki bi potrdile, da se je za misijonarja po škofovem naročilu posebej zavzel ljubljanski prošt Jurij Gollmayer (1755–1822).⁴⁷ Sklepali pa bi lahko, da se je Inglesi res seznanil z ljubljansko duhovščino in predstavniki škofije. Toda kdaj, kje in s kom – o tem doslej pregledano arhivsko gradivo molči.

Zato pa zanesljivo drži, da je misijonar Inglesi tudi v Ljubljani opravljal nabirko med plemstvom in ljudstvom. Presenetljivo je, da o ameriškem misijo- narju v dnevniku Henrika Coste ne najdemo nobene notice.⁴⁸ Friedrich von Gentz je o misijonarju po- ročal svojemu prijatelju Josephu Antonu von Pilatu (1782–1865). V pismu z dne 25. marca je zapisal, da se je pred nekaj dnevi v Ljubljani znašel misijonar Inglesi. Edini namen tega misijonarja iz Louisiane je zbirati sredstva za izboljšanje ustanov, ki jih je usta- novil tamkajšnji škof, in razmer v Louisiani. V ta na- men je iz Pariza prispel tudi v Ljubljano. S seboj je za

³⁵ Prim. *L'Ami de la religion et du Roi: Journal ecclésiastique, po- litique et littéraire*, Nr. 657, 25. 11. 1820, str. 56: »M. l'abbé Inglesie«.

³⁶ Codignola, Angelo Inglesi, str. 197.

³⁷ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 576.

³⁸ Prim. *Notice Sur L'état Actuel de La Mission de La Louisiane*: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57744289/f4.item.texteImage> (20. 4. 2021).

³⁹ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 576.

⁴⁰ Codignola, Angelo Inglesi, str. 198.

⁴¹ *Laibacher Zeitung*, 27. 3. 1821, str. 104.

⁴² Tavčar, *Izza kongresa*, str. 46.

⁴³ Za opravljeno raziskovanje v ZAL glede tega vprašanja se iskreno zahvaljujem dr. Barbari Zabota.

⁴⁴ Tavčar, *Izza kongresa*, str. 47; HHStA, Hausarchiv, Hofrei- sen, Karton 47: Listen der in Laibach angekommenen Frem- den; Fabjančič, *Knjiga hiš*, 5. del: *Kapucinsko predmestje*. Za podatek iz dunajskega arhiva se zahvaljujem Luki Ručigaju.

⁴⁵ Gentz, *Tagebücher*, vol. 2, str. 400; Tavčar, *Izza kongresa*, str. 46.

⁴⁶ Tavčar, *Izza kongresa*, str. 47.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prim. Holz in Costa, *Ljubljanski kongres 1821*.

Vojška parada na Kongresnem trgu v Ljubljani (wikipedia).

Gentza prinesel pismo Friedricha Christiana Ludwiga grofa Senffta von Pilsacha (1774–1853), ki je od leta 1817 živel v Parizu. Priporočen je bil tudi knezu, ki ga je povabil na obed. V pismu je Gentz o Inglesiju med drugim še zapisal: »Ta mož je star okoli 30 let, čedne postave in plemenitega obraza in mu ni videti, da bi bil njegov rodni kraj pri izlivu Missourija v Mississipi in da se bo kmalu tja vrnil.«⁴⁹ Prijatelju je poslal tudi brošuro o razmerah v Louisiani, ki jo je dobil od Inglesija, in pismo zaključil z besedami, da je v »tako brezbožnih in nizkotnih časih, kot so ti«, posebej dragoceno videti majhno število mož, ki »se zdijo pripadniki drugega sveta in boljšega časa in ki si brez skrbi zaradi zločinov, pod katerimi je podlegla Evropa, prizadevajo širiti Božje kraljestvo v oddaljenih koncih sveta.«⁵⁰ Če je v omenjenem pismu Gentz podal Angelov opis in omenil srečanje, za katero v dnevniku beremo, da je do njega prišlo pri knezu Klemensu Wenzlu Metternichu (1773–1859),⁵¹ pa prav iz diplomatskih dnevniškihotic izvemo o preostalih srečanjih med Gentzem in misijonarjem iz Amerike.

Z Inglesijem se je med drugim pogovarjal prav na dan, ko je diplomat pisal prijatelju Pilatu na Dunaj.⁵²

Do srečanja med njima je prišlo še 7. in 9. aprila. Na ta dan se je Inglesi Gentzu prišel posebej zahvaliti za uspešno izvedeno nabirko na ljubljanskem kongresu, pri kateri sta z večjimi gmotnimi sredstvi sodelovala tudi ruski in avstrijski vladar: »Vsak od cesarjev mu je podaril po 20.000 fr. in briljanten prstan.«⁵³ To pa bi lahko pomenilo, da je bil morda deležen tudi avdienc pri vladarjih. Kot zanimivost velja omeniti, da naj bi prav misijonarjevo pričevanje o misijonskem delu avstrijskemu cesarju Francu odločilno vplivalo na poznejši nastanek Leopoldinine ustanove na Dunaju. Irena Marković je v svojem prispevku zmotno navedla, da je to na kongresu storil sam škof DuBourg,⁵⁴ v resnici pa je lahko o misijonih v ZDA takrat s cesarjem govoril le »DuBourgov misijonar« Angelo Inglesi. Se je res srečal s cesarjem? Seznam avdienc nam pove, da je ameriškega misijonarja vladar res sprejel, in sicer kar dvakrat. Prvič je bil Inglesi pri cesarju Francu 27. marca, drugič pa ga je cesar

⁴⁹ Mendelssohn-Bartholdy, *Briefe*, vol. 2, str. 54–55.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Prim. Gentz, *Tagebücher*, str. 400; Tavčar, *Izza kongresa*, str. 46.

⁵² Gentz, *Tagebücher*, str. 401.

⁵³ Gentz, *Tagebücher*, str. 405; Tavčar, *Izza kongresa*, str. 46, 354.

⁵⁴ Prim. Marković, Leopoldinina ustanova, str. 665.

sprejel 13. aprila.⁵⁵ Pogovori med njima sicer niso znani in v cesarjevem dnevniku ni nobene notice o misijonarju Inglesiju, zanesljivo pa je, da so ameriškega misijonarja vladarji in pomembne osebnosti v Ljubljani sprejeli in bogato obdarovali.⁵⁶

Uspeh nabirk v Ljubljani

Tavčar je o Inglesijevem uspešnem nabiranju sredstev na ljubljanskem kongresu med drugim zapisal: »Povsod je imel obsejane svoje njivice, na katerih mu je sililo žito v rumeno klasje. A ravno tiste dni je imel mož svojo žetev in lepa vsota denarja se je nabrala v lakomni njegovi malhi. Naš svetnik, ki je pri očetih frančiškanih spal na golih deskah, ki je pri njih navadno se redil ob ričetu in vodeni juhi, naš svetnik je v ljubljanskem zraku vidno dobro uspeval. Skoraj se je smelo trditi o njem: ni spal, ni jedel skoraj, a vzlic temu se je redil, da se je na okroglo razvijal na vseh delih svojega telesa. Pač se je izpremenil v tem, da ni več kazal temnega in nesrečnega obraza kakor pri svojem prvem nastopu v Ljubljani. Sedaj mu je kraljeval sladek smehljaj na licu, prav kakor bi gledal pred sabo odprta nebeska vrata. Bržkone pa je imel pred svojim duhom neprestano tiste zlate cekine, s katerimi sta ga bila obsula avstrijski cesar in ruski imperator!«⁵⁷

V tej uspešni žetvi rumenega klasja, če si izposodimo Tavčarja, je na seznamu darovalcev za misijone poleg avstrijskega cesarja in ruskega carja mogoče najti še nekatere druge udeležence ljubljanskega kongresa. Tudi sam knez Metternich je za misijone daroval 2184 goldinarjev; isti znesek pa so darovali še člani ruske delegacije, kot denimo generalmajor, princ Nikita Grigorjevič Volkonskij (1781–1844), general Fedor Petrovič Uvarov (1769–1824) in diplomat, grof Jurij Aleksandrovič Golovkin (1762–1846), med darovalci pa sta bila tudi grof Karl Robert Nesselrode (1780–1862) ter njegov sodelavec grof Ioannis Antonios Kapodistrias (1776–1831). Tolikšna sredstva so darovali tudi drugi zastopniki, med katerimi najdemo pruskega predstavnika Friedricha W. Ludwiga von Krusemarcka (1767–1822), pripadnika generalitete, grofa Ignaza Franza Hardegga (1782–1848), in ne nazadnje samega Gentza. Na seznamu je med darovalci zapisan tudi ljubljanski škof Avguštin Gruber (1763–1835),⁵⁸ ki je prispeval toliko kot vsi ostali – 2184 goldinarjev.⁵⁹ Zanimivo bi bilo izvedeti, kako uspešen je bil Inglesi pri pridobi-

vanju darov od ljubljanskih plemiških družin, duhovščine in preprostega ljudstva.

Inglesi v Rimu

Iz Ljubljane je Inglesi 18. aprila krenil proti Rimu. O tem odhodu prav tako najdemo zabeležko v ljubljanskem časopisu, kjer piše: »Herr Angelus Inglese, Priester, nach Rom.«⁶⁰ O njegovem uspešnem delu in nameravani poti v Rim je poročalo evropsko časopisje,⁶¹ kar je Inglesi ustrezno izkoristil in se na poti do večnega mesta ustavljal na pomembnejših dvorih; od dvora velikega vojvode v Toskani do obiska pri vojvodinji Luce Mariji Luizi. Povsod je imel precej uspeha, saj je pridobil znatna sredstva. 30. aprila je Inglesi naposled le prispel v Rim in tudi tam požel veliko pozornosti. Oddal je pisma, ki so mu jih zaupali škof in prijatelji. Že takoj je tega mladega misijonarja želel srečati tudi papež Pij VII.

Inglesijevo ustno poročilo o razmerah v Združenih državah je bilo precej zanimivo za kardinale in kongregacijo. V njem je, zanimivo, namigoval na neučinkovitost škofa v New Yorku in menil, da bi moral biti zato škof John Connolly (1750–1825)⁶² odpoklican v Rim. Še bolj pa se je Inglesi razgovoril o svoji škofiji in škofu DuBourgu ter morebitnem nasledniku. Glede na to, da je v to škofijo prihajalo vse več priseljencev iz Italije, Francije in Španije, je predlagal, da bi bil škofov naslednik francoskih ali italijanskih korenin, ter tako, kakor piše Codignola, namigoval na lastno imenovanje. Pri tem je izpostavljal, da bi moral novi škof imeti osebne izkušnje z misijonarskim delom, poznati bi moral kraje, ljudi in običaje ter znati varovati tamkajšnjo skupnost.⁶³ Inglesi najbrž ni vedel, da je za njegovo imenovanje prosil prav njegov predstojnik v enem od pisem, ki jih je oddal kongregaciji. Toda če so na prvo škofovo pismo in prošnjo za *sanatio* glede posvečenja odgovorili pozitivno,⁶⁴ o imenovanju za škofa koadjutorja⁶⁵ komaj posvečenega duhovnika niso želeli niti slišati.⁶⁶

Kljub temu je prisotnost mladega ameriškega misijonarja vzbudila zanimanje za misijone med mladimi študenti teologije.⁶⁷ Res naj bi si Inglesi posebej prizadeval pridobiti nove kandidate za misijone, a presenetljivo je, da ob svojem nastopu ni takoj iskal stikov z jezuitskim redom. Škof DuBourg je namreč

⁵⁵ Prim. AT ÖStA, HHStA, Hausarchiv, Hofreisen, Karton 47: Audienz-Listen 1821. – Za posredovani seznam se zahvaljujem Luki Ručigaju.

⁵⁶ Prim. Melville, *Louis William DuBourg*, str. 577.

⁵⁷ Tavčar, *Izza kongresa*, str. 246.

⁵⁸ O škofu Gruberju in njegovem morebitnem srečanju z ameriškim misijonarjem ni mogoče najti besede v sicer odlični študiji Petra Unkelbacha (prim. Unkelbach, *Augustin Gruber*).

⁵⁹ Za posredovane podatke o darovalcih se iskreno zahvaljujem gospodu prof. dr. Luci Codignoli.

⁶⁰ *Laibacher Zeitung*, št. 33, 24. 4. 1821, str. 140: »Abgereiset den 18. April«.

⁶¹ Prim. *Lepziger Zeitung*, št. 97, 17. 5. 1821, str. 1202: »Der Abbate Inglesi«.

⁶² Kratek prispevek o škofu gl. https://www.dom.edu/sites/default/files/pdfs/about/McGreal/McGreal_Vol_1_Chap3_Profile_Connolly.pdf (28. 4. 2021).

⁶³ Codignola, *Angelo Inglesi*, str. 198–199.

⁶⁴ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 580.

⁶⁵ Pismo škofa DuBourga in pojasnilo o tej nameri je objavljeno v: Holweck, *Contribution*, str. 30–31.

⁶⁶ Codignola, *Angelo Inglesi*, str. 199.

⁶⁷ Prav tam.

posebej računal na njegov vpliv. To svojo namero je v pismu z dne 24. februarja 1821 zaupal kardinalu Fontani in ga prosil za pomoč njegovemu varovancu pri novačenju kandidatov.⁶⁸ Toda Inglesi se v začetku maja ni znašel pri jezuitskem generalu in sploh se ves mesec, na začudenje presenečenje mnogih, kot kaže, ni posebej trudil, da bi prišlo do srečanja z njim.⁶⁹ Si je pa zato v tem času še vedno prizadeval zbirati sredstva. 4. avgusta 1821 mu jih je poslal tudi papež Pij VII., posebno donacijo mu je namenil tudi državni tajnik, kardinal Ercole Consalvi (1757–1824). Nato je Inglesi v tej misiji odpotoval še v Neapelj, kjer pa na dvoru – tudi spričo finančnih težav kraljestva – ni imel takšnega finančnega uspeha; je pa zato našel nekaj morebitnih kandidatov za odhod v misijone.⁷⁰

Inglesijska afera v Rimu

Po obisku Neaplja se je Inglesi septembra vrnil v Rim, kjer je z neprimernim vedenjem zakuhal afero, ki je močno načela njegov ugled. Mladi misijonar, ki je bil v DeBourgovem pismu kardinalu predstavljen kot človek, ki poseduje »občudovanja vredne zglede kreposti«, ⁷¹ je tedaj pričel kazati drugačno, precej bolj temnačno osebnost. Njegovo resnično podobo so postopoma razkrivala še poročila rimske policije. Na ta poročila, povezana z afero in obnašanjem misijonarja, so postali pozorni v vrhu Cerkve. Kardinal Fontana je o nastalih razmerah kaj kmalu obvestil državnega tajnika Consalvija. Ta se s sodbami ni želel prenačljati in je podrobno preiskavo zaupal rimskemu guvernerju, kardinalu Tommasu Bernettiju (1779–1852). Dva meseca pozneje je kardinal Consalvi prejel guvernerjevo poročilo o septembrski aferi, do katere je prišlo v stanovanju g. Perreta, uslužbenca v pisarni bankirja Marina Torlonia, kjer se je Inglesi po vrnitvi iz Neaplja naselil. Soproga bančnega uslužbenca je bila na dokaj slabem glasu, saj je slovela kot mojstrica zapeljevanja, kar je pritegnilo tudi misijonarja. Inglesi naj bi dami celo grozil, da bo v primeru njenega upiranja soprogu razkril seznam njenih nekdanih ljubimcev. »V noči na 3. september je mož zalotil ženo z Inglesijem v postelji, ko sta bila oba še oblečena. Ko je preganjal Inglesija iz stanovanja, se je nezvesta žena zatekla na varno k prijatelju. Prepričanje je bilo tako glasno, da so ga slišali vsi sosede.« Zakonca naj bi se po poročilu, ki ga še navaja Codignola, po posredovanju bankirja Torlonia pozneje pobotala.⁷²

Presenetljivo je, da je Inglesi skušal to afero obrniti sebi v prid. Pred predstojniki se je skušal opravičevati s tem, da je bil v vsej zgodbi pravzaprav sam žrtev zarote obeh zakoncev. Bančni uslužbenec Perret je namreč vedel, da Inglesi v banki hrani znatna

sredstva, zbrana za misijone. Z izsiljevanjem naj bi si tako zakonca skušala pridobiti 10.000 skudov. Toda njegov zagovor je bil v Rimu zaman; prepovedali so mu uporabljati naziv misijonarja in vsaka misel na napredovanje je zanj poslej postala le še sen.⁷³ O tej aferi so začeli svoje vlade obveščati tudi veleposlaniki, Rim pa je na Inglesija še posebej opozoril nuncija v Parizu in na Dunaju ter ju pozval, naj preprečita vsakršne morebitne nove nabirke v Franciji in habsburškem imperiju.⁷⁴ Ob tem se postavlja vprašanje, ali ni bil Gentzov aprilski dnevniški zapis o misijonarjevi prevari (»Žal pa jih ni znal koristno potrošiti in nas je po vsej človeški pameti sramotno prevaral«)⁷⁵ v resnici naknadno dopisan prav na osnovi takšnih veleposlanikovih poročil, ki so odstirala Inglesijske rimske avanture. O njih namreč aprila 1821 še ni bilo nič slišati. Precej nenavadno bi bilo, da bi bil diplomat Gentz že sredi aprila obveščen o misijonarjevih nečednostih in ne bi posvaril drugih dvorov.

22. septembra 1821 so Inglesijsko zadevo obravnavali v Sveti kongregaciji za širjenje vere in državnemu tajniku priporočali, naj Inglesija pošlje nazaj v Louisiano. O dogodkih naj obvesti njegovega škofa, že zbrana sredstva naj bodo zasežena, vsakršno nadaljnje zbiranje sredstev pa prepovedano. Tistega dne je kardinal Consalvi res že pisal škofu DuBourgu o

Elza Kastl Obereigner: Friedrich Gentz (akvarel, 10,5 x 8,5 cm) (hrani: Angelika Hribar)

⁶⁸ Prim. Hughes, *History*, str. 1013.

⁶⁹ Prav tam, str. 1014.

⁷⁰ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 580.

⁷¹ Codignola, *Angelo Inglesi*, str. 366, op. 23.

⁷² Prav tam, str. 200–201.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 580.

⁷⁵ Prim. Tavčar, *Izza kongresa*, str. 46, 353.

njegovem varovancu in vsem, kar se je dogodilo, misleč, da je to poslednja afeta mladega duhovnika.⁷⁶

Iz afere v afero

Angelo Inglesi, še včeraj ugleden mož, ki so mu darovali mnogi, se je znašel v luči dvomov in govoric, vse njegovo delo pa je bilo sedaj omadeževano. Presemetljivo je to dvojnost osebnosti misijonarja v svojem literarnem delu opisal tudi Tavčar.⁷⁷ Meteorskemu vzponu ameriškega misijonarja je sledil hud padec, h kateremu pa je s svojim nadaljnjim življenjskim slogom izdatno pripomogel sam. Inglesi se je po opisani aferi v zgodnji jeseni 1821 odpravil iz Rima in se znašel v Umbriji, kjer je povzročal nove škandale. Poročila o njih so se kopičila na mizah rimskih oblasti. Tako je bil opažen, kako je živel v »slogu bogataša« in zapravljal sredstva, namenjena za misijone. Eden teh očitkov je bil, da je naročil izdelavo svojega portreta in bronaste skulpture Laokoonta, kar naj bi stalo celo premoženje. A obtožbe so postajale vse hujše; »ameriškega misijonarja« niso videli le plesati v družbi »lahkih žensk«, pač pa so postajale glasne govorice o njegovih ljubezenskih podvigih, vrednih Casanove. O enem takšnih podvigov je poročal škof Città della Pieve. Luca Codignola o tem piše: »Po besedah škofa Giuliana Mamija je Inglesi zapeljal njegovo lastno soročnico Mario Bianchi ter jo nato neuspešno skušal poročiti z nekim Laudatijem iz Perugia. To mu ni uspelo, mu je pa zato uspelo dogovoriti poroko zanj z nekim Felicem Polidorjem iz majhne vasi Paciano. V ta namen mu je obljubil doto v višini 1000 skudov; a ko je mož spoznal, da je žena noseča, je grozil, da bo ubil sebe in nesrečno žensko.«⁷⁸ O teh škandalih so veleposlaniki obveščali svoje vlade, a pošta je takrat včasih potovala prepočasi.

Po Evropi

Po avanturah v Umbriji se je Inglesi odpravil proti Franciji, na svoji poti pa spet obiskal nekatera vojvodstva, Toskano in Piemont, ter nabral še nekaj dobrin (na primer knjige, oblačila itd.), ki jih je pozneje poslal v New Orleans. Februarja 1822 je v Torinu skušal izpričati svoje misijonske aktivnosti in dal v ta namen ponatisniti novo, dopolnjeno verzijo o stanju v Louisiani, k čemur je dodal še seznam vseh darovalcev za misijon⁷⁹ v Louisiani. Ta je na prvi pogled zares impresiven in priča o Inglesijevi sposobnosti zbiranja sredstev. Nekaj sredstev je prejel tudi v Torinu ter bil deležen posebnih sprejemov pri vladarskih družinah. Poleg tega mu je uspelo nagovoriti še nekaj mladih semenišnikov za pot v misijone. Iz

Italije se je odpravil v Lyon, kamor je prispel 6. marca 1822. A to pot, kakor piše Codignola, ga je njegov »zlovešči sloves« že prehitel. Duhovniki so bili že obveščeni, naj misijonarju ne zaupajo.⁸⁰ Prav v Lyonu je bil Inglesi udeležen pri ustanovitvi Družbe za širjenje vere,⁸¹ za katero je bila zaslužna Pauline Marie Jaricot (1799–1862).⁸²

V Lyonu je za misijone nagovoril še tri mlade, da so se pridružili skupinici tistih iz Piemonta. Kljub temu pa tudi mladi niso prezrli nenavadnega obnašanja ameriškega misijonarja, kar je povzročalo vse več dvomov o njem in njegovi poklicnosti. Sicer drži, da je nato te kandidate poslal v ZDA, kamor so prispeli 11. julija 1822.⁸³ A z njimi so se prek poročil in pisem ter osebnih pričevanj posameznikov vendarle prebijale tudi novice o Inglesijevih avanturah in življenjskem slogu. Med poročili so bila tudi pisma škofovega brata, ki ga je – bolj kot usoda zbranih finančnih sredstev – vznemirjalo Inglesijevo neprimerno vedenje.⁸⁴

Odkrivanje resnične identitete »misijonarja«

Poročila o Inglesiju so se le še množila in bodisi prek uradnih dopisov bodisi po zasebnih poteh končno prispela v ZDA, kjer so vzbujala skrb pri sodelavcih škofa DuBourga. A škof je bil sprva še prepričan, da je vse to le plod podtikanj. K temu je prispeval tudi Inglesi s svojimi pismi, v katerih je škofa prepričeval, da je bil v aferi žrtev in da ga črniijo zlobni jeziki.⁸⁵ DuBourgovi duhovniški sobratje so torej vedeli, da bo škofa, ki je še vedno verjel v Inglesija in v to, da bo postal njegov koadjutor, sila težko prepričati o nasprotnem, navzlic poročilom, ki so prihajala iz Rima. Že ob prvih govoricah je nanje postal pozoren izkušeni generalni vikar New Orleansa Bertrand Martial (1770–1832), ki je želel odkriti skrivnostno preteklost »grofa Inglesija«. Kdo je ta mladenič in kako je mogoče, da bi mož, ki mu je škof zaupal, to zaupanje sedaj tako izrabil? V številnih pismih prijateljem v Rim je poizvedoval o Inglesiju, o njem je podrobno izprašal tudi prihajajoče nove kandidate.⁸⁶ Ti naj bi vikarju poročali tudi o neverjetni Inglesijevi »smoli«, saj naj bi ga večkrat oropali, prišleki pa niso pozabili omeniti tudi misijonarjevega obnašanja in prestižnih oblačil ter drugih epizod, ki so vznemirjale ne le Rim, pač pa tudi Pariz.⁸⁷ Generalnega vikarja je z vsako novo zgodbo in novim poročilom bolj in bolj zanimala Inglesijeva preteklost. Pri tem mu je izdatno pomagalo srečanje z detroitskim duhovnikom Phi-

⁷⁶ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 580.

⁷⁷ Prim. Tavčar, *Izza kongresa*, str. 177–178.

⁷⁸ Codignola, Angelo Inglesi, str. 201.

⁷⁹ Za del tega seznama gl. Holweck, *Contribution*, str. 33.

⁸⁰ Codignola, Angelo Inglesi, str. 202–203.

⁸¹ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 583–584.

⁸² Prim. Marković, Leopoldinina ustanova, str. 664–665.

⁸³ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 588.

⁸⁴ Codignola, Angelo Inglesi, str. 203–205.

⁸⁵ Prim. Melville, *Louis William DuBourg*, str. 580, 586, 588.

⁸⁶ Codignola, Angelo Inglesi, str. 196.

⁸⁷ Melville, *Louis William DuBourg*, str. 589.

Joseph-Octave Plessis (1763–1825), nadškof Quebeca
(http://www.biographi.ca/fr/bio/plessis_joseph_octave_6F.html)

lippom Janvierjem, ki je septembra 1822 v New Orleans pospremil skupino kanadskih uršulink. Ob tem se je razkrilo nekaj novih zgodb iz Inglesijevega življenja, povezanih z njegovim življenjem v Quebecu in tamkajšnjim poskusom, kako priti do duhovništva pri nadškofu Josephu-Octave Plessisu (1763–1825). Duhovnik Janvier je generalnemu vikarju Martialu namreč poročal, da je mož s priimkom Inglesi nekaj let prebival v njihovi škofiji.⁸⁸ O teh informacijah je generalni vikar poročal prijatelju v Rim in zapisal, da je Inglesi prispel v Kanado kot tajnik novega guvernerja, vojvode Richmonda, pozneje pa postal vojak. Kot takšen se je predstavil nadškofu Plessisu, češ da je subdiakon in ima željo postati duhovnik. Nadškof ni bil tako nagle narave in mu je podal instrukcije, ki pa mladeniča očitno niso zadovoljile. Tako je postal komedijant, se celo poročil in osem mesecev prebival s svojo soprogo, potem pa izginil.⁸⁹

Generalni vikar Martial je o tem odkritju takoj poročal Svetemu sedežu, za nadaljnje informacije pa se je obrnil naravnost na nadškofa Plessisa in ga prosil, naj mu posreduje vso dokumentarno gradivo o Inglesiju, da bi se zares odkrila vsa njegova preteklost. Izkazalo se je, da Angelo Inglesi ni bil ne grof ne sorodnik švedskih veleposlanikov pri Svetem sedežu, pač pa avanturist italijanskih korenin, ki je svojo sre-

čo v duhovniškem stanu poprej res poskušal najti že v Quebecu.⁹⁰ Iz vseh doslej zbranih podatkov je po sodbi Codignole mogoče reči, da je Angelo Inglesi najverjetneje izhajal iz Perugia in da se je rodil okoli leta 1795.⁹¹ Po lastnih navedbah je pet let študiral v tamkajšnjem škofjskem semenišču (1802–1807?). Krožile so govorice, kakor navaja Codignola, da naj bi bil Inglesi pobegnil pred vojaško službo v Napoleonovi vojski in v Quebec prispel julija 1818. Toda v resnici je Inglesi, kakor je dognal že nadškof Plessis, na kanadska tla prvič prišel štiri leta poprej v vojaški uniformi britanske vojske, s slabim znanjem angleščine. Leta 1815 je sklenil zakonsko zvezo pred prezbiterjanskim pastirjem, ko se je poročil s šest let starejšo katoličanko Marie-Anne Morin. Res pa je, da je Inglesi že kmalu po prihodu v Quebec iskal stike s tamkajšnjim škofom in mu predstavil svojo življenjsko pot. Omenil je šolanje v Italiji in prejem subdiakonata, ki pa ga zaradi izgubljenih dokumentov ne more dokazati. Pohvalil se je še, da je bil v vojaški službi z Napoleonom pri Moskvi, od tam se je vrnil do Leipziga, kjer je služil kot prevajalec, pozneje pa se je priključil britanski vojski in naposled prišel v Kanado. Plessis ni bil lahkovoren, čeprav ga ni zanimala vojaška služba, pač pa zgodba o prejetem subdiakonatu. Sum se je škofu še povečal, ko je Inglesi povabil k spovedi, a jo je ta zavrnil. Je pa škof ob obisku Rima pri oblasteh v Perugii res poskušal izvedeti kaj več o njem, a pri tem ni bil uspešen.

Kmalu po tem poskusu vstopa v semenišče se je Inglesi poročil, se pozneje neuspešno trudil poročiti še z drugo žensko ter vmes postal komedijant in vinski trgovec. Tri leta pozneje, leta 1818, je izginil iz Kanade, za seboj pa pustil soprogo in dolgove.⁹² Nič čudnega torej, da je bil nadškof Plessis nadvse presenečen, ko je izvedel, kje in v kakšni vlogi se je spet prikazal ta mož! O vsem tem je oktobra 1822 pisal škofu DuBourgu, mu nanizal vse informacije in jih podkrepil z dokumenti. To pismo je bilo, skupaj z informacijami iz Rima, ključno, da je DuBourg naposled sprevidel svojo zmoto. Tako je Inglesi takrat dokončno izgubil njegovo podporo.⁹³

Inglesijev zaton

Angelo Inglesi se je v Združene države vrnil šele

⁹⁰ Codignola, Angelo Inglesi, str. 196.

⁹¹ Leto rojstva Codignola korigira glede na nasprotujoče si podatke, ki jih je mogoče najti v različnih arhivih in opisih, podanih s strani različnih oseb. Sklicuje se na podatke iz poročne knjige, ko Inglesi, kakor meni avtor, ni imel posebnih razlogov, da bi utajil ali dodal kakšno leto. Zato kot najverjetnejše leto rojstva omenja leto 1795. Pri tem Codignola ne pozabi opozoriti tudi na alternativne možnosti, ki Inglesijevo rojstno leto pomaknejo še nekoliko nazaj; po nekaterih virih v leto 1792, glede na navedbo starosti ob njegovi smrti v časopisnih noticah pa v leto 1788 (prim. Codignola, Angelo Inglesi, str. 363, op. 5).

⁹² Codignola, Angelo Inglesi, str. 192–193.

⁹³ Prav tam, str. 204.

⁸⁸ Codignola, Angelo Inglesi, str. 196.

⁸⁹ Melville, Louis William DuBourg, str. 590.

At Port au Prince, on the 13th ult. after an illness of four days, of the yellow fever, the Rev. ANGELO INGLES, late of this city, aged about 67 years.

Obvestilo o Inglesijevi smrti – izsek iz časopisa Aurora and Franklin Gazette, 8. julij 1825, str. 2.

Za posredovano številko časopisa se zahvaljujem prof. dr. Johnu Deaku.

1. avgusta 1823, ko se je znašel v Filadelfiji in se zapletel v tamkajšnjo t. i. »Hoganovo shizmo«, imenovano po irskem duhovniku Williamu Hoganu (pribl. 1780–1850), ki ga je škof Henry Conwell leta 1820 ekskomuniciral. Tudi v tej shizmi ter sporu med škofom in župnikom je pomembno vlogo igral župnijski upravni odbor (*trustees*). Že dva dni po prihodu je Inglesi maševal v cerkvi sv. Jožefa. Tamkajšnji predstavniki odbora so bili nad njim navdušeni, zato so predlagali, naj Hogana nadomesti prav Inglesi. Toda o tem v škofiji niso želeli niti slišati, škofa Conwella pa je o Inglesiju pisno posvaril tudi njegov dovčrajšnji zaščitnik DuBourg. Inglesi je kljub temu poskušal na svoj način priti do obetajoče se službe in je v ta namen svojega škofa prosil za odpust iz škofije. Prav ta prošnja je dodatno prilila olja na ogenj, zato je DuBourg oktobra 1823 sestavil posebno okrožnico, s katero je ameriške škofove posvaril pred Angelom Inglesijem. Toda okrožnica se je konec leta znašla v časopisju, zaradi česar je Inglesi terjal pojasnila od škofa in mu grozil s sodiščem. A DuBourg se ni dal preplašiti, še pred koncem leta 1823 je na Inglesijevo poizvedbo in prošnjo tudi iz Rima prišlo jasno sporočilo, da na župnijo ali pastoralno službo Inglesi ne more upati, saj ni vreden duhovniške službe; še več, naročili so mu, naj se vrne v Evropo in se umakne pred svetom. Istočasno so generalnega vikarja Filadelfije obvestili, da je bil nad Inglesijem izrečen interdikt. Njegova zvezda je torej kljub njegovim poznejšim vztrajnim pisnim poskusom, objavam v medijih ter pamfletom dokončno zašla.⁹⁴ Še več, mož se je znašel pred novimi obtožbami in škandalom s poročeno žensko, zaradi česar je končal celo v ječi. Po izpustitvi iz zapora je konec marca 1825 izginil iz teh krajev, zadnjo novico o njem pa je bilo mogoče najti v časopisju, ki je poleti 1825 poročalo, da je junija svoje življenje za posledicami rumene mrzlice sklenil v Port-Au Princeu na Haitiju.⁹⁵

Namesto sklepa

Življenje Angela Inglesija je bilo viharo. V desetih letih je ta »svetnik ljubljanskega kongresa«, ki se predstavljal kot potomec plemiške družine, s svo-

jim nastopom, privlačnostjo in »svetništvom« prepričal mnoge – od škofa DuBourga do kronanih glav, ki jih je srečeval na dvorih ali na ljubljanskem kongresu. Iz vojaške službe je izredno hitro prešel med duhovnike, si pridobil popolno škofovo zaupanje in bil celo predlagan za mesto škofa. Kot misijonar je po Evropi uspešno zbiral sredstva, vendar ne bomo nikoli dokončno vedeli, koliko jih je v resnici zbral. Deležen je bil visokih časti, obedoval je z visokimi diplomati in knezi, a naposled zaradi škandalov nizko padel. Zaradi njega in njegovih avantur je bilo prelitega mnogo črnina in prav gotovo tudi marsikatera solza. Slednje je še najbolj prelival škof DuBourg, saj si niti v sanjah ni predstavljal, da bi mu lahko njegov varovanec zakuhal takšno ponižanje. Škof se je čutil krivega, zaradi česar je Sveti sedež večkrat prosil, naj ga razreši zaupane mu službe. Četudi so ga v Rimu skušali potolažiti in so mu, denimo, že leta 1824 za škofa koadjutorja postavili zvestega Josepha Rosatija,⁹⁶ to DuBourga ni pomirilo. Leta 1825 mu je Sveti sedež zaupal še službo apostolskega vikarja Mississippija, a tudi to ni bilo dovolj. Prav tega leta se je v enem od pisem med drugim zahvalil papežu za tolažilne besede in spet izpostavil boleče dogodke: »Priznam pa, da je globoko v mojem srcu zapičena puščica, ki je zarita tako globoko, da jo bo le težka mogoče izpuliti. Zaradi tega torej – ko sem ravnal preveč predrzno, ko so bile spregledane odredbe premodrih kanonskih pravil, ko sem prehitro položil roke na neurednega moža, iz česar je potem izšlo pohujšanje za katoliški svet, in ko sem tako sporočil tisti greh in sramoto – nimam miru in sem osovražen sam pred seboj. To ne vpliva le na škofovsko službo, marveč celo na življenje samo. /.../«⁹⁷

DuBourg torej ni mogel preboleti ponižanja, ki mu ga je povzročil njegov varovanec Inglesi. Naposled je tudi zaradi tega odstopil ter se leta 1826 vrnil v Francijo, kjer je kmalu nato postal škof Montaubana, leta 1833 pa je bil imenovan za nadškofa Besančona. Tam ni deloval dolgo, saj je zaradi bolezni že 12. decembra 1833 sklenil svojo življenjsko pot.⁹⁸ Škof DuBourg si je za škofovsko geslo izbral pomenljive besede iz Visoke pesmi: »Lilija med trnjem« (Vp 2,2). A če je bil škof mehak kakor lilija, tudi trnja na njegovi poti ni manjkalo. Najbolj boleč trn pa je bil za škofa Angelo Inglesi, »svetnik ljubljanskega kongresa«, o katerem bi Tavčar – ob poznavanju navedenega – gotovo pisal še vse bolj ostro, kot je.

⁹⁶ Prim. Carmel, Problems, str. 63–72.

⁹⁷ Holweck, Contribution, str. 15–16. Za prevod se iskreno zahvaljujem br. Janu Dominiku Bogataju.

⁹⁸ Clarke, Deceased Bishops, str. 236–238.

⁹⁴ Melville, Louis William DuBourg, str. 598–600.

⁹⁵ Codignola, Angelo Inglesi, str. 210.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- AT ÖStA, HHStA – Österreichisches Staatsarchiv,
Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Hausarchiv, Hofreisen, Karton 47
Audienz-Listen 1821.
Listen der in Laibach angekommenen Fremden

ČASOPISI

- Aurora and Franklin Gazette*, 1825.
L' Ami de la religion et du Roi: Journal ecclésiastique, politique et littéraire, 1820.
Laibacher Zeitung, 1821.
Leipziger Zeitung, 1821.

LITERATURA

- Bertier de Sauvigny, Guillaume de: Cerkev v času restavracije. V: *Zgodovina Cerkve 4*. Ljubljana: Družina, 1999, str. 177–338.
Carmel, Mary: Problems of William Louis DuBourg. *Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association*, 1963, vol. 4, št. 1, str. 55–72.
Clarke, Richard H.: *Deceased Bishops of the Catholic Church in the United States*, vol. 1. New York: P. O'Shea, 1872.
Codignola, Luca: Angelo Inglesi. The Ultimate Scoundrel Priest, c. 1795–1825; v: Codignola, Luca: *Blurred Nationalities across the North Atlantic: Traders, Priests and Their Kin travelling between North America and the Italian Peninsula, 1763–1864*. Toronto: University of Toronto Press, 2019.
Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev*; 5. del: *Kapucinsko predmestje*. Ljubljana, 1940–1943 (tipkopis).
Gentz von, Friedrich: *Tagebücher von Friedrich von Gentz*, vol. 2. Leipzig: Leipzig Brockhaus, 1873.
Holweck, Frederick G.: Contribution to the »Inglesi Affair«. *St. Louis Catholic historical review* 4–5, 1922–1923, str. 14–39.
Holz, Eva in Costa, Henrik: *Ljubljanski kongres 1821*. Ljubljana: Nova revija, 1997.
Hughes, Thomas: *History of the Society of Jesus in North America*, vol. 2. Bedford: Applewood Books, 2009.
Marković, Irena: Leopoldinina ustanova na Dunaju. *Bogoslovni vestnik* 76, 2016, št. 3–4, str. 663–674.
McQueeney, W. Thomas: *Holy Waters of Charleston: The Compelling Influence of Bishop John England and Father Joseph L. O'Brien*. South Carolina: The History Press, 2015.
Melville, Anabelle M.: *Louis William DuBourg: Bishop of Louisiana and the Floridas, Bishop of Mont-*

- auban, and Archbishop of Besançon, 1766–1833*, vol. 2. Chicago: Loyola University Press, 1986.
Mendelssohn-Bartholdy, Karl: *Briefe von Friedrich von Gentz an Pilat: Ein Beitrag zur Geschichte Deutschlands im XIX. Jahrhundert*, vol. 2. Leipzig: F.C.W. Vogel, 1868.
Rybolt, John E.: *Frontier Missionary: Felix de Andree (1778–1820). Correspondence and Historical Writings*. Chicago: Vincentian Studies Institute, 2005 (Vincentian Studies Institute Monographs, 3) (dostopno tudi na: <https://core.ac.uk/download/pdf/232977209.pdf>).
Tavčar, Ivan: *Izza kongresa*. Ljubljana: Galia, 2012.
Tavčar, Ivan: *Zbrano delo*; 5. knjiga: *Izza kongresa* (ur. Marja Boršnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1955.
Unkelbach, Peter: *Augustin Gruber (1763–1835). Katechet, Staatsbeamter, Bischof und Metropolit im josephinischen Österreich*. Limburg, Salzburg: Erzbischöfliches Konsistorialarchiv Salzburg, 1999.

SPLETNI VIRI

- Bishop DuBourg High School*:
<https://www.bishopdubourg.org/apps/pages/BishopDuBourg>
Catholic Hierarchy:
<http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bdubourg.html>
Gallica: Notice Sur L'état Actuel de La Mission de La Louisiane: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57744289/f4.item.texteImage>
John Connolly, Bishop of New York: https://www.dom.edu/sites/default/files/pdfs/about/McGreal/McGreal_Vol_1_Chap3_Profile_Connolly.pdf
Wikipedia:
https://en.wikipedia.org/wiki/Louis_William_Valentine_DuBourg

SUMMARY

»The saint of the Ljubljana Congress«. Bits and pieces on the abbé Angelo Inglesi (ca. 1795–1825)

The article outlines the life path of the adventurer Angelo Inglesi (ca. 1795–1825), the true image of

the »saint of the Ljubljana Congress«, as described by Ivan Tavčar in his historical novel *Izza kongresa*. The missionary Angelo Inglesi originated from Italy. After serving in the army for a while, he set out to Canada, more specifically to Quebec, where he wished to enter the seminary without credentials, claiming that he had already carried out a part of his theological studies in his hometown Perugia. Because the bishop did not believe him, Inglesi's life veered in a completely different direction, and in 1818 every trace of him was lost. A year later, a man with this surname appeared in New Orleans, gaining the sympathy of Bishop Louis William DuBourg (1766–1833), who ordained him a priest and even saw him as his successor. He sent the young Inglesi to Europe to raise much-needed funds and recruit new missionaries.

In Europe, Inglesi charmed many with his ways and successfully raised financial resources. He also arrived in Ljubljana, where some members of the Congress dug deep into their pockets, among them also the Russian and Austrian rulers. From Ljubljana, the path led him to Rome, where he was received with ceremony, but his life and behaviour were becoming less and less appropriate to his clerical status. His involvement in several different affairs in Italy caused him to fall into disfavour, which ultimately led to the discovery of his hidden past in Canada and the United States of America. The life course of the missionary Angelo Inglesi ended in 1825 in Haiti, while the revelation of his identity and deception also affected bishop DuBourg, who eventually renounced the diocese.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 622.82(497.451Idrija)"14/18"

Prejeto: 2. 2. 2021

Marija Terpin Mlinarvišja kustosinja, Mestni muzej Idrija, Prelovčeva 9, SI-5280 Idrija
E-pošta: marija.terpin@muzej-idrija-cerkno.si**Miha Kosmač**dr., kustos, Mestni muzej Idrija, Prelovčeva 9, SI-5280 Idrija
E-pošta: miha.kosmac@muzej-idrija-cerkno.si

Razvoj in organizacija protipožarnega varstva na Idrijskem pred letom 1890

IZVLEČEK

Članek na podlagi analize različnega gradiva ter primerjalne metode predstavlja osnovni zgodovinski pregled organizacije varstva in oblike zaščite pred požari na Idrijskem od začetka delovanja rudnika živega srebra konec 15. stoletja do ustanovitve Prostovoljnega gasilskega društva Idrija leta 1890. Razvoj naselja je bil neločljivo povezan z delovanjem rudnika, z njim pa so verjetno tesno povezani tudi začetki in organizacija protipožarnega varstva na Idrijskem. Članek skuša odgovoriti na vprašanje, kdo je bil odgovoren za varovanje pred požari ter kako so se Idrijčani v preteklosti skušali zaščititi pred ognjem. V zadnjem delu prispevka je seznam dokumentiranih rudniških jamskih požarov od 16. do konca 19. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

Protipožarno varstvo, Idrija, jamski požari, rudniški požari, obeležja umrlih v požarih, gasilstvo

ABSTRACT

The development and organization of fire protection in Idrija before 1890

Based on the analysis of various materials performed with the use of comparative method, the article presents a historical outline of the organization of fire safety and the form of fire protection in Idrija from the time when the mercury mine commenced its operations at the end of the fifteenth century to the founding of the Idrija Volunteer Fire Association in 1890. The town's development was inextricably linked to the mine's operations, as were probably also the beginnings and organization of fire safety in Idrija. The article aims to determine who was responsible for ensuring fire safety and in what ways the inhabitants of Idrija tried to protect themselves from fire in the past. In its final section, the article contains a list of documented mine pit fires from the sixteenth century to the end of the nineteenth century.

KEY WORDS

fire protection, Idrija, pit fires, mine fires, memorials to fire victims, firefighting

Uvod

»Sleheri človek je dolžan ogenj oznaniti, kakor bitru nevarnost, naj bo kakršna koli, zamerka.«¹

V preteklosti so požari zaradi načina gradnje hiš, ki so vključevale pretežno les in slamo ter so bile postavljene tesno skupaj, takratne vojne taktike požiganja mest nasprotnikov, nepredvidnosti in pomanjkljive tehnike gašenja terjali visok davek. Pogorela so številna srednjeveška mesta. Med najbolj znanimi je požar v Londonu leta 1666, ubežala pa mu niso niti nekatera slovenska mesta. Tako je Ljubljana v letih od 1371 do 1600 pogorela sedemkrat, Brežice po kmečkem uporu leta 1515, Škofja Loka v letih 1660 in 1698 ter Celje leta 1798.²

Ni presenetljivo, da je razvoj številnih meščanskih naselij na Slovenskem povezan z lego ob reki. Ob Idriji se je po odkritju živega srebra konec 15. stoletja sočasno z razvojem rudnika začelo razvijati tudi naselje – Idrija. Status Idrije je bil nekoliko poseben, saj je bila leta 1607 izdvojena iz Tolminskega gospostva, ki je bilo pod vodstvom rudniške uprave upravno-politično podrejeno neposredno organom dvorne komore. V 17. stoletju je bila Idrija še trg, a že v drugi polovici 18. stoletja je postala drugo največje mesto na Kranjskem in bila brez sprejetega formalnega akta imenovana za rudarsko mesto (nem. *Bergstadt*). V začetku 19. stoletja je imela več kot 4.000 prebivalcev, leta 1890 pa je štela že 435 hiš in skoraj 5.000 prebivalcev.³ Obenem velja izpostaviti nekatere posebnosti rudarstva kot gospodarske panoge. Predvsem zaradi njegove specifičnosti, zlasti nevarnega in tehnično zahtevnega dela pod zemljo, sta se namreč izoblikovala posebno rudarsko pravo in sodstvo. Stari avstrijski rudarski red, kodificiran sredi 16. stoletja, je med drugim določal, da so rude v svojih ležiščih znotraj državnih meja državno premoženje in da je le vladarju pridržana pravica iskati in kopati te rude. Ta najvišja oziroma izključna pravica se je imenovala regal. Za Idrijo je bil pomemben zlasti Karlov rudarski red za Idrijo, izdan 6. aprila 1580.⁴

Ogenj ali, bolje rečeno, nadzorovani ogenj je bil vse od konca 15. stoletja tesno povezan z rudniško dejavnostjo. Postopek žganja živosrebrne rude je bil stoletja izjemno pomemben del rudniške dejavnosti. Skozi čas se je nenehno izpopolnjeval, da bi omogo-

čil maksimalni izkoristek živega srebra in posledično večje prihodke. Zanimivo je, da je enako ali celo večjo nevarnost kot ogenj za idrijski rudnik pomenila voda, ki je nenehno vdiral v rudniško jamo⁵ in jo poplavljal.⁶

V prispevku skušamo odgovoriti na vprašanja, kako je potekal razvoj protipožarnega varstva na Idrijskem pred ustanovitvijo Prostovoljnega gasilskega društva Idrija leta 1890, kako daleč v preteklost lahko sledimo organizirani zaščiti pred požari na Idrijskem, kdo je bil odgovoren za varovanje pred požari ter kako in s kakšno opremo so se Idrijčani nekoč skušali zaščititi pred ognjem. V zadnjem delu smo oblikovali seznam dokumentiranih rudniških jamskih požarov od 16. do konca 19. stoletja.

Protipožarno varstvo na Idrijskem pred letom 1890

Vprašanju razvoja protipožarne službe na Idrijskem v preteklosti niso posvečali veliko pozornosti, zato so viri precej pomanjkljivi. Tudi zgodovinarji se tej temi doslej ni posvečalo. V obstoječi literaturi in trenutno dostopnih virih zasledimo le malo podatkov o protipožarni zaščiti, običajno skritih med redke obrobne opombe. Zaradi slabo dokumentiranih virov lahko o nekaterih vidikih organiziranosti protipožarnega varstva v Idriji sklepamo zgolj posredno. Mesto nikoli ni doživelo tako uničujočega požara, ki bi ostal zapisan v mestni kroniki. Takšnemu požaru se je uspelo izogniti tudi rudniku, zato pri starejših pisnih vprašanje požarnega varstva ni posebej izpostavljeno. Opise požarov tako zaman iščemo pri Janezu Vajkardu Valvasorju (1689), Giovanniju Antoniju Scopoliju (1761) in Baltazarju Hacquetu (1781), ki sicer veljajo za avtorje temeljnih del o začetkih rudarjenja v Idriji.⁷ Največ pozornosti sta bila deležna največja rudniška požara iz prve polovice 19. stoletja (1803, 1846), a tudi pri idrijskih kronistih iz 19. in prve polovice 20. stoletja, Carlu Johannu Bernhardu Karstnu (1821), Petru Hitzingerju (1860) in Mihaelu Arku (1931), so požari omenjeni le v nekaj vrsticah.⁸

⁵ Rudniška jama je obsegala vsa podzemna rudarska dela: vertikalne jasko, horizontalne rove in poševne rove – vpadnike, ki so bili v idrijskem rudniku izkopani od površine do najglobljega dela rudnika (XV. obzorje oziroma do globine 369 m). Obzorje (označeno z rimskimi številkami) je sistem bolj ali manj horizontalnih rogov na približno isti nadmorski višini. Odkopno polje je bilo območje v rudnem telesu, kjer so odkopavali rudo. V okviru istega rudnega telesa je bilo lahko odprtih več odkopnih polj na različnih nivojih. Etaža ali odkopna etaža je nivo, na katerem so odkopavali rudo v posameznem odkopnem polju. Odkopavanje je potekalo v odkopih (Car, O idrijski jami, str. 7–8).

⁶ Kavčič, Nesreče v idrijskem rudniku, str. 19.

⁷ Valvasor, *Die Ehre*; Scopolio, *De hydrargyro Idriensi*; Hacquet, *Oryctographia Carniolica*.

⁸ Karsten, *Metallurgische Reise*; Hitzinger, *Das Quecksilber-Bergwerk*; Arko, *Zgodovina Idrije*.

¹ Protipožarni red za Kranjsko, 1795.

² Tinniswood, *By Permission of Heaven*; Kušar, Vpliv požarov; Štukl, Dva požara; Goropevšek, Prostorska širitev.

³ Golec, Vode in rude, str. 204–205.

⁴ Omenjeni red je nastal po podržavljenju oziroma prehodu idrijskega rudnika v cesarsko last, ko stari redi za Idrijo niso več ustrezali. Imel je 60 členov. Določbe so se nanašale zlasti na odnos delavcev do dela in predstojnikov, skrb vladarja za obstoj rudnika ter upor rudarjev leta 1579. V veljavi je ostal do srede 19. stoletja, ko je bil izdan nov, Franc Jožefov, oziroma Državni rudarski zakon, veljaven za vso Avstrijo (Šorn, Premogovniki, str. 5).

Pomen in vpliv rudnika živega srebra na življenjski vsakdan je zaradi tesne prepletenosti rudnika in mesta očiten. Zato moramo predhodnika organizirane gasilske službe v Idriji iskati pri rudniku, ki je imel pogosto opravka z različnimi požari in nesrečami tudi pod zemljo. Ohranjeni rudniški arhiv⁹ je s temi podatki zelo skop, kar daje slutiti, da rudniška uprava tem problemom ni posvečala posebne pozornosti.

Protipožarna služba je bila organizirana podobno kot drugod na Kranjskem. Ljudje so se od nekdaj bali ognja, zato so različne oblasti začele izdajati *požarne rede*. Ti so natančno določali postopke, tehnike in opremo v primeru požara. V 13. stoletju so na Dunaju izdali prvi gasilski požarni red, na Slovenskem pa je bil prvi izdan za Ljubljano leta 1676.¹⁰

Zagotavljanja protipožarne varnosti prav tako ne obravnava najstarejši pravilnik – *Karolinški rudarski red za Idrijo* (1580). Med 60 členi jih je več posvečenih skrbi za osebno varnost rudarjev zunaj jame in namernemu povzročanju škode v rudniku zaradi rudarskega neznanja ali kraje, nobeden pa ne predvideva ukrepov v primeru nesreče ali požara.¹¹

Duhovnik Mihael Arko je v začetku tridesetih let 20. stoletja pisal o številnih rudniških nesrečah in požarih, vendar nikoli ni omenjal gasilcev ali reševalne ekipe.¹² Tudi kronist Karel Bezeg je v *Doprinosih za zgodovino Idrije* dvajset let pozneje zabeležil samo naslednje podatke o gasilstvu: »Leta 1799 poroča rudnik na Dunaj, da poseduje že popolno gasilno orodje, katerega ima pripravljenega nekaj v gradu, drugega pa po šahtih in v vseh treh fabrikah.«¹³

Večina zasebnih stavb v Idriji v 18. stoletju je bila še lesenih. Izjema so bile nekatere pomembnejše rudniške stavbe: grad Gewerkenegg (1522–1533), stavba gostišča Pri črnem orlu (1752), Magazin (1770), rudniško gledališče (1770), cerkvena poslopja: cerkev sv. Trojice (pozidana 1631) in sv. Barbare (1686; zvonik dogradili 1740), ter redke hiše. Idrijske hiše so bile zidane večinoma samo do prvega nadstropja, nadalje pa vse do ostrejša lesene. Pokrite so bile z lesenimi jelovimi skodlami. Lesene konstrukcije hiš so bile ometane z malto in pobeljene z apnom, zato so navzven zbujele vtis, da so zidane.¹⁴

Vprašanje protipožarnega varstva je že v 16. stoletju zaposlovalo graditelje rudniškega gradu. Da bi se izognili požarni nevarnosti, ki bi lahko ogrozila delovanje rudnika, so policijske in požarnovarnostne predpise v Idriji že od nekdaj izvajali bolj dosledno kot v okolici in sploh na podeželju, za kar je poskrbela rudniška uprava. V *Navodilih*, ki so jih dvorne oblasti leta 1696 izdale rudniškemu upravitelju, pod

43. točko najdemo tudi podatek, da v rudarskih hišah nemajhno nevarnost pred ognjem povzroča neprimerna gradnja, ki ne vključuje obokanega ognjišča ali dimnika. Takšno početje ogroža obstoj celotnega rudnika, zato je treba vse lastnike hiš opozoriti, da morajo upoštevati začrtane smernice in do določenega datuma odpraviti pomanjkljivosti, sicer jim ob nespoštovanju pravil grozi odpust iz službe.¹⁵ Obokane kuhinje in dimniki, ki so gradnjo podražili, so bili obvezni že od konca 17. stoletja.¹⁶ Prva ohranjenega pogodba z dimnikarjem v Idriji sega v leto 1743, kar je za slovenske razmere, zlasti za podeželje, zelo zgodaj.¹⁷ Požarni red za Kranjsko, ki je stopil v veljavo 19. februarja 1773, je predvideval, da mora biti les za kurjavo nekoliko odmaknjen od ognjišča. Dimniki morajo biti primerno široki, segati morajo vsaj tri čevlje (približno 1 m) nad streho.¹⁸

Pri gašenju so uporabljali podobno orodje in tehnike kot drugod na Kranjskem. Navodila za gašenje v protipožarnem redu, ki so ga za Štajersko sprejeli leta 1792, na Kranjskem pa je stopil v veljavo leta 1795, so poudarjala pomen preventive, obveščanja in ustrezne predpriprave. Nekateri trgi in mesta so v ta namen na novo organizirali delovanje nočne straže (te so po mestih in trgih delovale že pred koncem 18. stoletja), ki jo je skladno z določili moral zagotoviti župan. Nočno stražo bi lahko označili za predhodnico današnjih gasilcev, ki je bila zadolžena za hitro obveščanje pristojnih oblasti:

II. Kako se zna, aku je ogenj vun prišal, hitru zvejditi.

§. 36

»Kir pak vunder per vsi previdnosti dostikrat ogenj vun pride, za to je treba skrbeti, de se hitru na znanje da; Soldatam te policije, ali mejstnim inu trškim vahtarjem se more tedaj pod štrafengo zapovedati, de ponoči na ogenj dobro ahtengo dajo, inu kakor hitru eno nevarnost čutijo, hrup ali larmo naredo.

Kir ponočnih vahtarjev ni, se morejo posebni varhi za ogenj deržati, kateri to opravi nase vzamejo, ponoči okoli gredo, ali, kir je perložnost za to, na enim turni prebivajo, čez celu mejstu ali trg vidiyo, inu vsaki četrtič ure enu znamenje od sebe dajo, de čujejo.«¹⁹

Zavedali so se pomena hitrega odziva ter vnaprejšnje pripravljenosti, »de sleherni brez družiga povelja, vse popred sam od sebe vej, kaj on sturiti ima.«²⁰ S predpripravami so zagotovili zadostne količine vode in opreme, da je lahko vsak, ki je prišel, učinkovito pomagal. Zato so bili posebej imenovani komisarji

⁹ Arhiv rudnika živega srebra Idrija hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Idrija (SI ZAL IDR 55).

¹⁰ Božič, *Po poti*.

¹¹ Verbič, *Karolinški rudarski red*, str. 57–71.

¹² Arko, *Zgodovina Idrije*.

¹³ Bezeg, *Doprinosi*, m. 74, str. 2.

¹⁴ Baš, *Rudarska hiša v Idriji*; Šarf, *Rudarska hiša in oprema*.

¹⁵ AT OeStA, FHKA AHK HFIÖ, r. št. 141, 6. 12. 1696, Instruktion.

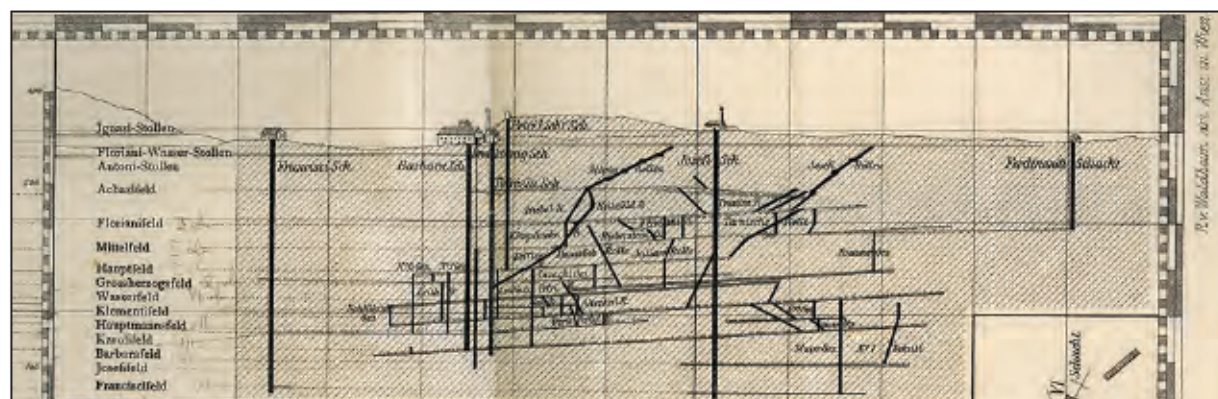
¹⁶ Šarf, *Rudarska hiša in oprema*, str. 10.

¹⁷ Baš, *Rudarska hiša v Idriji*, str. 41.

¹⁸ Protipožarni red za Kranjsko, 1773, str. 51–53.

¹⁹ Protipožarni red za Kranjsko, 1795, str. 37.

²⁰ Prav tam.

Prerez rudniške jame v Idriji leta 1880. Posebej je izpostavljeno Klementovo polje, kjer je prišlo do največjih požarov v zgodovini rudnika (M. V. Lipold, Rudnik živega srebra v Idriji, 1881; prilagoditev: M. Terpin Mlinar in M. Kosmač, 2021).

za ogenj zadolženi za nenehno preverjanje stanja cistern po ulicah in hišah. Če ni bilo na voljo tekoče vode, potoka ali studenca, so si bili primorani pomagati z zbiranjem kapnice. V vasi so morali biti vsi na voljo konji, ki so lahko po potrebi prepeljali vodo in opremo na mesto požara. Vsem lastnikom so priporočali, naj si nabavijo dolgo lestev ter svetilko z držalom. Med osnovno opremo so sodile polstene, usnjene ali slamnate vreče, krampi, motike, železne lopate in lesene škropilnice. Glede na premoženje in velikost kraja so določili, ali so potrebovali škro-

pilnice na kolesih ali »tragah«, vozove za vodo, sode, lestve, usnjene vreče, laterne ipd.²¹

Jamski požari

Organiziranost gasilstva oziroma požarnega varstva v Idriji po doslej dostopnih podatkih sega najkasneje v leto 1799 ter je tesno povezana z delovanjem in razvojem rudarstva. Prav rudnik je lahko

²¹ Prav tam.

sprva zagotavljal velika finančna sredstva za nakup gasilske opreme. Obenem je bil pomen njegovega nenehnega gospodarskega izkoriščanja za potrebe Avstrijskega cesarstva tako velik, da si dvor ni mogel privoščiti ustavitve del zaradi jamskih nesreč. Poleg organizacijskih in tehničnih pomanjkljivosti, nenadnih vdorov jamske vode, ki je bila stoletja rudniška nadloga, in naravnih nesreč so v zgodovini rudarstva prav jamski požari večkrat ogrozili proces izkopavanja rude idrijskega rudišča. V rudniški jami je pogosto zagorelo predvsem zaradi kombinacije plinov, večjih količin lesa, ki se je uporabljal za jamsko podporje, in preprostih rudarskih svetilk (jamsaric).²²

V primeru jamskih nesreč so vse do uveljavitve organizirane požarne brambe rudarjem najprej pomagali tisti tovariši, ki so bili v bližini. Ti niso imeli posebne zaščitne opreme, zato so bili med nevarnim reševanjem ponesrečencev dodatno izpostavljeni. Gasilno in reševalno opremo so najkasneje od konca 18. stoletja hranili na različnih lokacijah: v gradu, rudniških jaskih ter delovnih obratih.²³ Iz poročil je mogoče razbrati, da je bila ena glavnih težav ob izbruhu požarov v jami dolg reakcijski čas posredovanja. Požarni čuvaji so najprej preverili, v katerem delu jame gori. Nato so morali obvestiti nadrejene uradnike – oskrbnika, jamskega načelnika in predstojnika rudnika. Poleg tega so uporabljali enostavne tehnike gašenja, s katerimi so požar najprej lokalizirali in nato pogasili. Pri tem so uporabljali predvsem dve metodi: nepredušno zapiranje posameznih delov rovin oziroma jame, pri čemer so uporabljali enostavne naravne materiale (opeke, gnoj, ilovica, les), ter v skrajnem primeru ob izbruhu večjih požarov tudi zalitje jame. Kdaj je bila v rudniku uvedena služba požarne straže, ni natančno znano.²⁴

V nadaljevanju po kronološkem redu navajamo jamske požare, s pomočjo analize katerih je mogoče slediti razvoju požarne brambe na Idrijskem.

1532, 1550–1552

Prva večja odmevnejša in v protokolih zabeležena rudniška nesreča v Idriji se je zgodila v prvi polovici 16. stoletja. Letnice se v različnih virih nekoliko razlikujejo. Največkrat se omenjata leti 1532²⁵ in 1550–52.²⁶ To je edina nesreča iz pionirske dobe obstoja rudnika in mesta, ki se pogosto omenja v arhivskih kronikah in delih različnih piscev. Pri nesreči naj bi prišlo do podora zemlje zaradi eksplozija metana na območju današnjega gornjega Mestnega trga. Ni pa jasno, ali je ob nesreči prišlo tudi do požara. V 19.

stoletju je bil v neposredni bližini jašek Marijinega rojstva. Do nesreče je prišlo v zimskem času okoli poldneva, ravno ko so se knapi zbirali skupaj, da bi si odpočili od napornega dela. Ocene števila žrtev se precej razlikujejo; po nekaterih podatkih naj bi umrlo okoli trideset, omenja pa se tudi 40 do 50 oziroma celo 70 delavcev. Glede na število vseh takrat zaposlenih delavcev se zdi najverjetnejša najnižja ocena žrtev. Preživeli so samo trije delavci: *hutman* (rudarski paznik), upravljavec geplja²⁷ in dvigovalec vode. V spomin na ponesrečene so kraj poimenovali Mrtvaški rov ali Mrtvaški kop. Kostni ponesrečenih so našli šele v letih 1762 in 1832.²⁸

1613–1614

Pozimi 1613–1614 je prišlo do delovne nesreče, zaradi katere je približno 20 rudarjev utrpelo hude opekline. O sami nesreči ni podrobnejših podatkov, tako o vzroku, natančni lokaciji in posledicah nesreče. Zaradi poškodb so bili rudarji štiri mesece nesposobni za delo. Dogodek je bil pomemben zaradi urejanja socialnih in zdravstvenih razmer rudarjev, saj so prav zaradi njega rudarji postopoma dosegli delno denarno nadomestilo tudi za poškodbe, ki so trajale dlje od enega tedna, kot je bilo v veljavi dotlej.²⁹

1709

Avgusta 1709 so se vneli plini v rovu sv. Trojice. Več rudarjev se je opeklo, a smrtnih žrtev ni bilo.³⁰

1766 in 1767

Zaradi slabega zračenja, ki je bilo v tem času zgolj naravno, je 20. oktobra 1766 izbruhnil močan jamski požar v rovu Marijinega rojstva.³¹ Poškodovanih je bilo vsaj 9 rudarjev, po nekaterih virih naj bi jih 15 zgorelo. Rov naj bi pod nadzorom Antona pl. Sartorija in Janeza grofa Inzaghija začeli kopati leta 1765. A že leto kasneje naj bi se vneli plini in lažje ali huje poškodovali 15 delavcev.³² Leto pozneje so se plini vneli kar dvakrat. Prvič so zgoreli trije, drugič pa štirje rudarji.³³ Tudi Hitzinger opisuje, da je leta 1767 zaradi plinov prišlo do eksplozije na območju Sartorijevega in Inzaghijevega polja, zaradi česar so bili poškodovani trije ali štirje rudarji.³⁴

²⁷ Priprava za vrtenje pogonske gredi, ki jo poganja vprezna živalina.

²⁸ Reichenau, *Historische Nachrichten*, str. 93; prim. Hitzinger, *Das Quecksilber-Bergwerk*, str. 22–23; Verbič, *Rudnik živega srebra*, str. 22.

²⁹ Valentinitich, *Das landesfürstliche Quecksilbergwerk*, str. 211.

³⁰ Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 74.

³¹ Prav tam, str. 10.

³² Pirnat, *Zgodovinski napisi v Idriji*, str. 76.

³³ Bezeg, *Doprinosi*, m. 90, str. 1; Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 75.

³⁴ Hitzinger, *Das Quecksilber-Bergwerk*, str. 47.

²² Bezeg, *Doprinosi*, m. 90; Kavčič, *Nesreče v idrijskem rudniku*, str. 22–23.

²³ Bezeg, *Doprinosi*, m. 74, str. 2.

²⁴ Arko, *Zgodovina Idrije*; Radics, *Der Grubenbrand*; Reinhard, *Der Grubenbrand*.

²⁵ Hitzinger, *Das Quecksilber-Bergwerk*, str. 22–23.

²⁶ Verbič, *Rudnik živega srebra*, str. 22.

1801

Leta 1801 je do požara prišlo na Nadvojvodskem polju (VII. obzorje). Pogasili so ga v osmih urah.³⁵ Drugi podatki o požaru niso znani.

1803

Požar iz leta 1803 je ena najhujših in hkrati najbolj dokumentiranih jamskih nesreč v 500-letni zgodovini rudarjenja v Idriji. Takratni sodobniki so ga ocenjevali kot enega redkih in nenavadnih rudniških požarov v enem izmed najstarejših evropskih rudnikov. Ni jasno, ali je bil požar posledica človeške dejavnosti, ko so rudarji jamske svetilke pogosto obešali na neprimerna gnila mesta, ali je nastal zaradi podzemnih plinov. Opisi ne prinašajo le podatkov o lokaciji požara, temveč omogočajo kronološko natančnejše sledenje zaporedja dogodkov – od prve novice do sprejemanja ukrepov in postopkov gašenja. Zaradi izhlapevanja živega srebra je že ob gašenju prišlo do vplivov na zdravje reševalcev. To je prvi požar, katerega poročilo vključuje tudi načine zdravstvene oskrbe in sanacijo kraja po požaru. Odločitve o načinu gašenja so sprejemali po hierarhiji – odločal je rudniški upravitelj s pomočjo ožje ekipe. Zaradi obsega požara se je v reševanje vključila država in imenovala posebno komisijo, ki je odtlej vodila postopke gašenja jame. Požar je ogrozil nadaljnji obstoj rudnika in takratni sodobniki so ocenjevali, da je zgolj pravočasno in odločno ciljno usmerjeno ukrepanje rudniške uprave ob požrtvovalnem ravnanju prebivalstva preprečilo katastrofo.³⁶ V začetku 19. stoletja je Idrija štela 375 hiš s 4097 prebivalci, od tega je bilo 709 rudarjev, 324 gozdarjev in 30 žgalničarjev.³⁷ Poročilo o požaru je bilo predstavljeno v Analih za literaturo Avstrijskega cesarstva iz leta 1808; v drugem zvezku drugega letnika *Intelligenzblatt* ga je na straneh 282–286 prispeval ljubljanski profesor dr. Franc Melzer.³⁸ Nanj so se v nadaljevanju sklicevali tudi drugi pisci.

V noči s 14. na 15. marec 1803 je do požara prišlo na Klementovem polju na VI. obzorju, v starem, nedelujočem delu rudnika. Rudarji, ki so bili takrat na delu v jami, so na glavnem polju opazili gost dim, ki je prihajal iz globine in je postajal vse hujši. Po nekaterih virih naj bi jamski čuvaj ob začetku nočne službe vonj po dimu zaznal že v gornjih delih rudnika in se odpravil najdlje – 130 klafter daleč (245,7 m). Ognja ni videl nihče. Dim v bližnjih jaskih je postal tako gost, da je bilo mesto požara nedostopno z vseh strani. Rudarji so se umaknili in sporočili nevarnost. Oglasil se je požarni zvon.

Vsi rudarji so bili poklicani v jamo, da bi pomagali. Toda takrat je bilo že prepozno – požaru se niso mogli več približati. Naslednji dan so sklenili, da bodo zaprli vse odprtine, jaskhe in dnevne jaskhe. Na srečo sta v jami ostala zgolj dva človeka: uradnik in čuvaj, ki sta se izgubila zaradi dima. Pogumni tovariši so ju našli in rešili. Čeprav sta bila izčrpana in na pragu smrti, ju je zdravniku uspelo obdržati pri življenju. Rudniški predstojnik ni mogel ukrepati drugače kot hitro zapreti vse odprtine zraka v jami in s tem zadušiti ogenj. Z enakim namenom so tudi zunaj zaprli vse jaskhe, izvozne in pomožne, ter jih zadelali z glino. Pri tem delu je veliko rudarjev utrpelo posledice zaradi žvepljenih plinov. Občutili so močnejšo ali šibkejšo bolečino v nosu ter so tresoč se popadali po tleh. Oblival jih je hladen znoj; oči so ostale odprte in toge, okončine so postale hladne, pulz neenakomeren in komaj zaznaven, obrazne mišice in črevesje so se krčevito premikali. Pri tistih, ki so dolgo ležali v rovih in tam, kjer je bilo veliko dima, so opazili posledice tudi v urinu in krvi. Takšni nesrečniki, ki so bili položeni pod mesta za polnjenje jaskov, so si po navadi v kratkem času opomogli; tam so z velikim vzdihovanjem ponovno prišli do zavesti in se skozi grede potegnili iz korita. Tisti, ki so bruhal v tem stanju, so ostali brez posledic. Večina ostalih je trpela zaradi dolgotrajne vročine in hudega glavobola. Najpogostejše niso bile opekline, temveč zastrupitve zaradi strupenih hlapov. Obolele so zdravili zelo preprosto. Dali so jim piti kisle pijače: čisto vodo, razredčeni kis, limone in žvepleno kislino. Več rudarjem so pomagala tudi jabolka. Na čelo, prsni koš in trebuh so jim polagali drevesni mah, namočen v hladno vodo. Druge anestetike, na primer prašek iz jelenovega roga,³⁹ ki so ga uporabljali kot vonjavo, so odsvetovali, saj so povzročili več škode kot koristi.⁴⁰

Požar je zajel leseno podporje, kar je sprožilo podiranje stropa. Razširil se je tako hitro, da ga niso mogli pogasiti. Pogonska gred v Barbarinem jasku se je sesedla v globino. Vsak, ki bi skušal dostopati v jamo iz Jožefovega jaska, bi bil v smrtni nevarnosti. Ptice, ki so jih prinesli pred vhod v jamo, so takoj poginile.⁴¹

Z neverjetno požrtvovalnostjo so moške konec aprila 1803 zavarovali in utrdili podpora v Terezijinem jasku. Pritrdili so štirioglate lesene cevi, skozi katere je steklo za 3.300.000 veder vode do globine jaska. Zvok padajoče vode je bil strašen in je trajal tri dni in pol. Ko je voda drugo noč zalivala ogenj, je prišlo do nenavadne eksplozije, ki je pretresla vse mesto. Kamštarji, katerih lesene zgradbe so bile postavljene

³⁵ Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 75.

³⁶ Radics, *Der Grubenbrand*, str. 48.

³⁷ Baš, *Rudarska hiša v Idriji*, str. 31.

³⁸ Radics, *Der Grubenbrand*, str. 49.

³⁹ Včasih so jelenovo sol pridobivali iz jelenjih rogov, zato je dobila tako ime. Zanj je značilno, da ob segrevanju hitro razpade. Danes jo uporabljamo kot pecilni prašek. Pridobivajo pa jo na drugačen način, in sicer s sintezo iz amonijaka (NH₃), ogljikovega dioksida (CO₂) in vode.

⁴⁰ Radics, *Der Grubenbrand*, str. 48–51.

⁴¹ *Laibacher Wochenblatt*, 2, 1805, št. 10, b. n. s.

neposredno nad jaški, so najbolj čutili posledice eksplozije. Na strehah in stenah hiš so se pojavile razpoke. Nekatere hiše so bile skoraj uničene.

14. maja je prišla z Dunaja posebna komisija, katere član je bil tudi rudniški dvorni svetnik Joseph pl. Leithner, ki se je za zaježitev požara odločila zaliti rudniško jamo. Komisija se je odločila najprej odpreti Terezijin jašek. Vanj so izpustili živo ptico, da bi preverili, koliko je zraka v rudniški jami. Ko so se prepričali, da je varno, se je v jamo do prve gornje zapore najprej spustil kamštar,⁴² za njim pa rudarji. Odprli so jo in se, zaščiteni, previdno spustili v jamo, da bi jo preiskali: do kod je segel požar ter kako je treba ukrepati. Toda gosti hlapi so jih takoj prisilili k vrnitvi. Rudniška uprava se je silno trudila čim prej ponovno vzpostaviti delo, toda zaradi dotoka svežega zraka je vedno znova vzplamtel požar, tako da so morali jamo ponovno zapreti. Ogenj se je širil vedno bolj in se dvigal. Žvepleni in živosrebrovi hlapi so se v gostih oblakih dima valili iz jaskov in rovov. Nevaren požar, ki je takrat ogrožil že celotno jamo in jasko, je dopuščal zgolj še skrajno sredstvo za gašenje, zalitje jame.

Od 15. do 21. maja je voda nepretrgoma tekla iz Rak po jasku sv. Terezije. Iz jame so potegnili 100 nezvestnih rudarjev in enega mrtvega. Šele 10. avgusta je šest rudarjev prišlo do Ahacijevga polja. Rudarji so se bali posledic zaprtja rudnika. Nato so se odločili požar zadušiti z vodo. Za to so uporabili zaključek kanala Rake, kjer je voda v Terezijinem jasku poganjala stroje in naprave. Rudnik so z vodo zalivali celih sedem dni in noči. Nato so Terezijin jašek neprodušno zaprli. Rudniška jama je ostala zaprta več mesecev. V tem času je Idričane prestrašilo še močno tresenje tal. Poškodovanih je bilo več hiš, zato so nekateri prebivalci začasno zapustili svoja stanovanja. Domnevali so, da je bilo tresenje posledica poškodovane rudniške jame. Ko so menili, da je požar končno zadušeno, so se drugič podali v jamo. V ta namen so zagnali naprave za dviganje vode in dovajanje zraka, toda tokrat se ni bilo treba spopadati s hlapi, temveč so nastopile druge težave: rudnik je bil od najnižje točke poplavljen vsaj 50 klafter (1 klafter = 1,89 m), torej kar 94,5 m. Zaradi požara, vročine in vode so nastale razpoke in vrzeli, posledično pa je prišlo do uničenja jame. Posledice tega tresenja v jami so bile

odkrite šele pozneje. Stopnišča in lestve so bili razdejani, podporni sistem uničen, celo nekateri obzidani rovi so se zrušili. Tu in tam se je pojavila velika količina bogate rude. Izhlapevalo živo srebro se je nabralo na številnih cevih.

Obnova je bila naporna, dolgotrajna in nevarna. Sanacijska dela sta vodila komisar, njegova ekscelecenca Joseph pl. Leithner, ter višji rudniški upravitelj Joseph pl. Sybold.⁴³ Novembra 1803 so spet lahko dostopali do jame. Voda je segala 92 klafter od dna jame (173,8 m), po šestih mesecih je segala še 30 klafter (54,7 m) visoko.⁴⁴ Črpanje vode iz jame je kljub temu, da so bile črpalke nameščene ob vseh jaskih, trajalo dalj časa. Da bi črpanje vode pospešili, so v Jožefovem jasku postavili četrto kamšt, vodno črpalco pa so uporabili tudi v Barbarinem jasku. Šele maja 1805 v jami ni bilo več vode.⁴⁵ Za črpanje vse vode so porabili kar tri leta. Batne cevi na kamšti so bile polne železovega apnenca, oprema je razpadala, zato je bilo treba delo pogosto prekinjati. Voda, ki so jo izčrpali, naj bi bila povsem rumena. Kamni v Idriji so bili rumeno obarvani vzdolž celotne struge vse do izliva v Sočo. Vse ribe, tudi jegulje, so takrat izginile iz reke Idrije.⁴⁶

Obnovitvena dela v rudniški jami so potekala na nov način in naj bi zagotavljala varnost pred novim požarom. Na nekaterih predelih, če so razmere dopuščale, so leseno podporje ojačali z malto.⁴⁷ Čiščenje in obnavljanje jame po zadušitvi požara je potekalo v hudo nezdravih in nevarnih okoliščinah. Na opornem tramovju sta se nabirala živo srebro in šupa.⁴⁸ Nekaj mesecev po požaru je več predelov rudnika ostalo tako toplih, da so lahko rudarji tam delali le zelo kratek čas. Avgusta se je na primer temperatura zraka dvignila na 95 °F (35 °C).⁴⁹ Delo v jaskih je bilo v poletnih mesecih tako nevzdržno, da so obrtniki pogosto trpeli zaradi okužb oči in izpuščajev na rokah. Glede na kemijsko analizo so te vode poleg železovega apna vsebovale še žveplovno kislino in zelo majhno količino živega srebra.⁵⁰

Živo srebro je izhlapevalo ter v letih 1803 in 1804 med rudarji povzročilo akutne primere merkuralizma (zastrupitev z živim srebrom) in oteževalo obnovitvena dela. Leta 1803 je bilo dnevno na bolniški okoli 66 delavcev (5,5 %), od druge polovice leta 1803 do septembra 1804 pa je bilo dnevno na bolniški v povprečju 94 oseb (7,8 %). Šele v zadnjih mesecih leta 1804 se je stalež spet znižal na 5,6 % obolelih

⁴² Kamštariji (oziroma kumštajgar, tj. vzdrževalec) so bili najpogostejše mlajši, neporočeni kmečki fantje iz okolice Idrije. Skrbeli so za pravilno in nemoteno delovanje kamšti – črpalke na vodni pogon, ki so jih v Idriji gradili od začetka 16. stoletja. Postavljene so bile ob Ahacijevem (1533), Barbarinem (1604), Terezijinem (1736), Jožefovem (1790), Frančiškovem (1792) in Ferdinandovem (1836) jasku. Bile so tako učinkovite, da so nekatere med njimi delovale še potem, ko so v rudniku v ta namen že uporabljali parni pogon. Še danes je ohranjena kamšt v bližini Jožefovega jaska (1790), ki je delovala več kot 150 let, vse do leta 1948. Posebnost te kamšti je njeno ogromno pogonsko kolo, ki v premeru meri 13,6 m. V času delovanja je njen sistem omogočal črpanje okrog 300 litrov vode na minuto z nivoja XI. obzorja 283 m pod površjem.

⁴³ *Illyrisches Blatt*, 9. 1. 1840, št. 2, str. 9–11.

⁴⁴ *Laibacher Wochenblatt*, 2. 1805, št. 10, b. n. s.

⁴⁵ Bezeg, *Doprinosi*, m. 90, str. 1; Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 75.

⁴⁶ *Illyrisches Blatt*, 9. 1. 1840, št. 2, str. 9–11.

⁴⁷ *Illyrisches Blatt*, 11. 7. 1835, št. 28, str. 109–110.

⁴⁸ Šupa je prožna masa, ki je sestavljena iz živega srebra, živosrebrovih soli, prahu, saj in katrana ter nastane pri procesu žganja živosrebrove rude.

⁴⁹ *Illyrisches Blatt*, 9. 1. 1840, št. 2, str. 9–11.

⁵⁰ Radics, *Der Grubenbrand*, str. 48–51.

zaposlenih.⁵¹ Zdravje rudarjev je bilo zaskrbljujoče in posredno je za posledicami požara umrlo več oseb. Slinjenje in tresavica sta postala stalna spremljevalca. Število delavcev v jami se je kmalu tako zmanjšalo, da je bila jama komaj zasedena. Tresenje okončin je pri nekaterih rudarjih doseglo najvišjo raven in je spominjalo na ples. Za blaženje teh simptomov so priporočali opij, tople kopeli in mesno hrano. V tistem času so menili, da je proti slinjenju učinkovita zunanja uporaba prahu premoga, žveplovih cvetov, soli, svinčeve alkalije in kislega železa na prizadetih dlesnih.⁵²

Z namenom čimprejšnje vrnitve na delo sta zdravnik Blaž Hafner in kirurg Franc Melzer poskusila z novimi metodami. V ta namen sta nabavila poseben galvanski električni aparat, ki je bil sicer namenjen zdravljenju živčno bolnih oseb. Ni se izkazal za koristnega, tako da so njegovo rabo kmalu opustili. Poleg tega je rudniško zdravniško osebje zaradi posledic požara leta 1804 predlagalo ureditev rudarskega kopališča, kjer bi obbolele zdravili z umetnimi žvepleni kopelmi, kar se je čez nekaj let tudi uresničilo.⁵³

1809, 1812

Med francosko zasedbo v času Ilirskih provinc, ko je bil za glavnega rudarskega inženirja imenovan strokovnjak Louis-Georges-Gabriel de Gallois La Chapelle (v Idrijo poslan 21. marca 1810), je prišlo do dveh požarov.⁵⁴ Leta 1809 je gorelo dvakrat na glavnem polju. Leta 1812 je gorelo na drugem mestu, a natančnejša lokacija požara ni znana. Vselej so ogenj pravočasno pogasili.⁵⁵

1816

»Ob izbruhu nevarnega požara 20. avgusta 1816 v jami ‚Leitnerica‘ (ime po Predstojniku, dvornem svetniku rudnika Josephu pl. Leithnerju) se je pri gašenju izkazalo šest strojnih opravnikov (nem. *Kunstradwärter*): Franc Vidmar, Ignac Kobav, Matevž Božič, Blaž Podobnik, Anton Kosmač in Gašper Božič. Slednjemu se je spričo celotnega dogajanja ob gašenju zmešalo, a je sčasoma ozdravel. Več oseb, ki so na površju pomagale pri gašenju, je zaradi uhanja plinov omedlelo in so jih morali odnesti.« Kot ugotavlja Arko, »v kolikor bi požar začeli omejevati le uro pozneje, bi bil ves trud zaman.«⁵⁶

1826

Leta 1826 so pri rudniku od Deželnega rudarskega urada v Ljubljani zahtevali nakup varnostnih

jamsaric⁵⁷ s kovinskim omrežjem za varnejše delo v idrijski jami. Nakupu je botrovala nesreča, ko sta v jami zaradi vnetih plinov 30. novembra 1826 življenje izgubila dva rudarja – požarna čuvaja (nem. *Feuerwächter*) Franc Eržen in Simon Seljak.⁵⁸

1839

Na Klementovem polju na VI. obzorju sta požara izbruhnili tudi leta 1839 in 1846. Uradnik Glačnik je leta 1839 takoj, ko so opazili ogenj, ukazal izdelati rove od vseh strani, da bi požar omejil. Čez nekaj mesecev so jamo na kraju požara odprli in ogenj je znova izbruhnil, tako da so z veliko težavo znova popolnoma zadušili rove. Na podlagi opisov preteklih požarov je rudniški nadsvetnik Wisner, ki je prišel z Dunaja, prišel do zaključka, da je treba vso jamo napolniti z vodo. Le tako so namreč lahko rešili rudniško proizvodnjo. Vodo so v jamo spuščali po Jožefovem jasku. Po slabih treh tednih so pričeli s črpanjem vode iz jame, kar je trajalo štiri mesece.⁵⁹

1846

Jamski požar leta 1846 velja za največji rudniški požar v Idriji. O njem je ohranjenih precej poročil.⁶⁰ Podatki o zaposlenih kažejo, da je bilo v rudniku osem let kasneje (leta 1854) zaposlenih 565 jamskih delavcev, med katerimi je bilo šest požarnih čuvajev.⁶¹ Požar se je razvnel v noči z 2. na 3. november 1846. Nočna čuvaja sta na Klementovem polju na VI. obzorju opazila dim in takoj opozorila vodstvo, da je izbruhnil ogenj. V želji, da bi omejili požar in posvarili rudarje na delu, so se štirje možje: Georg Sztrazsay, hutman Janez Razstresen ter Jožef in Franc Winkler, soočili z nevarnostjo. Višji mojster na kamšti Peter Gluebler in Matija Kobal sta jim sledila, a sta se bila kmalu prisiljena vrniti. Ta poskus jih je tako kot še trinajst drugih rudarjev stal življenje. Sledil je ukaz,

⁵⁷ Jamsarice (tudi oljenke, ripsovke ali repičnice) so enostavne svetilke značilne hruškaste oblike. V njih je izgorevalo repično olje. Rudarji so se s to svetilko odpravljali na delo v jami in z njega ter si z njo svetili pri odkopavanju rude. Imeli so jo tudi za zasebno uporabo. Varnostne svetilke so vsebovale ozkopleteno žično mrežico. Leta 1815 je namreč angleški kemik in fizik sir Davy Humphry ugotovil, da se plinski plamen ne prenese skozi ozkopleteno žično mrežico, čeprav je gorilni plin na drugi strani mrežice. A te vrste varnostne svetilke so sprva dajale zelo malo svetlobe. Šele potem, ko so med posodo za gorivo vgradili stekleni valj, je bila svetilnost svetilke večja. Z varnostnimi svetilkami so nadzorovali prisotnost metana ali ogljikovega dioksida na delovišču. V idrijskem rudniku so prve zanesljivejše varnostne svetilke za odkrivanje plinov v jami uporabljali konec 19. stoletja (drugod vsaj od leta 1815 dalje).

⁵⁸ Bezeg, *Doprinosi*, m. 90, str. 1.

⁵⁹ Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 79–80.

⁶⁰ Hitzinger, *Das Quecksilber-Bergwerk; Pirnat, Zgodovinski napisi v Idriji; Arko, Zgodovina Idrije*. O požaru tudi: Hodnik, *Jamski požar* (<https://www.zal-lj.si/2017/11/01/arhiv-lj-mesecanovember-2017> (2. 2. 2021)).

⁶¹ Bezeg, *Doprinosi*, m. 74, str. 3.

⁵¹ Pfeifer, *Idrijska kopališča*, str. 28–29.

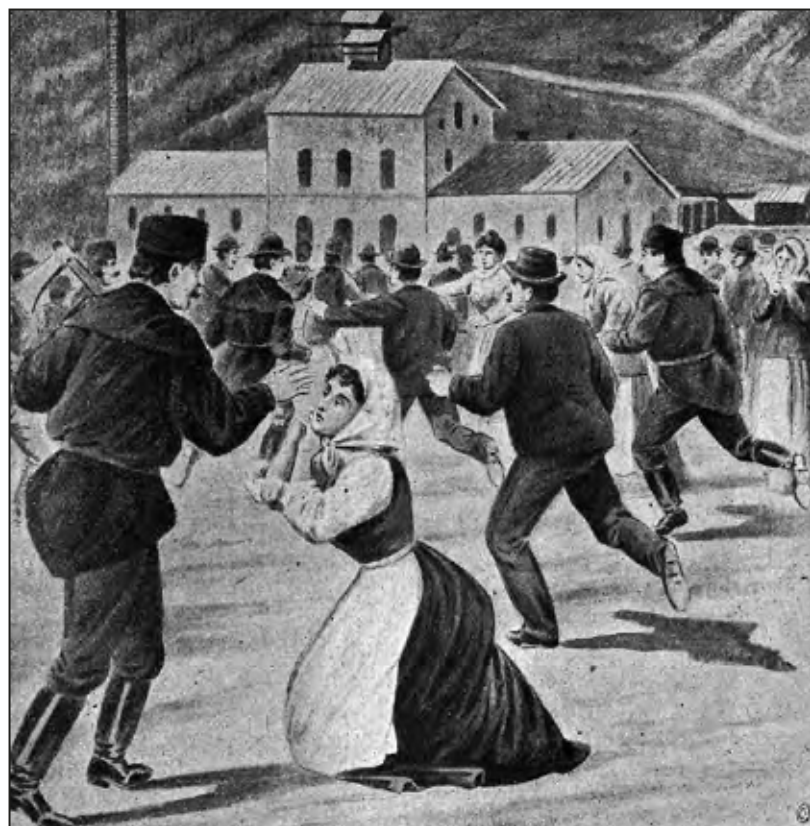
⁵² *Illyrisches Blatt*, 9. 1. 1840, št. 2, str. 9–11.

⁵³ Pfeifer, *Idrijska kopališča*, str. 28–29.

⁵⁴ Šumrada, *Bonaparte in idrijski rudnik*, str. 116.

⁵⁵ Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 76.

⁵⁶ Bezeg, *Doprinosi*, m. 90, str. 1.

Prestrašene idrijske žene in rudarji hitijo na pomoč ob požaru leta 1846 (Friedrich, Der Grubenbrand).

Plošča, ki so jo v spomin umrlim rudarjem v požaru leta 1846 postavili na Klementovem polju, je danes predstavljena v lapidariju na gradu Gewerkenegg (foto: B. Tavčar, fototeka Mestnega muzeja Idrija).

Obelisk v obliki piramide, postavljen umrlim rudarjem v požaru leta 1846, na starem pokopališču sv. Križa v Idriji (foto: M. Papež, fototeka Mestnega muzeja Idrija).

da je treba zapreti vse dostope in zračnike do rudniške jame. 11. novembra so v rudnik napeljali vodo iz vodnega kanala Rake, da bi ogenj čim prej zadušili. Obratovale so le črpalne naprave – parni stroji in kamšti, da so nenehno črpale vodo iz rudnika. O resnosti razmer priča tudi podatek, da so v Idrijo takoj, ko se je novica razširila, prispeli visoki uradniki: gubernijski svetnik Brandstetter, glavar postojnskega okrožja Kosschafer, višji rudarski svetnik Wiedner z Dunaja ter več drugih strokovnjakov. Konec novembra so z veliko previdnostjo prvič znova odprli vhodne jaške.

V požaru je skupaj umrlo sedemnajst oseb. Deset trupel ponesrečenih rudarjev so odkrili že 3. novembra, tri pa po ponovnem odprtju jame konec novembra 1846. Do posmrtnih ostankov Sztrazsaya in tovarišev so prišli šele 24. aprila 1847. 5. novembra 1847 okoli 9. ure zjutraj so slovesno pokopali umrle rudarje. Trupla vseh sedemnajstih ponesrečenih

rudarjev so pokopali z vsemi rudarskimi častmi in oglušujočim pritrkavanjem. Položili so jih v skupni grob na pokopališču pri sv. Križu ter postavili obelisk z imeni vseh 17 ponesrečencev. Bil je srce parajoč pogled: dolga vrsta v skupini po 10 rudarjev, šolske mladine in uniformiranih rudniških uradnikov. Pokopali so jih v skupni grob.⁶² Pogreba ponesrečenih rudarjev se je kot izrednega dogodka spominjal tudi takratni idrijski kaplan Janez Lesjak: »Veliko mrtvih rudokopov so spravili na dan. Gospod Janez je bil brž na licu mesta. Pretresljivo je bilo, ko jih je pogojno mazilil s svetim oljem — grozen jok in vzdihovanje žen, otrok, sorodnikov! Pokopali so vse v eden grob, pravil je, 'in še nikdar nisem čul toliko jokanja, pa tudi sam še nisem bil nikoli tako ganjen, kakor takrat, ko sem imel govor o tej grozni nesreči.'«⁶³

⁶² *Laibacher Zeitung*, 10. 11. 1846, št. 135, str. 833, 1045–1046.

⁶³ Marinko, Janez Lesjak, župnik Kostanjeviški, str. 135.

Štirim umrlim rudarjem so leta 1847 na steno v jugovzhodnem delu rudniške jame, na tako imenovani *Todtenstrecke* oziroma *Poti smrti*, vzdali spominsko ploščo. Postavili so jo na mestu, kjer so v nesreči izgubili življenje. Kdaj je bila plošča prinesena iz jame in kdaj jo je prevzel Mestni muzej Idrija, iz ohranjene dokumentacije ni mogoče ugotoviti, danes pa je na ogled v lapidariju na gradu Gewerkenegg.

1868

25. septembra 1868 je ogenj na Vojvodskem polju v bližini Inzaghijevega jaska zajel že vse leseno podporje, ko so ga opazili. Skupno 16 rudarjev ga je še pravočasno, v treh urah, pogasilo, da se ni mogel razširiti v enakem obsegu kot tisti leta 1846. Za delovanje rudnika je bilo ključno, da je v času nesreče prišlo do čim manjše škode. Dvor na Dunaju je poskrbel za finančno nagrado tistim rudniškim delavcem, ki so pomagali pri reševalnih in gasilskih delih. Višina nagrad je bila skozi čas različna. Hkrati je država rudarjem in njihovim družinam dajala različne socialne ugodnosti: dosmrtno finančne podpore, izredne enkratne finančne nagrade, dodatek delovnih let k letom za odmero pokojnine, dvakratna »milostna« pokojnina za vdove rudarjev za omejeno časovno obdobje, kritje stroškov pogreba in podobno.⁶⁴ Obenem je deloval sistem organizirane zdravstvene in socialne pomoči v okviru rudarske bratovske skladnice.⁶⁵

Zaključek

Mesto Idrija nikoli ni doživelo tako uničujočega požara, da bi ostal zapisan v mestni kroniki. Podobno se je v prvih stoletjih obstoja tudi rudniku uspelo izogniti najhujšemu, zato pri avtorjih vprašanje požar-

nega varstva ni posebej izpostavljeno. Največ pozornosti v virih sta bila deležna največja rudniška požara iz let 1803 in 1846. Zaradi slabo dokumentiranih virov lahko o organiziranosti protipožarnega varstva v Idriji za starejša obdobja sklepamo zgolj posredno. Nedvomno so uporabljali podobno orodje in tehnike kot drugod na Kranjskem.

Pri reševanju v rudniški jami so največkrat skušali najprej rešiti ponesrečence, del jame, v katerem je prišlo do požara, pa so zalili z vodo s površine. Posledice jamskih požarov so čutili več let. V 19. stoletju se je požarnim protokolom priključilo vprašanje reševanja in zdravljenja ponesrečenih. Večja pozornost kot zdravljenju opeklin je bila v Idriji zaradi nevarnih in strupenih živosrebrovih hlapov namenjena zdravljenju posledic simptomov merkurializma.

Iz obravnavanih zgodovinskih obdobj razen poročil nimamo ohranjenih materialnih ali slikovnih virov. Poročila o največjih jamskih nesrečah v Idriji so se ohranila tudi v literarizirani različici: nesrečo iz prve polovice 16. stoletja je ubesedil France Bevk v legendi *Poslednja tolažba*, požar iz leta 1846 je kot literarni motiv večkrat uporabljen v krajših literarnih oblikah: Ivan Kavčič – Slavomir je leta 1888 v *Ljubljanskem zvonu* v sklopu podlistka »Slike iz rudarskega življenja« objavil kratko zgodbo *Velika nesreča*, Friedrich Reinhard pa povest *Der Grubenbrand* (Jamski požar, 1904).⁶⁶ Na tragične dogodke spominjajo tudi ohranjene spominske plošče, ki so bile sprva nameščene v rudniški jami, danes pa jih hranimo v Mestnem muzeju Idrija, in obelisk v spomin na žrtve velikega požara leta 1846 na današnjem Aumeškem trgu.⁶⁷

Spremenjene družbene razmere v drugi polovici 19. stoletja so počasi razrahljale tesne vezi med rudnikom in mestom. A kljub formalnemu prenosu oblasti na občino je delovanje mesta še naprej usmerjala zlasti rudniška uprava. To dokazuje ne le neposreden vpliv rudniškega vodstva pri izbiri vsakokratnega župana, temveč tudi to, da je bil rudnik upravljaec ljudske šole, več društev, prometa in pošte, skrbel pa je tudi za vzdrževanje dela cest.

Po preoblikovanju Avstro-Ogrske monarhije leta 1867 in spremenjenih družbenopolitičnih okoliščinah zaradi sprejetja zakona o pravici do združevanja je prišlo do ustanavljanja številnih društev. Takrat se je na Slovenskem začela organizirati nova oblika požarnega varstva, tj. zametki gasilskih društev, in gasilske organizacije. Prva požarna bramba na Slovenskem je bila ustanovljena v Metliki leta 1869. V letih 1880–1914 je bilo na območju Okrajnega glavarstva Logatec, kamor je spadala tudi Idrija, ustanovljenih več kot 25 prostovoljnih gasilskih

⁶⁴ Bezeg, *Doprinosi*, m. 90, str. 2.

⁶⁵ Keber, Rudarske bratovske skladnice. V Idriji se je socialno varstvo začelo urejati s prehodom rudnika v državno last leta 1575. Že sredi 16. stoletja naj bi idrijski rudarji sicer prejeli skromno podporo, vendar je bila nezadostna. Konec 16. in v 17. stoletju so bile podpore občasne ter odvisne od trenutnih gospodarskih razmer. Zaradi neurejene preskrbe se je v drugi polovici 17. stoletja v Idriji uveljavilo spolovinarstvo, kjer je bila polovica mezde namenjena nadomestnemu delavcu, polovica pa vdovi rudarja, ki je pred smrtjo zasedal omenjeno mesto. Bratovska skladnica v Idriji je bila ustanovljena med letoma 1597 in 1605. Vplačani denar rudarjev so namenjali zlasti za nakup živil. Skladnica sprva ni oskrbovala ostarelih in bolnih, temveč je zgolj prispevala za njihovo vzdrževanje. Od leta 1629 so bolniška nadomestila izplačevali tudi bolnim, ne le poškodovanim rudarjem. Redna nadomestila so bila določena v letih 1736–1740. Pokojnine so uvedli v prvi polovici 18. stoletja, pokojnine za ostarele in invalidne pa šele leta 1763. To področje se je v Habsburški monarhiji postopoma sistemsko uredilo sredi 19. stoletja z izdajo državnega rudarskega zakona oziroma Franc Jožefovega rudarskega reda (23. 5. 1854): od takrat so morale rudarske družine obvezno vplačevati prispevke v skladnico, obenem pa so imele pravico do zdravstvenega in socialnega zavarovanja. V 19. stoletju je bratovska skladnica skrbela za zdravstveno oskrbo rudarjev, upravljala je bolnišnico in kopališče.

⁶⁶ Bevk, *Legende*, str. 79–88; Slavomir, *Slike iz rudarskega življenja*, III: *Velika nesreča*, str. 597–598; Reinhard, *Der Grubenbrand*.

⁶⁷ Leskovec et al., *Vklesano v čas*.

Obelisk v spomin rudarjem, umrlim v požaru leta 1846, je danes središče Aumeškega trga v Idriji; stoji v neposredni bližini starega gasilskega doma (foto: M. Kosmač, fototeka Mestnega muzeja Idrija).

društev.⁶⁸ Do začetka prve svetovne vojne je bilo na Slovenskem ustanovljenih že 378 gasilskih društev, združenih v osem gasilskih zvez,⁶⁹ po letu 1918 pa se je ustanavljanje društev na ozemlju, ki je prišlo pod Kraljevino Italijo, ustavilo vse do konca druge svetovne vojne.⁷⁰

Prostovoljno mestno gasilsko društvo v Idriji je bilo ustanovljeno leta 1890. Po izjavah Franca Zelenca, nekdanjega tajnika idrijskega gasilskega društva, je bilo društvo ustanovljeno že okrog leta 1870,

medtem ko viri začetke njegovega oblikovanja umeščajo v leto 1889.⁷¹ Člani društva so bili večinoma predstavniki meščanstva, ne rudarskega uradniškega sloja. Čeprav društvo ni bilo številčno, je imelo veliko podporo rudarjev. Poleg konkretne pomoči ob požarih je bila priljubljenost gasilskega društva posledica izrazite naklonjenosti in pripadnosti slovenstvu in slovenskemu jeziku v občutljivem in prelomnem zgodovinskem obdobju, ko je kljub nemškim in kasneje italijanskim pritiskom negovalo ter ohranjalo slovenski jezik in kulturo.

⁶⁸ Mlinar, *Kronika*, str. 21.

⁶⁹ Božič, *Po poti*.

⁷⁰ Mlinar, *Kronika*, str. 21.

⁷¹ Logar, *Ob 70-letnici*, str. 83.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- AT OeStA – Österreichisches Staatsarchiv
 FHKA AHK HFIÖ – Finanz- und Hofkammer-
 archiv, Alte Hofkammer, Hoffinanz Inneröster-
 reich
 Innerösterreichische Miszellen, Innerösterrei-
 chische Quecksilberbergwerke, Misz. 141

ČASOPISI

- Blätter aus Krain*, 1857–1865.
Dom in svet, 1888–1944.
Illyrisches Blatt, 1819–1849.
Laibacher Wochenblatt, 1804–1818.
Laibacher Zeitung, 1784–1918.
Ljubljanski zvon, 1881–1941.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

- Arko, Mihael: *Zgodovina Idrije*. Gorica: Katoliška knjigarna, 1931.
 Baš, Franjo: Rudarska hiša v Idriji. *Slovenski etnograf* 10, 1957, str. 29–48.
 Bevk, France: *Legende*. Gorica: Mohorjeva družba, Katoliško tiskovno društvo, 1990.
 Bezeg, Karel: *Doprinosi k zgodovini Idrije*. Idrija, 1952–1953 (tipkopis hrani Mestni muzej Idrija, Inv. št. 1705, mapa 8, 74, 90, b. n. s.).
 Božič, Branko: *Po poti 130-letnega razvoja gasilstva na Slovenskem: 1869–1999*. Ljubljana: Gasilska zveza Slovenije, 1999.
 Čar, Jože: O idrijski jami. *Idrijski razgledi* 64, 2019, št. 2, str. 7–23.
 Golec, Boris: Vode in rude kot odločilni dejavniki za nastanek in gospodarski vzpon meščanskih naselij na Slovenskem v predindustrijski dobi. *Ekonomika i ekohistorija* 10, 2014, št. 1, str. 199–205.
 Goropevšek, Branko: Prostorska širitev celjskega mesta do srede 19. stoletja. *Iz zgodovine Celja*. 2. del: 1780–1848 (ur. Marija Počivavšek). Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996, str. 53–74.
 Hacquet, Baltazar: *Oryctographia Carniolica, oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder*. Leipzig: bey Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1781.
 Hitzinger, Peter: *Das Quecksilber-Bergwerk Idria, von seinem Beginne bis zur Gegenwart*. Ljubljana: Kleinmayr, 1860.
 Karsten, Carl Johann Bernhard: *Metallurgische Reise durch einen Theil von Baiern und durch die süddeutschen Provinzen Oesterreichs*. Halle, 1821.
 Kavčič, Janez: Nesreče v idrijskem rudniku skozi stoletja. *Srečanje rudarskih reševalnih enot Slovenije*. Zbornik referatov strokovnega posveta Rudarstvo – varnost (ur. Tatjana Dizdarevič). Idrija: Rudnik živega srebra, 2011.
 Keber, Katarina: Rudarske bratovske skladnice kot ena od prvih organiziranih oblik zdravstvenega in socialnega zavarovanja v habsburški monarhiji. *Kronika* 59, 2011, št. 1, str. 47–56.
 Kušar, Domen: Vpliv požarov na razvoj in podobo srednjeveških mest. *Urbani izziv* 14, 2003, št. 2, str. 65–71.
 Leskovec, Ivana in Svetina, Jasna in Terpin Mlinar, Marija: *Vklesano v čas: lapidarij na gradu Gewerkenegg*. Idrija: Mestni muzej, 2018 (Zbirka Merkuriateka, 5).
 Lipold, Marko (ur.): *Das K. K. Quecksilberwerk zu Idria in Krain: zur Erinnerung an die Feier des dreihundertjährigen ausschliesslich staatlichen Besizes*. Wien: K. K. Bergdirection zu Idria, 1881.
 Logar, Srečko: Ob 70-letnici gasilskega društva v Idriji. *Idrijski razgledi* 5, 1960, št. 3, str. 80–83.
 Marinko, Josip: Janez Lesjak, župnik Kostanjeviški. *XXV, Drobčinice 1891*. Ljubljana: Katoliška založba za Kranjsko, 1891, str. 114–139.
 Mlinar, Franc: *Kronika Prostovoljnega gasilskega društva Medvedje Brdo: 1906–2006*. Medvedje Brdo: PGD, 2006.
 Pfeifer, Jože: Idrijska kopališča v 18. in 19. stoletju. *Idrijski razgledi* 22, 1977, št. 1, str. 24–49.
 Pirnat, Makso: Zgodovinski napisi v Idriji. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 17, 1907, št. 3–4, str. 71–86; št. 5–6, str. 141–147.
 Protipožarni red za Kranjsko, 1795. V: *Feuerordnung für die Städte, und Märkte in Krain*. [s. n.], 1795.
 Protipožarni red za Kranjsko, 1773. V: *Alphabetisch-Sinoptischer Auszug aller seit dem Jahr 1755, bis letzten Oktober 1783, an die krainerischen Kreisämter erlassenen höchsten Resolutionen, Verordnungen und Befehlen*. Laibach: Kleinmayr, 1783.
 Radics, Peter Pavel: Der Grubenbrand von Idria vor 90 Jahren. *Argo: Zeitschrift für krainische Landeskunde* 2, 1893, št. 3, str. 47–52.
 Reichenau, Sebastian Franz: *Historische Nachrichten von dem Kay. König. Quecksilber Bergwerk Idria in Mitl-Crain. Wie solches Nehmlich erfunden, bearbeitet und derselben Verfassung durch nach und nach angebrachte Verbesserungen in den dermaligen stand, welcher ebenfalls angezeigt wirdet, versetzt worden. Wobey die Verbesserungen von Anno 1768, 1769, et 1770 besonders angemerkt seynd. Zusammengetragen im Jahr 1770*. [s. n.], 1779.
 Reinhard, Friedrich: Der Grubenbrand. *Glück auf! Illustrierter Kalender für alle Angehörigen und Freunde des Berg und Hüttenwesens*, XXI, 1904, str. 88–94.
 Scopoli, Giovanni Antonio: *De hydrargyro Idriensi tentamina physico-chymico-medica*. Venetiis: ex typographia Radiciiana, 1761.

Slavomir (= Ivan Kavčič): Slike iz rudarskega življenja, III: Velika nesreča. *Ljubljanski zvon* 8, 1888, št. 10, str. 597–598.

Šarf, Fanči: Rudarska hiša in oprema stanovanj ob prelomu stoletja. *Idrijski razgledi* 20, 1975, št. 1–2, str. 8–22.

Šorn, Jože: Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848–1918. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 8–9, 1968–1969, št. 1–2, str. 3–102.

Štukl, Jože: Škofjo Loko prizadela dva huda požara. *Ločanka*, št. 3, 10. 3. 2020, str. 8–9.

Šumrada, Janez: Bonaparte in idrijski rudnik. *Pod Napoleonovim orlom: 200 let ustanovitve Ilirskih provinc = Sous les aigles Napoléoniennes: bicentenaire des provinces Illyriennes* (ur. Jože Podpečnik). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2009.

Tinniswood, Adrian: *By Permission of Heaven: The Story of the Great Fire of London*. London: Jonathan Cape, 2003.

Valentinitsch, Helfried: *Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria, 1575–1659: Produktion, Technik, rechtliche und soziale Verhältnisse, Betriebsbedarf, Quecksilberhandel*. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1981.

Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, I–XV. Laybach: zu finden bey Wolfgang Moritz Endter, 1689.

Verbič, Marija: Karolinški rudarski red za idrijski rudnik 1580. *Idrijski razgledi* 14, 1969, št. 2, str. 57–71.

Verbič, Marija: Rudnik živega srebra v Idriji in tehnične naprave v njem do konca 16. stoletja. *Idrijski rudnik skozi stoletja* (ur. Nina Zupančič et al.). Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1990, str. 17–48.

SPLETNI VIR

Hodnik, Mira: Jamski požar v Rudniku živega srebra Idrija leta 1846. *Arhivalija meseca* (november 2017), Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1. 11. 2017. <https://www.zal-lj.si/2017/11/01/arhivalija-meseca-november-2017>.

S U M M A R Y

The development and organization of fire protection in Idria before 1890 □ □ □

The organization and development of fire protection in Slovenia before the establishment of volunteer fire associations in the second half of the nineteenth century has so far received little attention, and the area of Idria is no exception. The contribution discusses the development of fire protection in Idria from the time when the mercury mine commenced its operations at the end of the fifteenth century to the founding of the Idria Volunteer Fire Association in 1890. The development, activities, and organization of fire protection in Idria were inextricably linked to the mine's operations. Although the poorly documented sources only allow indirect conclusions regarding the organization of fire protection in Idria over earlier periods, it is reasonable to assume that they used similar tools and techniques as elsewhere in Carniola. The fire service, gradually developed as part of the mercury mine's operations, ensured the protection of not only the mine pit and facilities but also the town of Idria itself. Idria never experienced a devastating fire. According to a well-ordered list of mine fires in Idria, the two greatest mine fires occurred in the first half of the nineteenth century: in 1803 and 1846. These fires are also the best documented events in Idria's fire protection in historical sources and reproduced in short literary texts. On the other hand, the preserved memorials constitute material sources on major fires in Idria.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 72.033.5"18"
27-9(497.412)

Prejeto: 25. 3. 2021

Metoda Kemperl

prof. dr., Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva pl. 16, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: metoda.kemperl@pef.uni-lj.si

Arhitekt Janez Pečnik (Hans Petschnig) in njegovo delo za lavantinsko škofijo*

IZVLEČEK

Članek obravnava arhitekta Janeza Pečnika (Hans Petschnig), ki je bil v letih 1864–1870 in 1881–1890 arhitekt lavantinske škofije. Prvič ga je na to mesto imenoval knezoškof Jakob Maksimilijan Stepišnik. Tako se je že v prvem letu dogovarjal in pripravljel načrte za novogradnje, prezidave in liturgično opremo. A v petih letih je bilo realiziranih zelo malo načrtov. Pečnik je bil strikten pripadnik neogotskega sloga tipa opečnate gotike. Cerkev v tem slogu si v škofiji verjetno niso želeli, njegovi projekti pa so bili finančno zahtevni. Temu slogu pripadajo tudi načrti iz leta 1868 za edino do sedaj znano cerkev pri nas, ki je bila zgrajena po njegovih načrtih. Gre za cerkev sv. Miklavža v Šmiklavžu pri Gornjem Gradu, pri gradnji katere so najizrazitejše neogotske poudarke omilili ali zabrisali.

KLJUČNE BESEDE

Janez Pečnik (Hans Petschnig), lavantinska škofija, arhitektura, neogotska arhitektura, historistična arhitektura, sakralna arhitektura, Jakob Maksimilijan Stepišnik, cerkev sv. Miklavža, Šmiklavž pri Gornjem Gradu, gradbeni načrti

ABSTRACT

THE ARCHITECT JANEZ PEČNIK (HANS PETSCHNIG) AND HIS WORK FOR THE DIOCESE OF LAVANT

The article discusses Janez Pečnik (Hans Petschnig), the architect of the Diocese of Lavant in 1864–1870 and 1881–1890, first appointed to this position by Prince-Bishop Jakob Maksimilijan Stepišnik. He negotiated plans for new constructions, renovations, and liturgical furnishings already in the first year of his appointment. However, after five years, only a few of these plans were realized. Pečnik was a strict adherent to the brick Neo-Gothic architecture, whereas the diocese was probably reluctant to have churches built in this style. Besides, his projects were financially very demanding. The same architectural style was used in the plans drawn in 1868 for the only church in Slovenia known to have been built according to Pečnik's design, the Church of St. Nicholas at Šmiklavž pri Gornjem Gradu, during the construction of which the most explicit neo-Gothic accents were toned down or obscured.

KEY WORDS

Janez Pečnik, Hans Petschnig, Diocese of Lavant, architecture, neo-Gothic architecture, historicist architecture, sacred architecture, Jakob Maksimilijan Stepišnik, Church of St. Nicholas, Šmiklavž pri Gornjem Gradu, construction plans

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0199 (Slovenska umetnost in umetnost Srednje Evrope in Jadrana), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Uvod

V zadnjem času se tudi slovenski umetnostni zgodovinarji vse več ukvarjajo z raziskovanjem arhitekture 19. stoletja. Trenutno vedenje o tej tematiki je zaokrožila razstava *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem* leta 2014 v Muzeju za arhitekturo in oblikovanje. Ob tem je leto pozneje izšla obsežna monografija, v katero je vključen tudi katalog vseh pomembnejših stavb tega stoletja.¹ Katalog pokaže, da za mnogo stavb, tudi tistih, ki po kvaliteti izstopajo, še vedno ne poznamo njihovega avtorja. V umetnostnozgodovinski literaturi na splošno prevladuje mnenje, da so v tem stoletju pri nas gradili večinoma po načrtih tujih arhitektov. A Igor Sapač je v omenjeni monografiji zapisal: »A nekaj slovenskih arhitektov je v 19. stoletju vendarle obstajalo, čeprav so delali v glavnem zunaj slovenskega prostora. Bili so uspešni in ugledni, a domovina se njihovega pomena nikoli ni prav zavedala.«² V nadaljevanju je na kratko predstavil tri, med njimi tudi Janeza Pečnika, za katerega se je v dosednji literaturi uporabljala nemška oblika imena Hans Petschnig.

Pregled dosedanjih objav pokaže, da Pečnikova dejavnost v slovenskem prostoru še ni raziskana, čeprav že v prvi leksikografski obravnavi tega arhitekta leta 1883 beremo, da je imel naziv arhitekta lavantinske škofije.³ V članku bo predstavljeno, zakaj je bil Pečnik imenovan za škofijskega arhitekta, v katerem obdobju je ta naziv imel in kakšne so bile njegove naloge. Ker v madžarski literaturi velja za rigoroznega neogotičista, ki je v madžarsko arhitekturo uvedel tip opečnate neogotike,⁴ bo poudarek tudi na vprašanju, ali si je za podobno prizadeval tudi v okviru lavantinske škofije. Ob tem bomo obravnavali edino do sedaj znano cerkev v takratni lavantinski škofiji, ki je nastala po njegovih načrtih. Pri raziskovanju smo si pomagali z arhivskimi dokumenti iz Nadškofijskega arhiva v Mariboru, in sicer s korespondenco med Pečnikom in pisarno lavantinske škofije, med pisarno lavantinske škofije in dekanati, korespondenco med določenimi škofijskimi župniki in pisarno ter z dokumenti župnijskih arhivov Frankolovo in Nova Štifta.⁵

Prvi je podatke o Pečnikovem življenju in delu še za časa njegovega življenja, leta 1883, zbral in objavil Josef Wastler v leksikonu štajerskih umetnikov.⁶ Iz zapisa izvemo, da se je Pečnik rodil 1. maja 1821 v

Šentjurju pri Celju, da je bil arhitekt in konservator, pa tudi profesor na obrtni šoli na Dunaju. Leta 1841 je končal tehnične študije na Dunaju in se zaposlil na državni gradbeni direkciji v Gradcu.⁷ V prostem času se je na deželni risarski akademiji učil risanja, akvarela in oljnega slikarstva. Na kratko je bil zaposlen na okrožnem uradu v Weizu, potem pa je leta 1851 kot gradbeni pomočnik odšel v Sopron. Tam se je spoprijateljil s Pavlom Szumrakom, ki je na Dunaju obiskoval Eitelbergerjevo umetnostnozgodovinska predavanja, saj sta bila oba enako usmerjena umetnostna navdušenca. Skupaj sta študirala umetnostno zgodovino in razvijala interese za staronemško arhitekturo, ko sta izdelovala arhitekturne posnetke okoliških stavb.

Leta 1854 je Pečnik neuspešno konkuriral na razpisu za dunajsko Votivno cerkev. Med delovanjem v gradbenem uradu v Sopronu je projektiral vaško cerkev v kraju Ibafa. Leta 1856 je sprejel službo na gradbeni direkciji v Budi (današnji Budimpešti)⁸ in začel učiti prostoročno risanje na tamkajšnji Višji realki. Ob cesarjevem oziroma kraljevem obisku v tem mestu je dobil naročilo za postavitev dveh slavolokov. Prvi je bil v stilu italijanske gotike, drugi pa je imel utrdbeni videz. Naslednje delo, katerega gradnjo je med letoma 1857 in 1859 osebno vodil, je bila stavba Realke v Budimpešti (danes gimnazija Ferenc Toldy), za katero je Wastler menil, da je zelo slikovita in zgrajena v duhu opečnate gotike. Leta 1861 je moral kot avstrijski učitelj službo na Ogrskem zapustiti, zato je odšel na Dunaj, kjer je do upokojitve leta 1878 opravljal profesuro na cesarsko-kraljevi obrtni šoli. Leta 1862 je zmagal na natečaju za gradnjo evangeličanske cerkve in župnišča v Neunkirchenu pri Dunaju, pri čemer je gradnjo tudi vodil. Tudi ta cerkev je sezidana v neogotskem slogu. Leta 1864 je zgradil neogotsko cerkev v Szekszárdu – tudi to naročilo je dobil z zmago na natečaju. Wastlerju se je pri tej cerkvi zdelo vredno omeniti še lesen glavni oltar, prevlečen z rumenimi vlitimi ploščami in okrašen z muranskim emajlom, ki ga je izdelalo podjetje C. Haas na Dunaju.⁹

Leta 1870 je Pečnik od ministrstva dobil naročilo za gradnjo cerkve v Mauerkirchenu, a ga je zaradi bolezni odklonil. To leto je prezidal in na novo dekoriral koncertno dvorano Sofiensaal na Dunaju.¹⁰ Leta

¹ Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*.

² Prav tam, str. 45.

³ Wastler, *Steirisches Künstler-Lexicon*, str. 119, 120.

⁴ Sisa, *Hungarian Architecture*, str. 180, 189, 190.

⁵ NSAM, Škofijska pisarna, D VIII – Gornji Grad, šk. 12; NSAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1; NSAM, Župnijski arhivi, Nova Štifta, šk. 3, 4, 5, 6, 7; NSAM, Župnijski arhivi, Frankolovo, šk. 9. Za pomoč pri pripravi članka se zahvaljujem Lilijani Urlep, Andreju Hozjanu, Gašperju Cerkovniku, Matiji Plevniku, Magdi Miklavčič Pintarič in Valentini Pavlič.

⁶ Wastler, *Steirisches Künstler-Lexicon*, str. 119, 120.

⁷ Da bi Pečnik študij zaključil že pri 20 letih, ni verjetno, zato bo treba ta Wastlerjev zapis še preveriti. Pečnik se je v resnici rodil 3. maja in je bil še isti dan krščen na imeni *Johann Nikolaus*. Njegov oče je bil trgovec Janez Pečnik, mati pa Katarina, rojena Sturm (NSAM, RMK Šentjur pri Celju 1806–1836, fol. 147).

⁸ Od tu dalje bosta tako Budim kot Pešta imenovana z današnjim skupnim imenom Budimpešta.

⁹ Načrt za oltar je verjetno izdelal Pečnik. Izdelal je tudi načrt za mozaični tlak, ki je bil razstavljen v muzeju leta 1867 in je nastal v delavnici mojstra Odorica na Dunaju (*Mittheilungen des k.k. Österreichischen Museum*, str. 382, 406).

¹⁰ Dvorana je bila pozneje predelana.

1878 je delal za grofe Waldsteine/Valdštejnové v Třebíči (izdelal je prižnico in krstilnik v cerkvi, restavriral grajski stolp) in zgradil šolo s kapelo v Várparoti. Leta 1867 je kot uradni odposlanec obiskal svetovno razstavo v Londonu, kot arhitekt in poročevalec za sakralno arhitekturo pa je sodeloval na dunajski svetovni razstavi leta 1873. Leta 1878 se je upokojil in preselil v Gradec, kjer je pisal za revijo *Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (v nadaljevanju *Mittheilungen*), korespondent cesarsko-kraljeve centralne komisije za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov (v nadaljevanju centralna komisija) pa je postal leta 1870. V pokoju se je ukvarjal tudi z osnutki za manjše umetnostnoobrtne predmete.

Pečnik je bil leta 1864 imenovan za korespondenta cesarsko-kraljevega muzeja za umetnost in industrijo, 1868 pa za člana Akademije upodablajočih umetnosti. Kot je bilo že uvodoma zapisano, je Wastler prav na koncu omenil, da ima Pečnik tudi naziv arhitekta lavantinske škofije.

Leta 1979 je izšel 8. zvezek *Avstrijskega biografskega leksikona*, iz katerega izvemo, da je Pečnik umrl 19. decembra 1897 v Gradcu, sicer pa zapis ne prinaša novih podatkov o njegovem življenju in delu.¹¹

Leta 1985 je Ludwig Gierse osvetlil Pečnikovo vlogo poročevalca za kölnski časopis *Organ für christliche Kunst*, ki ga je leta 1851 začel izdajati slikar in politik Friedrich Baudri in s katerim je s somišljeniki širil ideje o neogotskem stilu.¹² Baudri je stik s Pečnikom verjetno navezal leta 1853 na Dunaju, njuno sodelovanje pa se je okrepilo, ko se je leta 1857 Pečnik v Kölnu udeležil generalnega zasedanja obrtnega združenja. S seboj je prinesel enajst načrtov in risb za stavbo Realke v Budimpešti in jih razstavil v prireditvenem prostoru Gürzenich, s čimer je pritegnil pozornost širše strokovne javnosti. Ker je Pečnik zagovarjal Baudrijeve interese, je postal poročevalec iz Ogrske.¹³ Gierse je ta poročila objavil, a jih je le na kratko komentiral. Nanašala so se na srednjeveške stavbe, restavratska vprašanja in novogradnje, iz njih pa sta jasno razvidna naklonjenost gotskemu slogu ter odklanjanje renesanse in baroka.¹⁴

Christian Brugger v doktorski disertaciji o štajerski historistični arhitekturi leta 1995 Pečnika omenja le bežno, in sicer kot inženirja gradbenega urada, ki je izdelal nerealizirana neogotska načrta za cerkev v

St. Johann ob Hohenburg (po 1844) in cerkev Srca Jezusovega v Gradcu (1879).¹⁵

József Sisa je leta 1998 v pregledu madžarske arhitekture Pečnika označil za Avstrijca in rigoroznega goticista, čigar cerkev v Szekszárdu (1864) in Realka v Budimpešti (1857–1859) demonstrirata njegove ideje o čisti gotiki, čeprav je bila neogotska arhitektura do začetka osemdesetih let na Ogrskem nesprejemljiva. Sisa je še omenil, da večbarvna opečnata struktura s simetričnim tlorisom zelo spominja na severnonemško arhitekturo. Ponovil je Giersove ugotovitve, da je bil član kölnskega kroga in kot tak kritik »mavrskega« sloga v Budimpešti.¹⁶ Pečnikova dela na Ogrskem isti avtor še enkrat obravnava v obsežni monografiji o madžarski arhitekturi v 19. stoletju. Pečnika omenja med uglednimi tujimi arhitekti, ki so bili zaposleni na gradbenem direktoratu v Budimpešti. Sicer pa ga ima za Avstrijca, ki je prišel na Ogrsko v okviru pomembnejše politike centralne oblasti na Dunaju. Za njegovo poslopje Realke ugotavlja, da precej izstopa zaradi razkošnosti gradnje, pa tudi po tem, da edina vsebuje surovo opeko. Njegovo cerkev v Szekszárdu, ki prav tako vsebuje veliko gole opeke, pa označi za pionirsko in eno najpomembnejših neogotskih cerkva na Ogrskem iz obdobja 1840–1870, saj so bili temu materialu naklonjeni šele pozneje.¹⁷

Eva Sapač je leta 2007 Pečnika obravnavala kot konservatorja znamenite Marijine romarske cerkve na Ptujski Gori v letih 1881 in 1882 ter se pri tem opirala na njegova poročila, ki jih je pisal za *Mittheilungen*.¹⁸ Leta 2012 je Pečnik v članku o gradnji nove cerkve v Novi Štiti pri Gornjem Gradu mimogrede omenjen kot avtor risb, ki bi utegnile biti povezane z gradnjo cerkve v Šmikavžu.¹⁹

Leta 2013 je Diego Caltana v leksikonu dunajskih arhitektov povzel dosedanje ugotovitve in dodal, da se Pečnik zaradi striktnosti pripadnosti neogotskemu slogu opečnatega tipa ni prilagajal značilnostim in posebnostim kraja in prostora. Seznamu Pečnikovih del je dodal še gradnjo evangeličanske cerkve v kraju Ágfalva (1864), obnovo in povečavo gradu Mühlbach am Manhartsberg (1874) ter hišo Bodnar v Szekszárdu (1889). Med nerealizirane projekte je dodal stavbo Celjske mestne hranilnice leta 1885, omenil pa je tudi članstvo v dunajskem Altertumsverein.²⁰

¹⁵ Brugger, *Kirchenbauten*, str. 150, 276.

¹⁶ Sisa, *Hungarian Architecture*, str. 180, 189, 190.

¹⁷ Sisa, *Motherland and Progress*, str. 287, 319, 320.

¹⁸ Sapač, *Historiat*, str. 858–873; Sapač, *Cerkev in spomeniško varstvo*, str. 209–215.

¹⁹ Kemperl, *Načrti Johanna Schöbla*, str. 369.

²⁰ Caltana, Hans Petschnig (<http://www.architektenlexikon.at/de/1205.htm> (18. 9. 2020)). Ob tem je treba omeniti, da je pri celjski Mestni hranilnici Pečnik le predelal načrte arhitekta Hansa Fraunederja, stavbo pa so v neorenesančnem slogu zgradili leta 1887 (Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 45, 387). Vse te podatke in ugotovitve povzema tudi *Allgemeines Künstlerlexikon* (Wiltchnigg, Petschnig, str. 280). Glede članstva v Altertumsverein pa lahko omenimo, da je Pečnik iz društva izstopil leta 1870 (*Berichte und Mittheilun-*

¹¹ Gsodam, Petschnig, str. 10. Glede na to, da poznejša leksikografska gesla datum smrti postavljajo pod vprašaj, naj na tem mestu pojasnimo, da je vpis v mrliško knjigo zadosti jasn. Pečnik je res umrl 19. decembra 1897 v 76. letu starosti, in sicer v graški župniji St. Leonhard, kjer je prebival na Elisabethstrasse 75 (Diözese Graz-Seckau, Pfarre Graz-St. Leonhard, Sterbebuch VIII 1883–1899, pg. 602 (<https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/graz-seckau/graz-st-leonhard/503/?pg=293> (22. 1. 2021))).

¹² Gierse, *Berichte aus Ungarn*, str. 43, 48.

¹³ Ime Ogrska uporabljamo za takratno Madžarsko kraljestvo.

¹⁴ Gierse, *Berichte aus Ungarn*, str. 43.

Kot že zapisano, je Pečnika na kratko obravnaval tudi Igor Špač, ki je navedel, da je od upokojitve leta 1878 izdelal nekaj projektov v slovenskem prostoru. Poleg že znanih del je navedel sodelovanje pri obsežni prenovi mariborske stolnice (1883–1885) in nerealizirane načrte za novo župnijsko cerkev sv. Ruperta v Vidmu pri Krškem (1891), za razliko od predhodnikov pa se s slogom njegovih stavb ni ukvarjal.²¹

Začetki sodelovanja z mariborsko škofijo

Lavantinski knezoškof Jakob Maksimilijan Stepišnik je Janeza Pečnika za škofijskega arhitekta imenoval 18. septembra 1864.²² Do imenovanja je torej prišlo le dobro leto potem, ko je Stepišnik nastopil službo škofa oziroma tri leta potem, ko je moral Pečnik kot avstrijski učitelj zapustiti Budimpešto in se je naselil na Dunaju. Novica o imenovanju je bila istega leta objavljena tudi v *Mittheilungen*, kjer so zapisali, da je do imenovanja prišlo zaradi Pečnikovih vzpodbudnih dosežkov pri gradnji cerkva.²³ Ta kratka objava pa je služila tudi kot reklama, saj zapis poudarja, da se bo škofijska duhovščina pri nadaljnjih gradnjah in restavratskih delih obračala nanj. Iz te notice izvemo, da je bil Pečnik že tedaj sodelavec centralne komisije in ne šele od leta 1870, kot navaja Wastler.²⁴ Leta 1864 je Pečnik za revijo napisal prvi prispevek, in sicer o srednjeveških cerkvah v Ziljski dolini na Koroškem, k čemur ga je nagovoril Jernej Levičnik, dekan v Šmohorju in korespondent centralne komisije.²⁵ Kmalu po

imenovanju se je verjetno prav zaradi te nove funkcije in da bi bolje spoznal škofijo, odpravil na daljše potovanje po Štajerski, na katerem si je podrobno ogledal celo vrsto srednjeveških cerkva. Že naslednje leto je namreč v istem časopisu objavil obširno poročilo o teh stavbah. V podnaslovu je izpostavil, da gre za poročilo škofijskega arhitekta.²⁶ V Brucku na Muri si je ogledal župnijsko in špitalsko cerkev, kapelo sv. Duha, cerkev sv. Ruperta ter kapelo poleg nje, pri čemer je podrobneje opisal slednje tri. Preden se je odpravil proti krajem lavantinske škofije, si je ogledal še cerkev v kraju Kammern.

Na Slovenskem je najprej obiskal obe cerkvi nekdanje kartuzije Žiže in se jima posebej posvetil. Nato je odpotoval v Jurklošter, kjer je posebej izpostavil strešni stolpič, Loko pri Zidanem Mostu in Laško, kjer ga je posebej zanimal zvonik župnijske cerkve. V Savinjski dolini pa je največ pozornosti posvetil kapeli Žalostne matere božje v cerkvi sv. Daniela v Celju, ki jo je zelo pohvalil, ob tem pa dodal, da bi kapela naredila še večji vtis, če bi bila restavrirana. Zadnja cerkev, o kateri je pisal podrobneje, je bila cerkev sv. Pankracija v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. Na koncu sestavka je omenil, da je posebne pozornosti vredna tudi cerkev na Ptujski Gori. Iz omembe je razvidno, da je cerkev že poznal, saj je zapisal, da gre za triladijsko dvoransko cerkev, ki zaradi vitkih razmerij spominja na cerkev v Straßenglu, zato po njegovem mnenju zasluži posebno obravnavo in objavo. Enako mnenje je imel o leseni rezljani korni klopi v župnijski cerkvi na Ptuj. Poročilo je zaključil z mislijo, da je v tem delu Štajerske sicer veliko cerkva in cerkvic, a so le redke omembe vredne, saj so večinoma stilno neizrazite. V poročilu je jasno izrazil svojo naklonjenost gotskemu slogu. To potovanje je Pečnik omenil tudi v pismu škofu Stepišniku z dne 3. oktobra 1865²⁷ in ga ocenil kot ugodno, s tem pa je verjetno mislil na razgovore o naročilih, ki jim je pozornost posvečena v nadaljevanju.

Kako dolgo sta se škof Stepišnik in Pečnik poznala pred imenovanjem in kako so potekali pogovori, za zdaj še ni znano. Stepišnik je bil sicer šest let starejši, a morda sta se poznala že v Celju kot mladostnika; pozneje sta bila vsaj nekaj časa oba na Dunaju (med letoma 1837 in 1839). Mogoče pa sta se zblížala šele po letu 1861, ko je Pečnik prišel iz Budimpešte in se ponovno nastanil na Dunaju. Morda se je za to mesto potegoval Pečnik sam in mu je imenovanje

gen, str. XXIV). Pečnik ima geslo tudi v *Personenlexikon zur österreichischen Denkmalpflege* (1850–1990) (Brückler in Nimeth, *Personenlexikon*, str. 202).

21 Špač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 45, 387, 444. Kot možnega arhitekta Pečnika omenja še v zvezi z novo cerkvijo v Vuhredu blizu Radelj ob Dravi (prav tam, str. 664).

22 O tem izvemo iz osnutka pisma z dne 11. januarja 1871, ki ga je škofijski konzistorij pisal škofijskim dekanatom; v njem je vse dekanate obvestil, da je Pečnik odstopil s tega položaja (NSAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Osnutek pisma škofijskega konzistorija iz Maribora J. Pečniku na Dunaj, 11. januar 1871).

23 Red., Notiz, str. LXXVIII.

24 Wastler, *Steirisches Künstler-Lexicon*, str. 120.

25 Petschnig, Über das Gailthal in Kärnthen, str. 107–121. Za ta časopis je Pečnik med letoma 1864 in 1870 redno vsako leto napisal po eno poročilo, pozneje pa le še leta 1884, 1885, 1886, 1891 in 1894. Sodelovanje z društvom oziroma revijo pa se je začelo že leta 1856, saj je tega leta izdelal arhitekturno risbo cerkve sv. Mihaela v Sopronu (*Mittheilungen*, I, 1856, str. 107, risba 7). Centralna komisija je bila ustanovljena na Dunaju leta 1850 in je začela delovati tri leta pozneje, leta 1856 pa so začela izhajati letna poročila z naslovom *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. Pečnik je torej sodeloval že pri prvi številki te revije. Naslednje leto je Weissu pomagal pri opisu razvalin cerkve v Zsámbéku, izrisal pa je njen tloris in arhitekturni posnetek (Weiss, Die Kirchenruine von Zsámbék, str. 105–108). Iz objav v *Mittheilungen* je razvidno, da je bil Pečnik med letoma 1870 in 1878 korespondent za Spodnjo Avstrijo, med letoma 1879 in 1883 pa za Štajersko (*Mittheilungen*, V, 1870, str. VIII; isto, VI, 1871, str. VIII; isto, VII, 1872, str. VIII; isto, XI, 1876, str. III; isto, XI, 1877, str. III; isto, XIII, 1878, str. III; isto, XIV, 1879, str. IV; isto, XV, 1880, str. IV; isto, XVI,

1881, str. IV; isto, XVII, 1882, str. IV; isto, XVIII, 1883, str. V). Na žalost pa v vseh številkah revije ni seznama sodelavcev.

26 Petschnig, Über einige Kirchen in Steiermark, str. 191–204. Na potovanju je poleg risb, ki jih je objavil v prispevku, izdelal nekaj izvrstnih risb in akvarelov, ohranjenih v INDOK centru. Akvarel, ki kaže detajle cerkve v Jurkloštru, je tudi objavljen (Mohorčič, *Akvareli*, str. 83).

27 NSAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika z Dunaja škofu M. Stepišniku v Maribor, 3. oktobra 1865: »... Meine Bereisung hat eine gute Wirkung gehabt ...«.

Janez Pečnik, cerkev v Szekszárd, 1864 (<http://www.szeki.hu/>).

omogočilo ravno poznanstvo s škofom. Prve načrte za novo cerkev je namreč izdelal ravno za Šentjur pri Celju, od koder je izhajal, in si je morda sam prizadeval za dvig kvalitete cerkva v tej škofiji. Zelo očitno je, da mu je naziv škofijskega arhitekta veliko pomenil, saj se je v vseh pismih tako podpisoval, v pismu 18. septembra 1864 pa je celo napisal, da bo imenovanje krona njegovega dolgoletnega stremjenja, saj mu daje priložnost delati v čast domovini in Bogu, ljudem pa v veselje.²⁸

Iz pisma izvemo, da sta se Stepišnik in Pečnik že pred 18. septembrom 1864 srečala v Šentjurju pri Celju. Tega dne je namreč Pečnik pisal škofu z Dunaja in se mu zahvalil za odličen sprejem v tej župniji.²⁹ V

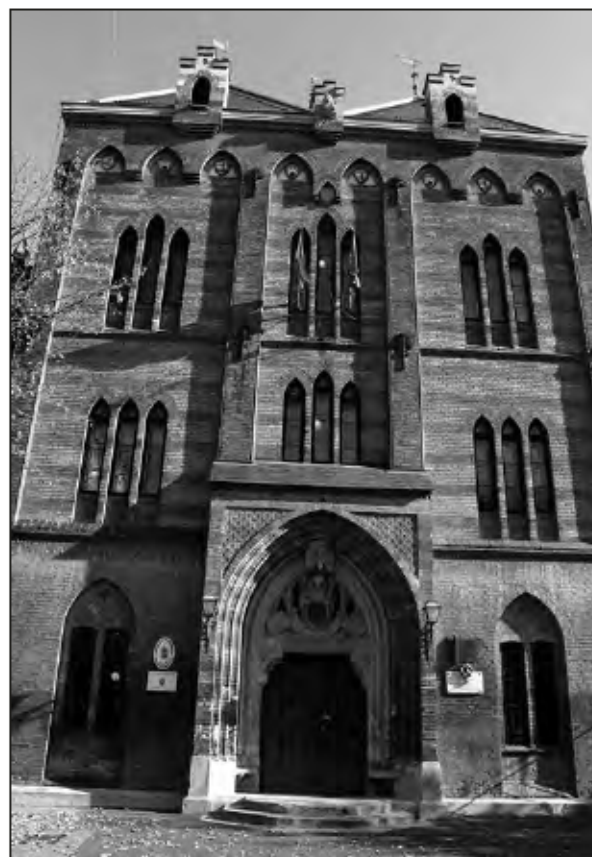
pismu najdemo tudi namig o Pečnikovih kvalitetah, zaradi katerih bi lahko bil izbran za to mesto. Pečnik se škofu namreč opravičuje, da se ni mogel odzvati na njegovo vabilo, naj pride v Maribor,³⁰ saj so ga poklicali v Szekszárd, kjer je gradil cerkev. Pismu je priložil fotografijo te cerkve, s katero je želel škofa prepričati, da res stremi za tisto smerjo (v arhitekturi), zaradi katere je bil izbran za škofijskega arhitekta.³¹ Zato bomo v nadaljevanju predstavili Pečnikov arhitekturni slog in nazore, ki se kažejo v njem.

²⁸ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika z Dunaja škofu Stepišniku v Maribor, 18. septembra 1864.

²⁹ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika z Dunaja škofu M. Stepišniku v Maribor, 18. september 1864.

³⁰ Najverjetneje ga je škof v Maribor povabil ravno zaradi imenovanja za škofijskega arhitekta, saj je pismo napisal na dan, ko mu je škof podelil ta naziv.

³¹ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika z Dunaja škofu Stepišniku v Maribor, 18. 9. 1864: »... Gleichzeitig erlaube ich mir die Photographie der in Baubegriffenen Kirche zu Szegszard beizulegen, damit Euer fürstbischöflichen Gnaden die Überzeugung gewinnen, daß ich wirklich jene Richtung anstrebe, welche mich zum fürstbischöflichen Diocesan Architekten befähigt. ...« Fotografija se ni ohranila.

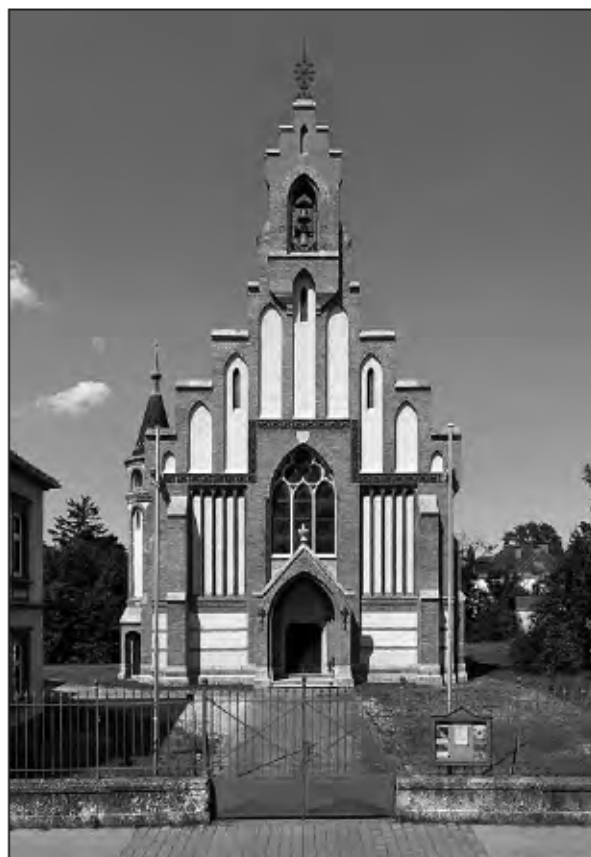

Janez Pečnik, *Realka v Budimpešti, 1857–1859*
(Toldy Ferenc Gymnasium IMG 9927.JPG –
Wikimedia Commons).

Pečnikov arhitekturni slog in recepcija njegovih stavb

Kot že zapisano, je cerkev v Szekszárdu neogotska cerkev severnonemškega tipa opečnate gotike. Prav taki sta tudi cerkev v Neunkirchnu (1862) in Realka v Budimpešti (1857–1859), ki je prva njegova stavba v tem slogu in sploh prva te vrste na Ogrskem.³² Dobro je bila sprejeta med arhitekti Kölnskega kroga, v Budimpešti pa je izzvala hude polemike. Že o načrtih in risbah za stavbo je leta 1858 v časopisu *Organ für christliche Kunst* pozitivno pisal arhitekt Friedrich von Schmidt,³³ ki je bil eden glavnih neogotikov v celotnem Avstrijskem cesarstvu oziroma Avstro-Ogrski in avtor prve cerkve v slogu opečnate gotike na Štajerskem.³⁴

Novembra 1861 je ob dograditvi Realke v istem časopisu izšel daljši prispevek, ki ga je napisal August

Janez Pečnik, *cerkev v Neunkirchnu, 1862*
(Wikipedia).

Essenwein, arhitekt, arhitekturni zgodovinar, umetnostni kritik in velik navdušenec nad srednjeveško arhitekturo,³⁵ ki je med letoma 1856 in 1864 živel na Dunaju in veliko pisal za *Mittheilungen*.³⁶ Iz prispevka izvemo, da se polemike niso nanašale zgolj na gradnjo z golimi opekami, ampak tudi na izbiro materiala v povezavi z izbiro sloga; stavba je namreč ljudi v Budimpešti spominjala na severnonemško gotiko. Tudi Essenwein je poudaril, da se stavba res formalno zgleduje po severnonemških srednjeveških stavbah, a je izbiro materiala pohvalil. Ta je bil po njegovem mnenju lažje dosegljiv in priročen za oblikovanje, a se je zavedal, da pri sodobnih gradnjah ni priljubljen, saj se ne ljudem ne zidarskim mojstrom ni zdel zadosti gladek, ampak prej surov in grob. Zapisal je, da se je proti stavbi združila celotna budimpeštanska javnost skupaj z madžarskimi in ultrapomadžarjenimi Nemci, saj je načrte naročila nemška vlada, zgradil jo je v odločnih nemških oblikah nemški arhitekt, odstopala pa je tudi od tradicionalnih navad. Essenwein je obžaloval, da se je moral Pečnik zaradi političnih razlogov izseliti, stavbo pa je dokončal nekdo, ki ni imel smisla ne za ta slog ne za idejo stavbe.

³² Sisa, *Motherland and Progress*, str. 287, 288.

³³ Schmidt, *Entwurf*, str. 57, 58; Gierse, *Berichte aus Ungarn*, str. 48.

³⁴ Wagner-Rieger, *Wiens Architektur*, str. 164; Moravanszky, *Die Architektur der Donaumonarchie*, str. 39; Haiko, *Friedrich von Schmidt*, str. 8–15; Bruggner, *Kirchenbauten*, str. 99, 100; Sisa, *Neo-gothic Architecture*, str. 171.

³⁵ Essenwein, *Das neue Realschulgebäude in Ofen*, str. 241–423.

³⁶ Schiedlausky, *Essenwein*, str. 657.

Pečnik je že leta 1857 javno objavil svoje arhitekturne preference, ko je v članku v *Organ für christliche Kunst* izrazil nestrinjanje z neizrazitim klasicističnim slogom, ki prevladuje na fasadah budimpeštanskih meščanskih hiš. Prav tako se mu ni zdel primeren neomavrski slog tamkajšnje nove sinagoge, ki naj ne bi sodil v tisti prostor; pri tej stavbi je pohvalil le gradnjo iz surove opeke. V prispevku se je spraševal, ali ima Ogrska svoj podedovan nacionalni arhitekturni stil ali pa je treba ta stil v 19. stoletju šele poiskati oziroma na novo vzpostaviti. Po njegovem mnenju namreč še ohranjeni madžarski srednjeveški spomeniki kažejo, da te forme niso prišle iz Italije, ampak iz Nemčije in so tu dobile lastne formalne oblike. Klasicistični in mavrski slog naj ne bi bila primerna, ker je Ogrska krščanska dežela. Zato bi bilo po njegovem mnenju primerno, da bi tudi na Ogrskem tako kot v Nemčiji, Franciji in Angliji začeli iskati lepe oblike svojega predhodnega časa, torej germansko-frankovski šilastoločni slog, si ga ogledati in ga uveljaviti, da bi se razvil tudi na Ogrskem. Kot vzore našteva cerkve sv. Elizabete v Košicah, sv. Jakoba v Levoči, sv. Jurija v Jaku ter katedrali v Pécsu in Bratislavi.³⁷

Polemike o primernosti neogotskega sloga, ki so mu vsi nasprotovali zlasti pri gradnjah profanih stavb, pa so se na Ogrskem nadaljevale tudi ob natečaju za stavbo Madžarske akademije znanosti, ki je bil razpisan leta 1860. Nanj so povabili tri arhitekta in kar dva sta, sicer po predhodnem dogovoru, oddala neogotski predlog. Eden izmed njiju je bil Madžar nemškega porekla Imre Henszlmann (1813–1888), ki je bil privrženec neogotskega sloga in najpomembnejši teoretik v teh razgretih debatah. Sicer je bil bolj znan kot umetnostni zgodovinar, bil pa je mednarodno prepoznaven, saj je med letoma 1852 in 1860 živel v Parizu in Londonu. V Parizu je postal privrženec teorije, da je francoska arhitektura 13. stoletja idealna manifestacija gotskega sloga, tam pa je leta 1860 izdal tudi knjigo o proporcijah v pariški gotski arhitekturi.³⁸ Podobno kot Pečnik je tudi Henszlmann pisal o želji po oživitvi stilističnih referenc na suvereno in močno deželo, kakršna je bila Ogrska v poznem srednjem veku, čeprav ni verjel, da bi obstajal madžarski srednjeveški slog. Zato je poudaril, da so gotsko arhitekturo iznašli v Franciji. Spor se je končal tako, da so k oddaji arhitekturnih predlogov povabili dva tuja neodvisna arhitekta, zmagal pa je neorenesančni načrt Augusta Stülerja iz Berlina.³⁹ Po dograditvi

te palače se je pri gradnji javnih stavb v Budimpešti uveljavil prav neorenesančni slog.⁴⁰

Na polemike o načrtih za akademijo in nezaupanje javnosti v neogotski slog se je odzval tudi Pečnik, ki je v reviji *Organ für christliche Kunst* poročal februarja 1861.⁴¹ Se enkrat je izrazil prezir do budimpeštanskih meščanskih palač, češ da so brez značaja in vse narejene po istem kopitu. Gotskega sloga, ki je romantičen in individualen, pa po njegovem mnenju meščani sploh ne razumejo. Zapisal je še, da je zavračanje gotskega sloga, češ da naj bi šlo za nemški slog, napačno, saj je gotiko kot nacionalni slog priznal že Matija Korvin. Pečnik se je pri svojem mnenju gotovo naslanjal na najvplivnejšega zagovornika (neo)gotškega sloga v Nemčiji Augusta Reichenspergerja. S Pečnikom sta se nedvomno spoznala, saj je bil Reichensperger soustanovitelj časopisa *Organ für christliche Kunst* in je v njem redno objavljajal. Reichensperger je bil katoliški politik, pisec o umetnosti, član apelacijskega sodišča, najvplivnejši član društva za gradnjo kölnske katedrale in glasen zagovornik ideje o veliki Nemčiji, ki bi vključevala tudi Avstrijo. Arhitekturo je razumel kot bistven del identitete, zato se je v tej politiki odločno zavzemal za uveljavitev in razširitev neogotskega sloga ter je gotiko označil za krščansko-nemško arhitekturo. S tem je nadgradil mnenje Josepha Görresa, ki je gotiko razumel kot nemški nacionalni slog, nadaljevanje gradnje kölnske stolnice pa kot spomenik osvoboditve Nemčije izpod Napoleona in simbol novega cesarstva. Reichensperger je že leta 1845 objavil članek, v katerem je ovrgel mit o germanskem izvoru gotskega sloga, ki je bil do tedaj splošno sprejet, in pravilno ugotovil, da se je gotika razvila na ozemlju Île-de-France ter da je večina nemških katedral zgrajena po vzoru katedrale v Amiensu. Kljub temu je ohranjal misel, da je gotški slog zrelo obliko dobil v Nemčiji, zato je zagovarjal stališče, da je gotika edini legitimni slog, ki izraža tako nemški nacionalni značaj kot krščansko vero.⁴² Prav tako so v času natečaja za gradnjo *Votivkirche* na Dunaju leta 1854, ki je sezidana v neogotskem slogu, menili, da gotika najbolj odgovarja njihovi nacionalni biti.⁴³

Slog opečnate neogotike so torej v Budimpešti zavračali, saj so ga razumeli kot nemškega, čeprav so jih zagovorniki, med njimi Pečnik, skušali prepričati v nasprotno. A ker je Essenwein leta 1861 Pečnika označil za prepričanega Nemca, ki gradi v odločnih

³⁷ Pečnik, *Über Würdigung der Bestrebungen*, str. 155, 156.

³⁸ Sisa, *Motherland and Progress*, str. 307–314. Druga dva sta bila Madžar Miklós Ybl (1814–1891), ki je v glavnem zidal v neoromanskem in neorenesančnem stilu, in Dunajčan Heinrich Ferstel (1828–1883), arhitekt *Votivne* cerkve, ki je neogotiko pravzaprav uvedel.

³⁹ Sisa, *Hungarian Architecture*, str. 176, 177. Sicer pa so se polemike o primernosti neogotskega sloga za profane stavbe razvile tudi ob prvi profani stavbi vodilnega neogotika na Dunaju Friedricha von Schmidta, in sicer za stavbo akademske gimnazije v letih 1862–1866, kar pa Haiko inter-

pretira tudi kot odraz antiliberizma (Haiko, Friedrich von Schmidt, str. 10). Dunajska neogotska *Votivna* cerkev je bila namreč v tistem času izjema (Sisa, *Neo-gothic Architecture*, str. 170).

⁴⁰ Sisa, *Motherland and Progress*, str. 266, 280–282, 297–299; Sisa, *Neo-gothic Architecture*, str. 170.

⁴¹ Gierse, *Berichte aus Ungarn*, str. 51–53; Petschnig, *Der Palast der ungarischen Akademie*, str. 46.

⁴² Keplinger, *Zum Kirchenbau*, str. 20, 21; Lewis, *The Politics*, str. 2–7, 25, 36–38, 58, 75–85, 113–136; Lewis, *Gothic Revival*, str. 56–75.

⁴³ Haiko, Friedrich von Schmidt, str. 10, 11.

nemških formah, lahko pomislimo, da Pečniku vendarle ni bilo le za uveljavljanje neogotike opečnatega tipa zaradi estetskih kvalitet, ampak tudi zaradi političnih vzrokov.

Domnevni razlogi za Pečnikovo imenovanje za škofijskega arhitekta

Že omenjeni Pečnikov zapis, da cerkev v Szekszárdu kaže smer, zaradi katere je bil izbran za škofijskega arhitekta, lahko razumemo na dva načina. Morda je bil sicer široko izobraženi Stepišnik sam tako razgledan v arhitekturi in si je želel v svoji škofiji bolj kvalitetne in izvirne sakralne stavbe. V tistem času so namreč nove cerkve nastajale po načrtih arhitektov v gradbenih uradih, zato so bile precej tipske, neizvirne in brezdušne.⁴⁴ Iz Pečnikovega pisma Stepišniku je jasno razvidno, da Pečnik ni cenil cerkvenih stavb, ki so jih gradili po načrtih inženirjev gradbenega urada v Gradcu.⁴⁵ A za to razlago zaenkrat nimamo argumentov, saj ne vemo, ali je tudi Stepišnik sam prepoznava razliko med uradniško in izvirno arhitekturo in ali je bilo zanj sploh pomembno, v kakšnem slogu je cerkev sezidana. Že zaradi izbire besede »Richtung« pa je bolj verjetno, da je bil Pečnik izbran ravno zaradi »nemškosti«, ki so jo izražale njegove neogotske stavbe, zgrajene iz surove opeke. A zakaj bi slog, ki je v tistem času imel nacionalno komponento, izbral škof Stepišnik? Kot nemškega bi ga lahko razumeli tudi slovenski duhovniki in morda so ravno zaradi tega, kot bo pojasnjeno v nadaljevanju, njegova dela zavračali. Morda je škofu Stepišniku izbiro arhitekta sugeriral kdo z vrha avstrijske vlade ali salzburske nadškofije in mu tega ni odrekel oziroma mogel odreči. Stepišnik v zgodovino pisju namreč velja za človeka, ki je bil sprva podpornik nemštva, oziroma je bil v vprašanih slovenstva in uporabe slovenskega jezika kvečjemu nevtralen. Zaradi promemške usmerjenosti ga je na pobudo avstrijske vlade salzburski škof pl. Tarnóczy tudi izbral za škofa. A kmalu po izvolitvi je z določenimi dejanji jasno pokazal, da deluje tudi v prid Slovencev.⁴⁶

⁴⁴ Za take cerkve je Brugger uvedel termin »uradniška arhitektura« (Brugger, *Kirchenbauten*, str. 85–91, 512).

⁴⁵ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika z Dunaja škofu Stepišniku v Maribor, 3. oktobra 1865: »... In der Regel sind aber auch diese Arbeiten, wie die Neubaut von Lichtenwald und Dobova zeigen, eben keine Muster kirchlichen Styles, die man von Ingenieuren eben nicht stylistische und künstlerische Arbeiten erlangen kann.« Gre za župnijski cerkvi v Sevnici in Dobovi, ki ju je po načrtih dunajskega arhitekta Carla Schaumburga (1812–1883), ki je bil tedaj zaposlen na štajerskem deželnem gradbenem uradu v Gradcu, zgradil brežiški stavbenik Franc Chicho, in sicer prvo med letoma 1861 in 1862 ter drugo pred letom 1865 (Sapač in Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 400, 604). Sapač sicer gradnjo dobovske cerkve datira okoli leta 1865, vendar je morala biti zgrajena pred oktobrom 1865, ko jo je Pečnik omenil v pismu.

⁴⁶ Richter, *Stepischneegg* (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi609557/#slovenski-biografski-leksikon> (6. 2. 2021));

Tudi Friedricha von Schmidta, ki je bil med letoma 1859 in 1891 profesor na Dunajski akademiji lepih umetnosti (najprestižnejši šoli za umetnost v cesarstvu), je nastavljal progotsko usmerjeni minister za uk in bogočastje Leopold grof Thun-Hohenstein. Schmidt je bil namreč član kölnskega kroga, Reichenspergerjev protežiranec in eden izmed arhitektov, ki so v največji možni meri izvrševali njegove teorije o neogotski arhitekturi. Schmidt je samo na Dunaju postavil kar šest neogotskih cerkva (večina jih je iz surove opeke), čeprav je imel sprva zaradi sloga med duhovniki veliko nasprotnikov. Na akademiji je institucionaliziral učenje gotske arhitekture, z izšolanjem kar 226 učencev pa je ustvaril enormen idejni krog, ki je neogotiko zlasti v osemdesetih letih 19. stoletja razširil po celotni Avstro-Ogrski monarhiji.⁴⁷ Torej bi lahko bil tudi Pečnik del te politike.

Nadaljevanje sodelovanja, ohladitev odnosov in odstop

Že pred uradnim imenovanjem za škofijskega arhitekta so Pečniku leta 1863 naročili načrte za novo župnijsko cerkev v Šentjurju pri Celju.⁴⁸ Arhitekt je Stepišniku 18. septembra 1864 pisal, da je načrte že izrisal in da jih bo župnik Trstenjak prišel osebno iskat. Hkrati je škofa pozval, naj s svojim vplivom pripomore k naročilu oziroma izvedbi načrtov, saj so prebivalci trga nasprotovali novogradnji, čeprav je nujna. Da pa bi izdelal natančen stroškovnik del, ki je nujen tudi zato, da bi se ljudje lažje odločili za novogradnjo, bi potreboval pisno naročilo šentjurskega župnijskega urada.⁴⁹

Hozjan, Jakob Stepischneegg, str. 128–130; Ambrožič, *Lavantinska škofija*, str. 399–428; Šimac, *Knezoškof Stepišnik*, str. 119–129; Maver, *Časi Margarete Puhar*, str. 18–28.

⁴⁷ Reichensperger, *Zur Charakterisierung des Baumeisters*, str. 5–8; Keplinger, *Zum Kirchenbau*, str. 20, 21; Haiko in Kassal-Mikula, *Katalog*, str. 74; Lewis, *The Politics*, str. 179–181, 219–236; Sisa, *Neo-gothic Architecture*, str. 170, 171, 174; Lewis, *Gothic Revival*, str. 128–130, 146; Alofsin, *When Buildings Speak*, str. 19; Damjanović, *Radovi hrvatskih arhitekata*, str. 229–231.

⁴⁸ To posredno izvemo iz pisma, v katerem je Pečnik leta 1870 zapisal, da po sedmih letih ni dobil plačila (NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika z Dunaja škofu Stepišniku v Maribor, 29. 12. 1870). Da je bil Pečnik leta 1863 v Šentjurju pri Celju, dokazuje tudi njegov akvarel z upodobitvijo cerkve, datiran v to leto, ki ga je Jože Curk videl v župnišču (Curk, *Sakralni spomeniki*, str. 84). Akvarela na omenjenem nahajališču ni več mogoče najti (ustni vir: župnik Vinko Conč, 15. 3. 2021).

⁴⁹ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika z Dunaja škofu Stepišniku v Maribor, 18. september 1864: »... und benütze diese günstige Gelegenheit um die Projekt für den Neubau der Kirche von St. Georgen, Euer fürstbischöflichen Gnaden ergebenst vorzulegen. Der hochw. Herr Pfarrer Terstenjak wird diese Zeichnungen persönlich abholen, und ich habe die sichere Hoffnung, daß trotz der Opposition die sich im Markt St. Georgen gegen den Kirchenbau respektive gegen das Pfarramt, wie es scheint, in letzter Zeit erhoben hat, doch den Bau, unter den Einflüsse Euer fürstbischöflichen Gnaden, u. dem Mitwirken

Po dobrem letu se je Pečnik spet obrnil na škofa, tokrat manj optimistično. V pismu z dne 3. oktobra 1865 je potovanje po Spodnji Štajerski sicer ocenil kot ugodno, a je hkrati potožil, da tamkajšnja duhovščina pri popravilu in nabavi novih liturgičnih predmetov preveč plačuje raznim posrednikom. Dodal je še, da so mu na graškem gradbenem uradu svetovali, naj škofija pri namestništvu objavi oglas, da ima sedaj škofijskega arhitekta, saj bi s tem gradbeni urad razbremenila naročil. Pismu je priložil dodatek z naslovom *Pro memoria*, v katerem razkriva, da z mestom škofijskega arhitekta ni zadovoljen, saj kljub številnim dogovorom do naročila načrta in njegovega plačila navsezadnje skoraj v nobenem primeru ne pride. Presenetilo ga je, da cen za načrte ne postavlja le izobrazena duhovščina, ampak tudi navadni župljani. Nadalje je Pečnik navedel, da se je v enem letu poleg projekta za novogradnjo župnijske cerkve v Šentjurju pogajal še za novogradnjo župnijske cerkve v Loki pri Zidanem Mostu in v Sv. Petru pod Sv. Gorami; v teku so bili pogovori o restavriranju prezbiterja in postavljanju novega neogotskega oltarja v Svečini ter o gradnji zvonika v cerkvi v Braslovčah in zvonika v Slovenski Bistrici; izdelal pa je že kovinska vrata za kapelo sv. Maksimilijana v Celju, po njegovi risbi je nastal božji grob za Sevnico, odposlal pa je križev pot za cerkev sv. Miklavža v Polju ob Sotli; ustno je bil že dogovorjen za izdelavo tabernaklja za Slovenj Gradec in oltarja za Slovenske Konjice. Po njegovem mnenju vsi ti pogovori o delih dokazujejo, da potrebe obstajajo, a ljudje ne razumejo, da je treba za kvaliteten načrt plačati. Navajeni so namreč, da načrt naredi krajevni zidarski mojster, nato pa ga obravnavajo in dodelajo ali spremenijo na gradbeni upravi, gradbenem uradu in nazadnje v Gradcu na gradbenem oddelku. Ta procedura sicer podaljša čas gradnje, a ti načrti so izdelani po uradni dolžnosti in so zastoj, naročniki pa poravnajo le stroške zidave. A do takih cerkva je Pečnik zelo kritičen, saj so po njegovem mnenju praviloma brez umetniške vrednosti, kot primer pa navede župnijski cerkvi v Sevnici in Dobovi. Zaradi te ustaljene prakse župljani ne razumejo, da je pri gradnji prav načrt najpomembnejši in da je treba arhitekta za načrt plačati, saj od tega živijo. In ker niso pripravljeni plačati, ostajajo pri starih praksah. Zato je Pečnik, sklicujoč se na znameniti stavek »Eden za vse in vsi za enega«, škofu predlagal, naj vsaka župnija na pol leta v gradbeni fond prispeva 1 goldinar in pol, ta denar pa bi škofijski arhitekt dobil kot plačilo za načrte. On pa bi se zavezal, da bo opravil vsa dela, ki bi jih od njega zahtevali; tako bi prejemal fiksna naročila. V tem primeru bi lahko pri njem naročili načrte ne le za cerkve, kapele, župnišča, kaplanije in župnijske šole, ampak tudi za oltarje, paramente in druge pripo-

močke. Duhovščina pa bi skrbela za naročilo načrtov in župljane spodbujala h gradnji.⁵⁰ Pečnik si je torej zamislil nekakšno letno plačo.

V zelo kratkem odgovoru z dne 25. oktobra 1865 je škofijski konzistorij Pečniku pojasnil, da finančno stanje lavantinske škofije ne omogoča plačevanja letne plače, saj je škofija zelo obremenjena z davki in dajatvami. Zato so mu predlagali le, da sodelujejo tako kot doslej in da mu lahko plačajo le za določen naročen načrt.⁵¹

Z gotovostjo lahko potrdimo, da noben od večjih projektov, ki jih je Pečnik omenil v prilogi *Pro memoria*, ni bil realiziran. Cerkev v Šentjurju pri Celju ima še danes podobo, ki jo je dobila v letih 1708 in 1710.⁵² Zaradi prostorske stiske so prvi načrt za novo cerkev naročili pri mariborskem gradbeniku Juriju Omersi že leta 1857, a so misel na gradnjo opustili zaradi previsokih stroškov. Škof Stepišnik je leta 1864 sicer župljanom zagrozil, da v tem kraju ne bo več birmal, če ne bo večje cerkve, a kljub temu do novogradnje ni prišlo. Misel na to so dokončno opustili, ko je leta 1869 deželna oblast razglasila, da ni potrebna ne razširitev ne novogradnja.⁵³ Prav tako se podoba srednjeveške cerkve v Loki pri Zidanem Mostu ni spremenila vse od leta 1740, ko so jo barokizirali. Cerkveni stavbi torej nista bili v tako slabem stanju, da bi ju morali leta 1865 na novo sezidati. Za cerkev sv. Petra pod Svetimi gorami je Ignac Orožen leta 1887 zapisal, da je bila že leta 1816 v tako slabem stanju, da je škofijski ordinariat ukazal iz nje umakniti svete zakramente in paramente. Kljub temu, da so med letoma 1816 in 1830 nastali kar štirje predlogi za prezidavo ali novogradnjo, noben načrt ni bil realiziran, konec leta 1831 pa so cerkev zaprli. Leta 1835 so jo obnovili in dve leti pozneje poslikali. Ker pa je bila premajhna stavba obnovljena le za silo, je cerkveno predstojništvo ljudi skušalo prepričati k novogradnji. A predračun je znašal kar dobrih 36.447 goldinarjev, zato so ljudje novogradnjo nasprotovali, zavrnilo pa so tudi leta 1872 nastali načrt za razširitev, ki je predvideval le 9.000 stroškov. Ob tem Orožen ne navaja imena arhitekta. Morda je te načrte in stroškovnike pripravil Pečnik. Cerkev so z delno regotizacijo obnovili šele leta 1880.⁵⁴

⁵⁰ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika z Dunaja škofu Stepišniku v Maribor, 3. oktober 1865.

⁵¹ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo škofijske pisarne iz Maribora J. Pečniku na Dunaj, 25. oktober 1865.

⁵² Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 69, 70. Leta 1874 so le prebili lunete v ladji, zvonik, ki je bil sicer zgrajen med letoma 1760 in 1763, pa povišali leta 1812 in mu sedanjo kupolasto streho dodali leta 1848 (Curk, *Sakralni spomeniki na območju občine Šentjur pri Celju*, str. 83; Kolar, *Župnija sv. Jurija pri Celju*, str. 86–88, 90).

⁵³ Kolar, *Župnija sv. Jurija pri Celju*, str. 89, 90.

⁵⁴ Orožen, *Das Bisthum und Diözese Lavant*, 6, str. 356, 357; Curk, *Sakralni spomeniki na območju občine Šmarje pri Jelšah*, str. 7; Kemperl, *Sakralne stavbe*, str. 66–69.

des Herrn Bezirks Vorstandes so wie der energischen Einschreitens unseres gelehrten Herrn Pfarrers zu stande kommen wird.«

Kovinska vrata kapele sv. Maksimilijana v Celju
(foto: Metoda Kemperl).

Zvonik v Braslovčah je bil prezidan in nadzidan leta 1772⁵⁵ ter se odtlej ni spremenil. H gradnji novega zvonika v Slovenski Bistrici je vernike že leta 1850 spodbujal škof Slomšek.⁵⁶ Iz župnijske kronike izvemo, da so gradnjo zvonika, za katero so porabili 16.500 goldinarjev, končali leta 1868, ne izvemo pa ne imena arhitekta ne zidarskega mojstra.⁵⁷ Slog zvonika in zahodne fasade ladje (polkrožno zaključena okna, portali in niše, uporaba pilastrov, triglifov in metop) ne kaže na Pečnika, saj je preziral (neo)klasistični slog. Gradnja zvonika je bila zaključena šele leta 1904, ko so mu dodali kapo, izdelano po načrtih Hansa Pascherja.⁵⁸ Od treh že gotovih del, ki jih je Pečnik omenil, bi lahko kovinska vrata, ki zapirajo vhod v kapelo sv. Maksimilijana v Celju, bila njegova, saj so sestavljena iz paličastih in vitičastih motivov,

božji grob za Sevnico in križev pot za Polje ob Sotli pa nista več v razvidu.⁵⁹

Neizvedeni projekti so Pečnika očitno vedno bolj jezili, zato se je proti koncu leta 1870 odločil odstopiti z mesta škofijskega arhitekta. V pismu z dne 29. decembra 1870 je kot razlog za odstop navedel neposluh za kvalitetno arhitekturo in nezainteresiranost duhovnikov, ki so še vedno navajeni, da gradijo samouki in da se en načrt, ki ga izdelajo na gradbenem uradu, uporablja večkrat. Zato se mu zdi, da je njegovo ime v šematizmu povsem nepomembno.⁶⁰ Poleg tega ga je globoko užalilo dogajanje v zvezi z načrti za cerkev v Šentjurju pri Celju. Po njegovem mnenju jih je naročil župnik Trstenjak, predračune pa škofijski konzistorij. Čeprav je škof načrte odobril, v teh sedmih letih Pečnik ni dobil plačila. To naj bi bil po njegovem mnenju v njegovi dolgoletni praksi edini primer. Izkušnja je bila zanj toliko bolj boleča, ker je od župnika Trstenjaka izvedel, da naj bi bil za neizplačilo odgovoren škof sam. Zato je v tem pismu še enkrat prosil za izplačilo 160 goldinarjev, v nasprotnem primeru pa zagrozil z objavo v časopisu.⁶¹ Škofija je takoj januarja naslednjega leta odstop sprejela,⁶² povrnili so mu dolg za načrt šentjurske cerkve,⁶³ zelo hitro pa so vse dekanijske urade seznanili z njegovim odstopom.⁶⁴

Pečnik je torej svoj odstop povezoval z nerazumevanjem duhovnikov in nezmožnostjo plačila. Vsa zelo skopa in kratka pisma, ki sta jih škof Stepišnik oziroma konzistorij pisala Pečniku, dejstvo, da mu niso plačali za izgotovljene načrte, in hitrost, s katero so dekanijske urade seznanili s Pečnikovim odstopom, pa nam dajejo slutiti, da se škof ni prav nič trudil, da bi Pečnik v njegovi škofiji dobil kako naročilo.

Ta odnos nakazuje na to, da je škof Stepišnik Pečnika sicer imenoval za škofijskega arhitekta, a pozneje se za tesnejše sodelovanje ni trudil oziroma mu ni bil naklonjen. Kljub temu, da lavantinska

⁵⁹ Prav tako nismo našli nobenega dokaza, da bi Pečnik izdelal tabernakelj za Slovenj Gradec in oltarja za Slovenske Konjice ter Svečino. Nekako v tem času pa je narisal načrt za prižnico v župnijski cerkvi v Rogaški Slatini, ki je bila na novo zgrajena med letoma 1863 in 1866 (Urek, Slovenica v reviji Kirchenschmuck, str. 149).

⁶⁰ NSAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika z Dunaja škofu Stepišniku, 29. 12. 1870; V šematizmu lavantinske škofije je Pečnik kot škofijski arhitekt naveden v letih 1865–1870 (*Personalstand* 1865, str. 10; isto, 1866, str. 12; isto, 1867, str. 12; isto, 1868, str. 12; isto, 1869, str. 12; isto, 1870, str. 12).

⁶¹ NSAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika z Dunaja škofu Stepišniku, 29. 12. 1870.

⁶² NSAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Osnutek pisma škofijskega konzistorija iz Maribora J. Pečniku na Dunaj, 11. januar 1871.

⁶³ NSAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Osnutek pisma škofijskega konzistorija iz Maribora J. Pečniku na Dunaj, 10. januar 1871.

⁶⁴ NSAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Osnutek pisma škofijskega konzistorija iz Maribora na vse škofijske dekanate, 11. januar 1871.

⁵⁵ Kemperl, *Korpus*, str. 70, 71.

⁵⁶ Kemperl, *Nekaj načrtov*, str. 316–323.

⁵⁷ ZA Slovenska Bistrica, Gedenkbuch der Stadtpfarre Windischfeistritz, 1860; Kemperl, *Nekaj načrtov*, str. 316–323.

⁵⁸ Kemperl, *Nekaj načrtov*, str. 316–323.

škofija premore precej kvalitetnih gotskih cerkev, je neogotska cerkev opečnatega tipa takrat gotovo delovala kot tujek. Morda tudi slovenski župniki, kot na primer šentjurski župnik Davorin Trstenjak, ki so se v tistem času trudili za uveljavitev slovenskega jezika,⁶⁵ Pečnikovemu slogu opečnate neogotike niso bili naklonjeni. Zato bi bil lahko poleg finančne nezmožnosti tudi Pečnikov slog razlog, da ni prišlo do naročil. Stepišnikovih slogovnih preferenc, kot že zapisano, zaenkrat še ne poznamo. Vemo pa, da je bil njegov predhodnik škof Slomšek do neogotike kritičen, saj naj bi ji manjkalo potreben religiozni duh.⁶⁶ Če je škof Stepišnik imenoval Pečnika za škofijskega arhitekta zaradi nemškega videza njegovega sloga, a mu pozneje ni bil naklonjen, bi morda tudi podkrepilo tezo, da je bil Stepišnik sprva nemško usmerjen, a je pozneje delal tudi v prid Slovencem.

Kljub Pečnikovemu nezadovoljstvu in nerazumevanju, ki je spremljalo njegovo delo za lavantinsko škofijo, mu je do leta 1870, ko je odstopil, uspelo izpeljati projekt, ki ga sicer v pismih med Pečnikom in škofijsko pisarno ne zasledimo, a zanj izvemo iz drugih virov. Gre za novogradnjo podružnične cerkve sv. Miklavža v Šmiklavžu pri Gornjem Gradu.

Gradnja podružnične cerkve sv. Miklavža v Šmiklavžu pri Gornjem Gradu

Prvi je o cerkvi v Šmiklavžu pri Gornjem Gradu že leta 1877 pisal Ignac Orožen: »Cerkve je najstarejša sakralna stavba v soseski Tirosek in se v arhivskih virih prvič omenja leta 1426. Gotska stavba z obokanim prezbitერიem, ravno stropano ladjo in tremi oltarji je bila leta 1857 v precej slabem stanju. Prvotno šilastoločna okna prezbitერიja so bila majhna, zato so dve povečali, dve pa prezidali. Zakristija z gotskim portalom je bila v pritličju prejšnjega podrtega zvonika. Nov zvonik pa so leta 1717 postavili pred glavnim vhodom. Celotno stavbo, vključno z zvonikom, so leta 1869 podrli, 3. junija istega leta pa je gornjegrajski dekan Jožef Florijančič postavil temeljni kamen za novo cerkev. Gradnja nove cerkve s centralno zasnovo ter tremi novimi in elegantnimi oltarji je bila zaključena leta 1872, ko jo je 28. julija posvetil domači župnik Gašper Dornik.«⁶⁷

Zelo zanimivo pa je, da Orožen ni omenil niti imena avtorja načrtov niti zidarskega mojstra. Orožna je namreč škof Stepišnik leta 1865 imenoval za duhovnega svetovalca, leta 1867 je postal stolni kanonik, torej posledično tudi konzistorialni svetnik, od leta 1869 pa je na mariborskem bogoslovju celo predaval o cerkveni umetnosti.⁶⁸ Iz tega je mogoče sklepati, da je dobro poznal arhitekta Pečnika in njegova prizadevanja. Tako mu tudi Pečnikovo delo za Šmiklavž gotovo ni bilo neznano.

Da je bila nova cerkev v Šmiklavžu postavljena prav po načrtih Janeza Pečnika, najprej izvemo iz pisma Gašperja Dornika lavantinskemu ordinariatu. Ta je namreč 23. aprila 1869 ordinariat prosil za dovoljenje, da bi lahko gornjegrajski dekan Jožef Florijančič čim prej posvetil temeljni kamen za novo cerkev, saj bi jo le tako lahko začeli čim prej graditi. Kot razlog je navedel, da je škofijski arhitekt Janez Pečnik že narisal in poslal načrte za cerkev. Ordinariat se je hitro odzval, saj je 30. aprila Florijančič že dobil dovoljenje.⁶⁹ Omenjeni načrti v prošnji so še ohranjeni. Ker Pečnik očitno ni nameraval nadzorovati gradnje, je napisal obširna navodila za gradbenega mojstra, ki jih je z Dunaja poslal 24. novembra 1868, ter priložil načrte. Iz navedbe prilog izvemo, da je Pečnik poslal tloris, dva prereza in tri predstavitvene risbe z vsemi detajli. Tloris in prereza niso ohranjeni, saj so verjetno ostali pri zidarskem mojstru, tri predstavitvene risbe, ki kažejo pogled na glavno fasado, na stransko fasado z južne strani in na prezbitერიj, pa so še ohranjene. Te je Pečnik vsako posebej signiral in datiral (1868).⁷⁰

Gradbena navodila se v prevodu glasio tako: »Cerkveni prostor je pravilni oktagon s premerom 5 klafter [približno 9,5 m]. Zunanji vogali so okrepljeni z oporniki. Na zahodni strani stoji zvonik, ki je bolj širok kot globok in ima na južni strani majhen stopnišni stolp, ki vodi na orgelski kor, zvonik in podstrešje cerkve. Med oporniki na južni in severni strani sta prizidka za stranska oltarja. Proti vzhodu, nasproti zvonika, je prizidan prezbitერიj, zaključen s pol oktogona. Levo mu je prizidana zakristija. Tla cerkve so za 18 col [47,34 cm] višja kot zunanji nivo, stranski kapeli sta za 6 col [15,8 cm] višji kot cerkveni tlak, prezbitერიj pa je še za 18 col [47,34 cm] višji. Osmerokotni cerkveni prostor je obokan z listno kupolo, ki jo na vseh stikih podpirajo približno 1 čevljev [31 cm] široka rebra. Ta rebra rastejo iz kapitelov malih stenskih stebrov; kapiteli so v detajlu izrisani. Baza in kapiteli stebrov so iz kamna. Med njimi so na vseh straneh šilastolocene izbočene

⁶⁵ Za Davorina Trstenjaka glej Slodnjak, Trstenjak (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi727223/#slovenski-biografski-leksikon> (7. 3. 2021)).

⁶⁶ Slomšek je za gotsko obliko menil, da je najlepša, je pa tudi najdražja in zato prepotratna, najboljša pa se mu je zdelo baročna. Svoje preference je leta 1860 ali 1861 zapisal v osnutkih predavanj za cerkveno umetnost na mariborskem bogoslovju. To njegovo stališče je bilo gotovo zelo vplivno. Ob tem je bogoslovce pozval, naj se pri novogradnjah ne ravna po modi ali gradbenem uradu, pač pa naj si poiščejo vzorec, preudarijo potrebno velikost in gradbena sredstva ter se posvetujejo z gradbenim strokovnjakom (Lavrič, Slomškov osnutek predavanj, str. 116, 117, 122, 123).

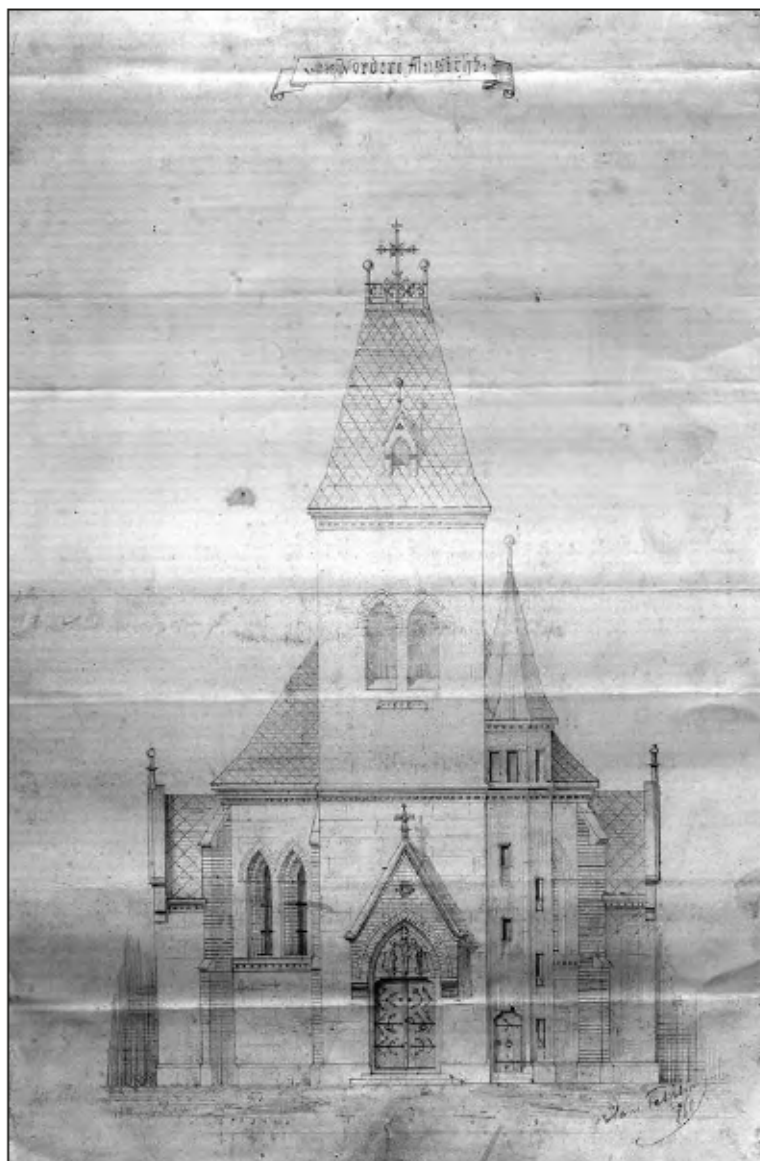
⁶⁷ Orožen, *Das Bisthum und Diözese Lavant*, 2, str. 76; Cerkev je opisal tudi Stegenšek, pri čemer je vse zgodovinske podatke povzel po Orožnu. Objavil je tudi tloris cerkve (Stegenšek,

Cerkveni spomeniki Lavantinske škofije, str. 116). Cerkev ima geslo tudi v Leksikonu cerkva na Slovenskem (Kemperl, Podružnična cerkev sv. Nikolaja, str. 94–96).

⁶⁸ Fugger Germadnik, Ignacij Orožen, str. 514.

⁶⁹ NSAM, Škofijska pisarna, D VIII – Gornji Grad, šk. 12, Prošnja za posvetitev temeljnega kamna v Šmiklavžu, 23. 4. 1869, Odgovor 28. 4. 1869.

⁷⁰ NSAM, ZA, Frankolovo, šk. 9, Bau Erläuterung für den Baumeister, 24. 11. 1868 s prilogi.

Janez Pečnik, predstavitevna risba cerkve sv. Miklavža v Miklavžu pri Gornjem gradu, 1868, pogled na glavno fasado (NSAM, Župnijski arhivi, Frankolovo, šk. 9).

obočne kape. Zgoraj je ta kupola zaključena z opečnatim vencem, ki ima odprtino, kot kaže prečni prerez. Zvonik se proti cerkvi odpira z visokim lokom. Za pevski kor, ki ima v prostor segajoč tridelen balkon, je, kot je narisano na podolžnem prerezu, primeren segmentni lok. Ta sloni na treh nosilnih kamnih, na katerih sta položeni ena ali dve kamniti plošči, nato pa se dviguje 3 čevlje [94,5 cm]. Tudi nad preddverjem zvonika je treba dodati eno ali dve ometani kamniti plošči. Cerkveni prostor se na desni in levi s šilastim lokom odpira v stranski kapeli, ki sta obokani s šilastim obokom in imata v sredini okroglo okno. Prostor se s šilastim lokom odpira tudi proti prezbiteriju. Ta je obokan s štiridelnim kapastim obokom, okrepljenim s 6 col [15,8 cm] debelimi rebri, ki slonijo na konzolah in se zgoraj zaključijo v opečnatem vencu. Levo vodijo šilastoločna vrata v zakristijo, ki jo osvetljujejo tri preprosta

okna. Namesto oltarne slike bi bilo boljše v praznem oknu narediti vitraj s podobo sv. Nikolaja, saj izdelava tega ne stane precej več kot oljna podoba, je pa lepša in bolj učinkovita. Pod njo je oltarna miza s tabernakljem. Levo od zvonika je v cerkvi dvojno okno, nasproti njega prav tako, desno pa le enojno okno zaradi stopnišnega stolpčja in nasproti trikotno okno, saj zakristijska streha ne dovoljuje izdelati drugačnega okna. Simetrije zato ni mogoče vzpostaviti, a taka odstopanja se v srednjeveških stavbah vsepovsod dogajajo.⁷¹ Zvonik ima portal z nadzidanim baldabinom iz surove opeke, ki portal uokvirja s šilastim lokom, zgoraj pa se zaključuje s kamnitim zatrepom.

⁷¹ Tu Pečnik sledi Reichenspergerjevi kritiki, da arhitekti dajejo preveč poudarka simetriji, ki pa je po njegovem mnenju pust in toga (Keplinger, Zum Kirchenbau, str. 26).

Janez Pečnik, predstavljena risba cerkve sv. Miklavža v Miklavžu pri Gornjem gradu, 1868, pogled na prezbitერიj (NŠAM, Župnijski arhivi, Frankolovo, šk. 9).

Zvonica zvonika se na strani portala odpira z biforo, na ožjih stranicah pa s po enim malim oknom. Streha je šotorasta, kot so bile v 15. stoletju vsepovsod na Štajerskem v uporabi, in deluje zelo slikovito. Zunanji oporniki so sezidani iz golih opek, četrta kole [6,5 mm] široke fuge so zapolnjene s cementom. Strešice opornikov so iz kamna. Kamnit napušč je visok 12 col [31,698 cm] in ima 9-col-ski [23,7 cm] nadzidek, pod njim pa je pas iz neometanih opek, ki so postavljene tako, da tvorijo zobčast ornament, kot je vidno na detajlu. Okna imajo okvire in police iz neometanih opek, ki so globoke 6 col [15,8 cm]. Železne okenske mreže so vzdane v steno, tudi uporaba cenejšega in preprostejšega železa je smotrna in preizkušena. Železni profili so debeli $1\frac{1}{4} \times \frac{1}{4}$ col [3,28 x 0,65 cm] in imajo na notranji strani tri žlebiče, v katere namestimo stekla in $\frac{1}{2}$ col široke zidne uture. Nad to pridejo po-

krivni profili, vse skupaj pa na obeh straneh pokrijemo z malto.⁷² Ti železni profili morajo biti vzdani zelo tesno, lahko pa jih naredi vsak ključavničar. Križi in greben na strehi zvonika naj bodo iz kovanega železa, strehe pa iz bakra ali pločevine. Dobro bi bilo, da je podzidek iz neometanega klesanega kamna ali kamnitih plošč. Stene naj bodo ometane, k ometu pa je treba že med pripravo dodati rumenkasto rjavo barvo. Za zunanje opornike lahko izberete boljšo opeko, ki je na eni strani odrgnjena, lahko pa so izdelani tudi iz ilovice za strešne opeke. Vsa okna je treba obiti s pločevino, da bodo dlje zdržala, stavba pa bo videti bolj dostojanstvena. Morda bo na stari cerkvi mo-

⁷² Za boljše razumevanje, kako so te mreže in stekla sestavljeni skupaj, je Pečnik med besedilom narisal detajl v prerezu, tlorisu in perspektivi.

Janez Pečnik, predstavitvena risba cerkve sv. Miklavža v Miklavžu pri Gornjem gradu, 1868, pogled na kapelo (NŠAM, Župnijski arhivi, Frankolovo, šk. 9).

goče najti kak uporaben napušč ali podzidek. Samomevno je, da je treba za gradnjo urediti tudi zemljišče.»

Kot zapisano, je Pečnik poleg tlorisa in prerezov narisal tri predstavitvene risbe. Iz njih je še boljše kot iz navodil za zidarskega mojstra razvidno, da si je Pečnik cerkev zamislil v slogu opečnate gotike. Cerkev ima v celoti gotske proporce z zelo visokimi in strmimi strehami, loki, zatrepi in slokim visokim zvonikom. Vzgon v višino pa poudarjajo še kovinski križi ali krogle na vseh strehah. Vsa okna so šilastoločna. Zunanjščina je sicer ometana, a iz surovih opek so izdelane špalete oken in šilasti zaključki, okviri okroglih oken, zunanji stopnjevani oporniki, cikcakast friz pod napuščem in okni, friz pod napuščem prezbiterja pa je še posebej umetelno oblikovan. Verjetno je Pečnik surovo opeko predvideval

tudi za zgornji del zunanje stene prezbiterja, saj je na risbi šrafran. Opečnat je tudi baldahin nad glavnim vratom, v katerega šilastoločno luneto je Pečnik vrisal prizor Križanja. Ravno zaključen opečnat baldahin je tudi nad vrati zakristije. Najbolj srednjeveško deluje stopnišni stolp, saj ima do zidca, ki se povezuje z napuščem ladje, celo vrsto majhnih pravokotnih odprtin, nad zidcem večje pravokotne odprtine in prav tako kot zvonik zelo strmo streho.

Kmalu po prejetej dovoljenju za zidavo so se lotili gradnje nove cerkve. Vse bistvene podatke o poteku gradnje, sodelujočih mojstrih in stroških lahko razberemo iz ohranjenih računov in letnih obračunov. Do jeseni 1869 so že imeli 996 goldinarjev in 60 krajcarjev stroškov, saj so bili sezidani že glavni zidovi in nekaj ostrešja. 9. septembra so tesarskemu

mojstru Janezu Vrhovniku plačali 100 goldinarjev, 12. septembra 560 goldinarjev kamniškemu zidar-skemu mojstru Tomažu Snoju, 4. oktobra pa Jerneju Clariniju iz Okonine 336 goldinarjev in 60 krajcarjev za vožnjo in dobavljen zidarski material.⁷³ Naslednje leto je Tomaž Snoj cerkev obokal in postavil zvonik, tesarski mojster Janez Vrhovnik pa je izdelal ostrežje zvonika, postavil oder okrog cerkve in streho prekril s črno pločevino. Prvi je dobil 350, drugi pa 178 goldinarjev.⁷⁴ Leta 1871 so imeli z zidavo že manj stroškov, in sicer le 85 goldinarjev; 5. septembra so Tomažu Snoju plačali za ometavanje zvonika in obokanje nad zvonico.⁷⁵ Mojster je z gradnjo cerkve zaključil do jeseni 1872, saj so mu 17. decembra tega leta izplačali še 400 goldinarjev.⁷⁶ Naslednje leto so sledila manjša obrtniška dela: Andrej Dular je izdelal kovinske mreže za okna, za kar je 25. septembra dobil 195 goldinarjev in 50 krajcarjev, za nekatere druge kovaške izdelke pa je kovaški mojster Matej Pukarda iz Gornjega Gradu prejel 8 goldinarjev in 63 krajcarjev. Na začetku tega leta, že 28. februarja, so kamniškemu kleparskemu mojstru Jožefu Lachalu plačali 500 goldinarjev, ker je z belo pločevino prekril streho zvonika.⁷⁷ Čeprav je iz obračunskih knjig jasno razvidno, da cerkev leta 1872 še ni bila v celoti dokončana, je Gašper Dornik že 1. junija tega leta škofijo prosil, da bi smel zaradi dolgotrajne bolezni gornjegrajskega dekana kar sam posvetiti obe cerkvi (poleg cerkve v Šmiklavžu je imel v mislih še cerkev Marijinega darovanja v Dolu (Štajngrob)). Pisal je, da je cerkev v Šmiklavžu že v celoti zgrajena, za Marijino cerkev pa

pričakuje, da bo dokončana v naslednjem poletju.⁷⁸ Že 13. junija je Dornik dovoljenje dobil in cerkev 28. julija istega leta posvetil.

Med načrtovano in obstoječo stavbo je kar nekaj razlik, ki so predstavljene v nadaljevanju besedila. Zidarski mojster Tomaž Snoj se načrtov ni popolnoma držal, saj stavba deluje precej manj gotoko. Na zunaj najbolj odstopa, da so vsi zunanji oporniki, ki naj bi bili iz neometane opeke, ometani. Ti niso stopnjevani in nimajo strmih strehic, zato ne delujejo gotoko, ampak prej romansko. Na nekaterih mestih, kjer je Pečnik predvidel opečnate detajle, je Snoj sicer nekaj tega

⁷³ NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 3, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche Maria Neustift gehörigen Filialkirche St. Nicolai vom 1. Jänner 1869 bis Ende Dezember 1869, s tremi prilogi.

⁷⁴ NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 5, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche M. Neustift gehörigen Filialkirche St. Nicolai vom 1. Jänner 1870 bis Ende Dezember 1870 (priloga sta v NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 3). Zidarski mojster Tomaž Snoj je tega leta izpričano delal tudi na popravilu zidu župnijske cerkve in gradnji sosednje podružnične Marijine cerkve v Štajngrobu (NSAM, Nova Štifa, šk. 5, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden Pfarrkirche Maria Neustift vom 1. Jänner 1870 bis Ende Dezember 1870 s prilogo).

⁷⁵ NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 3, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche M. Neustift gehörigen Filialkirche St. Nicolai vom 1. Jänner 1871 bis Ende Dezember 1871, s prilogo.

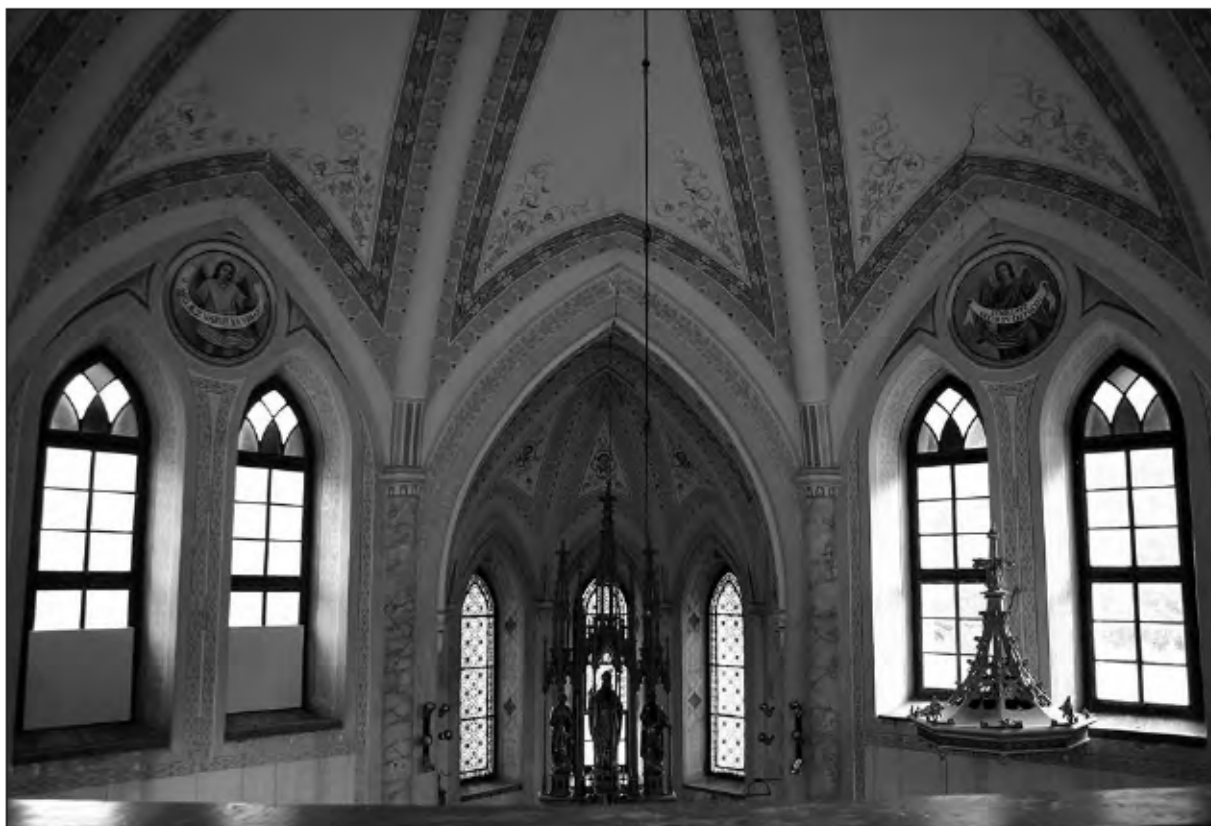
⁷⁶ NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 6, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate des Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche Maria Neustift gehörigen Filialkirche St. Nicolai vom 1. Jänner 1872 bis Ende Dezember 1872, s prilogo.

⁷⁷ NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 6, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate des Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche Maria Neustift gehörigen Filialkirche St. Nicolai vom 1. Jänner 1873 bis Ende Dezember 1873, s prilogi.

⁷⁸ NSAM, Škofijska pisarna, D VIII – Gornji Grad, šk. 12, Prošnja za posvetitev cerkve, 1. 6. 1872 in Odgovor, 13. 6. 1872. Tomaž Snoj je prav tako vodil dela Marijine cerkve v Dolu (Štajngrob), a iz ohranjenih arhivov ni razvidno, da bi delal po kakih načrtih. Zidove prvotne cerkve z začetka 17. stoletja je sicer ohranil, a ji dal gotoko podobo: celotno stavbo je podaljšal, v notranjščini jo je v celoti obokal s križnobrebrastimi oboki, na zunanjsčini je dodal zunanjo členitev stene z oporniki in prebil nova šilastoloka okna, postavil pa je tudi nov zvonik (Kemperl, Podružnična cerkev sv. Nikolaja, str. 92–94 s starejšo literaturo). Dovoljenje za obnovo stavbe je župnik Gašper Dornik dobil leta 1866 (NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 4, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche Maria Neustift gehörigen Filialkirche Maria Steingruben vom 1. Jänner bis Ende Dezember 1866). Z deli so začeli leta 1869: jeseni tega leta so plačali 400 goldinarjev Tomažu Snoju za novo zidovje, Janezu Sabotha pa 77 goldinarjev za novo ostrežje (NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 3, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche Maria Neustift gehörigen Filialkirche Maria Steingruben vom 1. Jänner bis Ende Dezember 1869 s prilogi). Naslednje leto je Snoj obokal cerkev in sezidal zvonik, za kar je dobil 336 goldinarjev, tesarski mojster Janez Vrhovnik pa je za novo ostrežje zvonika dobil 154 goldinarjev (NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 5, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche Maria Neustift gehörigen Filialkirche Maria Steingruben vom 1. Jänner bis Ende Dezember 1870 s prilogi). Leta 1871 je Snoj nadaljeval z deli na zvoniku, za kar je prejel 95 goldinarjev (NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 4, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche Maria Neustift gehörigen Filialkirche Maria Steingruben vom 1. Jänner bis Ende Dezember 1871 s prilogi). Do 1. avgusta 1872 je stavba dobila šest novih oken, ki jih je izdelal gornjegrajski mizarjski mojster Anton Plamberg, za kar je prejel 40 goldinarjev (NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 6, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche Maria Neustift gehörigen Filialkirche Maria Steingruben vom 1. Jänner bis Ende Dezember 1872 s prilogi). Gradnjo je Snoj v celoti dokončal šele do 5. septembra 1873, ko je podpisal pobonico. V začetku tega leta pa je kamniški kleparski mojster Jožef Lachel dobil 600 goldinarjev za pokritje zvonika z belo pločevino (NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 6, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche Maria Neustift gehörigen Filialkirche Maria Steingruben vom 1. Jänner bis Ende Dezember 1873 s prilogi). V cerkvi je še prižnjica, ki jo je leta 1821 izdelal mizar Tomaž Perko (NSAM, ŽA, Nova Štifa, šk. 7, Rechnung über die Empfänge und Ausgaben bei der unter dem Patronate Bisthums Laibach stehenden zur Pfarrkirche Maria Neustift gehörigen Filialkirche Maria Steingruben vom 1. Jänner bis Ende Dezember 1821 s prilogi).

Cerkev sv. Miklavža v Šmiklavžu pri Gornjem Gradu, zunanjščina (foto: Metoda Kemperl).

Cerkev sv. Miklavža v Šmiklavžu pri Gornjem Gradu, notranjčina (foto: Metoda Kemperl).

Poskus dopolnitve arhitekturne risbe v pogledu (avtor: Gregor Markelj).

pridal, a teh detajlov ni razumel v konstrukcijskem, ampak le v dekorativnem smislu.⁷⁹ Zvoniku manjka stopniščni stolp, ki bi poudarjal srednjeveški oziroma utrdbeni videz fasade. Zvonik je v tlorisu bolj kvadraten kot pravokoten in ni tako slok, na čelni strani ima monoforo namesto bifore, na stranskih stenah pa ravno obratno. Tudi streha zvonika je drugače oblikovana. Napušč zvonika ni raven kot na načrtu, ampak ima na vseh straneh zatrepe. Zidec oziroma napušč ladje ne poteka še po stenah zvonika. Streha zakristije je zelo nizka, da je lahko nad njo v steni izdelano biforno okno. Torej je zidarski mojster stremel

k simetričnosti in ni sledil Pečnikovemu priporočilu. Nad glavnim vhodom in vhodom v zakristijo manjkata opečnata baldahina. Kovinska križa sta nameščena le na vrh kupole in kape zvonika, na kapelah in prezbitერიj pa jih očitno niso namestili, prav tako ne predvidenih okrasnih zaključkov na čelni strani strehe zvonika in stranskih delih kupole. Letnico gradnje, za katero je Pečnik predvideval, da bi bila napisana pod biforo čelne strani zvonika, so vklesali v preklado glavnega portala (1872), ki sicer sledi obliki na predstavitveni risbi. Načrti oziroma predvideni detajli notranjščine niso ohranjeni, a glede na Pečnikova gradbena navodila lahko zapišemo, da se je Snój v osnovi držal načrtov oziroma opisa. Tako v ladji kot v prezbitერიju so v vogalih nameščeni polstebri, iz katerih rastejo rebra, ki se stikajo v temenu kupole oziroma v okrogli odprtini. A podstavki in kapiteli niso

⁷⁹ Ti elementi so sedaj poudarjeni z rumeno, a fotografije zunanjščine cerkve iz leta 2001 (pred zadnjo obnovo) kažejo, da je bila celotna zunanjščina umazano bela (ZVKDS, Območna enota Celje, fototeka).

kamniti, kot je predvidel arhitekt. Kamniti so le stebri pevskega kora. Pečnikovega nasveta, da bi namesto oljne slike v vzhodno okno prezbitorija namestili vitraj in pod njim postavili le oltarno mizo, niso uresničili. V prezbitoriju stoji oltar neogotskih oblik s tremi bogato okrašenimi baldahini, pod katerimi stojijo kipi sv. Miklavža, sv. Petra in sv. Pavla.⁸⁰

Pečnikova navodila za zidarskega mojstra in načrta kažejo, da je želel postaviti neogotsko cerkev opečnatega tipa. Zidarski mojster Snoj je sicer načrtu v osnovi sledil, a je skušal te poudarke, kolikor je bilo le mogoče, omiliti, nekatere pa je celo izpustil. Ali je šlo pri tem za njegovo odločitev ali so bila takšna navodila naročnika, ni znano.

Ponovno sodelovanje in dela na Ptujski Gori

Korespondenca med Pečnikom in škofom Stepišnikom je bila ponovno vzpostavljena leta 1880, torej po desetih letih oziroma dve leti potem, ko se je Pečnik upokojil in se preselil v Gradec. Pečnik je želel, da ga škof spet imenuje za škofijskega arhitekta, in ta naziv je uporabil tudi pri podpisu pisma z dne 11. oktobra 1880. Pismo je naslovil na škofijski ordinariat in mu tako kot vsej duhovščini želel sporočiti, da je pripravljen načrtovati in nadzirati izvedbo vseh liturgičnih predmetov in druge opreme, ki je potrebna za cerkveno rabo. Prav tako se je ponujal kot izdelovalec načrtov ter nadzornik dela prezidav in novogradenj cerkva tako v srednjeveškem kot tudi v kakem poznejšem slogu; vse to je ponujal za majhen honorar.⁸¹ Na to pismo ni bilo odgovora, zato se je spomladi naslednjega leta, ko se je vračal s Ptujске Gore, kjer je začel z obnovo cerkve, ustavil v Mariboru. Ker škofa ni bilo, je v zvezi z reklamno vizitko, ki si jo je nameraval dati izdelati in na katero bi pridal tudi titulo škofijskega arhitekta, govoril s kanonikom Ignacem Orožnom. Ta mu je svetoval, naj vizitko predloži in počaka na škofov odgovor.⁸²

Škof mu je odgovoril 18. maja 1881; odobril je tako vizitko kot razpošiljanje škofijskim duhovnikom, a mu je prepovedal uporabljati in objavljati naziv.⁸³ A Pečnik je vztrajal, zato je 25. junija 1881 konzistoriju poslal prošnjo, naj mu ponovno dovoli uporabljati naziv škofijskega arhitekta. Tega naj bi si želel, ker živi v Gradcu in bi se kljub temu, da je v pokoju, rad ukvarjal s krščansko umetnostjo. Le s to

titulo pa bi po njegovem mnenju pridobil zaupanje duhovščine.⁸⁴ 27. julija istega leta mu je škofijski ordinariat v kratkem pismu odgovoril, da mu dovolijo uporabljati naziv, a da se ne morejo in ne želijo obvezati, da bi bili posrednik med arhitektom in duhovščino niti da bi upravljali z gradbenimi deli ali z nabavo predmetov.⁸⁵

Tako je Pečnik 6. avgusta škofu poslal v pregled vizitko. Na prvi strani je njegovo ime in nazivi, povsem spodaj pa naslov: *Job: Petschnig k: k: Professor, Diözesan-Architekt, Graz, Gartengasse Nr. 7 P.* Med napisi je na desni strani zunanščina gotskega prezbitorija s stopnjevanimi oporniki, šilastoločnimi okni s krogovičji in vitkim stolpičem. Na levi strani je spodaj gotska miza, na njej pa svečniki, kelihi, monštranca, kadilnica, relikviarij, kip škofa in križ, za mizo pa škofovska palica. Nad mizo je šilastoločno okno z vitrajem dveh svetnikov, med tem in napisom pa se vije vinska trta. Skratka, prikazano je vse, kar je znal Pečnik načrtovati. Na zadnji strani je napis, ki se v prevodu glasi: »Dostojanstvo Cerkve zahteva pravilno slogovno obravnavo tako cerkvenih stavb kot vseh predmetov, ki so potrebni pri liturgiji. Ob tem lahko opozorim na svojo dolgoletno prakso in sem pripravljen za zmeren denar izdelati ne le načrte za novogradnje, prezidave in dozidave, ampak tudi za oltarje, prižnice, orgle, cerkvene klopi, spovednice, križeve pote, slikana okna in tako dalje. Prav tako lahko nadziram izdelavo vsega tega. Ker sem že dolgo povezan z najboljšimi podjetji, ki izdelujejo predmete za liturgično rabo, kot so monštrance, kelihi, luči, križi, relikviariji, liturgična oblačila, oltarne blazine, baldahini in tako dalje, jih lahko priskrbim ter bdim nad njihovo slogovno primernostjo, kvaliteto in estetiko.«⁸⁶ V pismu je izrazil upanje, da bo v interesu cerkvene umetnosti lahko deloval v svoji domovini. Ker se je bal nezaupanja župnikov, je predlagal, da bi vizitko posameznim župnijskim uradom poslal konzistorij, saj bi bili po njegovem mnenju župniki le tako prepričani, da ima škofovo dovoljenje za delo. Dodal je še, da je imel z vizitkami malo stroškov, saj je risbo izdelal sam, tisk pa je bil zelo poceni.⁸⁷

Iz ordinariata so Pečniku hitro odgovorili (17. avgusta), da ne morejo pošiljati vizitk. Pri tem so se sklicevali na zakon z dne 2. oktobra 1865, po katerem zasebne zadeve niso oproščene poštnine, in na prejšnje pismo, v katerem so jasno zapisali, da ne želijo biti

⁸⁰ Oltar je na zadnji strani datiran z letnico 1873, ki bi lahko bila sekundarna, a je povsem verjetna. Tudi v kapelah stojita neogotska oltarja.

⁸¹ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Gradca škofijskemu ordinariatu v Maribor, 11. 10. 1880.

⁸² NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Maribora škofu M. Stepišniku, 7. 5. 1881.

⁸³ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Osnutek pisma škofijskega ordinariata iz Maribora J. Pečniku v Gradec, 18. 5. 1881.

⁸⁴ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Gradca škofijskemu konzistoriju v Maribor, 25. 6. 1881.

⁸⁵ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Osnutek pisma škofijskega konzistorija iz Maribora J. Pečniku v Gradec, 27. 7. 1881.

⁸⁶ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Gradca škofu M. Stepišniku v Maribor, 6. 8. 1881, vizitka je priloga pisma.

⁸⁷ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Gradca škofu M. Stepišniku v Maribor, 6. 8. 1881.

Janez Pečnik, osnutek vizitke, 1881 (NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Gradca škofu M. Stepišniku v Maribor, 6. 8. 1881).

posrednik.⁸⁸ Pečnik se je moral sprijazniti s tem, da bo sam poslal vizitke, a je zato prosil, da konzistorij dekanatom pošlje okrožnico.⁸⁹ 8. oktobra 1881 je konzistorij o ponovnem imenovanju res obvestil dekanate, a hkrati poudaril, da ordinariat v nobenem primeru ne bo posrednik med arhitektom in naročniki ter da ne bo upravljal gradenj ali sodeloval pri nabavi opreme.⁹⁰ Konzistorij pa je na Pečnika kmalu pozabil, saj ga v šematizmu niso navedli. Zato jih je naslednje leto prosil, naj ga navedejo v šematizmu za leto 1883 in

mu pošljejo izvod.⁹¹ S tem pismom se korespondenca med Pečnikom in škofom oziroma ordinariatom v tem fondu konča, čeprav Pečnika kot škofijskega arhitekta zasledimo še v šematizmih do leta 1890.⁹²

Vezi med Pečnikom in škofijo so se verjetno obnovile zaradi restavriranja cerkve na Ptujski Gori. Pečnik je namreč v *Mittheilungen* večkrat opozarjal na slabo stanje tega vrhunskega spomenika. Kot smo že omenili, ga je prvič omenil že leta 1865 in ga je že tedaj dobro poznal.⁹³ Leta 1869 je cerkev obiskal

⁸⁸ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Osnutek pisma škofijskega ordinariata iz Maribora J. Pečniku v Gradec, 17. 8. 1881.

⁸⁹ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Gradca škofu M. Stepišniku v Maribor, 13. 9. 1881.

⁹⁰ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Osnutek pisma škofijskega konzistorija iz Maribora J. Pečniku v Gradec, 26. 9. 1881.

⁹¹ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Gradca M. Stepišniku v Maribor, 13. 10. 1882.

⁹² Pečnik je kot škofijski arhitekt naveden v letih 1883–1890 (*Personalstand* 1883, str. 18; isto, 1884, str. 18; isto, 1885, str. 18; isto, 1886, str. 19; isto, 1887, str. 19; isto, 1888, str. 19; isto, 1889, str. 19; isto, 1890, str. 19). Očitno so ga nehali omenjati v letopisu, takoj ko je škof Stepišnik umrl (18. 6. 1889).

⁹³ Petschnig, Über einige Kirchen in Steiermark, str. 191–204.

ponovno in v naslednjem letu objavil daljši prispevek, ki je vseboval opis cerkve ter poročilo o stanju in potrebni obnovi.⁹⁴ Leta 1878 je v isti reviji spet poročal o stanju, pri čemer je pri zunanjsčini izpostavil slabo stanje zunanjsčine prezbitarija, fial severnega portala, konstrukcije strehe zvonika in t. i. Celjskega oltarja.⁹⁵ Njegova prizadevanja so obrodila sadove leta 1879, ko je centralna komisija objavila novico o nujnosti skorajšnje temeljite obnove cerkve in pri tem prosila za državno finančno pomoč,⁹⁶ Pečnik pa je leta 1881 postal vodja obnove.⁹⁷

Že 13. septembra 1881 je Pečnik škofu v pismu poročal o stanju restavratorskih del. Zapisal je, da mora dela zaenkrat ustaviti, saj so znesek 3.000 goldinarjev, ki jim je bil odobren, že porabili oziroma presegle; stroški kamnoseka so namreč presegle znesek za 400 goldinarjev, saj se kamnosek ni mogel ustaviti sredi začetega klesanja opornika. Pečnik ugotavlja, da so v zelo slabem stanju še trije oporniki prezbitarija, ki jih je treba nujno restavrirati. V zvezi s tem je namestništvu že poslal prošnjo, ki ji je priložil ilustracijo, na kateri so oporniki videti kot razvalina, a lahko se vidi, kaj je od njih ostalo. Škofa je nagovarjal, naj namestništvu ugovor pošlje še konzistorij in prosi za nadaljnje financiranje restavriranja, saj soseska tega ne bo zmogla. Dobro bi pa tudi bilo, da bi se za finančno podporo obrnili še na ministrstvo.⁹⁸

Pečnik se je škofu še enkrat javil v zvezi z deli na Ptujski Gori, in sicer 12. oktobra 1882. Najprej mu je sporočil, da so za tisto leto restavratorska dela na cerkvi zaključena in da se bodo nadaljevala v naslednjih letih. Ministrstvo je odobrilo še 3.000 goldinarjev, zato je predvideval, da bo v prihodnosti večkrat potoval skozi Maribor in se bo lahko oglasil pri škofu. Restavriranje korne partije še vedno ni bilo končano, ugotavljal pa je, da so popravila potrebni še stranski portal, oporniki ladje in zvonik. Pismo je zaključil z mislijo, da si cerkev zasluži največjo pozornost ministrstva za uk in bogočastje.⁹⁹ To pa je, kot že zgoraj zapisano, zadnje pismo med Pečnikom in škofom Stepišnikom oziroma lavantinsko škofijo v tem fondu. Istega leta se tudi nehajo njegova poročila o re-

staviranju na Ptujski Gori in zaenkrat tudi ne vemo, kako so se dela zaključila.¹⁰⁰

Sklep

Arhitekt Janez Pečnik je torej z lavantinsko škofijo začel sodelovati leta 1864, ko mu je knezoškof Maksimilijan Stepišnik podelil naziv škofijskega arhitekta. Isto leto se je odpravil na potovanje, na katerem je obiskal najpomembnejše gotske spomenike v škofiji. Na potovanju oziroma že prej je pridobil oziroma se dogovarjal za načrtovanje več novogradenj, obnov in liturgične opreme. A kmalu se je izkazalo, da pozneje do naročil ni prišlo. Pečnik je ugotovil, da ljudje niso pripravljeni plačati za dober načrt in da se ne zavzemajo za kvaliteto gradnje, zato je leta 1870 odstopil z mesta škofijskega arhitekta. Farani gotovo niso zmogli stroškov razkošnejših gradenj, očitno pa je primanjkovalo tudi bogatih posameznikov, ki bi bili pripravljeni finančno podpreti zidavo cerkva. A morda je bil za nesprejemanje Pečnikove arhitekture med pretežno slovenskimi duhovniki in verniki kriv tudi slog njegovih gradenj. Pečnik je bil strikten goticist in kot tak pripadnik t. i. kölnskega kroga, ki je propagiral posnemanje oziroma uporabo gotskega sloga tako v profanih kot sakralnih gradnjah.

Pečnik je svoje stališče tudi javno zagovarjal, čeprav je pri gradnji njegove stavbe Realke v Budimpešti (1857–1859), kjer je med letoma 1856 in 1861 delal na gradbeni direkciji kot del ponemčevalne politike, naletel na hud odpor. Tudi druge njegove novogradnje pripadajo temu slogu, tak pa je tudi načrt za cerkev v Šmiklavžu. V tem slogu so bili gotovo izdelani tudi načrti za cerkev v Šentjurju pri Celju. Zato se nam zastavlja vprašanje, zakaj je Pečnik kot rigorozen goticist sploh bil imenovan za arhitekta škofije s pretežno slovenskim prebivalstvom. Morda je šlo le za diplomatsko potezo škofa Stepišnika, za katerega velja, da je bil izvoljen za škofa zaradi svoje proneske usmerjenosti, a se je pozneje izkazalo, da je delal tudi v prid Slovencev.

Edina do sedaj znana cerkev, ki je nastala po Pečnikovih načrtih, je torej majhna podružnična cerkev sv. Miklavža v Šmiklavžu pri Gornjem Gradu. Zidar-ski mojster Tomaž Snoj se je njegovih načrtov sicer v grobem držal, a jih je toliko spremenil, da je omilil neogotski vtis, vsi elementi in detajli, ki bi morali biti po načrtu iz surove opeke, pa so ometani. Glede na slogovne značilnosti bomo v Pečnikovo bližino v prihodnje verjetno postavili še podružnično cerkev sv. Marije Magdalene v Gornjem Gradu (1867–1869).

Kljub vsemu moramo na Pečnikovo arhitekturo gledati tudi kot na pionirsko, saj se je opečnata neogotika tako na Ogrskem kot na Slovenskem pozneje, v osemdesetih letih 19. stoletja, pri gradnji sakralnih stavb vendarle uveljavila, in sicer z deli učencev

⁹⁴ Petschnig, *Die Wallfahrtskirche Maria Neustift*, str. CV–CIX.

⁹⁵ Petschnig, *Ueber den Bauzustand*, str. CLVI, CLVII; Več o prispevku glej Sapač, *Historiat*, str. 863–867; Sapač, *Cerkev in spomeniško varstvo*, str. 210–211.

⁹⁶ Sapač, *Historiat*, str. 865.

⁹⁷ To je bilo objavljeno v *Mittheilungen* leta 1882 (Sapač, *Historiat*, str. 867; Sapač, *Cerkev in spomeniško varstvo*, str. 213), Pečnik pa to omenja tudi v pismu škofu (NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Maribora škofu Stepišniku, 7. 5. 1881).

⁹⁸ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Gradca škofu Stepišniku v Maribor, 13. 9. 1881. Glej tudi Sapač, *Historiat*, str. 867; Sapač, *Cerkev in spomeniško varstvo*, str. 213.

⁹⁹ NŠAM, Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov, šk. 1, Pismo J. Pečnika iz Gradca škofu Stepišniku v Maribor, 13. 10. 1882.

¹⁰⁰ Sapač, *Historiat*, str. 867.

Friedricha von Schmidta. Verjetno bo treba Pečnika v prihodnosti postaviti prav ob bok temu arhitektu, ki je tlakoval pot neogotiki in opečnati neogotiki v Avstro-Ogrski monarhiji, a še prej bo treba raziskati vplive Friedricha von Schmidta in Augusta Reichensbergerja na Pečnikovo mišljenje in arhitekturo.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Diözese Graz-Seckau

Pfarre Graz-St. Leonhard, Sterbebuch VIII 1883–1899 (<https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/graz-seckau/graz-st-leonhard/503/>)

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

RMK Šentjur pri Celju 1806–1836 (<https://data.matricula-online.eu/de/slovenia/maribor/sentjur-pri-celju/03867/?pg=147>)

Škofijska pisarna, D VIII – Gornji Grad

Škofijska pisarna, F 68 – gradnje cerkva in objektov

Župnijski arhivi: Frankolovo, Nova Štifta

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije

Območna enota Celje, fototeka

ŽA Slovenska Bistrica – Župnijski arhiv Slovenska Bistrica

Gedenkbuch der Stadtpfarre Windischfeistritz, 1860

USTNI VIR

Vinko Čonč, župnik, Šentjur pri Celju, 15. 3. 2021.

REVIJE IN LETOPISI

Berichte und Mittheilungen der Alterthums-Vereines zu Wien, XI., 1870.

Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, 1856, 1870, 1871, 1872, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883.

Mittheilungen des k. k. Österreichischen Museum für Kunst und Industrie, II./23, 15. 8. 1867.

Personalstand des Bisthumes Lavant in Steiermark, Marburg 1865–1870, 1883–1890.

LITERATURA

Alofsin, Anthony: *When Buildings Speak. Architecture as Language in the Habsburg Empire and Its Aftermath, 1867–1933*. Chicago: The University of Chicago, 2006.

Ambrožič, Matjaž: Lavantinska škofija za časa Slomškovich naslednikov (1862–1922). *Studia Historica Slovenica* 10, 2010, št. 2–3, str. 399–428.

Brückler, Theodor in Nimeth, Ulrike: *Personenlexikon zur österreichischen Denkmalpflege (1850–1990)*. Wien: Bundesdenkmalamt, 2001.

Brugger, Christian: *Kirchenbauten in der Zeit des Historismus in der Steiermark*. Graz: Karl-Franzens Universität Graz, 1995 (tipkopis doktorske disertacije).

Curk, Jože: *Sakralni spomeniki na območju občine Šentjur pri Celju*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo RS, 1967, tipkopis.

Curk, Jože: *Sakralni spomeniki na območju občine Šmarje pri Jelšah*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo RS, 1967, tipkopis.

Damjanović, Dragan: Radovi hrvatskih arhitekata u časopisu Wiener Bauhütte. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30, 2006, str. 229–240.

Essenwein, August: Das neue Realschulgebäude in Ofen, erbaut von Hans Petschnigg. *Organ für christliche Kunst* 21, 1. 11. 1861, str. 241–423.

Fugger Germadnik, Rolanda: Ignacij Orožen (Laško, 30. januar 1819–Maribor, 13. april 1900). *Studia Historica Slovenica* 7, 2007, št. 3–4, str. 513–528.

Gierse, Ludwig: Berichte aus Ungarn im »Organ für christliche Kunst« aus den Jahren 1853–1873. *Acta Historiae Artium* 31, 1985, št. 1–4, str. 43–70.

Gsodam, G.: Petschnigg, Johann (1821–1897). Österreichisches *Biographisches Lexikon*, 8, 1979, str. 10 (dostopno tudi na: https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_P/Petschnigg_Johann_1821_1897.xml).

Haiko, Peter in Kassal-Mikula, Renata: Katalog. *Friedrich von Schmidt (1825–1891). Ein gotischer Rationalist* (ur. Peter Haiko). Wien: Museen der Stadt Wien, 1991, str. 70–230.

Haiko, Peter: Friedrich von Schmidt. Ein gotischer Rationalist. *Friedrich von Schmidt (1825–1891). Ein gotischer Rationalist* (ur. Peter Haiko). Wien: Museen der Stadt Wien, 1991, str. 8–15.

Hozjan, Andrej: Jakob (Jakob Ignacij Maksimilijan) Stepischnegg (Stepišnik). *Das »Frintaneum« in Wien und seine Mitglieder aus den Kirchenprovinzen Wien, Salzburg und Görz (1816–1918). Ein biographisches Lexikon* (ur. Karl Heinz Frankl in Peter G. Tropper). Klagenfurt, Laibach, Wien: Hermagoras; Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva, 2006, str. 128–130.

Kemperl, Metoda: *Arhitekturna tipologija romarskih cerkva v 17. in 18. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.

Kemperl, Metoda: *Korpus poznobaročne sakralne arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007.

Kemperl, Metoda: Načrti Johanna Schöbla za gradnjo nove romarske cerkve v Novi Štifti pri Gornjem Gradu. *Historia Artis Magistra. Amicorum*

- discipulorumque munuscula Johanni Höfler septuagenario dicata* (ur. Renata Novak Klemenčič in Matej Klemenčič). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2012, str. 369–375.
- Kemperl, Metoda: Nekaj načrtov za stavbno zgodovino župnijske cerkve v Slovenski Bistrici. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 46, 2010, str. 316–323.
- Kemperl, Metoda: Podružnična cerkev sv. Nikolaja v Šmiklavžu. *Leksikon cerkva na Slovenskem. Škofija Celje III, Dekanija Gornji Grad* (ur. Luka Vidmar). Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2006, str. 94–96.
- Kemperl, Metoda: Sakralne stavbe. *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidarskih mojstrov na slovenskem Štajerskem (1786–1849)* (ur. Metoda Kemperl). Celje: Zgodovinski arhiv; Maribor: Pokrajinski arhiv, 2008, str. 56–77.
- Keplinger, Monika: Zum Kirchenbau Friedrich von Schmidts. *Friedrich von Schmidt (1825–1891). Ein gotischer Rationalist* (ur. Peter Haiko). Wien: Museen der Stadt Wien, 1991, str. 20–33.
- Kolar, Bogdan: Župnija sv. Jurija pri Celju. Šentjur: Župnijski urad, 2012.
- Lavrič, Ana: Slomškov osnutek predavanj o cerkveni umetnosti za mariborsko bogoslovje. *Miscellanea* 38, 2016, str. 111–139.
- Lewis, Michael J.: *The Gothic Revival*. London: Thames & Hudson, 2002.
- Lewis, Michael J.: *The Politics of the German Gothic Revival. August Reichensperger*. Cambridge: The MIT Press, 1993.
- Maver, Aleš: Časi Margarete Puhar. Cerkevno in kulturno ozračje na Štajerskem v 19. stoletju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 89, n. v. 54, 2018, št. 3, str. 18–28.
- Mohorčič, Tea: *Akvareli. Dokumenti dediščine*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 2018.
- Moravánszky, Ákos: *Die Architektur der Donaunachbarlie*. Berlin: W. Ernst & Sohn, 1988.
- Orožen, Ignac: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 2. Das Benediktiner-Stift Oberburg*. Marburg, 1876.
- Orožen, Ignac: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 6. Das Dekanat Drachenburg*. Marburg, 1887.
- Petschnig, Hans: Der Palast der ungarischen Akademie. *Organ für christliche Kunst* 11, 15. 2. 1861, št. 4, str. 46.
- Petschnig, Hans: Die Wallfahrtskirche Maria Neustift bei Pettau in Untersteiermark. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 15, 1870, str. CV–CIX.
- Petschnig, Hans: Über das Gailthal in Kärnten. Reisebericht über mittelalterliche Kirchenbauten im Gailthale. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 9, 1864, str. 107–121.
- Petschnig, Hans: Über einige Kirchen in Steiermark. Reisebericht mit 20 Illustrationen von Diöcesan-Architekten. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 10, 1865, str. 191–204.
- Petschnig, Hans: Über Würdigung der Bestrebungen auf dem Gebiete der Kunst in Ungarn. *Organ für christliche Kunst* 7, 1. 7. 1857, št. 13, str. 154–155.
- Petschnig, Hans: Ueber den Bauzustand der Kirche in Maria-Neustift in Steiermark. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 23, 1878, str. CLVI–CLVII.
- Red., D.: Notiz. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 9, 1864, str. LXXVIII.
- Reichensperger, August: *Zur Characterisirung des Baumeisters Friedrich Freiherrn von Schmidt*. Düsseldorf: L. Schwann, 1891.
- Sapač, Eva: Cerkev in spomeniško varstvo. *Marija Zavetnica na Ptujski Gori. Zgodovina in umetnostna zapuščina romarske cerkve* (ur. Janez Höfler). Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2011, str. 203–230.
- Sapač, Eva: Historiat konservatorsko-restavratorskih posegov na romarski cerkvi Matere božje na Ptujski Gori od ustanovitve dunajske Centralne komisije za preučevanje in ohranitev stavbnih spomenikov do danes. *Studia Historica Slovenica* 7, 2007, št. 3–4, str. 857–892.
- Sapač, Igor in Lazarini, Franci: *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, 2015.
- Schiedlausky, Günther: Essenwein, August Ottmar Ritter von. *Neue Deutsche Biographie*, 4. Berlin: Duncker & Humblot, 1959, str. 657 (dostopno tudi na: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz13771.html>).
- Schmidt, Friedrich: Entwurf zu einer Realschule in Ofen von Professor Petschnig. *Organ für christliche Kunst* 8, 1. 3. 1858, št. 5, str. 57–58.
- Sisa, József: Hungarian Architecture from 1849 to 1900. *The Architecture of Historic Hungary* (ur. Dora Wiebeson in József Sisa). Cambridge: The MIT Press, 1998.
- Sisa, József: *Motherland and Progress. Hungarian Architecture and Design 1800–1900*. Basel: Birkhäuser, 2016.
- Sisa, József: Neo-gothic Architecture and Restoration of Historic Buildings in Central Europe. Friedrich Schmidt and His School. *Journal of the Society of Architectural Historians* 61, 2002, št. 2, str. 170–187.
- Stegenšek, Avguštin: *Cerkveni spomeniki Lavantinske škofije, 1: Dekanija gornjegrajska*. Maribor: samozaložba, 1905.
- Šimac, Miha: Knezoškof Stepišnik v očeh sodobnikov. *Bogoslovni vestnik* 70, 2010, str. 119–129.

Urek, Vida: Slovenica v reviji Kirchenschmuck, 1870–1905. Bibliografski popis. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. IX, 1972, str. 145–158.

Wagner-Rieger, Renate: *Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1970.

Wastler, Josef: *Steirisches Künstler-Lexicon*. Graz: Leykam, 1883.

Weiss, Karl: Die Kirchenruine von Zsámbék in Ungarn. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 2, 1857, str. 105–108.

Wiltchnigg, Elfriede: Petschnig, Hans. *Allgemeines Künstlerlexikon* 95, 2017, str. 280.

SPLETNI VIRI

Architektenlexikon. Wien 1770–1945

Caltana, Diego: Hans Petschnig (<http://www.architektenlexikon.at/de/1205.htm>)

Slovenska biografija

Richter, Jakob: Stepischnegg, Jakob Maksimilijan (1815–1889) (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi609557/#slovenski-biografski-leksikon>)

Slodnjak, Anton: Trstenjak, Davorin (1817–1890) (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi727223/#slovenski-biografski-leksikon>)

S U M M A R Y

The architect Janez Pečnik (Hans Petschnig) and his work for the Diocese of Lavant

The architect Janez Pečnik (Hans Petschnig) (1821–1897), born in Šentjur pri Celju, was an architect of the Austrian Construction Office, as well as a conservator and professor at the craft school in Vienna. He served in Weiz, Sopron and Budapest, and after retirement in 1878 spent the rest of his life in Graz. Pečnik was a strict Gothist and an

adherent to the so-called Cologne circle, which promoted imitating or using the Gothic style in both profane and sacred architectures. Applying this style, he built the high school in Budapest already at the end of the 1850s, despite the public opposition to its German character. Over the following years, he built several churches in the same style. In 1864, the Bishop of Lavant Maksimilijan Stepišnik granted him the title of diocesan architect. That same year, Pečnik set out on a journey to visit the most significant Gothic monuments in the diocese. During and even before the journey, he negotiated plans for further constructions, renovations, and liturgical furnishings. However, the actual procurements were never made. Noting the general unwillingness to pay for a good plan and the inability to appreciate quality construction, Pečnik resigned from the office of diocesan architect in 1870. Perhaps the disinclination towards his architecture among the predominantly Slovenian priests and believers was partially owed to his architectural style. Also, the plans drawn in 1868 for the Church of St. Nicholas at Šmiklavž pri Gornjem Gradu (built between 1868 and 1873), which is the only church known to have been constructed according to his design, used this style as well. Although the master mason Tomaž Snoj more or less followed Pečnik's plans, he slightly modified them by toning down the neo-Gothic character and by covering all the elements and details, originally envisaged in raw brick, with stucco. Pečnik renewed his cooperation with the diocese in 1881, when the bishop conferred on him the title of diocesan architect, which he held until 1890. Pečnik strove to receive new church commissions, but the diocese refused to be of further assistance to him. The mutual ties were probably also renewed to restore the church at Ptujška Gora, for which Pečnik had endeavoured since 1865 and in 1881 took the helm of the project. The restoration works continued well into the following year and then came to a halt, just like the correspondence between the architect and the diocese. In the future, Pečnik could be placed alongside the architect Friedrich von Schmidt, who is considered to be the pioneer of neo-Gothic and Brick Gothic architecture in the Austro-Hungarian Monarchy, as neo-Gothicism finally also took root in Hungary and Slovenia in the 1880s.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 929Bartol B.
27-722-53(497.4)"18"

Prejeto: 20. 4. 2021

Ludvik Miheličmag., prof. geog. in zgod., Ekonomska šola Ljubljana, Prešernova 6, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: ludvik.mihelic@guest.arnes.si

Baltazar Bartol – duhovnik, nabožni pisatelj in homeopat

IZVLEČEK

V letu 2021 mineva dvesto let od rojstva in sto deset let od smrti že pozabljenega duhovnika, nabožnega pisatelja in slovečega homeopata Baltazarja Bartola (1821–1911), po rodu iz Sodražice. Prispevek prikaže njegovo življenjsko pot in duhovniški lik ter opozori na njegovo radodarnost, podporo misijonom in ljudem v stiski. Posebej izpostavi njegovo ukvarjanje s homeopatijo.

KLJUČNE BESEDE

Sodražica, Spodnji Brnik, duhovnik, nabožni pisec, molitveniki, homeopat

ABSTRACT

BALTAZAR BARTOL – A PRIEST, RELIGIOUS WRITER, AND HOMEOPATH

The year 2021 marks two hundred years since the birth and one hundred and ten years since the death of the forgotten priest, religious writer, and renowned homeopath Baltazar Bartol (1821–1911) from Sodražica. The contribution outlines his lifepath and priesthood, with an emphasis on his generosity, support for missions, and service to the destitute. The article also highlights Bartol's engagement in homeopathy.

KEY WORDS

Sodražica, Spodnji Brnik, priest, religious writer, prayer books, homeopath

Uvod

O Baltazarju Bartolu je bilo do sedaj že objavljenih nekaj osnovnih, a ne celovitih biografskih zapisov. Prvo predstavitev najdemo v *Slovenskem biografskem leksikonu* leta 1925.¹ Posebej je bil predstavljen leta 1982 v monografiji *Ribnica skozi stoletja*, ki je prinesla dopolnjene in nekatere nove podatke o njem, predvsem kot homeopatu. V tem opisu so delno vključeni spomini Bartolovega nečaka Francea Bartola z naslovom *Bartolovi in njihov čas*. Takrat je dobil Bartol mesto tudi v Parku kulturnikov v ribniškem gradu. Obširnejši zapis o Baltazarju Bartolu prinaša obsežna monografija *Sodraških 800*, ki je izšla

ob 800. obletnici prve pisne omembe Sodražice leta 2020. V poglavju *Znani Sodražani* je med 32 osebnostmi natančneje predstavljen tudi Baltazar Bartol, predvsem na osnovi časopisnih člankov. Ker so bili po izidu knjige odkriti še nekateri zanimivi drobci z njegove življenjske poti, jih želimo ob dveh okroglih obletnicah priobčiti v tem prispevku.

Rod, dom in šolanje

Baltazar Bartol se je rodil 6. januarja 1821² v kmečki družini v zaselku Hosta v vasi Jelovec 8 (danes Jelovec 10) pri Sodražici,³ zato je domačija dobila ime Hostarjevi.

Portret Baltazarja Bartola, last: Danilo Šilc, Jelovec 10 (foto: Žiga Lovšin).

¹ Lesar, »Bartol, Baltazar« (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi135182>) (13. 4. 2021).

² Ker je bil rojen na dan sv. Treh kraljev, je prejel krstno ime po enem od njih.

³ V *Slovenskem biografskem leksikonu* je kot kraj rojstva napačno navedena Sodražica. V *Novi slovenski biografski leksikon* Baltazar Bartol ni več uvrščen.

Oče Matevž se je rodil leta 1795, mati Marija, rojena Zajc iz Žimaric, pa leta 1797. V zakonu se je rodilo šest otrok, dva sinova in štiri hčere.⁴ Prvorojeni Mariji (1819) so sledili Baltazar (1821), Neža (1824), Marjeta (1826), Anton (1830) in Apolonija (1833).⁵ Baltazar je prvo znanje pridobil v trivalki v Sodražici, kjer je tedaj poučeval Jožef Novak v nekaj let pred tem na novo zgrajeni šolski učilnici.⁶ Za šolsko leto 1831 je vpisan v zlato knjigi.⁷

V ljubljanske šole je Baltazarja priporočil ujec, duhovnik Andrej Zajc (1802–1874).⁸ Šolanje je nadaljeval v tedaj šestrazredni gimnaziji v Novem mestu. V zborniku, ki je izšel ob 250-letnici gimnazije, najdemo sezname dijakov, ki so jo zaključili. Leta 1840 je bilo takšnih 21 dijakov. Na prvem mestu je naveden Baltazar Bartol, star 18 let, iz župnije Sodražica.⁹ Nato je dve leti obiskoval licej in se v študijskem letu 1842/43 vpisal na ljubljansko bogoslovje, kjer je opravil štiri letnike in leta 1846 končal študij.¹⁰ V mašnika je bil posvečen 2. avgusta 1846, novo mašo pa je obhajal 16. avgusta na Dobrovci pod Kumom pri uju Zajcu.¹¹

Po novi maši je odšel na prvo kaplansko mesto v župnijo Stari trg pri Poljanah (danes Stari trg ob Kolpi). Po slabih treh letih je na sv. Jurija dan leta 1849 postal kaplan v župniji Sv. Križ pri Litiji (danes Gabrovka pri Litiji), kjer je ostal do leta 1855. Zatem je bil devet let, do 1864, kaplan na Dobrovi pri Ljubljani, kjer je bil nekaj časa tudi župnijski upravitelj.¹²

Bartol – nabožni pisatelj

Ko je kaplanoval na Dobrovi, se je Bartol pričel ukvarjati tudi s pisanjem in prevajanjem. Po nemških izvirnikih je prevedel in priredil tri nabožne knjige oziroma molitvenike, namenjene vernikom.

Leta 1856 je v Ljubljani pri Henrikku Ničmanu izšla njegova prva knjiga *Nevesta Kristusova ali poudčne in molitvene bukve za pobožne keršanske device*, prevod avtorja Josepha Waldnerja. Ponovno je izšla leta 1894. *Zgledne molitvene bukve ali napeljevanje k molitvi po svetopisemskih in družih sv. zgledih* (avtor Johann E. Schmid) je Bartol prav tako izdal pri Ničmanu leta 1865. Prevod tretje knjige nosi naslov *Hoja za Devico Marijo ali posnemanje njenih čednostij*. Prirejena je bila po Sebastianu Sailerju, izdala pa jo je Družba sv. Mohorja v Celovcu leta 1881 in jo ponatisnila leta 1890.¹³

Med letoma 1864 in 1872 je bil Bartol župnik v Šentjoštu nad Polhovim Gradcem, med letoma 1872 in 1874 v Dolenji vasi pri Ribnici ter nato med letoma 1874 in 1878 na Lipoglavu.¹⁴ Tam je prezidal in olepšal cerkev sv. Nikolaja ter ji oskrbel nov križev pot in orgle.¹⁵ Nato je od 11. decembra 1878 do 7. oktobra 1879 služboval v Ihanu.¹⁶

Nesrečni dogodek

Ko je bil Bartol župnik v Ihanu, se mu je pripetil tragičen dogodek, o katerem je poročal časnik *Slovenec*. Še ko je bil na Lipoglavu, je namreč k sebi povabil nečaka Janeza Kržeta z Gore nad Sodražico,¹⁷ da bi pomagal na polju in skrbel za živino. Nečak se je želel izučiti za pintarja, izdelovalca škafov oziroma lesenih posod. Stric Baltazar mu je priskrbel vse potrebno orodje in pripomočke.¹⁸ Na Lipoglavu se je nečak potegoval tudi za službo cerkovnika in se hotel poročiti.¹⁹ A je bil po stričevih besedah hinavski in pokvarjen, tudi lakomen na denar.

V nedeljo, 19. januarja 1879, ob osmih zvečer je v župnikovi spalnici v nadstropju župnišča prišlo do poskusa umora. »G. fajmošter je po osmi uri sedel v svoji sobi, kjer navadno spi, pri mizi proti oknu obrnjen ter je molil brevir. Kar nekdo odpre vrata in stopi v sobo. G. fajmošter misleč, da je blapec škornje prinesel, se nič ne ozre, pa v tem hipu ga plašar od zadej z majhno sekirjo udari po glavi. Gospod se z desno roko prime za glavo in v tem trenutku ga udari v drugič z ostrino po desni

⁴ V monografiji *Sodraških 800* je v predstavitvi Baltazarja Bartola na str. 821 pomotoma zapisano, da se je rodilo sedem otrok oziroma trije sinovi.

⁵ Župnijski arhiv Sodražica, Status animarum od leta 1821, naselje Jelovec.

⁶ Okoliš, Začetki šolskega pouka, str. 363.

⁷ SI ZAL, RIB 38, OŠ dr. Ivana Prijatelja Sodražica, Zlata knjiga.

⁸ Andrej Zajc je bil mlajši brat Baltazarjeve matere Marije. Rodil se je 26. oktobra 1802 v Žimaricah 21, v mašnika je bil posvečen 29. avgusta 1829, novo mašo je pel v Sodražici 20. septembra 1829. Sprva je bil mestni kaplan v Kočevju, potem na več kaplanskih mestih na Notranjskem. Med letoma 1839 in 1846 je bil župnijski vikar na Dobrovci. Od 24. aprila 1848 do smrti 12. junija 1874 je bil župnik v Veliki Dolini (NSAL, 752, Franc Pokorn, Župnija Dobovec). Za posredovanje podatkov se zahvaljujem mag. Tonetu Krampaču.

⁹ 250 let Gimnazije Novo mesto, str. 246.

¹⁰ Letopisi ljubljanske škofije za leta od 1843 do 1846.

¹¹ Župnijski arhiv Sodražica, Status animarum od leta 1821. Podatek je pripisan ob Bartolovem imenu. Na Dobrovci verjetno zato, ker je bil tedaj tam župnijski vikar Bartolov ujec Andrej Zajc.

¹² Lesjak, *Zgodovina dobrovske fare*, str. 140.

¹³ Lesar, »Bartol, Baltazar« (http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi135182/#slovenski-biografski-leksikon) (13. 4. 2021).

¹⁴ Dolenjske novice, letnik 27, 10. 12. 1911, št. 23, str. 5.

¹⁵ Župnijska cerkev je v naselju Mali Lipoglav.

¹⁶ NSAL, 752, Pokorn, Župnija Stari trg ob Kolpi. Podatki pri Pokornu ter tisti v *Zgodovini dobrovske fare* in *Zgodovini cerkijanske fare* se povsem ne ujemajo. Pokorn navaja, da je bil pri Sv. Križu do 1. junija 1854, na Dobrovi do 24. februarja 1863, v Šentjoštu do 24. februarja 1872, v Dolenji vasi do 1. avgusta 1874 in na Lipoglavu do 11. decembra 1878.

¹⁷ Župnijski arhiv Gora, Status animarum. Bartolova starejša sestra Marija (1819–1890) se je poročila leta 1841 v vas Kržeti 35 (danes Kržeti 21) v soseski Gora nad Sodražico. Janez Krže se je rodil 10. oktobra 1856.

¹⁸ Zasebni arhiv Danila Šilca, *Bartolovi in njihovo čas*, str. B/3.

¹⁹ Slovenski narod, letnik 12, 10. 8. 1879, št. 183, str. 4. To je povedal o nečaku stric Baltazar.

Naslovnica molitvenika *Nevesta Kristusova* (hrani Slovenski šolski muzej, foto: Marko Burger).

strani glave ter mu odseka v velikosti malega tolarčka nekoliko kosti od glave in ga rani tudi na kazalcu desne roke tako hudo, da mu je kožo in meso do kosti odsekal, kost na prstu pa ni ranjena. G. fajmošter ustane, ropar pa zbeži, ne da bi bil kaj odnesel.²⁰

Po pretresljivem dogodku je sum hitro padel na 23-letnega župnikovega nečaka. Ko je namreč hudo poškodovani in okrvavljeni župnik prišel v pritličje in mu je njegova sestra izpirala rano, se je hitro zbralo veliko vaščanov, saj je mežnar pričel zvoniti plat zvona. Nemudoma so poklicali tudi hlapca (nečaka), a se dolgo ni odzval. Ko je naposled le vstopil v župnišče, se je obnašal povsem malomarno, brez sočutja do strica.

Svoje zahrbtno dejanje je Janez Krže večkrat zanikal, najprej pred sodnijsko komisijo, ko je prišla v župnišče ugotavljat okoliščine napada. Enako je tajil napad na strica, ko je bil zaprt na gradu Brdo. Tudi

stričevo prigovarjanje, naj se dejanja pokesa, ker mu je on že vse odpustil, ni nič zaleгло.²¹

7. avgusta 1879 se je moral Krže zagovarjati pred porotnim sodiščem v Ljubljani »zaradi poskušenege zavrtnega umora na svojem stricu Baltazarju Bartolu župniku v Ihanu«.²² Dejanja ni priznal niti pred porotnim sodiščem, Bartol pa pred poroto ni hotel pričati zoper nečaka. Po zaslišanju več prič (med njimi je bil tudi knezoškofjski dvorni kaplan Jožef Marinko) in pregledu spisov so porotniki z enajstimi glasovi za in enim proti potrdili, da je Janez Krže »kriv izpoznan hudodelstva zavrtnega roparskega umora (pravilneje bi se glasilo poskusa roparskega umora, op. avt.) in obsojen na deset let težke ječe, poostrene vsak mesec z enim postom, temnico vsakega 19. januarja in da plača vse sodnijske stroške te obravnave«.²³

²¹ Slovenski narod, 10. 8. 1879, letnik 12, št. 183, str. 4.

²² Slovenski narod, 9. 8. 1879, letnik 12, št. 182, str. 4, »Izpred porotnega sodišča«.

²³ Slovenski narod, 10. 8. 1879, letnik 12, št. 183, str. 3–4, »Izpred porotnega sodišča«.

²⁰ Slovenec, letnik 7, 23. 1. 1879, št. 8, str. 3, »Izvirni dopisi. Iz Ihanske okolice, 20. januarja. Tolovajski napad«.

Bartol se je menda zdravil tudi v bolnišnici, za posledicami tega napada pa je trpel še precej dolgo. Med drugim mu je oslabele spomin. Zaradi omenjenega napada in posledic na zdravju je bil še isto leto upokojen in konec leta 1879 premeščen iz Ihana na Spodnji Brnik v župniji Cerklje na Gorenjskem.

Župnik v pokoju na Spodnjem Brniku

Spodnji Brnik s podružnično cerkvijo sv. Juda in Tadeja je imel že od leta 1752 svojega duhovnika, ki je pomagal župnijski duhovščini.²⁴ Baltazar Bartol je bil 17. duhovnik po vrsti. Odmerjena mu je bila plača 300 goldinarjev, imel pa je tudi »čedno hišo v vasi, le žal, da je cerkvi malo preveč odročna.«²⁵ Kot župnik v pokoju je na Spodnjem Brniku preživel skoraj polovico svojega duhovniškega življenja, 31 let in pol, ter tam obhajal leta 1896 zlato in leta 1906 biserno mašo.²⁶

V cerkvi na Spodnjem Brniku je Bartolovo ime zapisano na srednjem zvonu, ki ga je leta 1888 izdelala ljubljanska zvonarna Samassa. Na krilu je med drugim zapis: »Vabi in kliči v hišo Božjo! Anton Golobič, župnik cerkljanski. Baltazar Bartol, župnik v pokoju.«²⁷

Zlato mašo leta 1896 je Bartol nameraval obhajati na tihoma, a cerkljanski farani in župnik Anton Golobič so se odločili, da bo slovesnost na praznik Marijinega vnebovzeta (15. avgusta) v župnijski cerkvi. Neimenovani dopisnik je v *Zgodnji danici* poročal, da so nadvse prikupno, z mnogimi venci in zastavami, okrasili Bartolovo domovanje in cerkev na Spodnjem Brniku, mlaji in napisi pa so krasili tudi vso pot do farne cerkve v Cerkljah. »Na večer pred zlato mašo in drugo jutro do večera pa so bučali mogočni možnarji, da so se tresle bližnje gore, porabili so baje fantje dva stota smodnika.«²⁸ Med zlato mašo je jubilanta z izbranimi besedami nagovoril njegov nekdanji učenec dr. Josip Marinko.²⁹ Dopisnik je še pristavil, da je »Bartol pel sv. mašo nenavadno ginjen ali vendar s tako močnim in krepkim glasom, da smo se vsi kar čudili.«³⁰

O Bartolu je v svojem dnevniku sicer zelo kratko,

a pohvalno dvakrat zapisal tudi knezoškof Jeglič. Prvič ga je omenil 12. marca 1900 ob obisku Cerklj ob pričetku misijona, ko je med drugim obiskal »starega gospoda Bartola na Brniku.« »Dobri mož« je bil škofovega obiska zelo vesel.³¹ 28. in 29. septembra 1902 se je škof Jeglič spet mudil v Cerkljah. Obiskal je podružnice cerkljanske fare, tudi Spodnji Brnik, ki so bile »v najlepšem redu«. Ocenil je, da je bila župnija precej zapuščenca, župnik Golobič pa bolehen. Dodal pa je: »Še dobro, da je na Brniku pobožni penzionist Bartol.«³²

Bartol – homeopat

Homeopatija se je na Slovenskem razmahnila zlasti v tridesetih letih 19. stoletja in je bila »v modi« do konca prve svetovne vojne. Z njo so se ukvarjali tudi številni duhovniki.³³ Kdaj in zakaj se je Bartol navdušil za ta alternativni način zdravljenja, iz pregledanih virov ni bilo mogoče ugotoviti. Dejstvo je, da je bil Bartol že po svojem značaju pripravljen pomagati bližnjim. Nekateri duhovniki, pozneje znani homeopati, so z njim sočasno študirali na bogoslovju. Tu izpostavimo Daniela Trčka (1819–1887), kasnejšega župnika v Metliki,³⁴ ki je v ljubljansko bogoslovje vstopil leta 1840, in Jožefa Hočevarja (1822–1908), ki je v bogoslovje vstopil leta 1841, torej je bil po študiju dve leti pred Bartolom. Omenimo še znanega gorenjskega homeopata Friderika Hudovernika (1820–1905), ki ga je Bartol prav tako poznal z bogoslovja, saj je bil v prvi letnik vpisan leta 1840.³⁵ Z bogoslovja je gotovo poznal tudi znamenitega ljudskega zdravilca Jurija Humarja (1819–1890),³⁶ ki je v bogoslovje vstopil eno leto za Bartolom in bil posvečen leta 1847. Ta je z alternativnim zdravljenjem pričel že leta 1853. Ker je bil bolj kot ne samotar, verjetno tudi z Bartolom ni bil v tesnejših stikih. Poznanstvo z omenjenimi bogoslovci je morda vplivalo na Bartolovo odločitev za ukvarjanje s homeopatijo. Gotovo pa je poznal tudi druge starejše duhovnike homeopate. O Bartolovem tvorstnem udejstvovanju ne poročajo niti dnevni časniki niti cerkvena glasila.³⁷ Nekaj dragocenih drobcov prinašajo spomini Bartolovi in njihov čas njegovega nečaka Franceta Bartola (1871–1959) in pranečaka Frančiška Bartola (1903–1984).³⁸

²⁴ Prvi duhovnik na Spodnjem Brniku je bil Andrej Mavzar iz Novega mesta (gl. Lavrenčič, *Zgodovina cerkljanske fare*, str. 110).

²⁵ Lavrenčič, *Zgodovina cerkljanske fare*, str. 61.

²⁶ Zasebni arhiv Danila Silca, *Bartolovi in njihov čas*, str. B/3.

²⁷ *Zgodnja danica*, 23. 2. 1900, tečaj XLIII, št. 8, str. 58.

²⁸ *Zgodnja danica*, 4. 9. 1896, tečaj XLIX, št. 36, str. 284–285.

²⁹ Dr. Josip Marinko (1848–1921) je bil Bartolov učenec na Dobrovi pri Ljubljani. Bartol je prepoznal njegovo nadarjenost in ga leta 1859 poslal v tretji razred ljubljanske normalke. Šolanje je nadaljeval v gimnaziji v Ljubljani med letoma 1861 in 1869 ter z odliko maturiral. Med letoma 1869 in 1873 je obiskoval ljubljansko bogoslovje in postal duhovnik. Od leta 1883 do upokojitve leta 1909 je poučeval verouk v gimnaziji v Novem mestu. Baltazarja Bartola se je vedno hvaležno spominjal (Lukman, »Marinko, Josip« (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi348229>) (13. 4. 2021)).

³⁰ *Zgodnja danica*, 4. 9. 1896, tečaj XLIX, št. 36, str. 284–285.

³¹ Jeglič, *Jegličev dnevnik*, str. 60.

³² Prav tam, str. 168.

³³ Zidov, Slovenski duhovniki-homeopati, str. 279.

³⁴ www.shd.si/Slovensko-homeopatsko-društvo (13. 4. 2021).

³⁵ Letopis ljubljanske škofije, leto 1840.

³⁶ Čipič Rehar, Jurij Humar, str. 43–44.

³⁷ V Bartolovem življenjepisu v *Slovenskem biografskem leksikonu* ni naveden podatek o homeopatiji.

³⁸ Zasebni arhiv Danila Silca, *Bartolovi in njihov čas*. Spomine je zapisal France Bartol leta 1955, leta 1973 pa jih je dopolnil in dodal še svoje njegov sin Frančišek. Pobudo za nastanek spominov je dal pisatelj Vladimir Bartol v pismu stricu Francetu, datiranim 24. 12. 1954. Prosil ga je, naj zapiše čim več o Bartolovem rodu, še posebej o prastricu Baltazarju. Na pod-

Baltazar Bartol je bil širše znan in sloveč homeopat. Gotovo je zdravil že pred prihodom na Spodnji Brnik, od koder imamo bolj oprijemljive podatke. K njemu so prihajali po zdravlila ne le iz Kranjske, ampak tudi iz Primorske, Štajerske in celo Hrvaške. Na Spodnji Brnik so bolniki prihajali vsakodnevno, nekateri tudi po sedem ur hoda.³⁹ Iskali so zdravila ne samo zase, ampak tudi za živino.⁴⁰ Da je ostal Brničanom v lepem spominu, pove kratek zapis, nastal več kot četrto stoletja po njegovi smrti, leta 1938, ko je Mežnarjev oče iz Čerkelj med nekdanjimi duhovniki poimensko omenil tudi Bartola.⁴¹

France Bartol v spominih navaja primer, ko je bil na obisku pri stricu Baltazarju.⁴² Temu se je prišla zahvaliti neka ženska iz Goriške, ki se ji je zataknila ribja kost, a ji zdravniki niso mogli pomagati. Bartolova zdravila pa so ji v enem tednu spravila kost naprej.⁴³

Kadar je France obiskal strica, je bilo menda vedno pri njem pet do petnajst bolnikov. Bartol za zdravila ni računal. Če mu je kdo kaj ponudil, je vzel za zdravilo pet krajcarjev, za več vrst pa deset. »Dvakrat sta v moji navzočnosti prišla po zdravila tudi dva gospoda v cilindrih. Eden je potem pustil cel goldinar, ker stric ni hotel vzeti nič za zdravila. Tudi gospe v klobukih so večkrat prišle. Stric je bil enkrat naznanjen sodišču zaradi zdravlil. Ker pa zanje ni nič računal, ga je sodišče oprostilo in mu po posredovanju neke vplivne osebe dovolilo zdraviti še naprej.«⁴⁴

Francišek Bartol v spominih dodaja, da je k prastricu Baltazarju, ko je bil že v Sodražici, prihajalo veliko ljudi, zlasti v nedeljo po prvi maši. Pri njem so iskali zdravila zase in za živino ter ga prosili za zdravilne nasvete.⁴⁵ Francišek je še dopisal, da se je Urša, Baltazarjeva nečakinja, tako vživela v delo gospodinje, da je včasih kar sama pripravila zdravila, kadar Baltazarja ni bilo doma. Ljudje so mu popolnoma zaupali, saj je bil tudi v Sodražici zelo cenjen.⁴⁶

Bartolov pranečak in znani pisatelj Vladimir Bartol (1903–1967) opisuje pogovor z dr. S., odvetnikom iz Kočevja, leta 1943. Ta je v otroštvu hudo zbolel na očeh. Vid se mu je pri dvanajstih letih⁴⁷ tako močno poslabšal, da bi lahko oslepel. Oče, premožen odvetnik, je iskal pomoč pri mnogih zdravnikih, celo v Gradcu in na Dunaju. Diagnoza naj bi bila nekakšna

huda črna mrena, pomoči zanjo pa žal nobene. Tedaj je oče izvedel za slovitega duhovnika in »čudežnega zdravnika« blizu Kranja. Ko sta s sinom prišla k Baltazarju Bartolu, je dal ta dečku v usta nekakšen obarvan papir. Očetu je naročil, naj mu da vsak dan košček takšnega papirja in še deset kapljic neke tekočine, trikrat dnevno. Ob slovesu je Bartol očetu dejal, da bo sin čez teden dni spet videl. Dečku se je vid res povrnil in tudi kasneje v življenju ni imel tovrstnih težav z očmi.⁴⁸

Bartol je homeopatska zdravila pripravljala sam iz izvornih raztopin. »Ljudem so zdravila dajali. Za vse bolezni samo kroglice, bele, za grah velike. Za vsako bolezen posebej pa so imeli posebna olja, s katerimi so potem te kroglice poskropili. Teh olj so imeli celo reč, po vseh oknih, po vseh policah same steklenice in kozarčke in majhne posodice.«⁴⁹

V Bartolovi skromni zapuščini se je ohranilo tudi nekaj knjig o homeopatiji. Danilo Silc hrani v gotici tiskano knjigo *Handbuch der Haupt-Anzeigen für die richtige Wahl der Homöopathischen Heilmittel vorzüglich nach den bisherigen Erfahrungen am Krankenbette*. Priročnik je priredil dr. G. Jahr, izšel pa je v Leipzigu leta 1851.

Bartol – dobrotnik

Osebnostno je Bartol živel zelo skromno. Ves denar, ki ga je prejel za maše, je razdal. Zase je porabil samo nekaj bere in tisto, kar so mu bolniki sami ponudili za zdravila. Z veseljem je daroval za misijone, vsakršne potrebe Cerkev, uboge in ljudi v nesreči.

Rad je pomagal tudi svojim sorodnikom. Bil je nekakšen steber Bartolove družine. Vedno je bil pripravljen pomagati z nasvetom ali denarjem.⁵⁰ Mlajšo sestro Nežo (1824–1916) je dal učiti za kuharico. Nato mu je gospodinjala, odkar je odšel na prvo župnijo. Svojemu bratu Antonu (1830–1894), ki je ostal na domačiji, je izdatno pomagal pri nakupu zemljišč in šolanju njegovih štirih otrok.⁵¹ Nečak Marko (1859–1885) je obiskoval bogoslovje, a je pred posvečenjem v tretjem letniku, na veliko žalost domačih, izstopil. Baltazar si je zato srčno želel, da bi vsaj nečak Gregor (1865–1946)⁵² postal duhovnik. Gregor je bil nasprotno zelo nesrečen, ker so ga silili v duhovniški poklic, saj sam zanj ni čutil niti najmanjše želje. Ne-

lagi njune korespondence je Vladimir Bartol spomine objavil leta 1955 v *Primorskem dnevniku*, kasneje jih je objavil še v romanu *Mladost pri Svetem Ivanu*.

³⁹ *Slovenec*, 16. 4. 1938, letnik LXVI, št. 88 a, str. 2, »Pisano življenje našega starejšega rodu«.

⁴⁰ *Ribnica skozi stoletja*, str. 11.

⁴¹ *Slovenec*, 16. 4. 1938, letnik LXVI, št. 88 a, str. 2.

⁴² Zasebni arhiv Danila Silca, *Bartolovi in njihov čas*, str. B/3. Glede na Francetovo leto rojstva je to bilo na Spodnjem Brniku.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Prav tam, str. B/3.

⁴⁵ Prav tam, str. FB/29.

⁴⁶ Prav tam, str. FB/31 in 32.

⁴⁷ V času pripovedovanja je bil odvetnik dr. S. star 63 let. Torej se je dogodek pripetil leta 1892.

⁴⁸ *Primorski dnevnik*, 27. 1. 1955, letnik 11, št. 23, str. 4. Podlistek Vladimir Bartol, *Mladost pri Svetem Ivanu* (prva knjiga), 14. nadaljevanje. Gl. tudi Bartol, *Mladost pri Svetem Ivanu*, str. 69–70.

⁴⁹ *Slovenec*, 16. 4. 1938, letnik LXVI, št. 88 a, str. 2, »Pisano življenje našega starejšega rodu«.

⁵⁰ Zasebni arhiv Danila Silca, *Bartolovi in njihov čas*, str. FB/29–30.

⁵¹ Brat Anton je prevzel domačijo na Hosti in nadaljeval Bartolov rod. Imel je sedem otrok. Z Baltazarjevo pomočjo so v ljubljanske šole odšli Terezija, Marko, Gregor in Anton.

⁵² Gregor Bartol je bil oče pisatelja Vladimirja Bartola (1903–1967).

Nagrobna plošča Baltazarja Bartola na pokopališču v Sodražici (foto: Žiga Lovšin).

čaku Francetu (1871–1959) pa je Baltazar omogočil, da se je izučil knjigoveške obrti, ter mu pomagal kupiti potrebno orodje in pripomočke.⁵³

Bartola najdemo kot podpornika (dobrotnika) pri mnogih zadevah. Društvu za napravo zvonov v cerkvi Srca Jezusovega v Ljubljani je daroval 10 goldinarjev.⁵⁴ Za gradnjo »Pripraviškega doma« je prispeval pet kron,⁵⁵ naslednje leto je prispeval pet goldinarjev

za Marijanišče.⁵⁶ Pogosto je daroval za prizadete v požarih ipd. Očitno je bil tudi čebelar ali vsaj podpornik, saj smo zasledili podatek o plačani članarini za čebelarsko društvo za leti 1879 in 1880 v višini dveh goldinarjev.⁵⁷ Ko so Globelčani gradili podružnično cerkvico Sv. družine na Sedlu,⁵⁸ je spomladi

⁵³ Zasebni arhiv Danila Šilca, *Bartolovi in njihov čas*, str. B/13.

⁵⁴ *Slovenec*, 16. 10. 1884, letnik XII, št. 239, str. 4.

⁵⁵ *Slovenec*, 29. 7. 1896, letnik XXIV, št. 172, str. 4.

⁵⁶ *Dom in svet*, 1897, leto X, št. 8, str. 36.

⁵⁷ *Slovenska čebela*, 1879, letnik 7, št. 6, str. 24. Tedaj je bil Bartol še župnik v Ihanu.

⁵⁸ Sedlo je vzpetina (642 m) v obliki konjskega sedla med naseljema Globel in Jelovec v občini Sodražica.

1908 Bartol zanjo daroval prekrasen kelih, pateno in oltarni križ, delo mojstra Ivana Kregarja.⁵⁹

Posebej vneto je podpiral misijone, zlasti v Bosni, na Japonskem in Kitajskem ter v Afriki. Na starost je zanje vsako leto namenil skoraj vso svojo pokojnino, to je 500 goldinarjev.⁶⁰

Zadnja leta duhovništva, preselitev v Sodražico in smrt

Biserno mašo (60 let mašništva) je Baltazar Bartol slovesno daroval v nedeljo, 5. avgusta 1906. V cerkljanski župnijski kroniki je zapisano, da je Bartol »še čil na duhu in tudi telesno krepak za tako visoko starost«. Biserna maša v navzočnosti devetih duhovnikov je bila na Spodnjem Brniku, jublanta pa je nagovoril cerkljanski župnik France Dolinar. V ta namen so cerkev povsem prenovili, dobila je novo ograjo na koru, nov tlak in nove klopi.⁶¹ Tudi tedaj so zapisali, da »je bilo vse po koncu ob veliki slavnosti. Marijina družba je slavlencu v čast priredila igro *Sv. Neža*«. Ob tej priložnosti je bil Bartolu podeljen častni naziv knezoškofjski duhovni svetnik.⁶²

Leta 1910 se je Bartolu zdravje poslabšalo. Cerkljanska župnijska kronika⁶⁴ navaja, da ga je bolezen prisilila v posteljo in da že dlje časa ne more maševati. Kljub visoki starosti pa je bil še čil na duhu in vnet za vse dobro. Ko so mu moči opešale, se je s Spodnjega Brnika⁶⁵ skupaj s sestro Nežo aprila 1911 preselil v rodno Sodražico. Preostanek življenja je želel preživeti v domačem kraju in biti pokopan v grobu staršev. V Sodražici je bival v kaplaniji ob župnijski cerkvi, stregla pa jima je nečakinja Urša (roj. 1861). Že čez pol leta, 25. novembra 1911, je umrl, star skoraj 91 let. *Ljubljanski škofjski list* je v rubriki Objave priobčil kratko vest: »Umrli je č. gg. Baltazar Bartol, duhovni svetnik, župnik v pokoju, biseromašnik, starosta ljubljanske škofije 25. 11. v Sodražici.«⁶⁶ Pranečak Francišek (1903–1984), tedaj osemletni deček, je pozneje v spominih zapisal, da je bil pogreb zelo slovesen, krsto so nesli v sprevedu vse okrog trga in

nato v cerkev.⁶⁷ Pokopan je na sodraškem pokopališču. Nagrobna plošča je vzdana na pročelju pokopališke kapele.⁶⁸

O Bartolovi smrti je poročalo več časopisov: *Slovenec*, *Dolenjske novice*, *Bogoljub* in *Odmev iz Afrike*. Obširnejši zapis je prispeval *Bogoljub*. Poudaril je zlasti Bartolov vesel, včasih celo hudomušen značaj, njegovo skromnost, srčno dobroto in darežljivost, poleg tega pa ga je označil kot vnetega molivca. Zanimivo, da edini med nekrologi podčrta njegovo pomoč ljudem z zdravili in posebej poudari, da je bil eden zadnjih homeopatov. Če bolnikom niso pomagala Bartolova zdravila, je pa pripomogla njegova molitev, je še zapisal *Bogoljub*.⁶⁹ Časnik *Slovenec* je poudaril, da je bil pokojnik mož molitve, ljubljen in spoštovan od vseh, ki so ga poznali.⁷⁰ Tudi *Dolenjske novice* so zapisale, da je bil vzoren duhovnik, ki je povsod ostal vernikom v najboljšem spominu.⁷¹

Bartolovo darežljivost, zlasti do misijonov, sta poudarila nekrologa v *Bogoljubu* in *Slovenecu*. Ob smrti pa mu je tudi list *Odmev iz Afrike* namenil naslednje pohvalne vrstice: »Pred kratkim je poklical Bog k sebi enega izmed najboljših prijateljev in dobrotnikov misijonov. Bil je eden izmed najvnetejših pospeševalcev Družbe sv. Petra Klaverja⁷² in eden prvih naročnikov 'Odmeva'. Z ganjenjem in veliko hvaležnostjo je sprejemala družba njegove darove, ki vsi pričajo o veliki pobožnosti častitljivega starčka ... Komaj je priromal 'Odmev' z rednimi prošnjami misijonarjev v Sodražico, že je prišlo pismo od preč. gospoda župnika Bartola. Navadno se je pričelo: 'S težkim srcem berem, v kakšni stiski je o. N. N. – prilagam mal dar. – 20 K za o. X. in 20 K za o. N. N.' Noben članek ni ostal neuslišan. In proti koncu je vedno izražal obžalovanje. 'Žalibog malo za tako velike potrebe ali Bog blagoslovi to malenkost.' Vedno je tudi izrazil željo, da bi se vse bolj širilo delovanje omenjene družbe.«⁷³

Bartolovo zapuščino, nekaj osebnih predmetov in knjige, so po smrti prepeljali v rojstno hišo na Hosto. Francišek Bartol se spominja, da je bilo veliko knjig v latinskem, nemškem in francoskem jeziku. Poleg nabožnih so bile tudi knjige o homeopatiji. Ker je bila rojstna hiša od leta 1959 do 1965 prazna in brez lastnika, se je precej knjig razgubilo. Sedanji lastnik domačije, prapranečak Danilo Šilc (roj. 1936), hrani le še redke, med njimi nekaj knjig o homeopatiji.

⁵⁹ *Domoljub*, 9. 4. 1908, leto XXI, št. 15, str. 9–10, »Dolenjske novice, Iz Globeli pri Sodražici«. Ivan Kregar (1867–1931), priznani pasar, izdelovalec cerkvenega posodja in opreme, je leta 1890 odprl delavnico na Rimski cesti v Ljubljani in pasarsko obrt dvignil na umetniško raven (prim. *Slovenski biografski leksikon*, geslo Ivan Kregar).

⁶⁰ *Ribnica skozi stoletja*, str. 11.

⁶¹ Župnijski arhiv Cerklje na Gorenjskem, Župnijska kronika. Za posredovane podatke se zahvaljujem cerkljanskemu župniku mag. Jerneju Marenku.

⁶² *Bogoljub*, 1906, leto IV, št. 8, str. 256.

⁶³ *Ljubljanski škofjski list*, 15. 9. 1906, leto 1906, št. VI, rubrika Škofjska kronika, str. 87. Ni posebej pojasnjeno, zakaj je prejel ta naziv.

⁶⁴ Župnijski arhiv Cerklje na Gorenjskem, Župnijska kronika.

⁶⁵ Ob slovesu z Gorenjske je objavil notico tudi *Slovenec*, 4. 5. 1911, letnik XXIV, št. 18, str. 280.

⁶⁶ *Ljubljanski škofjski list*, leto 1911, št. XII, str. 144.

⁶⁷ Zasebni arhiv Danila Šilca, Bartolovi in njihov čas, str. FB/29–30.

⁶⁸ Mihelič, Baltazar Bartol, str. 821.

⁶⁹ *Bogoljub*, 1912, leto X, št. 1, str. 34–35, »Velikemu prijatelju misijonov mal spominek«.

⁷⁰ *Slovenec*, 27. 11. 1911, št. 272, str. 3, »† Starosta kranjske duhovščine«.

⁷¹ *Dolenjske novice*, 10. 12. 1911, letnik XXVII, št. 23, str. 5.

⁷² Družba sv. Petra Klaverja v Ljubljani je bila ena izmed družb za podporo misijonarjem na terenu. V Ljubljani je delovala v prvi polovici 20. stoletja kot podružnica mednarodne misijonske mreže s sedežem v Rimu.

⁷³ *Odmev iz Afrike*, mali traven 1912, leto IX, št. 4, str. 60.

Zaključek

Baltazar Bartol v zgodovinskih zapisih ni bil spregledan niti za časa življenja niti ob in po smrti. Med pomembne Slovence ga je uvrstil že *Slovenski biografski leksikon* leta 1925. Kasneje je prišel spomin nanj bledeti. Ponovno je bil predstavljen leta 1982 v knjigi *Ribnica skozi stoletja* in leta 2020 v monografiji *Sodražskih 800*. Zbrani dokumenti so še dodatno in predvsem celoviteje izostrili podobo znamenitega duhovnika, dobrotnika in homeopata. Spomin na Baltazarja Bartola v domačih krajih ohranjata napis v Parku kulturnikov v Ribnici in nagrobna plošča na pokopališču v Sodražici. Morda pa bo ob okroglih obletnicah dobil tudi spominsko ploščo na rojstni hiši v Jelovcu pri Sodražici.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
752, Franc Pokorn, Župniji Dobovec in Stari trg ob Kolpi.

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
RIB 38, OŠ dr. Ivana Prijatelja Sodražica, Zlata knjiga 1818–1919.

Zasebni arhiv Danila Šilca, Jelovec 10.
Bartolovi in njihov čas (spomini), 1955 in 1973.

Župnijski arhiv Cerklje na Gorenjskem
Župnijska kronika.

Župnijski arhiv Gora
Status animarum.

Župnijski arhiv Sodražica
Status animarum od leta 1821, naselje Jelovec.

ČASOPISI

Bogoljub, 1906 in 1912.
Dolenjske novice, 1911.
Dom in svet, 1897.
Domoljub, 1908.
Ljubljanski škofijski list, 1906 in 1911.
Odmev iz Afrike, 1912.
Primorski dnevnik, 1955.
Slovenec, 1879, 1884, 1896, 1911 in 1938.
Slovenska čebela, 1879.
Slovenski narod, 1879.
Zgodnja danica, 1896 in 1900.

SPLETNI VIRI

www.shd.si/Slovensko-homeopatsko-društvo.

LITERATURA

- Bartol, Vladimir: *Mladost pri Svetem Ivanu*, prva knjiga, Svet pravljič in čarovnije. Ljubljana: Založba Sanje, 2003.
- Čipić Rehar, Marija: Jurij Humar – nova spoznanja o njegovem življenju in delu. *Kronika* 68, 2020, št. 1, str. 41–54.
- 250 let Gimnazije Novo mesto 1746–1996 (ur. Natalija Petakovič et al.). Novo mesto: Gimnazija Novo mesto, 1996.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Jegličev dnevnik*, znanstvenokritična izdaja (ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar). Celje, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2015.
- Lawrenčič, Ivan: *Zgodovina cerkljanske fare*. Ljubljana, 1890.
- Lesar, Josip: Bartol, Baltazar (1821–1911). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno tudi na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi135182/>.
- Lesjak, Anton: *Zgodovina dobrovske fare pri Ljubljani*. Ljubljana: J. Babnik, 1893.
- Letopisi ljubljanske škofije* za leta 1840 do 1846.
- Lukman, Franc Ksaver: Marinko, Josip (1848–1921). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostopno tudi na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi348229/>.
- Mihelič, Ludvik: Baltazar Bartol. *Sodražskih 800* (ur. Ludvik Mihelič). Sodražica: Občina Sodražica, 2020, str. 821–824.
- Okoliš, Stane: Začetki šolskega pouka in stara šola v Sodražici. *Sodražskih 800* (ur. Ludvik Mihelič). Sodražica: Občina Sodražica, 2020, str. 341–386.
- Ribnica skozi stoletja* (ur. Drago Zdunič, Janez Debeljak in France Grivec). Ribnica: Skupščina občine Ribnica; Zagreb: Založba Spektr, 1982.
- Židov, Nena: Slovenski duhovniki-homeopati v 19. in začetku 20. stoletja. *Etnolog* 23, 1996, str. 279–294.

S U M M A R Y

Baltazar Bartol – a priest, religious writer, and homeopath

Baltazar Bartol was a priest, religious writer, and homeopath. He was born in 1821 in Hosta, a hamlet near the village of Jelovec in the Sodražica parish. In 1846, he became a priest and served in various places, first as a chaplain and from 1863 onwards as a parish

priest in Šentjošt, Dolenja vas pri Ribnici, Lipoglav, and Ihan. At the end of 1879, an injury incurred in a tragic event forced him to retire, after which he spent thirty-one years in Spodnji Brnik. He died at an old age of nearly ninety-one years in 1911 in Sodražica, where he is also buried. Bartol was a devout, modest, and generous priest. He loved to help his relatives, the poor, and the destitute. He donated most of his savings to the church and was an ardent supporter of missions. Apart from translating three religious, i.e., prayer books, he was also a renowned homeopath receiving patients from hours' walk away, and he also assisted in treating animal diseases.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 331.108.641:677(497.4Tržič)"1919"

Prejeto: 2. 4. 2021

Luka Cerar

mag., arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj
E-pošta: luka.cerar@guest.arnes.si

»Čez noč je postal Gassner Anglež, Glanzmann pa švicarski Italijan.«¹

Sekvestracija Bombažne predilnice in tkalnice v Tržiču leta 1919

IZVLEČEK

V članku so predstavljene razmere, v katerih sta se leta 1919 znašla lastnika Bombažne predilnice in tkalnice v Tržiču Edmund Glanzmann in Andre Gassner ml. Ministrstvo za trgovino in industrijo je namreč 30. aprila 1919 izdalo naredbo, po kateri so vsa podjetja, ki so pripadala državljanom »neprijateljskih držav«, postavili pod poseben nadzor in sekvester. Glanzmann in Gassner sta morala dokazati, da nista državljana sovražnih držav, in sta v ta namen sprožila obsežno akcijo, v kateri sta se obrnila na poslaništvi svojih držav Švice in Velike Britanije, za posredovanje pa sta prosila tudi najuglednejšega slovenskega politika tiste dobe, dr. Antona Korošca.

KLJUČNE BESEDE

Tržič, Glanzmann, Gassner, Bombažna predilnica in tkalnica Tržič, Kraljevina SHS, sekvestracija

ABSTRACT

"OVERNIGHT GASSNER BECAME AN ENGLISHMAN AND GLANZMANN A SWISS ITALIAN."
SEQUESTRATION OF THE COTTON SPINNING AND WEAVING MILL OF TRŽIČ IN 1919

The article presents the conditions that in 1919 faced the owners of the Cotton Spinning and Weaving Mill of Tržič Edmund Glanzmann and Andre Gassner, Jr. On 30 April 1919, the Ministry of Trade and Industry issued a decree stipulating that all companies owned by subjects of "unfriendly states" should be placed under special supervision and sequestration. In order to demonstrate that they were not citizens of hostile states, Glanzmann and Gassner started a comprehensive campaign, turning to the embassies of their respective home countries Switzerland and Great Britain, and they also asked the preeminent Slovenian politician of that time, Anton Korošec, to intercede on their behalf.

KEY WORDS

Tržič, Glanzmann, Gassner, Cotton Spinning and Weaving Mill of Tržič, Kingdom of SHS, sequestration

¹ Jugoslavija, 5. 1. 1919, str. 2, »Iz Tržiča«.

Bombažna predilnica in tkalnica Tržič v dvajsetih letih 20. stoletja (SI ZAL KRA 145, t. e. 2).

»Duša se zasmije radosti človeku, ko stopi v to divno tržiško kotlino. Koliko naravne krasote, koliko prirodnega bogastva. A ko spozna človek naše tukajšnje razmere, mu postane prebridko pri srcu. Tujec je gospodaril od nekdaj pri nas, vsa večja podjetja, vele-tovarne z milijonskim obratom, ogromni gozdovi in posestva so last najrazličnejših privandrancev, ki so bili pod našim sivim Františkom in njegovim mladim naslednikom 'Kerndeutsche', zdaj pa se izdajajo za različne druge spoštovane narodnosti. Dobro je, če naši javnosti vsaj nekoliko ilustriramo tukajšnje mogotce in še zdajšnje diktatorje. Lastnika velike predilnice, pri kateri je bilo zaposlenih v mirnih časih do 700 delavcev, sta velekapitalista Gassner in Glanzmann. Njih največja zasluga je, da se je mogla držati tu šulferajnska šola, ker so bili vsi delavci prisiljeni, pošiljati svoje otroke v to pomembno šolnico. Šulferajnsko šolo so pred kratkim razpustili, a učiteljico te šole je vzel Glanzmann k sebi kot domačo vzgojiteljico. Med tovarniškimi uradniki je vladal strog nemški duh in uplivni krogi so skrbeli za to, da so se po možnosti nastavljali le nemški uradniki.«²

»Predpisi tega zakona se nanašajo na imovino podanikov Avstro-ogrske, nemškega cesarstva, otomanske države kakor tudi na podanike onih držav, ki bi se naknadno vojskovale s Srbijo. Ti predpisi veljajo kakor za fizične, tako za pravne osebe.«³

Bombažna predilnica in tkalnica v Tržiču (BPT) je začela delovati leta 1885. Nastanek tovarne je plod razmišljanja avstrijskih industrijskih veljakov, ki so želeli razviti industrijo v zaledju tržiškega pristanišča. Najpomembnejšo vlogo je odigral mladi Edmund Glanzmann (1855–1947), sicer Švicar, ki se je strokovno izpopolnjeval v Zürichu, Alzaciji, na Nizozemskem in v Angliji. Po dolgotrajnih pogajanjih o lokaciji predilnice⁴ je na koncu padla odločitev, da bo bombažna predilnica in tkalnica stala v Tržiču. V trgovsko sodni register je bila firma vpisana 11. maja 1885, glavna družabnika pa sta bila Edmund Glanzmann in Ludvik Wachter († 1887).⁵ Wachter je 12. januarja 1887 storil samomor, namesto njega pa je vstopil Andre Gassner st. (1847–1925), sicer doma v Bludenzu na Predarlskem. Firma se je od tedaj imenovala Baumwollspinnerei und Weberei Edmund Glanzmann & Andreas Gassner Neumarkt.⁶

Glavno vlogo pri izgradnji tovarne, ki je zrasla ob sotočju Tržiške Bistrice in Mošenika, je imel Edmund Glanzmann, ki je poskrbel tudi za gradnjo stanovanjskih stavb za delavce in uradnike.⁷

² Jugoslavija, 5. 1. 1919, str. 2, »Iz Tržiča«.

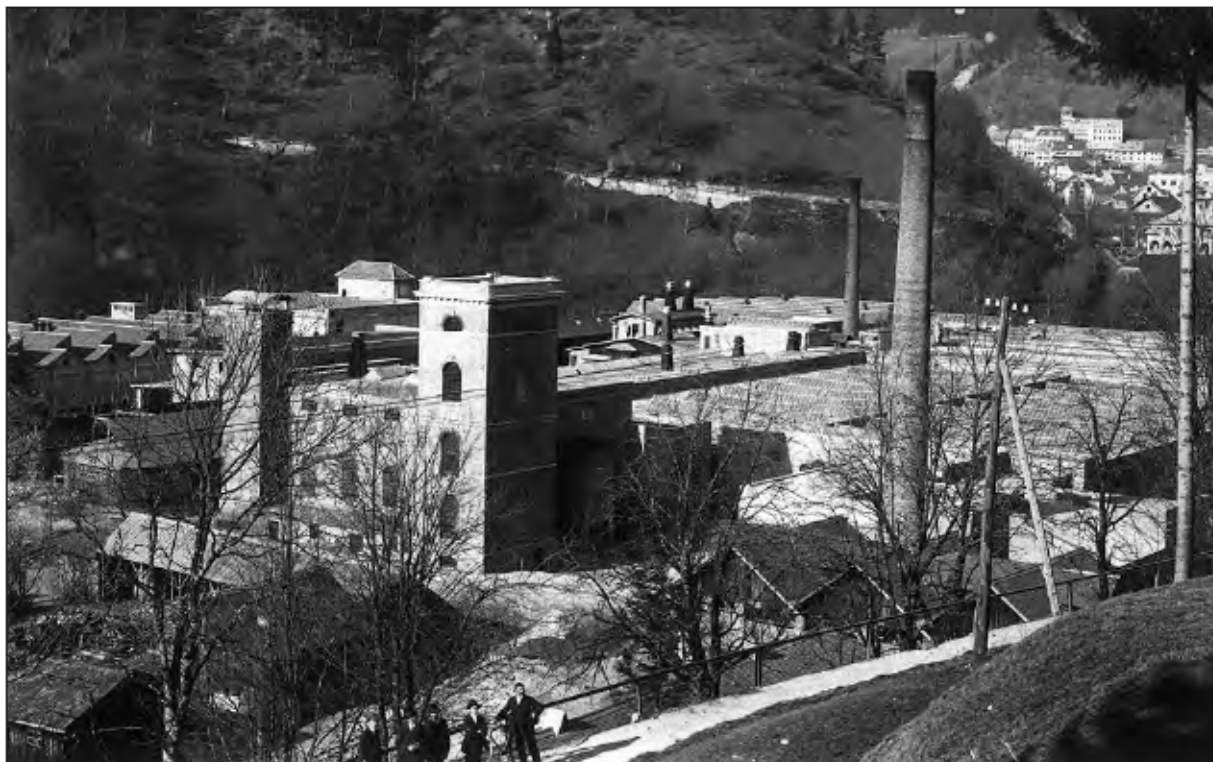
³ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, Zakon o postopanju z imovino podanikov držav, ki so v neprijateljstvu s Srbijo, 20. 5. 1919.

⁴ V poštev so prišli številni kraji v današnji Sloveniji in Avstriji, v igri sta bila tudi Pordenone in Tržič (Monfalcone) v Italiji.

⁵ Mohorič, *Zgodovina*, str. 25–41.

⁶ *Tržiški vestnik*, 25. 7. 1955, str. 3, »70 letnica Bombažne predilnice in tkalnice«.

⁷ Rakovec, *Likovna umetnost*, str. 743.

Bombažna predilnica in tkalnica Tržič v dvajsetih letih 20. stoletja (SI ZAL KRA 145, t. e. 2).

Konec prve svetovne vojne in sekvestracija BPT

Oktober 1918 je razpadla Habsburška monarhija in večji del slovenskega etničnega ozemlja je prešel v okvir južnoslovanske države. Šeststoletna tradicija življenja pod habsburškim vladarjem je bila prekinjena. Tako je večina Slovencev po združitvi kratkotrajne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo in Črno goro zaživela pod pravoslavnim srbskim kraljem. To je bilo obdobje velike navdušenosti nad novo južnoslovansko stvarnostjo, obdobje, polno upov na lepo prihodnost pod žezlom Karađorđević. Obenem pa je bil to čas, ko so obračunavali z vsem, kar je spominjalo na staro Avstrijo. Slovenci so se čutili ponosne, da so prekinili vezi s podonavsko monarhijo, katere ime je dobilo negativen prizvok. Avstro-Ogrska je bila v določenih krogih sicer nepriljubljena že prej, po koncu 1. svetovne vojne pa je prišlo do vsesplošnega odklonilnega odnosa do nekdanje države. Po ugotovitvah Janeza Cvirna so slovenski politiki v mesecih po prevratu kar tekmovali v tem, kdo si bo pripisal večje zasluge za rešitev iz »ječe narodov«. Ivan Šusteršič, eden redkih, ki so do konca dosledno zagovarjali habsburški okvir, pa je kmalu postal sovražnik Slovencev, avstrijakant in habsburški agent, po katerem je slovensko časopisje vseh barv leta in leta »zlivalo gojnico«.⁸

⁸ Cvirn, *Obesiti za pete*, str. 10.

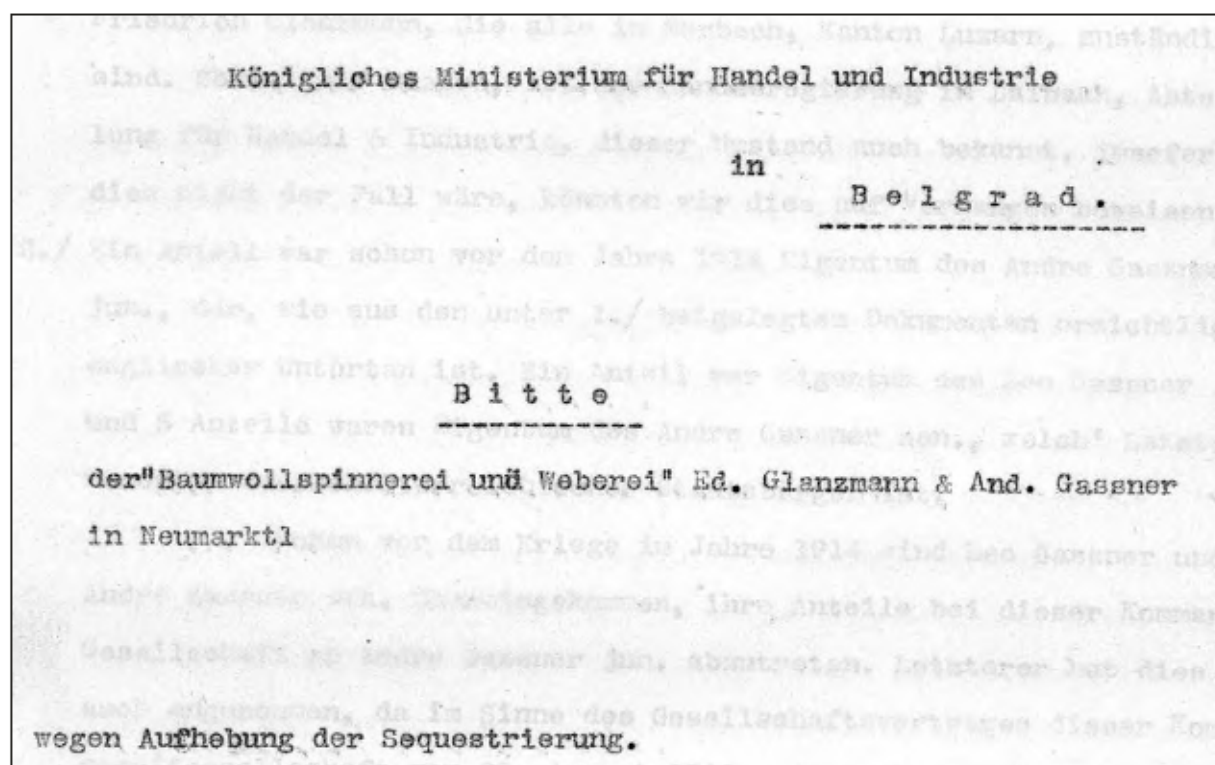
To je bilo tudi obdobje nerešenega mejnega vprašanja na Koroškem, zato je razumljivo, da je bilo v družbi čutiti nenaklonjenost (milo rečeno) proti Nemški Avstriji in njenim državljanom. Tako je bilo tudi v Tržiču, trgu, ki je desetletja veljal za eno glavnih nemških trdnjav na Kranjskem. Občinski svet je bil do leta 1911 v rokah tržiških Nemcev.⁹ V slovenskih časnikih, predvsem v *Novicah*, je mogoče velikokrat zaslediti norčevanje iz Nemcev v Tržiču. Tržič je tako omenjen kot »Nemčija pod Ljubljeno« in »avstrijski Manchester«,¹⁰ omenja se tudi »tržiške Cimbri«.¹¹ Po razpadu Habsburške monarhije pa je bilo mogoče v zraku čutiti odpor do vsega avstrijskega/nemškega. Simbol te dobe je tako odpuščanje nemško govorečih uradnikov in menjavanje nemških napisov. Del obračuna z nemško govorečimi državljani je bila sekvestracija podjetij, v katerih so imeli lastniški delež tujci.¹² To je doletelo tudi Bombažno predilnico in tkalnico v Tržiču. Že pred sekvestracijo se je vodstvo BPT znašlo v težkem položaju, saj je bilo zaradi državne meje odrezano od družabnikov

⁹ Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 31.

¹⁰ Primerjava z Manchestrom je bila predvsem zaradi razvite obrti in industrije.

¹¹ Cimbri oziroma Kimbri je bila slabšalna oznaka za ljudi nemškega rodu. Kimbri so bili sicer germansko ljudstvo, ki je v prvem tisočletju pr. n. št. živelo na območju današnje Danske, kasneje so se preselili v današnjo Francijo in južno Nemčijo (gl. tudi Matić, *Nemci v Ljubljani*, str. 31).

¹² Kresal, *Tekstilna industrija*, str. 55.

Prošnja lastnikov Bombažne predilnice in tkalnice za ukinitve sekvestra iz leta 1919
(SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 16).

na Predarlskem in prodajne centrale v Trstu. Andreju Gassnerju st. nove razmere niso bile po volji. V več desetletjih bivanja v Trzinu se ni naučil slovenščine in je tako sklenil, da bo delež v podjetju predal sinu Andreju,¹³ sam pa kraj pod Ljubeljem zapustil.¹⁴

BPT je sicer veljala za komanditno družbo. Komanditna družba je bila razširjena javna trgovska družba posebne sestave. BPT kot komanditna družba je bila omejena na ozek krog komandistov, ki so vodenje firme predali vodilnima javnima družabnikoma, ki sta jamčila z vsem svojim zasebnim premoženjem. Oblika komanditne družbe so ustanovitelji izbrali tudi zaradi ugodnejše obdavčitve.¹⁵

Deželna vlada za Slovenijo je 21. maja 1919 izdala »Odlok o popisu, sekvestraciji in likvidaciji premoženja podanikov sovražnih držav«. Bankam in denarnim zavodom je bilo »podanikom« sovražnih držav prepovedano izplačevati vloge na vložne knjižice ali kontorentni račun ali jim izročati deponirane vrednostne papirje. Vlada je zapisala, da se vse aktivnosti na področju, ki jih ureja odlok, vršijo prek oddelka za trgovino in obrt v Ljubljani, oddelek pa je podrejen Ministrstvu za trgovino in industrijo v

Beogradu.¹⁶ V dodatnem dopisu lahko preberemo, da je bil za sekvestra Bombažne predilnice in tkalnice v Trzinu imenovan tržiški notar Matija Marinček, ki je imel nalogo čim prej popisati premoženje BPT.¹⁷

Odlok Deželne vlade se je sicer naslanjal na zakon srbske vlade iz leta 1915. V tem zakonu je bilo določeno ravnanje z imovino držav, ki so bile v vojni s Srbijo, namen pa je bil zaščititi srbske interese in premoženje pred vojno škodo. Zakon je zadeval premoženje državljanov Avstro-Ogrske, Nemčije in Turčije. Leto kasneje je srbska vlada sprejela sklepe pariške ekonomske konference, na kateri so bili dogovorjeni ukrepi za vojno obdobje. Med ukrepi je bila tudi sekvestracija podjetij sovražnikov.¹⁸

Odziv lastnikov BPT na sekvestracijo

Enota za Gorenjsko Kranj Zgodovinskega arhiva Ljubljana hrani dva dopisa, ki sta ju lastnika BPT Edmund Glanzmann in Andre Gassner ml.

¹³ V dopisih, zbranih v fondu Bombažne predilnice in tkalnice Trzin, se za mlajšega Gassnerja uporabljata dve obliki imena: Andre Gassner ml. in Andrew Gassner.

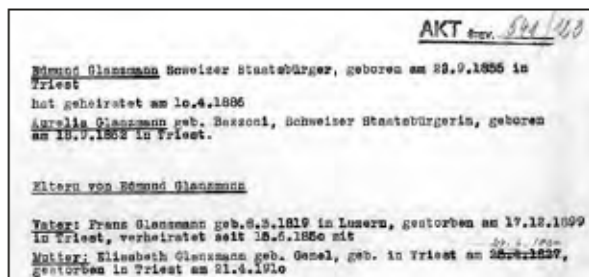
¹⁴ Mohorič, *Zgodovina*, str. 116.

¹⁵ Prav tam, str. 29–30.

¹⁶ SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 14, *Vollzugsverordnung der Gesamt Landesregierung für Slowenien zur Verordnung des Ministeriums für Handel und Industrie vom 30/4. 19 Nr. 6717. betreffend die Beschreibung, Sequestrierung und Liquidierung des Vermögens von Untertanen feindlicher Staaten*, 21. 5. 1919.

¹⁷ SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 14, *Beschluss der Landesregierung für Slowenien in Laibach, Abteilung für Handel & Gewerbe*, 21. 5. 1919.

¹⁸ Kresal, *Tekstilna industrija*, str. 56.

Prošnja Edmunda Glanzmanna za dovoljenje za stalno bivanje v Kraljevini Jugoslaviji leta 1938. Iz prošnje je razvidno, da je bil švicarski državlján (SI ZAL TRŽ 20, t. e. 8, a. e. 93).

(1880–?)¹⁹ po odločitvi Deželne vlade poslala ministrstvu za trgovino in industrijo v Beogradu. En dopis je v slovenščini, drugi, nekoliko daljši in podrobnejši, pa v nemščini. Že v naslovu sta napisala, da gre za prošnjo za ukinitve sekvestra nad BPT. Zapisala sta, da se je Deželna vlada za Slovenijo za sekvester odločila zato, ker naj bi bil v podjetju kapital sovražnikov (*Kapital feindlicher Untertanen*), toda lastnika sta podala več strani argumentov, ki naj bi pripomogli k temu, da se sekvester nad BPT odpravi. Glavni argument je bil, da ne Glanzmann ne Gassner nista bila državljana Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev sovražnih držav, temveč državljana Švice in Velike Britanije. V dopisu sta se trudila ministrstvu pojasniti, da je prišlo do napake:

»Od glavnice te tvrdke je namreč tretjina švicarska, dve tretjini pa angleški, zaradi česar je to podjetje nevtrarno ali prav za prav prijateljsko. Tretjina švicarske glavnice je namreč last gospoda Edmunda Glanzmanna in njegovih bratov Ivana in Friderika. Vsi trije so pristojni v Marbach, kanton Luzern. Za to je vedno mogoče doprinesti dokaz po švicarskih oblastih.

Kar se tiče pa 2/3 angleške glavnice, velja to le pojasniti. Gospod Andre Gassner ml., sedanji sošef gospoda Edmunda Glanzmanna, je angleški državlján že po rojstvu in je pristojen v Liverpoolu na Angleškem. Radi svoje narodnosti je bil od nekdaj avstrijske vlade interniran. Kasneje pa je dobil dovoljenje, da odpotuje lahko v nevtrarno inozemstvo, kjer se je javil prostovoljno angleškim oblastem, da stopi v angleško vojsko. To se da vedno dokazati. Res je, da je njegov oče, dosedaj z gospodom Edmundom Glanzmannom šef tvrdke, pristojen v Bludenz na Vorarlberskem. Živel pa je dolgo let na Angleškem v Liverpoolu in je ustanovil tvrdko Gassner & Co v Liverpoolu, New Orleansu in Galvestonu.

Gospod Andre Gassner ml. je prišel leta 1908 z Angleškega z izrecnim namenom v Tržič, da prevzame tu podjetje, ker je njegov oče bolehen in že 73 let star. Leta

1914 so bili storjeni koraki, da bi odstopil gospod Andre Gassner st. in da bi stopil na njegovo mesto in prevzel podjetje gospod Andre Gassner ml.

Ali prišla je vmes vojska in preprečila nadaljnjo akcijo v tej smeri. S polomom Avstrije na koncu oktobra 1918 se je pričela takoj in nadaljevala prej omenjena akcija in je izročil gospod Andre Gassner st. vse svoje deleže na podjetju gospodu Andreju Gassnerju ml., k čemur je bil po družabni pogodbi z dne 15. 8. 1908 vsekakor opravičen.²⁰

Dobil je tudi splošno pooblastilo, šef pa samo radi tega ni mogel postati, ker ni bilo mogoče dobiti za registriranje v trgovskem registru potrebnih podpisov vsled nezmožnosti potovanja. Sedaj pa se je to zgodilo in je postal gospod Andre Gassner ml. šef in imejitelj druge tretjine družabne glavnice.

Zadnja tretjina deležev je bila last strijev gospoda Andre Gassner ml. Ti so izjavili že dostikrat prej, ker so čez 70 let stari ljudje, da bodo prepustili svoje deleže gospodu Andre Gassnerju ml. za slučaj svoje smrti. Ko je bil gospod Andre Gassner ml. zadnjič na obisku na Vorarlberskem, so mu dali striji naravnost opcijo glede svoje tretjine. Andre Gassner ml. je to tudi sprejel. Radi tega pa smatra gospod Andre Gassner ml. po pravici to zadnjo tretjino družabne glavnice kakor svojo, oziroma angleško glavnico.²¹

Vodstvo BPT se je tako obrnilo na Kraljevo ministrstvo za trgovino in industrijo, da razveljavi posebno upravo nad BPT. Toda Glanzmann in Gassner ml. nista čakala na odgovor, temveč sta sprožila pravo ofenzivo in poskušala ukinitve sekvestra doseči tudi po drugih kanalih. Tako sta denimo napisala šest strani dolg dopis Karlu Trillerju,²² nekdanjemu poverjeniku za trgovino in industrijo v Narodni vladi v Ljubljani.²³ Iz dopisa ni mogoče razbrati natančnega datuma nastanka dokumenta, toda na podlagi zapisanega lahko sklepamo, da je bil dopis Trillerju poslan konec maja 1919. Glanzmann in Gassner ml. sta zapisala, da ju veseli, da se je vlada zavezala k podpiranju industrije, da pa ta vladna izjava izpodbija njena dejanja. Eno izmed teh dejanj je bila odločitev, da se Bombažno predilnico in tkalnico v Tržiču postavi pod posebno nadzorstvo in sekvester. To dejanje naj po njunem mnenju ne bi služilo novi državi, saj naj bi zaviralo vlaganje zasebnega kapitala in željo po podjetništvu.

V nadaljevanju sta se dotaknila povsem praktičnih problemov, s katerimi sta se soočala kot lastnika BPT. Ker je veljala prepoved prometa (*Verkehrssperre*) v sosednje države, ki so bile del Avstro-Ogrske, so

²⁰ To je bilo res. Gl. sliko na naslednji strani.

²¹ SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 16, Dopis Edmunda Glanzmanna in Andreja Gassnerja ml. Kraljevemu ministrstvu za trgovino in industrijo.

²² Dr. Karel Triller, slovenski politik, pravnik in gospodarstvenik (1862–1926).

²³ SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 16, Dopis Edmunda Glanzmanna in Andreja Gassnerja dr. Karlu Trillerju.

¹⁹ Iz dopisov, shranjenih v fondu BPT v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enoti za Gorenjsko Kranj, lahko sklepamo, da je Andre Gassner ml. Tržič zapustil v začetku 40. let prejšnjega stoletja. Informacij o tem, kdaj je umrl, nimamo. Zadnji ohranjen njegov dopis v fondu BPT je iz oktobra 1943.

5.) Neu hinzugekommen sind als Kommanditisten die Söhne des öffentlichen Gesellschafters Herrn Andreas Gassner, die Herren Andre Gassner jun. und Leo Gassner.

Družbena pogodba (Gesellschafts-Vertrag) iz leta 1908, ki dokazuje, da je kot novi družabnik v družbo vstopil Andre Gassner ml. (SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 18).

Gassner Andrew
oče: Andrej, mati: Ana, roj. Heppberger
industrijalec
23. julija 1880. l.
Liverpool, Velika Britanija
Tržič, srez Kranj, dravska banovina
angleška
državljan Velike Britanije
r. k.
poročen
Sophie Germaine, roj. 17. junija 1903

Prošnja Andreja (Andrewa) Gassnerja za dovoljenje za stalno bivanje v Kraljevini Jugoslaviji leta 1938. Iz prošnje je razvidno, da je bil rojen v Liverpoolu (SI ZAL TRŽ 20, t. e. 8, a. e. 93).

velike količine že narejenih izdelkov čakale v Tržiču, namesto da bi jih poslali na Dunaj, v Feldkirchen in Bludenz. Glanzmann in Gassner ml. sta v pismu zapisala, da predilnici grozi izničenje naročil, če se stvari ne bodo kmalu uredile. Prav tako sta izrazila upanje, da bodo pogovori med jugoslovanskimi oblastmi in dunajsko vlado o tej temi obrodili sadove.

Druga velika težava, ki je pestila BPT, je bila pomanjkanje bombaža. V zvezi s tem sta Glanzmann in Gassner ml. izrazila zadovoljstvo, da so oblasti začele pogajanja v Švici, in upanje, da bo predilnici kmalu spet na razpolago zadostna količina bombaža.

Lastnika sta opozorila tudi na problem izplačevanja začasno nezaposlenih delavcev. To področje je bilo v Avstro-Ogrski urejeno z odlokom notranjega ministrstva s 7. januarja 1916, 22. januarja 1916 pa ga je povzela tudi deželna vlada za Kranjsko. Odlok je med drugim določal, da mora vajenec (*jugentlicher Arbeiter*) tedensko dobiti 8 K (kron), delavka 10 K, delavec 12 K in mojster 18 K. Ta denar je izplačal delodajalec, nato pa ga je v osemdesetih odstotkih prejel refundiranega od države.²⁴ Glanzmann in

Gassner ml. sta opozorila, da bi v trenutnih razmerah to pomenilo izplačanih 6000 K na mesec, ta vsota pa bi se še povečala, saj so se s fronte vračali vojaki, ki so prej delali v predilnici. Tako sta lastnika BPT dr. Karla Trillerja zaprosila, naj posreduje pri vladi in omogoči, da bi država krila večji del stroškov za brezposelne delavce. Tako naj bi bilo poskrbljeno za začasno oskrbo delavcev, poleg tega pa bi s tem preprečili morebitne delavske nemire.²⁵

Nadaljevanje agonije

Junija 1919 se je Andre Gassner ml. s prošnjo za pomoč obrnil na ljubljanskega odvetnika dr. Milana Koruna.²⁶ Ta mu je odpisal, da je v zvezi z ukinitvijo

dustrije (*Kriegsverband der Baumwollindustrie*) in finančno ministrstvo. Sodeč po dopisu dr. Trillerju lahko sklepamo, da sta se lastnika BPT spraševala, kako bo z vrnitvijo sredstev zdaj, ko je tovarna v drugi državi. Vojno združenje bombažne industrije je v dopisu lastnikoma BPT zapisalo, da naj bi tudi Kraljevina SHS sprejela enake ukrepe glede povrnitve sredstev, ki so bili namenjeni brezposelnim delavcem.

²⁵ SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 16, Dopis Edmunda Glanzmann in Andreja Gassnerja dr. Karlu Trillerju.

²⁶ Dr. Milan Korun, slovenski odvetnik in politik (1886–1962).

²⁴ Refundacijo sta financirala Vojno združenje bombažne in-

K	8.-	an	jugentliche Arbeiter,
"	10.-	"	weibliche Arbeiter,
"	12.-	"	männliche "
"	18.-	"	Meister,

*Dopis lastnikov BPT dr. Karlu Trillerju iz leta 1919
(SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 16).*

sekvestra že posredoval pri komisiji za trgovino in obrt. Ta mu je sporočila, da ministrstva v Beogradu ne more zaprositi za dvig sekvestra, ker je večina kapitala v firmi tujega izvora. Poleg tega je dr. Korun izvedel, da je sekvestracija bolj formalne narave in da bo v kratkem prišlo do preoblikovanja firme iz komanditne v delniško družbo, kjer bo omogočen tudi vložek domačega kapitala.²⁷

Iz zapisanega lahko ugotovimo, da se je vodstvo BPT po sekvestraciji znašlo v veliki zadregi. Po odloku vlade je namreč podjetje prišlo pod sekvestro zaradi tega, ker je bil v njem zastopan kapital državljanov Nemške Avstrije, in dejansko je bilo res tako. Andre Gassner st., ki je bil uradno lastnik dela podjetja, je bil v času izdaje odloka avstrijski državljan. Če gledamo s tega vidika, je bila torej postavitev tovarne pod sekvestro upravičena odločitev.²⁸ Glanzmann in oba Gassnerja so torej v naslednjih mesecih uporabili nekaj pravnih akrobacij, poleg tega pa so v želji po ukinitvi sekvestra sprožili pravo diplomatsko ofenzivo, ki je segla vse do najpomembnejšega slovenskega politika tiste dobe, dr. Antona Koroška (1872–1940).

Ob vsem tem dogajanju je treba imeti pred očmi, kakšne so bile v tistih prelomnih mesecih razmere na slovenskem ozemlju in kako je bila slovenska javnost nastrojena proti osebam nemškega/avstrijskega porekla. Tega seveda ne moremo označiti kot slovensko posebnost, saj so bili ozemeljski spori s sosedi po prvi svetovni vojni nekaj povsem običajnega. Nove meje marsikje v Evropi še niso bile določene in države so se borile za dele ozemlja, bodisi na bojnem polju bodisi s strupenimi napadi v propagandi in časopisju.²⁹ V slovenskih časopisih lahko tako maja in junija zasledimo naslove, kot je *Zločinstva Nemcev nad Koroškimi Slovenci*.³⁰ Časopis *Jugoslavija* je po uspešni ofenzivi na Koroškem zapisal, da je »Korotan« osvojen in da je v bistvu prav, da so Nemci na Koroškem počeli grozodejstva, saj so tako vsemu svetu pokazali

svoj pravi obraz. Nemškutarji med slovenskim prebivalstvom pa naj bi sedaj po mnenju avtorja članka tako ali tako pobegnili.³¹ Tako je še bolj zanimivo, da lahko v tistem času v *Slovenskem narodu* preberemo dopis Janka Lesničarja, ki spodbuja k večji strpnosti: »Istina, treba je našim Nemcem energično povedati, da so sedaj pod drugim režimom ter da sedaj imajo te in te dolžnosti proti naši državi. Ali posameznike napadati in blatiti, ni dostojno in nas je tudi nevarno! Ako misli kdo, da ima proti tej ali oni osebi kak upravičen sum ali pritožbo, naj to javi pristojni oblasti z navedbo pričin dejstev: prepričan sem, da se mu bo ustreglo. Nepodpisani napadi na posamezne osebe v časopisju, bojda v državnom interesu, v resnici pa največkrat v interesu osebnega sovraštva, so ogabni in nedostojni.«³²

Zapisano v časopisju nima neposredne zveze s težavami, s katerimi sta se soočala lastnika BPT, nam pa pomaga ustvariti sliko tistega negotovega časa, ko so se na novo krojile usode evropskih narodov in ko javno mnenje tujcem ni bilo naklonjeno. V nekaterih člankih v slovenskem časopisju lahko zasledimo tudi neposredne besedne napade na Glanzmanna in Gassnerja ml., denimo v članku, objavljenem v časniku *Jugoslavija* na začetku januarja 1919. Avtor je zapisal, da se v Trzinu skorajda ne čuti, da Slovenci zdaj živijo v novi državi in da niso več tujci na lastnih tleh. V kraju pod Ljubljano naj bi se še vedno slišala nemška govorica, pa tudi napisi naj bi še spominjali na nekdanje čase. Avtor je zapis zaključil v upanju, da se bodo nekoč Slovincem odprle oči in da se bodo začeli zavedati, da so gospodar na svojih tleh in ne podrejeni ponemčenim tujcem.³³

Slovenci so torej začeli vojno proti vsemu, kar je spominjalo na nekdanjo »ječo narodov«. Številni nemško govoreči prebivalci slovenskega prostora so ostali brez služb, zato so v strahu za lastno existenco emigrirali. Z zaostrovanjem obmejnih spopadov na Koroškem se je pritisk na nemško prebivalstvo še povečeval.³⁴

Javno mnenje torej ni bilo na strani Glanzmanna in Gassnerja ml., pa vendar je treba priznati, da so se tudi oblastniki tedaj znašli v neugodnem položaju. Po eni strani so si z ukrepi proti državljanom Nemške Avstrije pridobivali politične točke, po drugi strani pa so se zavedali, da lahko tudi druga stran s protiukrepi škoduje jugoslovanskim prebivalcem. Na to je jasno opozarjal zapis v *Slovincu*: »Jasno in čisto dosledno je, da imajo razne tozadevne ovire od naše strani za posledico razne protiukrepe od nasprotne in narobe. Treba je velike previdnosti pri izbiri raznih nadzornikov in sekvestrov, ki dostikrat nepremišljeno, iz egoističnih ter osebnih nagibov postopajo, sicer bi se utegnilo zgoditi, da bo država škodo trpela. Vsako sa-

²⁷ SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 17, Korespondenca Edmunda Glanzmanna in Andreja Gassnerja z dr. Milanom Korunom. Mohorič, *Zgodovina bombažne predilnice*, str. 126.

²⁸ Literatura na temo političnih napetosti in vojaških spopadov v letih po prvi svetovni vojni na primer: Gerwarth, *The vanquished*; Kershaw, *To hell and back*.

³⁰ *Slovenec*, 25. 5. 1919, str. 2, »Zločinstva Nemcev nad Koroškimi Slovenci«.

³¹ *Jugoslavija*, 3. 6. 1919, str. 1, »Osvobojeni Korotan«.

³² *Slovenski narod*, 26. 5. 1919, str. 1, »Več dostojnosti in pozitivnega dela«.

³³ *Jugoslavija*, 5. 1. 1919, str. 3, »Iz Trzinca«.

³⁴ Cvir, *Nemška manjšina*, str. 570–571.

Trient, den 16. August 1919.

An das
Schweizerische Politische Département,
Bern.

Wir unterfertigte Brüder Giovanni, Federico und Edmondo Glanzmann, Schweizer Bürger zuständig zu Harbach, Canton Lucerna, geboren in Triest sind mit einem Drittel des Gesellschaftskapitals an der Baumwollspinnerei und Weberei Neu-marktl Ed. Glanzmann und Ant. Gassner in Neu-marktl, Krain jetzt Jugoslawien beteiligt. Ein zweites Drittel ist in englischen Händen und das letzte gehört einer Gruppe von Interessenten aus dem Vorarlberg.

Trotz Überwiegender ausländischer Beteiligung wurde im Mai d.J. über das Unternehmen Sequester u. Geschäftsaufsicht verhängt und diese Massregel ist bis heute nicht aufgehoben worden trotz Versprechungen und hinsichtlich sich widersprechende Versicherungen in Belgrad und Laibach und trotzdem in Paris, wie wir erfahren beschlossen wurde dass Privateigentum – auch solches von Angehörigen feindlicher Länder – respektiert werden soll.

Dopis bratov Glanzmann švicarskim oblastem v Bernu (SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 14).

*molastno postopanje mora odpasti ter morajo nadzorniki biti osebno odgovorni za svoje postopanje; kajti le na ta način zmoremo isto zahtevati od druge strani. Vsi ti premarljivi skrbniki ne smejo pozabiti, da imajo Jugoslavniki naravnost ogromno premoženje v Nemški Avstriji, da slednja ne bo varčevala z protiukrepi in da se na ta način začne boj na nož.*³⁵

Kljub vsemu sta lastnika BPT nadaljevala s svojo diplomatsko ofenzivo. Gassner ml. je kar dvakrat odšel v Beograd, da bi pri oblastnikih posredoval za ukinitve sekvestra. Najprej se je v prestolnico države odpravil konec junija 1919, vendar njegove aktivnosti niso obrodile sadov. Gassner ml. je tako konec julija še enkrat odšel v Beograd, kjer se je srečal celo z vodilnim slovenskim politikom v Kraljevini SHS, dr. Antonom Korošcem, ki je bil v tistem obdobju podpredsednik vlade. Gassner ml. je Korošcu predstavil svoje vidike problema, posebej pa je poudaril, da se z vsakim dnevom sekvestra povečuje škoda za BPT, to pa bi na dolgi rok pomenilo, da bi lahko veliko ljudi ostalo brez službe. Dr. Korošec je Gassnerju ml. pri-

sluhnil in mu zagotovil, da bo za ukinitve sekvestra posredoval pri ministru za trgovino dr. Veljkoviću.³⁶ Toda ravno v tistem času je v Beogradu prišlo do vladne krize in verjetno tudi zaradi tega dr. Korošcu ni uspelo doseči ukinitve sekvestra. Zato sta se bila Glanzmann in Gassner ml. prisiljena obrniti na predstavništva svojih držav in tako prek diplomatskih kanalov doseči svoje cilje. Že konec julija 1919 je Gassner ml. prejel dopis Deželne vlade za Slovenijo, v katerem je pisalo, da se mora sekvester obdržati, ker je v njem znatno zastopan kapital Nemške Avstrije. »Obenem se zahteva, da predloži Ed. Glanzmann in drugi udeležniki iz rodbine Glanzmann dokaz njegovega državljanstva, izdanega od švicarske oblasti pristojnega kantona in overovanega od ministrstva zunanjih zadev, ter našega poslaništva v Bernu. Isti dokaz morate tudi Vi predložiti, da ste angleški državljani. Ta dokaz mora biti overovan od Foregen Office-ja.«³⁷

³⁶ Vojislav Veljković, srbski politik in pravnik (1865–1931).

³⁷ SI ZAL TRŽ 20, t. e. 2, a. e. 14, Dopis Deželne vlade za Slovenijo Andreju Gassnerju ml., 22. 7. 1919.

³⁵ *Slovenec*, 11. 7. 1919, str. 3, »Dnevne novice«.

Z obiskoma v Beogradu je torej Gassner ml. vladno neposredno opozoril na problem, s katerim se je soočala BPT, toda vidnejšega uspeha mu obisk v prestolnici ni prinesel. Tako sta se oba lastnika obrnila na poslaništva svojih držav in poskušala prek njih priti do uspeha. Še prej pa je Andre Gassner st. svoj delež v podjetju tudi uradno prenesel na sina. Tako je v Uradnem listu Deželne vlade za Slovenijo z dne 20. avgusta 1919 zapisano, da je v Bombažno predilnico in tkalnico namesto Andreja Gassnerja st. vstopil Andre Gassner ml. in je od sedaj naprej »osebno jamčeči družabnik«, ki skupaj z Edmundom Glanzmannom zastopa družbo.³⁸

Zaključna diplomatska ofenziva in končni uspeh

Bratje Glanzmann so se z dopisom z dne 16. avgusta 1919 obrnili na švicarske oblasti v Bernu in jih prosili za pomoč. Najprej so Giovanni, Federico in Edmondo (Edmund) Glanzmann poudarili, da so švicarski državljani, pristojni v Marbachu, v kantonu Luzern in da so lastniki ene tretjine BPT. Nato so opisali svoja dosedanja prizadevanja v boju za ukinitve sekvestra, potem pa so prešli k stvari. Zapisali so, da so švicarskemu generalnemu konzulu v Beogradu predložili dokaz švicarskega konzulata v Trstu, ki je potrdil, da imajo bratje Glanzmann švicarsko državljanstvo. Toda beograjske oblasti so to potrdilo označile kot nezadostno, konzul Vögeli³⁹ pa je bratom svetoval, naj potrdilo o državljanstvu dobijo neposredno od vlade luzernskega kantona (*Regierungsrat des Cantons Luzern*). Bratje Glanzmann so dodali, da si želijo potrdilo o državljanstvu čim prej, saj bo le tako prišlo do ukinitve sekvestra.⁴⁰

Glanzmann pa ni pisal samo švicarskim oblastem v Bernu, ampak je v želji po čim hitrejši ukinitvi sekvestra stopil v stik tudi s švicarskim poslanikom na Dunaju in švicarskim konzulom v Trstu. Oktobra 1919 je Glanzmann prejel pismo švicarskega generalnega konzula v Beogradu Vögeli, ki je opisal položaj v zadnjih tednih. Najprej je Glanzmannu sporočil, naj za ukinitve sekvestra posreduje tudi britansko poslaništvo v Beogradu, saj je Andre Gassner ml. za pomoč zaprosil tudi britanske oblasti. Iz pisma lahko sklepamo, da so Britanci v Beograd že poslali potrdilo o Gassnerjevem državljanstvu, da pa Vögeli še ni prejel potrdila švicarskih oblasti, ki bi dokazovalo, da so Glanzmanni Švicarji. Generalni konzul je za konec še zapisal, da nujno potrebuje to potrdilo, preden bo odšel k oblastem v Beogradu in se zavzel za ukinitve sekvestra.⁴¹ 25. novembra so Glanzmanni prejeli dva uradna dopisa, ki sta jih nekoliko pomirila.

En dopis je poslal švicarski poslanik v Italiji Wagner, avtorja drugega dopisa žal ne moremo identificirati, glede na napisano pa lahko upravičeno sklepamo, da je delo švicarskega konzula v Trstu. Švicarski poslanik v Italiji je bratom Glanzmann sporočil, da je švicarski generalni konzul v Beogradu skupaj z britanskimi diplomati v prestolnici sprožil akcijo pri oblasteh Kraljevine SHS z namenom, da se sekvester nad BPT končno ukine. V dopisu lahko preberemo, da sta se Vögeli in britansko poslaništvo s pismom obrnila na jugoslovansko zunanje ministrstvo in da pričakujeta, da bo sekvester kmalu umaknjen.⁴²

Vodstvo BPT je več mesecev bilo boj z državnimi oblastmi, toda na začetku decembra 1919 diplomatska aktivnost še ni obrodila sadov. Tako je Andre Gassner ml. pred koncem leta še tretjič odpotoval v Beograd, da bi tam posredoval pri jugoslovanskih oblasteh. Bil je presenečen, ko so mu v Beogradu povedali, da je bil sekvester nad podjetjem ukinjen že 2. oktobra 1919. V Beogradu so lastniku BPT pokazali dotični odlok ministrstva. Gassner ml. se je tako odpravil domov, kjer pa je skupaj z Edmundom Glanzmannom ugotovil, da v BPT še niso prejeli nobenega obvestila, da je sekvester ukinjen. Tako je bilo vodstvo Bombažne predilnice in tkalnice prisiljeno Deželni vladi za Slovenijo poslati dopis, v katerem jo je pozvalo, naj čim prej uradno naznani konec sekvestracije in to objavi v uradnem listu. Na ta način bi lahko BPT spet začela z nemotenim delovanjem.⁴³

Tik pred koncem leta 1919 je za vodstvo predilnice in tkalnice vendarle prišla težko pričakovana novica. Deželna vlada za Slovenijo je v dopisu z dne 29. decembra 1919 sporočila, da sta sekvester in državno nadzorstvo nad BPT razveljavljena. V dopisu lahko preberemo, da je ministrstvo za gospodarstvo in industrijo v Beogradu sekvester ukinilo 6. oktobra in ne 2. oktobra, kot je v dopisu Deželni vladi zapisal Glanzmann.⁴⁴ Dokončno sta si lahko Glanzmann in Gassner ml. oddahnili, ko sta 5. februarja 1920 prejela dopis Deželnega sodišča v Ljubljani, v katerem je pisalo: »Na podlagi sklepa deželne vlade za Slovenijo v Ljubljani, oddelek za trgovino in obrt, z dne 29. decembra 1919 št. 2961/19–15, se dovoli pri zemljišču tvrdke Ed. Glanzmann & And. Gassner v Tržiču vl. št. 503 deželne deske Kranjske, izbris zaznambe posebnega nadzorstva in sekvestracije.«⁴⁵

Lastnikoma Bombažne predilnice in tkalnice je torej na začetku leta 1920 uspelo doseči tisto, za kar sta si prizadevala večji del leta 1919 – ukinitve sekvestra nad BPT.

³⁸ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 20. 8. 1919.

³⁹ Ponekod je zapisan priimek Vögdi.

⁴⁰ SI ZAL TRŽ 20, t. c. 2, a. c. 14, Dopis bratov Glanzmann švicarskim oblastem, 16. 8. 1919.

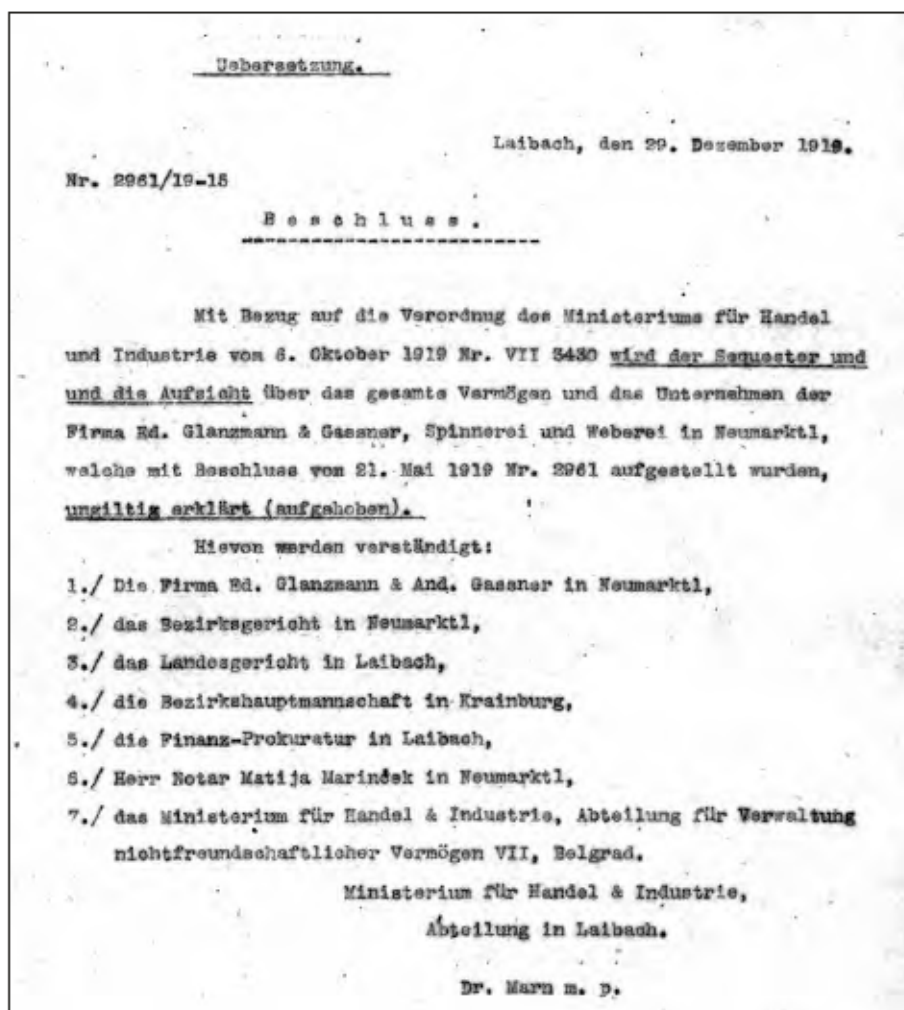
⁴¹ SI ZAL TRŽ 20, t. c. 2, a. c. 16, Dopis švicarskega generalnega konzula Vögeli, 8. 10. 1919.

⁴² Prav tam, Dopis švicarskega poslanika v Italiji bratom Glanzmann 18. 11. 1919.

⁴³ SI ZAL TRŽ 20, t. c. 2, a. c. 17, Dopis vodstva BPT Deželni vladi za Slovenijo, 17. 12. 1919.

⁴⁴ Prav tam, Dopis Deželne vlade za Slovenijo vodstvu BPT, 29. 12. 1919.

⁴⁵ Prav tam, Dopis Deželnega sodišča v Ljubljani vodstvu BPT, 30. 1. 1920.

Dopis ministrstva za trgovino in industrijo – oddelka v Ljubljani – lastnikoma Bombažne predilnice in tkalnice (SI ZAL TRŽ 20).

Sklep

Ko z varne časovne razdalje gledamo na razmere ob koncu prve svetovne vojne na Slovenskem, lahko vidimo, da so bili ljudje, ki so imeli svoje korenine drugje, posebej tisti, katerih predniki so izhajali z nemško govorečega območja, deležni številnih predsodkov in sodb, ki se nam s časovne distance zdijo nepravilne. Bilo bi neodgovorno, če bi si kot zgodovinarji zatiskali oči in zagovarjali stališče, da so se krivice dogajale samo našim rojakom na tujem. Tako kot so morali slovensko govoreči ljudje trpeti na avstrijskem Koroškem, tako so tudi številni nemško govoreči prebivalci slovenskega prostora trpeli zaradi izključevanja. Tako je Janez Cvirn v eni izmed svojih analiz zapisal, da so Slovenci po prvi svetovni vojni hoteli s »popravljanjem« starih krivic. Vse, kar je spominjalo na nekdanje nemško gospodstvo, se je znašlo na udaru, od uličnih tabel do spomenikov vladarjem.⁴⁶

⁴⁶ Cvirn, *Nemška manjšina*, str. 569.

V članku sem se osredotočil na težave lastnikov Bombažne predilnice in tkalnice Tržič. Glanzmann in Gassnerja so imeli pri vodenju svojega podjetja zvezane roke, ker so bili po rodu tujci. Toda kljub temu se je njihova zgodba končala ugodneje kot zgodbe številnih drugih ljudi tujega izvora (predvsem nemškega), ki so po prvi svetovni vojni ostali brez službe in v strahu za lastno eksistenco odšli v Republiko Avstrijo. Glanzmann in oba Gassnerja so kot uspešni poslovneži spletli številne vezi z uglednimi posamezniki, s pomočjo katerih so sorazmerno hitro dobili nazaj upravljanje Bombažne predilnice in tkalnice.

Ob branju arhivskih dokumentov in časopisja iz tistega obdobja lahko ugotovimo, da so Slovenci na vsak način želeli prekiniti vezi z Avstro-Ogrsko in se začeli obračati proti Beogradu. Tako sta bila tudi ugledna poslovneža, kot sta bila Andre Gassner st. in Edmund Glanzmann, deležna številnih opazk in na novo ustvarjenih preprek v vsakdanjem življenju, in

Tržič v dvajsetih letih 20. stoletja (SI ZAL LJU 342).

to kljub temu, da sta v letih pred prvo svetovno vojno storila veliko za razvoj Tržiča.⁴⁷

Gassnerja in Glanzmann so bili tako v mesecih po prvi svetovni vojni v nemilosti pri oblasteh in tudi pri delu prebivalstva. Vendar se je to zgodilo predvsem zaradi evforije, ki je bila prisotna v novi državi in je omalovala vse, kar je bilo povezano s staro Avstrijo. Zato moramo dogodke po koncu prve svetovne vojne presojati v kontekstu časa in prostora. Zanimivo pa je, da v zapisu Vojnega sodišča ljubljanskega vojnega področja iz leta 1945 najdemo opis Edmunda Glanzmanna. V njem lahko preberemo, da so bili Glanzmannu Slovenci in Nemci enako dragi, nemčurjev pa naj ne bi trpel.⁴⁸ Tudi Andre Gassner st. je bil v kasnejših letih deležen lepših besed kot ob razpadu Avstro-Ogrske. V *Cerkvenem glasniku za tržiško župnijo* lahko ob njegovi smrti preberemo sledeči zapis: »Blagega pokojnika lahko imenujemo ustanovitelja modernega Tržiča. Kamorkoli se v Tržiču ozreš, povsod gledaš sadove njegovega neumornega dela. S svojim zvestim tovarišem Ed. Glanzmannom sta predrugačila obliče nekdanjega Tržiča. Tržič mu je postal prava domovina, ki jo je ljubil z vso iskrenostjo svojega srca. Nad 30 let je prebival v Tržiču, poznal je vsakega tržičana in vse njihove težave.«⁴⁹

Seveda moramo te besede vzeti nekoliko z rezervno, kljub temu pa lahko razberemo, da lastnik Bombažne predilnice in tkalnice ni bil samo Slovencem nenaklonjen kapitalist, kot so ga prikazovali po prvi svetovni vojni, ampak sta bila tako Gassner kot tudi Glanzmann v veliki meri zaslužna za razvoj Tržiča.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZAL KRA 145, Zbirka razglednice in voščilnice.
ZAL KRA 256, Vojno sodišče ljubljanskega vojnega področja.
ZAL LJU 342, Fototeka.
ZAL TRŽ 20, Bombažna predilnica in tkalnica Tržič.

DRUGI VIRI

Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 1919.

ČASOPISI

Cerkveni glasnik za tržiško župnijo, 1926.
Jugoslavija, 1919.
Slovenec, 1919, 1920.
Slovenski narod, 1919.
Tržiški vestnik, 1955.

LITERATURA

Cvirn, Janez: Nemška manjšina na Spodnjem Štajerskem v času med obema vojnama (1918–1941). *Migracije in slovenski prostor od Antike do danes* (ur. Peter Štih in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010, str. 568–575.
Cvirn, Janez: Obesiti za pete in scvreti nad ognjem. Slovenci in Habsburška monarhija. *Zgodovina za vse* 2, 1995, št. 2, str. 9–16.
Gerwarth, Robert: *The vanquished. Why the first world war failed to end, 1917–1923*. London: Penguin books, 2017.
Kershaw, Ian: *To hell and back. Europe 1914–1949*. London: Penguin books, 2016.
Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad, 1936.
Kresal, France: *Tekstilna industrija v Sloveniji*. Ljubljana: Založba Borec, 1976.
Kresal, France: Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije. *Prispevki za novejšo zgodovino* 27, 1987, št. 1–2, str. 33–38.
Matić, Dragan: *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino filozofske fakultete, 2002.
Mohorič, Ivan: *Bombažna predilnica in tkalnica v Tržiču. Nastanek, razvoj in delo 1885–1960*. Tržič: Mestni muzej Tržič, 1960.
Rakovec, Andreja: Likovna umetnost 20. in začetka 21. stoletja v Tržiču in bližnji okolici. *Kronika* 68, 2020, št. 3 (Iz zgodovine Tržiča), str. 741–806.

⁴⁷ Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 129.

⁴⁸ SI ZAL KRA 0256, t. e. 2.

⁴⁹ *Cerkveni glasnik za tržiško župnijo*, januar 1926, str. 1, »Andrej Gassner †«.

S U M M A R Y

“Overnight Gassner became an Englishman and Glanzmann a Swiss Italian.” Sequestration of the Cotton Spinning and Weaving Mill of Tržič in 1919

The article discusses the difficulties faced by the owners of the Cotton Spinning and Weaving Mill (Bombažna predilnica in tkalnica – BPT) of Tržič Edmund Glanzmann, Andre Gassner, Sr., and Andre Gassner, Jr., after the end of the First World War. Identifying Glanzmann and Gassner, Sr., as citizens of hostile states, the Kingdom of SHS sequestered BPT, placing its owners' endeavours to end the sequestration in a time when Slovenia was trying to obscure the memory of Austria-Hungary and its society was increasingly intolerant of the German-speaking community. In 1919, the owners of BPT thus had to use all their diplomatic skills and connections. Andre Gassner, Jr., a BPT partner that succeeded his father Andre Gassner, Sr., after the war, travelled three times to Belgrade, calling on the authorities to terminate the sequestration of the company and trying to demonstrate that he himself and Glanzmann were not citizens of states hostile to

the Kingdom of SHS. He even requested assistance from the most distinguished Slovenian politician of that time, Anton Korošec. In numerous letters addressed at the authorities, Glanzmann and Gassner, Jr., pointed to large quantities of finished products sitting in Tržič, prevented under the given circumstances from being transported abroad. Apart from the looming cancellation of orders that this entailed, the owners of BPT also had to cope with the shortage of cotton.

Nonetheless, despite finding themselves in a postwar atmosphere unfavourable to – especially German-speaking – aliens, Glanzmann and Gassner, Jr., resolved their problem relatively quickly with the help of numerous acquaintances as well as their strong reputation as successful businessmen. Their episode sheds light on the developments that took place at the end of the First World War, when most Slovenes enthused over the creation of the new state – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes on the one hand and tried to leave the period of Austria-Hungary behind as quickly as possible on the other. Although German-speaking aliens, such as Glanzmann and Gassner, Jr., met with little public sympathy amid such an atmosphere, they nevertheless terminated the sequestration of the Cotton Spinning and Weaving Mill of Tržič successfully by applying their diplomatic skills.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.452Bled)"1941/1945"

Prejeto: 12. 2. 2021

Klemen Kocjančič

asist. dr., Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede UL, Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: klemen.kocjancic@fdv.uni-lj.si
ORCID: 0000-0001-5206-6405

Bled v času nemške okupacije med drugo svetovno vojno (1941–1945)

IZVLEČEK

Med drugo svetovno vojno so Nemci zasedli Gorenjsko, Koroško in Štajersko, pri čemer so predvojno mondeno letovišče Bled uporabili za upravno središče zasedene Gorenjske in Koroške ter v času vojne tudi za namestitev varnostnih in (para)vojaških enot ter organizacij. Sprva so nemško posadko na Bledu predstavljali uradniki, funkcionarji in pripadniki štabnih enot, a so nato sem namestili tudi nekatere policijske in (para)vojaške enote, ki so sodelovale v operacijah proti slovenskim partizanom v neposredni okolici. Zaradi številnih hotelov, vil in drugih objektov je jezersko mesto postalo tudi zdravstveno središče, kjer so se zdravili in okrevali okupatorjevi vojaki in policisti. Blejska garnizija je bila občasno cilj partizanskih diverzantskih napadov, a vse do konca druge svetovne vojne je Bled ostal trdno pod nemškim nadzorom.

KLJUČNE BESEDE

druga svetovna vojna, Bled, vojaška okupacija, Wehrmannschaft, Wehrmacht, Waffen-SS, hoteli, zdravstveno središče

ABSTRACT

BLED UNDER GERMAN OCCUPATION DURING THE SECOND WORLD WAR (1941–1945)

During the Second World War, the Germans seized Upper Carniola, Carinthia, and Styria, using the pre-war cosmopolitan resort town of Bled as the administrative centre of the occupied Upper Carniola and Carinthia, and for the wartime deployment of security and (para)military units and organizations. Whereas the German garrison at Bled was initially composed of officials, functionaries, and members of headquarters units, the authorities later also moved there some of the police and (para)military units that engaged in operations against the Slovenian partisans in the immediate vicinity. Owing to many hotels, villas, and other facilities, the lake town also developed into a health resort where the occupier's soldiers and police officers were sent for treatment and recovery. Although the Bled garrison was occasionally a target of partisan diversionary attacks, the town remained under firm German control until the end of the Second World War.

KEY WORDS

Second World War, Bled, military occupation, Wehrmannschaft, Wehrmacht, Waffen-SS, hotels, health resort

Uvod

Med nemško okupacijo slovenskega ozemlja v času druge svetovne vojne je Bled, ki je bil preimenovan v staro nemško ime *Veldes*, postal upravno središče zasedenega ozemlja Koroške in Gorenjske (*die besetzten Gebiete Kärntens und Krains*), saj je bilo dotedanje središče Dravske banovine (in s tem Gorenjske), Ljubljana, dodeljeno Kraljevini Italiji. Poleg številnih nemških javnih uradov, agencij in ustanov, ki so delovali na Bledu, je bilo tu v času vojne nameščenih vse več vojaških, policijskih in (para)vojaških enot ter ustanov, ki so to nekdanje letovišče spremenile v garnizijsko mesto Tretjega rajha.

Dosedanja (primarno slovenska) historiografija je pri vlogi in pomenu Bleda med drugo svetovno vojno omejena na širše območje Blejske kotline¹ in na blejske hotele.² Seveda se Bled omenja v številnih delih o Gorenjski med vojno ter širšem slovenskem območju, pri čemer je največkrat omenjen kot središče zloglasne nemške varnostne policije in službe na Gorenjskem, a do sedaj ni bilo znanstveno-raziskovalnega dela, ki bi se posvetilo le vprašanju Bleda kot garnizijskega mesta.

Pričujoči članek bo poskušal na podlagi arhivskega gradiva ter (po)vojne literature vsaj nekoliko zapolniti historiografsko praznino o nemških enotah ter ustanovah, ki so bile (dalj časa) nameščene na Bledu, ter osvetliti njihovo vlogo v širšem kontekstu medvojnih dogodkov.

Od aprilske vojne do upravnega središča

Po kratkotrajni aprilski vojni leta 1941 (6.–14. april) je bilo slovensko ozemlje razdeljeno med Nemčijo, Italijo, Madžarsko in Neodvisno državo Hrvaško, pri čemer je bila na območju zasedene Gorenjske, Koroške in Štajerske sprva vzpostavljena kratkotrajna vojaška uprava. Najprej so dele zahodne Gorenjske zasedli italijanski vojaki, a so se v nekaj dneh umaknili in tudi to ozemlje so zasedli Nemci.³ Vojaška uprava je bila v pristojnosti poveljnikov nemških enot, ki so izvajali tipične »ukrepe, kakršni so značilni za vse okupatorje, na primer lepljenje razglasov o obvezni oddaji orožja, streliva in vojaške opreme, plenjenje skladišč in druge zapuščine jugoslovanske vojske, rekviriranje stanovanj za vojaške oddelke, o policijski uri, prepovedi gibanja prebivalstva iz kraja v kraj

Panoramski posnetek Bleda z Blejskega gradu pred drugo svetovno vojno (hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije; inv. št. SL840).

¹ Svetina, *Blejska kotlina*, str. 65–79.

² Benedik, *Nemški okupatorji*, str. 96–100.

³ Kokalj Kočvar, *Mobiliziranci*, str. 49.

oziroma o potrebnih dovoljenjih itd. Vojaška okupacijska uprava ni urejala življenja civilnega prebivalstva.⁴

Razdelitev zasedenega slovenskega ozemlja je sam nemški Führer Adolf Hitler opravil že konec marca, dokončne »smernice za razdelitev Jugoslavije« (in s tem tudi Slovenije) pa je sprejel 12. aprila, s čimer je Nemčija »dobila vso slovensko Štajersko, severni del Dolenjske, Gorenjsko, Mežiško dolino, dravograjsko območje in severozahodni del Prekmurja«.⁵

14. aprila 1941 je Hitler izdal navodila o ustanovitvi civilne uprave na tem območju, pri čemer je bilo ozemlje razdeljeno med dvema šefoma civilne uprave, in sicer za Koroško in Gorenjsko ter posebej za Spodnjo Štajersko. Za gorenjsko-koroškega šefa civilne uprave je bil imenovan Gauleiter Franz Kutschera (1904–1944), ki je na tem mestu ostal do novembra tega leta, ko ga je zamenjal salzburški Gauleiter Friedrich Rainer (1903–1947).⁶

Bled, ki je med svetovnima vojnima veljal »za najbolj mondeno letovišče v Sloveniji, če ne celo v Jugoslaviji«, je bil za namestitev večjega števila okupatorskih organizacij (in s tem ljudi) zelo primeren zaradi dobrih povezav ter večjega števila namestitvenih objektov. Leta 1937 je tako na Bledu delovalo 17 hotelov, 11 penzionov in 5 gostiln, ki so skupaj imeli možnost namestitve med 1700 in 1800 oseb. Večje število (počitniških) hiš v zasebni lasti je to zmogljivost povečalo na okoli 2700 oseb. Kraj je imel vodovod, elektriko, športna igrišča, družabne prostore, zdravstvene in lekarniške kapacitete itd.⁷

Sedež nemške uprave je bil v blejskem Hotelu Park in hotelu Toplice.⁸ Blejska občina pod vodstvom župana Franca Paara je delovala v vili Zora.⁹ Vilo Zlatorog je prevzela koroška pokrajina (Gau Kärnten), ki je občasno gostila visoke goste. Podobno se je zgodilo z vilo Podhorn, s katero je vso vojno upravljal Martin Bormann (1900–1945), Hitlerjev namestnik.¹⁰

Na Bledu je deloval tudi urad pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva pod vodstvom Aloisa Maierja Kaibitscha (1891–1958), ki je bil tudi nacionalno-politični referent pri vodji civilne uprave.¹¹ Sedež Koroške domovinske zveze (Kärnt-

ner Volksbund, KVB), ki je bila ustanovljena 24. maja 1941 kot krovna politična organizacija na Koroškem in Gorenjskem ter jo je vodil Wilhelm Schick, je bil v vili Ana (Ribenska cesta 4). V okviru KVB je delovala tudi paravojaška organizacija SA-Wehrmannschaft, ki je imela sedež za Gorenjsko in Koroško na Bledu. V Belem dvoru je bil Führer der Wehrmannschaft (SA-Brigadeführer Erich Beck) z adjutantom in vodjo štaba (SA-Hauptsturmführer Franz Simontsch) ter sedmimi referenti, k štabu pa so sodili še dva blagajnika, pet tajnic in dva šoferja.¹² SA-Wehrmannschaft je bila razpuščena 11. oktobra 1942.¹³ V okviru gorenjske SA-Wehrmannschaft so bile ustanovljene tri Standarten (oziroma enote v moči polka), ki so imele sedež v treh drugih gorenjskih mestih: Radovljici (Radmannsdorf), Kranju (Krainburg) in Kamniku (Stein).¹⁴ To je tudi sicer ustrezalo politični razdelitvi Gorenjske, ki je bila razdeljena na tri okrožja.¹⁵ Na Bledu je bila tudi izpostava Rajhovskega propagandnega urada Koroška (Reichspropagandaamt Kärnten, Zweigstelle Veldes).¹⁶

Nemška rajhavska pošta (Deutsche Reichspost, DRP) je na Bledu prevzela tamkajšnji urad, kjer so bili nastanjeni tudi pripadniki (esesovske) poštne zaščite.¹⁷ Pripadniki poštne straže, ki je bila kot del pošte uradno ustanovljena 7. marca 1933, so bili poštni uradniki, izurjeni in opremljeni za zaščito poštnih uradov in transportov.¹⁸ Blejska izpostava poštne zaščite je bila sprva del 3. nadomestne čete (3. Ersatz-Kompanie) frontne pomoči DRP, ki je imela sedež v Kranju. Pozneje je bila četa preimenovana v 17. četo 5. odreda frontne pomoči DRP ter nazadnje v 1. četo esesovskega zaščitnega bataljona nemške rajhovske pošte (SS-Sicherungs-Bataillon DRP).¹⁹ Blejska izpostava poštne straže je bila zelo majhna, saj so partizanski obveščevalci v več različnih mesecih druge polovice leta 1944 ugotovili prisotnost le treh poštnih stražarjev. Vsi trije so bili priletini in zato nesposobni za frontno službo; za varovanje so imeli na voljo (poleg treh osebnih pištol) še dve brzostrel-

⁴ Žnidarič, Okupacijska uprava, str. 24.

⁵ Ferenc, Okupacijski sistemi, str. 72.

⁶ Ferenc, Quellen, »Erlass des Führers über die vorläufige Verwaltung in den besetzten ehemals österreichischen Gebieten Kärntens und der Krain. Vom 14. April 1941«, str. 47–48.

⁷ Janša-Zorn, Zgodovina blejskega turizma, str. 189, 191.

⁸ Benedik, Nemški okupatorji, str. 97; Ferenc, Quellen, »Mitteilung des Umsiedlungsstabes für die besetzten Gebiete Kärntens und Krain über dessen Gliederung«, str. 102–103. Oba hotela delujeta še danes, in sicer pod imenom Hotel Park in Grand Hotel Toplice.

⁹ Benedik, Nemški okupatorji, str. 99; Benedik, Počitniške vile, str. 198. Dotična vila je še vedno sedež blejske občine. Ker jo je konec 19. in v začetku 20. stoletja imela v lasti zagrebška družina Pongratz, je znana tudi kot vila Pongratz.

¹⁰ Janša-Zorn, Zgodovina blejskega turizma, str. 199, 210. Vila Zlatorog je še vedno v državni lasti kot protokolarni objekt, medtem ko je Podhorn v zasebni lasti.

¹¹ Kokalj Kočvar, Mobiliziranci, str. 53.

¹² Ferenc, Quellen, »Verordnung des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains über die Gründung des Kärntner Volksbundes«, str. 129; Kokalj Kočvar, Mobiliziranci, str. 61–82.

¹³ Benedik, Nemški okupatorji, str. 99; Ferenc, Quellen, op. 3 na str. 333.

¹⁴ Ferenc, Quellen, »Grundsätzliche Weisung Nr. 1 der SA-Gruppe Südmark für die Organisation und Ausbildung der Wehrmannschaften in den besetzten slowenischen Gebieten«, str. 190–194.

¹⁵ Klanjšček, Narodnoosvobodilna vojna, str. 58.

¹⁶ Ferenc, Quellen, »Bericht des Reichspropagandaamtes Kärnten – Zweigstelle Veldes über die Lage in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains«, str. 185–187.

¹⁷ Benedik, Nemški okupatorji, str. 100.

¹⁸ Schweizer, Der Postschutz, str. 17–19.

¹⁹ SI AS 1827, t. c. 51, »Seznam vojaških, policijskih in žandarmerijskih edinic, ki so v času okupacije nabavljale meso v Kranju«, z dne 23. oktobra 1945; Schweizer, Der Postschutz, str. 208.

Trije esesovski vojni fotoreporterji na Bledu (hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije; inv. št. Š36/543).

ki, uporabljali pa so še poštni avtomobil.²⁰ V blejskih Zagoricah so konec oktobra 1944 opazili 12 poštnih stražarjev, ki so bili nedvomno tja poslani za okrepitev blejske izpostave.²¹

Vojaško oporišče

27. aprila 1941 je bil kot v. d. vojaškega poveljnika v 18. vojaškem okrožju za Koroško in Kranjsko (*stellvertretender Befehlshaber im Wehrkreis XVIII für Kärnten und Krain*) imenovan generalporočnik Emmerich von Nagy (1882–1965), ki se je nastanil na Bledu. Nagy je imel nalogo zveznega člana »med nemško civilno upravo ter vrhovnimi vojaškimi ustanovami in tistimi vojaškimi enotami, ki so bivale na območju nemške civilne uprave«.²² A že 31. julija istega leta je bil razrešen, saj je bil za celotno nemško zasedeno slovensko ozemlje imenovan novi štab Wehrmachta Jug (*Wehrmachtstab Süd*), še vedno podrejen 18. vojaškemu okrožju. Vodila sta ga generalmajor Wilhelm Weiss (1885–1966) in od oktobra tega leta general-

poročnik Hans Suttner (1886–1960). Tudi ta štab je bil po kratkotrajni nastanitvi v Mariboru premeščen na Bled, kjer je deloval do jeseni 1942.²³

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 so na slovensko ozemlje poslali tudi deželne strelce (*Landeschützen*); oktobra 1943 je bil tako na Bledu (v hotelu Olimpik)²⁴ nastanjen vod deželnih strelcev, ki so bili del 184. deželnostrelskega polka (184. *Landschutz-Regiment*).²⁵

15. oktobra 1943 se je na Bledu ustavil znani *SS-Obergruppenführer und Panzer-General der Waffen-SS* Josef »Sepp« Dietrich (1892–1966), poveljnik novoustanovljenega 1. SS tankovskega korpusa LSSAH (1. *SS-Panzerkorps LSSAH*), ki je preko slovenskega ozemlja potoval z najožjim štabom.²⁶

²⁰ SI AS 1854, t. e. 293a, poročilo obveščevalca Poldeta z dne 12. junija 1944; SI AS 1848, t. e. 24, dnevno poročilo obveščevalnega centra 31. divizije NOV in POJ z dne 4. avgusta 1944.

²¹ SI AS 1848, t. e. 31, situacijsko poročilo obveščevalnega centra 9. korpusa NOV in POJ z dne 26. oktobra 1944.

²² Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 54.

²³ Ferenc, *Quellen*, op. 4. na str. 48; Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 60.

²⁴ Hotel Olimpik je bil v času druge svetovne vojne znan kot Hotel Splendid. Po vojni je bil znan kot gostišče Blegoš.

²⁵ Trgo, *Zbornik dokumenata VI-7*, »Izveštaj obaveštajnog odeljenja Gorenjskog odreda od 8. oktobra 1943 obaveštajnom odeljenju Glavnog štaba NOV in PO Slovenije o opštoj situaciji u Gorenjskoj i Zapadnoj Koroškoj«, str. 255. Polkovna zgodovina se začne 22. maja 1943 z ustanovitvijo štaba deželnostrelskega polka Jug (*Landeschützen-Regiment Süd*), ki pa ni imel podrejenih enot. Šele 7. oktobra 1943 je bil polk dejansko formiran in istočasno preimenoval (Tessin, *Verbände und Truppen*, str. 226).

²⁶ SI AS 1483, t. e. 4, »Nekaj glede Nemcev«, z dne 18. oktobra 1943.

Junija 1944 je na Bled prišel še štab alarmnega polka divizije »Brandenburg«, pri čemer je bil en bataljon nameščen na Bledu, drugi trije pa v Šentvidu nad Ljubljano, Kamniku in Domžalah.²⁷ Štab polka je bil nastanjen v Golf hotelu, bataljon pa v hotelih Astoria, Zaka in Union, v vili Justinraj ter v klubski hiši na golf igrišču (uradno Banovinsko golf igrišče). Samo golf igrišče so preuredili v poligon za usposabljanje vojakov, vključno z izkopom strelskih jarkov. V hotelu Splendid je bila nastanjena nemška Komanda mesta Bled (*Feldkommandantur Veldes*) s podrejeno vojaško policijo (*Feld-Polizei*). Tudi blejski grad je (ponovno) dobil vojaško posadko, saj so tu nastanili protiletalsko opazovalnico. Skladišče streliva je bilo vzpostavljeno v Sokolskem ter Zdraviliškem domu. Za zabavo okupatorjevih vojakov so na Bledu, v bivšem prosvetnem domu, ustanovili kinodvorano, ki je imela 266 sedežev.²⁸

Na Bledu (v Park hotelu) je delovala tudi podružnična naborna postaja Waffen-SS (*Ergänzungsamt der Waffen-SS*), ki je izvajala rekrutiranje in nabor Gorenjcev za potrebe Waffen-SS ter je pokrivala Gorenjsko in slovensko Koroško.²⁹ Prav tako je bil na Bledu ves čas prisoten predstavnik nemške vojaške obveščevalne službe (*Abwehr*) oziroma izpostavljeni častnik abvera (*Vorgeschobener Abwehr Offizier*), sicer podrejen celovški izpostavi.³⁰

Policijsko oporišče

V blejskem Hotelu Park je bil nastanjen tudi komandant varnostne policije in varnostne službe (*Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD; KdS*); sprva je to bil Fritz Volkenborn (1902–1985), nato pa so si sledili: Josef Vogt (1897–1947), Alois Persterer (1909–1945) in tik pred koncem vojne Karl-Heinz Rux (1907–1945). KdS je imel izpostave v Radovljici, na Jesenicah, v Kranju, Škofji Loki, Kamniku in Litiji. Poveljnik varnostne policije in varnostne službe Volkenborn je bil 14. maja 1941 imenovan še za vodjo preselitvenega štaba pri izpostavi Državnega komisarja za utrjevanje nemštva pri šefu civilne uprave na Bledu (*Dienststelle des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums beim Chef der Zivilverwaltung in Veldes*); ta štab (skupaj 12 oseb) je koordiniral prisilne preselitve Slovencev v tujino ter zaplenitev njihovega premoženja (ter premoženja tujcev); sem so spadale tudi številne blejske

nepremičnine, ki so jih zasedle okupatorjeve sile. V blejskem hotelu Toplice je prostor našel tudi poveljnik redarstvene policije za področje alpskih dežel (*Alpenland*); sprva je bil to polkovnik Helmuth Mascus (1891–1972), nato pa generalmajor Karel Brenner (1895–1954) in generalmajor policije Oskar Paul Knoke (1888–1978). Zaradi vse bolj okrepljenega delovanja partizanskih enot je leta 1942 sedež na Bled preselil še Erwin Rösener (1902–1946), ki je bil višji vodja SS in policije za alpske dežele (*HSSPF Alpenland*).³¹ Rösener je imel sprva sedež v blejskem Hotelu Toplice, hkrati pa je uporabljal še Bonačevo vilo.³²

V sklopu redarstvene policije je delovalo tudi orožništvo, ki je imelo glavno poveljstvo za Gorenjsko na Bledu (*Gendarmerie-Hauptmannschaft Veldes*), medtem ko so bila tri podrejena okrožja v Kranju, Radovljici in Kamniku.³³ Poveljnik orožništva polkovnik Rudolf Handl (1887–1974) je imel sedež v Hotelu Jekler, medtem ko je stanoval v Grand Hotelu Toplice.³⁴ Blejska orožniška postaja je bila nastanjena v zgradbi jugoslovanske orožniške postaje na današnji Partizanski cesti 1.³⁵

18. avgusta 1941 je bila na Bled (v Hotel Petran) prestavljena 3. četa 171. rezervnega policijskega bataljona (s sedežem v Kamniku), ki je bila zadolžena za varovanje Bleda in okolice. Niti mesec dni pozneje, 15. septembra, je 3. četa na Bledu zamenjala 2. četa istega bataljona, ki je prevzela zadolžitve stražne in podporne čete komandanta varnostne policije in službe. V okviru čete je bil organiziran alarmni vod (*Alarm-Zug*), ki je imel nalogo sodelovati v protipartizanskih bojih v okolici Bleda. A že konec oktobra 1941 je bil celoten 171. policijski bataljon premeščen na Spodnjo Štajersko, kjer je ostal do sredine decembra, nakar se je ponovno vrnil na Gorenjsko.³⁶

Za boljšo koordinacijo policijskih bataljonov na Gorenjskem so septembra 1941 na območju Bleda in Kranja oblikovali policijski polk Endler (*Polizei-Regiment Endler*), sestavljen iz 3., 93. in 325. policijske-

²⁷ Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 690.

²⁸ Benedik, Nemški okupatorji, str. 98–100. Golf hotel je bil po vojni preimenovan v Hotel Jadran in deluje še danes. Hotel Zaka in vila Justinraj sta bila porušena po vojni, v prostorih hotela Union pa danes deluje gostišče/penzion z istim imenom. Sokolski dom (Prešernova cesta 23) obstaja še danes in je zaščiten kot kulturni spomenik, medtem ko je bil Zdraviliški dom porušen. Nekdanji prosvetni dom obstaja še danes.

²⁹ SI AS 1890, mapa 12, plakat št. 248, »Sprejemi in nabori prostovoljcev za enote orožja SS«.

³⁰ Forte, *Nič več strogo zaupno II*, str. 678.

³¹ Benedik, Nemški okupatorji, str. 96–97; Ferenc, *Quellen*, »Mitteilung des Umsiedlungsstabes für die besetzten Gebiete Kärntens und Krain über dessen Gliederung«, str. 102–103; Ferenc, *Quellen*, »Aussage von Dr. Helmut Glaser über die Tätigkeit des Umsiedlungsstabes in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains«, str. 649–662; Kokalj Kočvar, *Mobiliziranci*, str. 51.

³² Benedik, Nemški okupatorji, str. 97; Forte, *Nič več strogo zaupno II*, str. 111–116. Bonačevo vilo stoji še danes in je v zasebni lasti.

³³ Arico, *Ordnungspolizei*, op. 23, str. 279.

³⁴ SI AS 1609, t. e. 1, različni dokumenti o nastanitvah osebja iz leta 1942.

³⁵ Benedik, Nemški okupatorji, str. 99. V zgradbi orožniške postaje so danes stanovanja.

³⁶ Arico, *Ordnungspolizei*, str. 342–344; Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 97; Vujošević, *Zbornik dokumenata VI-1*, »Izveštaj komande nemškega 171. policijskega rezervnega bataljona zapovedniku policije za bezbednost Alpe zone od 17. septembra 1941. god. o delatnosti bataljona od 9. avgusta do 5. septembra 1941. godine«, str. 385.

ga bataljona, ki je imel poveljstvo v Kranju. Bataljoni so sodelovali v protipartizanskih akcijah na Pokljuki in v okolici Brezije, nato pa je bil polk novembra 1941 razpuščen; na Gorenjskem je ostal le 93. policijski bataljon.³⁷

15. decembra 1941 je bil na Bledu ustanovljen Policijski akcijski štab Jugovzhod (*Polizei-Einsatzstab Südost*), ki je prevzel nadzor nad vsemi policijskimi enotami na zasedenem slovenskem ozemlju in ga je vse do razpustitve februarja 1942 vodil generalporočnik policije Georg Schreyer (1884–1961). Povod za njegovo ustanovitev je bila uspešno izvedena zaseda partizanskega Cankarjevega bataljona 12. decembra 1941, v katero je padel vod 2. čete 181. rezervnega policijskega polka.³⁸

V začetku januarja 1942 so na Bledu ustanovili poseben policijski smučarski odred (*Polizei-Ski-Streifenabteilung Veldes*), sestavljen iz policistov smučarjev. Sprva je enota imela le eno četo, a je kasneje narasla na štabno četo in dve smučarski četi. V primeru operacij je bil odred okrepljen s tankovskim izvidniškim vodom (s tremi oklepniki), radijskim oddelkom in izvidniškim letalom Storch, ki so bili neposredno podrejeni štabni četi policijskega štaba Jugovzhod.³⁹ Julija 1943 sta bila tankovski izvidniški polk in radijski oddelek preoblikovana v 1. tankovski vod 14. policijske tankovske čete, medtem ko je bil smučarski odred že septembra 1942 reorganiziran v policijsko gorsko četo (*Polizeigebirgsjägerkompanie Alpenland*).⁴⁰

V času dražgoške bitke januarja 1942 je na Bledu deloval tudi štab 93. rezervnega policijskega bataljona.⁴¹ Maja 1942 je bil na Bledu 181. rezervni policijski bataljon.⁴² Avgusta je za krajši čas na Bled prišel še 72. rezervni policijski bataljon (predhodno nastanjen v Krškem), ki je prav tako sodeloval v bojih proti gorenjskim partizanom in bil reorganiziran v 2. bataljon 19. policijskega polka. 19. policijski polk je bil ustanovljen 29. julija s preimenovanjem treh policijskih bataljonov (72. – 2., 171. – 1. in 181. – 3.), sedež pa je imel na Bledu.⁴³ Vse te policijske enote so bile nameščene v hotelih Petran in Central (na Mlinem) ter v hotelih Triglav in Evropa (na Rečici). Hotel Jekler (pozneje preimenovan v Jelovico) so uporabili za zagotovitev prebivanja višjih gestapovskih funkcionarjev in uradnic ter priložnostnih

gostov oziroma obiskovalcev. V garažah Vile Bled je bil nastanjen tudi policijski odred službenih psov Jugovzhod (*Polizei-Diensthunde-Abteilung Südost*), ki so sodelovali v protipartizanskih operacijah, hišnih preiskavah, patroljah in zasedah.⁴⁴ Julija 1943 sta bili na Bledu le dve policijski četi, in sicer štabna četa ter policijska gorska četa Alpenland.⁴⁵

V Hotel Troha so nastanili vzhodnoevropske prostovoljce, ki so jih uporabljali za neposredne boje s partizani. Pripadali so 4. četi 11. »Šuma« bataljona (*11. Schutzmannschaft-Bataillon*), ki je bil formiran poleti 1944, junija pa so četo poslali na Bled. Ruski in ukrajinski prostovoljci so bili podrejeni varnostni službi.⁴⁶

Policiste so občasno nastanili v poslopje takratne osnovne šole. V shrambi pri župnišču so imeli spravljene plamenometalce, medtem ko so njihovi operaterji stanovali v hotelu Astorija. V garažah bivšega Alp-Avta (ob Ribenski cesti) so Nemci ustanovili centralno garažo in delavnico za vozila policije in vojske, medtem ko je gestapo imel lastno garažo na področju poznejšega parkirišča hotela Trst.⁴⁷

Številni funkcionarji, častniki in uradniki pa so stanovanja našli pri zasebnikih in v številnih zasedenih počitniških vilah.⁴⁸ Tako je Bauer, komandant varnostne policije in varnostne službe, uradoval v Hotelu Jekler, stanoval pa v vili Zlatorog. Helmuth Rozumek (1894–1949), kakor tudi pozneje njegov naslednik, je deloval v Hotelu Park, medtem ko je prenočeval v vili Janežič. Zgoraj omenjeni Brenner, poveljnik redarstvene policije, je imel sedež v vili Nelly, medtem ko je stanoval v Grand Hotelu. Njegov naslednik generalmajor policije Knoke je delal v Park Hotelu in stanoval v istem hotelu kot Brenner.⁴⁹

Sodstvo

Po okupaciji je slovensko ozemlje, ki so ga zasedli Nemci, prišlo pod nadzor esesovskega in policijskega sodnega sistema, ki je primarno obravnaval kazniva dejanja esesovcev, policistov in pozneje njim podrejenih lokalnih sil (na primer Slovensko domo-

³⁷ Arico, *Ordnungspolizei*, str. 66 in op. 29, str. 280.

³⁸ Arico, *Ordnungspolizei*, str. 273; Ferenc, *Quellen*, »Schreiben der Befehlsstelle Marburg des Polizeieinsatzstabes Südost über den Einsatz der Polizeikräfte bei der Aussiedlung von Slowenen im Save-Sotla-Streifen«, str. 377–378.

³⁹ Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 198.

⁴⁰ Arico, *Ordnungspolizei*, op. 31, str. 280.

⁴¹ Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 205.

⁴² Vujošević, *Zbornik dokumenata VI-2*, »Izveštaj nemačke opštinske uprave u Litiži od 24. maja 1942. god. o borbama nemačkih okupatorja sa Drugom grupom slovenačkih partizanovskih odreda kod Janča«, str. 455.

⁴³ Arico, *Ordnungspolizei*, str. 232, 345.

⁴⁴ Benedik, *Nemški okupatorji*, str. 97–98. Hotela Central in Evropa sta bila po vojni porušena, medtem ko je bil hotel Triglav spremenjen v počitniški dom, last občin iz Apatina.

⁴⁵ Trigo, *Zbornik dokumenata VI-6*, »Naredba žandarmerijske okruge Kranj od 10. jula 1943. god. za reorganizacijo žandarmerije u Gorenjskoj z u vezi sa prediskracijom policijskih trupnih jedinica«, str. 366.

⁴⁶ SI AS 1848, t. c. 28, zapisnik zaslišanja Simona I. z dne 17. novembra 1944.

⁴⁷ Benedik, *Nemški okupatorji*, str. 98.

⁴⁸ Prav tam, str. 100. V prostorih centralne garaže še danes deluje avtomehanična delavnica.

⁴⁹ Janša-Zorn, *Zgodovina blejskega turizma*, str. 211; SI AS 1609, t. c. 1, različni dokumenti o nastanitvah osebja iz leta 1942. V zgradbi hotela Jekler/Jelovica danes deluje Hotel Rose. Vila Nelly je bila po vojni sprva v zasebni lasti, nato pa je postala počitniški dom slovenskega državnega sekretariata za narodno obrambo. Danes je v njej IEDC poslovna šola Bled.

branstvo). Hkrati je bilo sodišče nadrejeno civilnim sodiščem glede obravnave varnostnih zadev, obravnavalo oziroma preiskovalo pa je tudi primere smrti v nesrečah ter (poskuse) samomora med esesovci in policisti.⁵⁰ Večina slovenskega ozemlja (Gorenjska, Koroška, Spodnja Štajerska) je tako sodila pod okrilje 18. esesovskega in policijskega sodišča (*SS- und Polizeigericht XVIII*) s sedežem v Salzburgu.

Toda 15. marca 1944 je bilo sodišče iz Salzburga premeščeno na Bled (v Hotel Park); hkrati je bila ustanovljena ljubljanska izpostava (*Aussenstelle Laibach*), medtem ko je v Salzburgu ostala podružnica sodišča (*Zweigstelle*) z enim sodnikom. Nova teritorialna razdelitev je bila torej takšna: salzburska podružnica je bila pristojna za Salzburško in avstrijsko Štajersko, medtem ko je Bled pokrival Spodnjo Štajersko, Gorenjsko, Koroško (tako avstrijsko kot slovensko) ter Ljubljansko pokrajino. Ljubljanska izpostava je imela nadzor nad tamkajšnjim deželnim zaporom (*Landgerichtsgefängnis Laibach*), kjer je deloval zaporniški oddelek (*Haftabteilung*).⁵¹ Zanimivo je, da se je salzburska podružnica februarja 1945 osamosvojila kot *SS- und Polizeigericht XXXV Salzburg*, pri čemer je še vedno pokrivala isto ozemlje.⁵²

Obramba Bleda

Bled kot središče nemške okupatorske uprave na Gorenjskem med drugo svetovno vojno ni bil deležen večjega partizanskega napada, a so partizani občasno napadli manjše nemške postojanke na obrobju mesta. Tako so 15. februarja 1944 napadli policijsko posadko na železniški postaji Bled-jezero, in sicer v času, ko so nemški policisti 181. policijske komunikacijske čete razlagali orožje in strelivo. V napadu so ranili enega policista in poškodovali tovornjak.⁵³

Eden večjih diverzantskih napadov partizanov na Bledu se je zgodil 19. julija 1944, ko je 3. minersko-sabotažni vod 9. korpusa v Park hotelu nastavljal eksplozivno telo (z 10 kg eksploziva), ki je poškodovalo dve nadstropji, kuhinjo in skladišče hotela.⁵⁴ Partizani so občasno napadali tudi posamezne tarče

v samem Bledu; tako so trije pripadniki 3. bataljona Jeseniško-bohinjskega odreda 14. oktobra 1944 ob štirih popoldne vdrl v hišo gestapovca, ki je stala 50 m stran od Golf hotela. V hiši so zvezali čistilko, uničili pohištvo in opremo ter zaplenili dve pištoli, strelivo in obutev.⁵⁵

Iz oktobra 1944 se je ohranil zanimiv dokument glede organizacije obrambe oporišča Bled (*Stützpunkt Veldes*), ki jo je organiziralo orožniško glavno poveljstvo. Vse enote, ki so bile nastanjene na Bledu, so bile vključene v načrtovanje, pri čemer so jih razdelili v tri alarmne stopnje. Območje Bleda je bilo razdeljeno na več obrambnih sektorjev (*Verteidigungsabschnitt*):⁵⁶ 1) Bled-zahod, ki je pokrival železniško postajo Bled-jezero, vključno z Rečico, 2) Bled-sever, ki je pokrival grad ter hotele Troha, Splendid, Mon Plaisir in Astoria,⁵⁷ 3) Bled-sredina, ki je pokrival Zagorico, Želeče in koto 646 južno od Gold Hotela, ter 4) Bled-jug, ki je pokrival Mlino.

Kljub občasnim diverzantskim napadom na Bledu in v okolici obrambni načrt ni bil nikdar aktiviran, saj partizani med celotno vojno niso nikoli napadli samega naselja.

Zdravstveni center

Iz aprila 1944 izvira dokument, ki deloma razkrija delovanje policijske klinike za zobno, ustno in čeljustno zdravje (*Polizei-Klinik für Zahn-, Mund- und Kieferkrankheiten*), znane tudi kot postaja 44.⁵⁸ Delovala je v depandansi hotela Toplice pod vodstvom berlinskega zobozdravnika Hansa Müllerja, ki je stanoval v počitniški vili (Mladinska cesta 17).⁵⁹

V začetku julija 1944 so partizanski obveščevalci ugotovili, da so v blejski vili Mon Plaisir ustanovili esesovski okrevalni dom (*SS-Erholungsheim*), namenjen pripadnikom (Waffen-)SS in policije. Okrevališče je bilo organizacijsko podrejeno ljubljanskemu esesovskemu lazaretu (*SS-Lazarett Laibach*) in je imelo zmoglost oskrbe do 60 rekonvalescentov.⁶⁰

Esesovska zdravstvena prisotnost na Bledu se je okrepila sredi novembra 1944, ko je sem prišel esesovski lazaret iz poljskega Holma (nemško *Cholm*); za-

⁵⁰ SI AS 1622, t. c. 7, »Selbstmorde, Unfälle mit tödlicher Folge, Selbstmordversuche« poveljnika orožništva na Koroškem z dne 27. januarja 1944; McNab, *World War II Data Book*, str. 41.

⁵¹ SI AS 1621, t. c. 22, »Tagesbefehl Nr. 18/44« Führungsstab für Bandenbekämpfung HSSPF WK XVIII z dne 13. aprila 1944; SI AS 1622, t. c. 1, »Amtliche Verlautbarungen« poveljnika orožništva na Koroškem z dne 12. aprila 1944. O ljubljanskem sodnem zaporu gl. Guštin, *Za zapabi*, str. 59–61.

⁵² SI AS 1621, t. c. 61, »SS- und Polizeigericht XXXV Salzburg, Errichtung« z dne 9. februarja 1945.

⁵³ Trgo, *Zbornik dokumenata VI-11*, »Izvod iz dnevnika nemačkog propagandnog ureda u Radovljici o partizanskoj aktivnosti na sektoru Gorenjske od 12. do 16. februarja 1944. godine«, str. 359.

⁵⁴ Trgo, *Zbornik dokumenata VI-15*, »Izveštaj štaba 9. korpusa NOVJ od 4. avgusta 1944. Glavnom štabu NOV in PO Slovenije o borbama i akcijama potčinjenih jedinica«, str. 323.

⁵⁵ Krstić, *Zbornik dokumenata VI-17*, »Izveštaj štaba Jeseniško-bohinjskog NOP odreda od 2. novembra 1944. štabu 9. korpusa NOVJ o aktivnosti odreda u septembru i oktobru«, str. 257.

⁵⁶ SI AS 1851, t. c. 31, »Verteidigungsmaßnahmen und Alarmordnung für Stützpunkt Veldes« z dne 27. oktobra 1944.

⁵⁷ Mon Plaisir je bil po vojni preimenovan v hotel Mežakla, a danes hotel ne obstaja več. Zgradba je v zasebni lasti in propada.

⁵⁸ SI AS 1621, t. c. 22, »Tagesbefehl Nr. 19/44« Führungsstab für Bandenbekämpfung HSSPF WK XVIII z dne 19. aprila 1944.

⁵⁹ Benedik, Nemški okupatorji, str. 97. Depandansa je bila po vojni porušena v sklopu širitve ceste.

⁶⁰ SI AS 1848, t. c. 26, situacijsko poročilo št. 174 OC Ljubnik z dne 5. julija 1944; Janša-Zorn, Zgodovina blejskega turizma, str. 189.

Razglednica hotela »Mon Plaisir« s štampljko esesovskega okrevalnega doma (hrani Uroš Košir).

sedel je prostore v Grand Hotelu Toplice. Po prihodu na Bled je izgubil samostojnost in bil kot dislocirana enota podrejen ljubljanskemu lazaretu (*SS-Lazarett-Abteilung*). Za ranjence je skrbelo mednarodno zdravniško osebje: zdravniki in medicinske sestre so bili nemškega in nordijskega rodu, medtem ko je bilo pomožno osebje (bolničarji, strežniki, kuharji itd.) sovjetskega, italijanskega, avstrijskega in slovenskega rodu. Pomožno osebje so tako sestavljali (nekdanji) sovjetski vojni ujetniki in navadni civilni delavci.⁶¹ Kot zanimivost velja ob tem omeniti, da so partizanski obveščevalci leta 1945 na Bledu zabeležili tudi prisotnost policijske ambulante.⁶²

S približevanjem zavezniških sil, zahodnih v Italiji, jugoslovanskih na jugu in sovjetskih na vzhodu, je postalo očitno, da se bodo morale nemške enote z območja današnje Slovenije umakniti proti severu, Avstriji. V sklopu umika so aprila 1945 pričeli evakuirati tudi (nemške) bolnike in ranjence iz Ljubljane preko Bleda in od tam naprej v celovško esesovsko bolnišnico. Istočasno s transporti vojakov je potekal transport pomembnejše medicinske opreme. Hkrati so ranjence sem transportirali neposredno z bojišč in iz drugih zdravstvenih ustanov oziroma enot, ki so se umikale pred napredujočimi zavezniki. Tako so 10. aprila 1945 na Bled pripeljali »iz neznane smeri 265 ranjencev«, nakar je konec aprila prispelo še okoli 1200 ranjencev, kar je presegalo kapacitete Bleda. Posledično so morali oskrbovance razporediti po drugih gorenjskih

kraji, in sicer v Radovljico z okolico (454), Kranj (okoli 500) ter Škofjo Loko (okoli 700).⁶³

Bled kot prehodna točka

Partizanski obveščevalci so imeli z ocenjevanjem sovražnikove garnizije na Bledu veliko težav, o čemer so tudi sami poročali: »Vsi podatki iz Bleda niso stalni, ker se posadke večkrat menjavajo.« Tako so 21. maja 1944 poročali, da je na Bledu okoli 16 orožnikov na postaji, 30 vojakov na postaji Bled-jezero, 10 vojakov na železniški čuvajnici v Zaki, 16 pripadnikov vojnega letalstva na gradu, 30 policistov v dvorskih garažah, 100 policistov v hotelu Central, 30 policistov v Golf Hotelu, 34 pripadnikov gestapa v hotelu Toplice, 70 uradnikov v hotelu Park, 100 policistov v hotelu Union, 30 bolnikov in vojakov v hotelu Splendid in 100 policistov v hotelu Petran.⁶⁴

V sklopu večjih protipartizanskih operacij na Gorenjskem je Bled občasno doživel večje premike policijskih in (para)vojaških enot, ki so se okrepile predvsem v zadnjih mesecih vojne, ko so se nemške enote pričele umikati. Konec januarja 1945 so obveščevalci na Bledu zabeležili: radijskooddajno postajo polka Brandenburg s posadko petih vojakov v vili Iris, 2. četo istega polka na golf igrišču, 3. četo v hotelu Zaka in 4. četo istega polka v hotelu Petran, štab polka v hotelu Golf (pri čemer sta poveljnik in adjutant prebivala v hotelu Toplice), štab 1. bataljona polka Brandenburg v vili Justinraj, 18. (težko) četo tega polka v hotelu Istorija in župnišču, varnostno policijo in službo v Park hotelu, 181. policijsko gorsko-komunikacijsko četo v hotelu Central ter vilah Melita in Ivana, odred službenih psov v dvorskih garažah, esesovsko sodišče v Park hotelu (pri čemer so zaposleni stanovali v hotelu Toplice), esesovski lazaret in okrevališče v hotelu Toplice, policijsko ambulanto v hotelih Wölfling in Splendid, konjeniško četo polka Brandenburg in vojaško mehanično delavnico v dvorskih garažah, glavno vojaško skladišče v Sokolskem domu, ruske prostovoljce v vili Pogratz in hotelu Troha, eno četo 184. deželnostrelskega polka (184. *Landschutz-Regiment*) na železniški postaji Bled-jezero, v hotelih Evropa in Triglav ter drugo četo istega polka na lisičji farmi pri savskem mostu in golf igrišču, protiletalske opazovalce v gostilni Ambrožič ter motoriste v hotelu Petran.⁶⁵

Fotografija policijske otorinolaringološke klinike na Bledu (*Die Deutsche Polizei*, letnik 11, 1. 3. 1943, št. 5, str. 89).

⁶¹ SI AS 1605, t. e. 84, popisi delavcev v SS-lazaretu v Grand Hotelu; nedatirano; SI AS 1848, t. e. 28, zapisnik zaslišanja Anatolija W. z dne 6. marca 1945; SI AS 1848, t. e. 28, zapisnik zaslišanja Petra K. z dne 6. marca 1945; SI AS 1851, t. e. 100, štirinajstredno poročilo OT Triglav 3 z dne 20. januarja 1945; Benedik, Nemški okupatorji, str. 97. Zaradi dobre opremljenosti esesovskega lazareta je hotel neposredno po vojni še naprej deloval kot vojaška bolnišnica za pripadnike Jugoslovanske armade.

⁶² SI AS 1827, t. e. 49, »Seznam komandantov iz okupatorskih centrov v okraju Bled – Bohinj« z dne 19. februarja 1945.

⁶³ SI AS 1848, t. e. 23, poročilo angleški vojni misiji OC štaba 9. korpusa z dne 15. aprila 1945; BA-MA, N 756, Wolfgang Vopersal, SS-Hauptlazarett Laibach; Ivanc, Vojna bolnišnica, str. 25; Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 321.

⁶⁴ SI AS 1843, t. e. 8, »tedensko poročilo« namestnika šefa obveščevalnega centra Gorenjskega odreda z dne 21. maja 1944. Hotel Petran je bil po vojni porušen.

⁶⁵ Benedik, Počitniške vile, str. 202; SI AS 1846, t. e. 4, situacijsko poročilo z dne 31. januarja 1945. V poslopju Hotela Wölfling (v nekaterih virih tudi Velfling) danes deluje Hotel Trst. Vila Melita je bila leta 1949 porušena v okviru rekonstrukcije bližnje ceste.

Februarja 1945 se je na Bled umaknil 319. gorski šolski in nadomestni bataljon, ki je bil do tedaj nastanjen v Škofji Loki.⁶⁶ To je bila posledica odločitve o premestitvi štaba in 1. bataljona polka Brandenburg v Kamnik iz 6. marca tega leta.⁶⁷

Eden večjih premikov preko Bleda se je zgodil sredi marca 1945, ko je za krajši čas sem prišel del 14. SS prostovoljne grenadirske divizije »Galizien«. Esesovska divizija je v prvi polovici marca izvedla večjo protipartizansko operacijo na predelu Mozirskih planin, nato pa se je premaknila na Gorenjsko, kjer se je razporedila na območju Škofje Loke, Kranja, Radovljice, Bleda, Jelovice ter Selške in Poljanske doline.⁶⁸ Sledili so premiki nemških enot in enot njihovih zaveznikov, ki so se preko Bleda umaknili na avstrijsko ozemlje, oziroma preko Jesenic ali Ljubelja.

Namesto zaključka

8. aprila 1945 je borcem partizanske Komande mesta Bled uspelo osvoboditi Spodnje Gorje ter s tem likvidirati tamkajšnjo nemško postojanko. Spodnje Gorje so bile ob koncu vojne izhodišče za napade omenjene komande proti Bledu, ki so ga nemški vojaki še dodatno utrdili. Tako so »vzpostavili utrjeno obrambno črto od blejskega gradu do Zasipa, kjer je prihajalo do spopadov in minometnih obstreljevanj« med nemško posadko in partizanskimi napadalci. 8. maja so partizanski obveščevalci nemški posadki na Bledu ponudili predajo, a jo je zavrnila in se rajši pripravila na umik.⁶⁹

V noči na 9. maj 1945 se je proti Jesenicam umaknilo zadnjih dva tisoč vojakov z Bleda, nato pa je partizanska Komanda mesta Bled brez boja »vkorakala v svobodni Bled«.⁷⁰ S tem se je zaključila druga svetovna vojna za Bled, ki je bil med drugo svetovno vojno upravno središče za Gorenjsko, deloma pa tudi za vse slovensko ozemlje, ki ga je okupirala Nemčija.

Pregled arhivskega gradiva, sicer res le fragmentarnega, vendarle omogoča nekoliko globlji uvid v prisotnost nemških enot in ustanov na Bledu v času druge svetovne vojne. Tako je mogoče razbrati, da je bilo tu kljub zvanečim imenom in številkam v resnici le malo pripadnikov nemških (para)vojaških in varnostnih sil v primerjavi z drugimi gorenjskimi mesti. Na Bledu je tako bilo (zlasti v času 1941–1943) nastanjenih več funkcionarjev, uradnikov in štabov oziroma štabnih pripadnikov različnih enot in ustanov.

Blejska garnizija se je le postopoma okrepila in narasla na nekaj sto ljudi; šele tik pred koncem vojne je mogoče reči, da je bilo tu več kot 2000 vojakov. Toda v tem številu je bilo zajetih veliko ranjencev, bolnih in okrevajočih, torej za boj nezmožnih oziroma le deloma sposobnih mož. Kljub manjšemu številu bojnih enot na blejskem koncu so te zadostovale, da do večjih napadov partizanskih sil na mesto nikoli ni prišlo. V primerjavi z nemškimi enotami, stacioniranimi v drugih gorenjskih mestih (na primer Radovljica, Kamnik, Škofja Loka), je bilo mogoče tam zaznati večje število bojujočih se oddelkov okupacijskih sil in posledično nekoliko več bojnega udejstvovanja, na kar nakazuje le preliminarno raziskovanje.

Nadaljnja raziskovanja – zlasti v nemških arhivih – bi o Bledu, pa tudi o drugih garnizijskih mestih na Kranjskem in Štajerskem najbrž lahko postregla s še podrobnejšimi podatki. Za zdaj pa je mogoče ugotoviti le, da je bil Bled – tako v očeh turista kot okupacijskih oblasti – tudi v vojnih razmerah košček prestiža, in prav zato so si ga najbrž številni izbrali za sedež svojega delovanja.⁷¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

BA-MA – Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg im Breisgau
BA-MA, N 756, Wolfgang Vopersal, SS-Hauptlazarett Laibach.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
SI AS 1483, Centralni komite Varnostno obveščevalne službe Slovenije, 1942–1944
SI AS 1605, Deželni svetnik okrožja Radovljica, 1934–1945
SI AS 1609, Državni propagandni urad za Koroško, podružnica Kranj, 1941–1944
SI AS 1621, Nemško orožništvo na zasedenem področju Spodnje Štajerske, 1941–1945
SI AS 1622, Nemško orožništvo na zasedenih ozemljih Gorenjske in slovenske Koroške, 1941–1945
SI AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu narodnoosvobodilnega sveta, 1944–1946
SI AS 1843, Brigade enaintridesete divizije, 1943–1945
SI AS 1846, Brigade tridesete divizije, 1943–1945
SI AS 1848, Deveti korpus narodnoosvobodilne

⁶⁶ Klanjšček, *Zbornik dokumentov 2–19*, »poročilo obveščevalnega oddelka Glavnega štaba Slovenije z dne 1. marca 1945 o razporeditvi sovražnikovih enot in situaciji v Sloveniji«, str. 16.

⁶⁷ Klanjšček, *Zbornik dokumentov 2–19*, »povelje štaba 31. divizije JA z dne 9. marca 1945 podrejenim enotam za napad na sovražnikovo postojanko Sv. Križ«, str. 76.

⁶⁸ SI AS 1851, t. c. 67, poročilo o 14. SS diviziji z dne 22. marca 1945.

⁶⁹ Benedik, *Narodnoosvobodilni boj*, str. 233.

⁷⁰ Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 959.

⁷¹ Avtor se zahvaljuje obema recenzentoma za podane napotke in informacije, ki so izboljšale članek, Urošu Koširju za posredovanje razglednice hotela Mon Plaisir, ter Marcusu Schreiner-Bozicu za posredovanje fotografije policijske klinike. Članek je nastal v okviru programske skupine Obramboslovje (P5-0206), ki jo sofinancira ARRS.

vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, 1943–1945

SI AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945

SI AS 1854, Odredi devetega korpusa, 1943–1945

SI AS 1890, Zbirka nemškega, italijanskega in madžarskega tiska na okupiranem slovenskem ozemlju, 1941–1945.

OBJAVLJENI ARHIVSKI VIRI

Ferenc, Tone: *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1980.

Klanjšček, Zdravko (ur.): *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem. Knjiga 2 (19). Boji na Slovenskem 1945*. Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center, 1997.

Krštić, Fabijan (ur.): *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom VI. Knjiga 17. Borbe u Sloveniji 1944 god*. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1970.

Trgo, Fabijan (ur.): *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom VI. Knjiga 6. Borbe u Sloveniji 1943 god*. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1957.

Trgo, Fabijan (ur.): *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom VI. Knjiga 7. Borbe u Sloveniji 1943 god*. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1959.

Trgo, Fabijan (ur.): *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom VI. Knjiga 11. Borbe u Sloveniji 1944 god*. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1963.

Trgo, Fabijan (ur.): *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom VI. Knjiga 15. Borbe u Sloveniji 1944 god*. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1969.

Vujošević, Jovan (ur.): *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom VI. Knjiga 1. Borbe u Sloveniji 1941 god*. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1952.

Vujošević, Jovan (ur.): *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom VI. Knjiga 2. Borbe u Sloveniji 1942 god*. Beograd: Vojnoistorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1953.

LITERATURA

Arico, Massimo: *Ordnungspolizei 1: Encyclopedia of the German Police Battalions. September 1939–July 1942*. Stockholm: Leandoer & Ekholm Publishing, 2011.

Benedik, Božo: Narodnoosvobodilni boj na Bledu: Kronološki opis. *Kronika* 32, 1984, str. 229–233.

Benedik, Božo: Nemški okupatorji v blejskih hotelih in vilah. *Kronika* 36, 1988, str. 96–100.

Benedik, Božo: Počitniške vile so bile ponos blejskega letovišča. *Kronika* 32, 1984, str. 197–213.

Ferenc, Tone: Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945. *Izbrana dela. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1. Razkosanje in aneksionizem* (ur. Mitja Ferenc). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006, str. 71–78.

Forte, Karel: *Nič več strogo zaupno II: Nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.

Guštin, Damijan: *Za zapahi: Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Ivanc, Blaž: Vojna bolnišnica v Ljubljani. *Brez milosti. Ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na Slovenskem* (ur. Lovro Šturm). Ljubljana: Nova revija, 2000, str. 22–45.

Janša-Zorn, Olga: Zgodovina blejskega turizma od začetkov do leta 1941. *Kronika* 32, 1984, str. 182–196.

Klanjšček, Zdravko (ur.): *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945. Tretja izdaja*. Ljubljana: Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovenske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1978.

Kokalj Kočvar, Monika: *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017.

Križnar, Ivan: *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju: 1941–1945*. Škofja Loka: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2003.

McNab, Chris: *World War II Data Book: The SS, 1923–1945*. London: Amber Books, 2009.

Schweizer, Michael: *Der Postschutz und Postluftschutz im Dritten Reich und den besetzten Gebieten*. Schönefeld: Morgana-Edition, 2014.

Svetina, Tone: Blejska kotlina v ognju narodnoosvobodilnega boja. *Kronika* 10, 1962, str. 65–79.

Tessin, Georg: *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Siebenter Band: Die Landstreitkräfte 131–200*. Osnabrück: Biblio Verlag, 1973.

Žnidarič, Marjan: Okupacijska uprava v slovenski Štajerski leta 1941. *Lex localis* 2, 2004, str. 21–43.

S U M M A R Y

Bled under German occupation during the Second World War (1941–1945)

During the Second World War, the Germans seized Upper Carniola, Carinthia, and Styria, using the pre-war cosmopolitan resort Bled as the administrative centre of the occupied Upper Carniola and Carinthia, and for the wartime deployment of security and (para)military units and organizations. Bled became the seat of the civil administration, the office of the Representative of the Reich Commissioner for the Consolidation of German Nationhood, the Carinthian Homeland Association and *SA-Wehrmannschaft*, the Carinthian branch of the Reich Propaganda Office, the German Wehrmacht

in Upper Carniola, the commander of security police and security service, the SS and police court, and so on. Whereas the German garrison at Bled was initially composed of officials, functionaries, and members of headquarters units, the authorities later also moved there some of the police and (para)military units that engaged in operations against the Slovenian partisans in the immediate vicinity. Owing to many hotels, villas, and other facilities, the lake town developed into a health resort where the occupier's soldiers and police officers were sent for treatment and recovery. Although the Bled garrison was occasionally a target of Partisan diversionary attacks, the town remained under firm German control until the end of the Second World War. In the final days of the war, Bled also became a transitional post for the German forces (as well as their allies and civilians) retreating north towards Austria from the advancing Allied forces.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 75.047(497.4)"1939/1945"
379.824-058.12(497.4)

Prejeto: 21. 4. 2021

Tina Košak

doc. dr., znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
 Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana in Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor
 E-pošta: tina.kosak@zrc-sazu.si

Slike iz plemiških zbirk na Slovenskem na mednarodnem umetnostnem trgu: nekaj novih primerov

IZVLEČEK

V pričujočem prispevku je predstavljen izbor umetnin iz plemiških zbirk na Slovenskem, ki so – z izjemo ene – državne meje prečkale bodisi med drugo svetovno vojno ali po njej, za njimi pa so se zabrisale sledi, vse dokler se niso pojavile na mednarodnem trgu umetnin. Pet slik stroki in širši javnosti predstavljamo prvič, avtorica uvaja dve novi atribuciji, nadgrajeni so opusi treh na Kranjskem delujočih slikarjev. Prispevek podaja teze o izvoru in analizira poti obravnavanih umetnin pred prodajo. V večini primerov gre za samoiniciativne umike plemiške dediščine pred uničenjem in zaplembami, prenose ob selitvah ter poznejše prodaje v tujini.

KLJUČNE BESEDE

Plemiška dediščina, zbirke, slikarstvo, dražbe, provenienca, Slovenija, druga svetovna vojna, umiki umetnin, izvozi, Auersperg, Apfalter, Cobenzl, Mayer, Wurmbrand-Stuppach Georgievič, Peter Auwerx, Marija Auersperg Attems, Janez Potočnik

ABSTRACT

PAINTINGS FROM ARISTOCRATIC COLLECTIONS IN SLOVENIA ON INTERNATIONAL ART MARKET: SOME NEW CASES

The article discusses a selection of artworks from aristocratic collections in Slovenia which, all except for one, crossed the state borders either during or immediately after the Second World War and only recently resurfaced on international art market. Five artworks are presented for the first time, supplementing the oeuvres of three painters active in Carniola and providing a closer insight into their origins in aristocratic residences and provenance prior their sales. Most of the paintings discussed in the article were transferred as to safeguard them before war plunder and post-war confiscations or exported at the time of the immigration from Slovenia, and subsequently self-initiatively sold abroad.

KEYWORDS

Aristocratic heritage, painting, collections, auctions, provenance, Slovenia, Second World War, safeguarding artworks, art export, Auersperg, Apfalter, Cobenzl, Mayer, Wurmbrand-Stuppach Georgievič, Peter Auwerx, Marija Auersperg Attems, Janez Potočnik

Neugoden družbeni in ekonomski položaj plemstva na Slovenskem po razpadu Habsburške monarhije¹ leta 1918 je povzročil njegovo izseljevanje in prodajo premoženja, vključno s predmeti umetnostne dediščine.² Stanje sta poleg splošne ekonomske krize od druge polovice dvajsetih let 20. stoletja dalje izrazito poslabšali avtorska politika Kraljevine Jugoslavije in druga svetovna vojna. V raziskavah premikov (plemiške) umetnostne dediščine smo se doslej posvečali predvsem razprodajam in izvozom v obdobju med svetovnima vojnima ter medvojnimi in, sporadično, povojnim zaplembam,³ manj pozornosti pa je bilo v dosedanjih študijah posvečene samoiniciativnim umikom umetnin pred uničenjem in zaplembami, prenosom ob selitvah ter poznejšim prodajam v tujini.

V pričujočem prispevku je predstavljen izbor umetnin z gradov na Slovenskem, ki so – z izjemo ene – državne meje prečkale bodisi med drugo svetovno vojno ali po njej, za njimi pa so se zabrisale sledi, vse dokler se niso pojavile na mednarodnem trgu umetnin. Pet od spodaj analiziranih del stroki in širši javnosti predstavljamo prvič, s čimer so nadgrajeni opusi treh na Kranjskem delujočih slikarjev.

Možnosti sistematičnega spremljanja umetnin in predmetov kulturne dediščine so se v zadnjih dveh desetletjih spričo globalizacije trgov umetnin in vzpostavitve spletnih portalov za sledenje prodajam bistveno izboljšale. Dostopnost podatkov, ki jih nudi svetovni splet, je že pred več kot desetletjem pripeljala tudi do odkritij in nakupov nekaterih umetnin iz slovenskega prostora na mednarodnem trgu. V začetku decembra 2006, le dobrega pol leta po zaprtju razstave o slikarju Almanachu,⁴ je Uroš Lubej na dražbi londonske avkcije hiše Christie's odkril Almanachovo sliko *Krošnjar*, ki jo je Narodna galerija po daljših pogajanjih z novim lastnikom leta 2013 pridobila za stalno zbirko.⁵

Raziskave, ki so sledile odkritju *Krošnjarja*, so pokazale, da je bilo na mednarodnem trgu v zadnjih desetletjih na prodaj še nekaj umetnin, ki jih je še med svetovnima vojnima v svoj objektiv med terenskim delom v slovenskih gradovih ujel France Stele. Po *Alegoriji pomladi* Jeana de Saiveja, ki izvira iz nadvojvodske zbirke v Gradcu, leta 1933 pa je bila dokumentirana in fotografirana na gradu Ormož,⁶ je bila leta 2015 odkrita sled tudi za *Marijo z otrokom in liščkom*, pripisano Giandomenicu Tiepolu, ter *Možem s turbanom* Lorenza Baldissere Tiepola iz zbirke Ludvika viteza Gutmannsthalja v dvorcu Novi Dvor pri Radečah,⁷ ki jo je Ludvikov sin Nikolaj leta 1926 prodal Ivanu Kregarju, ta pa jo je takoj zatem izvozil in prodal.⁸

Rednejše spremljanje mednarodnega trga je ponovno obrodilo sadove jeseni 2017, ko je Narodna galerija o prodaji slik *Krščanska ljubezen* ter *Cimon in Pero* (*Caritas romana*) iz serije slik Francesca Pittonija (1645–1724) iz nekdanje zapuščine knezov Windisch-Graetz v dvorcu Hošperk obvestil Enrico Lucchese.⁹ Narodna galerija se je na pobudo odzvala in pendanta sta bila pridobljena za galerijsko zbirko.¹⁰ Na zbirko domnevno štiriindvajsetih slik Francesca Pittonija različnih formatov iz dvorca Hošperk, ki so jo knezi Windisch-Graetzi med drugo svetovno vojno umaknili v Trst,¹¹ v prvih povojnih letih pa prodali tržaškemu antikvarjem, je prvi opozoril Decio Gioseffi v monografiji o beneškem slikarstvu 18. stoletja,¹² posamezna dela v zasebnih zbirkah v Italiji pa so bila kasneje večkrat omenjena in reproducirana, najceloviteje v monografiji France Zava Boccazzi.¹³

Almanachovo sliko, str. 274–279. Ko ga je Narodna galerija po daljših pogajanjih z novim lastnikom leta 2013 pridobila za stalno zbirko, se je izkazalo, da najverjetneje ni pogrešani pendant *Kmečke družine* iz zbirke baronov Janeza Adama in Volfa Adama Erberga v Stari Loki (pozneje v lasti Edvarda in Karla Strahla), ki je izginil ob prenosu iz Narodnega muzeja v Narodno galerijo leta 1946. Gl. Klemenčič, Kako je Krošnjar spet prikošljal, str. 7–8; Klemenčič, Almanachov Krošnjar; Komič Marn, *Strahlova zbirka*, str. 171, op. 1279.

⁶ Košak, Saivejeva *Alegorija pomladi*, str. 7–12.

⁷ Meke, Slike iz kroga Giandomenica in Lorenza Tiepola, str. 823–834. Mož s turbanom je tudi po šestih letih od ponovnega odkritja še vedno na prodaj v galeriji Bohm Antiquitäten v Kölnu.

⁸ Košak, Slikarske zbirke v slovenskih gradovih, str. 590.

⁹ Galleria in Ponte Milano, dražba št. 717, 25. oktober 2017, lot. 717, 845, <https://www.ponteonline.com/it/auctions/lot-details/401-717/>; <https://www.ponteonline.com/it/auctions/lot-details/401-845/> (10. 3. 2021).

¹⁰ Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 3530, NG S 3531. Krščanska ljubezen je bila julija 2021 predstavljena na spletni razstavi *Odmaknjena večina. Spletna razstava umetnin iz depojev Narodne galerije* (besedilo Michel Mohor).

¹¹ O tem, da so bili dragoceni kosi opreme umaknjeni na varno pred požigom gradu, po pričevanjih domačinov, gl. Trobič, Še vedno na prepihu, str. 182. Za selitev Windisch-Graetzov v Trst med vojno gl. tudi Žigon, *Grad Haasberg*, str. 66; Miladinović Zalaznik, Nepartizanski odpor, str. 653–654.

¹² Gioseffi, *Pittura Veneziana*, str. 97, op. 2.

¹³ Zava Boccazzi, *Pittoni*, str. 13, 25; Gl. tudi *Il Settecento goriziano*, str. 19; Rizzi, *Mostra*, str. 130–133, kat. št. 64–65.

¹ Za plemstvo in njegov položaj med svetovnima vojnima v luči agrarnih in davčnih reform gl. zlasti Granda, *Razpad plemstev*, str. 200–212; prim. Janša, *Agrarna reforma*, str. 175–176, 200–202; gl. tudi: Preinfalk, Habsburško plemstvo in Slovenija, str. 7–11; Preinfalk, Habsburško plemstvo po letu 1918, str. 181–206.

² O problematiki že Stele, Iz konservatorskih spominov, str. 25–26; Komelj, Grad kot spomeniškovarstveni problem, str. 13–32. Za kasnejše raziskave gl. naslednjo opombo.

³ Za prodaje in izvoze premoženja plemiške dediščine med svetovnima vojnima gl.: Košak, Slikarske zbirke v slovenskih gradovih, str. 583–598; Komič Marn, *Strahlova zbirka*, str. 139–150; Komič Marn in Košak, Zbirka Ladislava grofa Szapáryja, str. 13–19; Komič Marn, »Če bo hotel muzej«, str. 83–110; Komič Marn in Košak, New Markets. Za zaplembe gl. Lazarini, Slovenske grajske stavbe, str. 738–746; Komič Marn, Prispevek k rekonstrukciji, str. 681–706; Komič Marn, Usoda judovske premoženjske dediščine, str. 173–193; Iskra, Usoda judovskih umetniških zbirk, str. 147–171.

⁴ Ob razstavi je izšla monografija *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem*.

⁵ Christie's Old Master Pictures, str. 148 (lot 209). *Krošnjar* je bil prodan kot delo iz kroga Giacoma Francesca Cipperja, im. il Todeschini; gl. tudi Mihelj, Na sledi za izgubljeno

Slika 1: Razglednica z notranjščino dvorca Hošperk, odposlana 1927 (zasebna last, foto: Igor Sapač)

Med slovenskimi umetnostnimi zgodovinarji so o Pittonijevih slikah pisali France Stele, ki je domneval, da je bila serija naročena za balkonsko dvorano v dvorcu Hošperk,¹⁴ Ferdinand Šerbelj, ki je menil, da jih je naročil Janez Gašper grof Cobenzl,¹⁵ Katra Meke¹⁶ in Barbara Murovec, ki je Pittoniju pripisala in s Hošperkom povezala devet platen z mitološko in starozavezno motiviko, takrat še hranjenih v gradu Jama in Rojstni hiši Frana Gerbiča (danes Notranjski muzej Postojna, hrani Narodna galerija).¹⁷

Da sta za Narodno galerijo pridobljeni *Cimon in Pero* ter njen pendant *Kriščanska ljubezen* pred vojno viseli v dvorcu, lahko sklepamo po pričevanju Janka Katerna v zapisu Albina Kjudra, ki poleg nekaterih drugih slik, ki se tematsko ujemajo z nekaterimi od ohranjenih Pittonijevih slik (tj. Samson, Salomonova sodba), kot posebej dragoceno delo v balkonski dvorani na Hošperku omenja tudi *Hčer, ki v ječi doji*

Slika 2: Francesco Pittoni: Junaštvo Mucija Scaevole, zasebna last (repro iz: Zava Bocazzi, Pittoni, Venezia 1979)

¹⁴ Stele, *Umetnost v Primorju*, str. 94.

¹⁵ Šerbelj, *Baročno slikarstvo*, str. 13–14, 149–150; Šerbelj, *Baročno slikarstvo* (2002), str. 25. Ker slik ni mogoče identificirati med popisi slik v leta 1770 pečatenem zapuščinskem inventarju lastnika dvorcev Hošperk in Logatec ter gradu Jama Karla Cobenzla, te domneve (glede na trenutno stanje raziskav za zdaj) ni mogoče potrditi, a niti kategorično zavrniti.

¹⁶ Meke, *Beneško baročno slikarstvo*, str. 53–55.

¹⁷ Murovec, *Slike Francesca Pittonija*, str. 59–69.

Slika 3: Francesco Pittoni: *Mojzes tepta faraonovo krono*, zasebna last
(repro iz: Zava Bocazzi, Pittoni, Venezia 1979)

lastnega očeta, čeprav kot Dürerjevo delo.¹⁸ Prisotnost vsaj še dveh Pittonijevih del na Hošperku pa dokazuje fotografija interjerja na predvojni razglednici (sl. 1),¹⁹ na kateri lahko na levi steni dvorane zgoraj identificiramo zgolj delno v objektiv ujeti prizor *Mojzes tepta faraonovo krono*, pod njo pa Pittonijevo *Junaštvo Mucija Scaevole* (obe v zasebni lasti v Italiji, sl. 2–3);²⁰ slednje je bilo sredi petdesetih let v isti zbirki kot platni v Narodni galeriji.²¹

Auwerxova *Lisica pleni perjad iz dvorca Lože pri Vipavi*

Medtem ko ostaja naročnik (oziroma naročniki) Pittonijevih slik neidentificiran, odprto pa je tudi vprašanje, ali je s Hošperka (in morda drugih Windisch-Graetzovih notranjskih rezidenc) dejansko izviralo vseh štiriindvajset platen, je bilo mogoče pridobiti nekaj oprijemljivejših podatkov o sliki z upodobit-

vijo lisice med plenjenjem na Kranjskem delujočega flamskega slikarja Petra Auwerxa († 1715), ki je bila 24. junija 2015 na dražbi avkcijske hiše Dorotheum prodana zasebniku (sl. 4).²² Prizor s plenilko, ki je v kokošnjaku pokončala več ptic, v gobcu pa ima okrvavljenega purana, je pravo nasprotje mirnemu ozadju z leseno ogrado. Avtorstvo slike opredeljuje signatura na podstavku v desnem kotu slike *P^{tro} Auwercx. f. it 1713* (sl. 5), ki izpričuje tudi čas nastanka dela.

Peter Auwerx je na Kranjskem prvič izpričan leta 1703, ko je bil kot cenilec slik, grafik in knjig prisoten pri inventarizaciji zapuščine pokojnega stanovskega kolega in rojaka Ludwiga de Clericka.²³ Za De Clerickom je leta 1706 prevzel tudi mesto deželnega slikarja.²⁴ S soprogo Zanetto (Johano) sta se na Kranjskem dobro ustalila, tu so se jima rodili štirje otroci, ki so bili krščeni v stolnici sv. Nikolaja.²⁵ Če gre verjeti Janezu Gregorju Dolničarju, je bil Auwerx, oziroma »Peter Owereg«, kot ga je poimenoval

¹⁸ Kjuder, *Zgodovinski mozaik Primorske*, str. 463. Gl. tudi Žigon, *Grad Haasberg*, str. 28–30; Murovec, *Slike Francesca Pittonija*, str. 64, op. 24.

¹⁹ Za fotografijo razglednice v zasebni lasti se zahvaljujem Igorju Šapaču.

²⁰ Gl. Zava Bocazzi, *Pittoni*, str. 16–17, 25, sl. 5, 7.

²¹ Gioseffi, *Pittura Veneziana*, str. 93; Serbelj, *Baročno slikarstvo*, str. 148.

²² Dorotheum, *Old Master Paintings*, 24. 6. 2015, lot. 30, <https://www.dorotheum.com/en/1/2676316/> (13. 3. 2021).

²³ Lubej, *Prispevki k biografijam*, str. 42. O slikarju tudi Lubej, *Slikar Almanach*, str. 23; Lubej, *Justus van der Nypoor*, str. 10; Murovec, *Auwerx*, str. 317.

²⁴ Lubej, *Prispevki k biografijam*, str. 42.

²⁵ Murovec, *Netherlandish Painters in Ljubljana*, str. 177; gl. tudi Lubej, *Prispevki k biografijam*, str. 42 (op. 47).

Slika 4: Peter Auwercx: *Lisica s plenom*, 1713, iz dvorca Lože pri Vipavi, zasebna last (© Dorotheum, Wien)

Slika 5: Peter Auwercx: *Lisica s plenom*, iz dvorca Lože pri Vipavi, zasebna last, detajl s signaturo in letnico (© Dorotheum, Wien)

v popisu slik v ljubljanskih cerkvah v svojih *Annales urbis Labacensis*, »Antwerpenčan« in »slavni slikar«, umrl pa naj bi 13. februarja 1715.²⁶

Po navedbah v zapuščinskih inventarjih sodeč, je Auwercx za kranjsko plemstvo slikal dekorativne profane prizore, dokumentirane so zlasti marine in krajine.²⁷ Za edino zanesljivo njegovo delo je doslej

²⁶ Steska, *Slike v ljubljanskih cerkvah*, str. 51, 53 (za transkripcijo originala Meke, *Beneško baročno slikarstvo*, str. 428); Steska, *Dolničarjeva ljubljanska kronika*, str. 15.

²⁷ Lubej, *Slikar Almanach*, str. 23; Lubej, *Justus van der Nypoort*, str. 10 (op. 28).

veljala v Dolničarjevem popisu izpričana in signirana oltarna slika *Smrt sv. Uršule*, ki jo je leta 1711 naslikal za ljubljanske uršulinke in zanjo prejel 30 goldinarjev.²⁸ Kot avtorska replika mu je bila pogojno pripisana identična in v isto leto datirana *Smrt sv. Uršule* na Verdu,²⁹ kot morebitni avtor pa je bil omenjen tudi v zvezi s portretom Janeza Adama barona Erberga z družino (Loški muzej, Škofja Loka).³⁰

Prek Dorotheuma prodano platno *Lisica pleni perjad* je za slovensko umetnostno zgodovino pomembno ne le zato, ker je glede na datacijo slika zagotovo nastala na Kranjskem, marveč tudi zaradi signature, ki ga opredeljuje kot drugo zanesljivo Auwercxovo delo in kot edino zanesljivo njegovo sliko, ki je nastala za zasebno plemiško rezidenco. Slikar se je na platno podpisal kot *P^{ro}*, torej Pietro, kar poleg imena njegove soproge in slogovnih značilnosti njegovih del govori v prid tezi, da je, preden je prispel na Kranjsko, bival v Italiji oziroma na Beneškem.³¹ Medtem ko so bili na sliki sv. Uršule prepoznani beneški vplivi,³² je značaj prizora z lisico v kokošnjaku izrazito severnjaški in kaže tesne paralele s sodasnimi deli upodobitev plenjenja perjadi in ptičjih preprirov izpod čopičev na Flamskem delujočega nizozemskega slikarja Adriaena de Grijefa (1657–1722) in Antwerpenčana Davida de Conincka (1644–1701/1705); slednji se je v zadnjih letih 17. stoletja mudil tudi na Dunaju.³³ Lisičino plenjenje kokoši in puranov je v flamskem slikarstvu pogost motiv, ob koncu 17. stoletja so k njegovi priljubljenosti verjetno prispevale tudi La Fontainove basni o lisici,³⁴ s katerimi sicer Auwercxove slike zaradi odstopanja od vsebine ne moremo neposredno povezati.

Podatkov o starejši provenienci Auwercxovega platna dražbena hiša ni imela, prav tako njeni starejši provenienci na sled dolgo nisem prišla avtorica pričujočega prispevka, ki sem platno že leta 2015 zasledila na umetnostnem trgu. Do njega so me šele pred

nekaj meseci pripeljale raziskave zbirk grofov Cobenzl oziroma njihovih arhivskih popisov, na podlagi katerih je mogoče sliko zanesljivo povezati z zbirk v dvorcu Lože na Vipavskem. Slika je namreč leta 1923 oziroma 1924 v katalogu zbirke, ki je bila takrat v lasti Evgena Mayerja (1889–1970), opisal njegov znanec, slikar Veno Pilon (1896–1970).³⁵ Ker je v Pilonovem katalogu navedena signatura identična tisti na sliki, prodani na dražbi Dorotheum, z izjemo nekaj centimetrov pa se ujemajo tudi mere, o tem, da je bilo na Dunaju prodano delo iz Lož, ne more biti dvoma. Istovetnost dodatno potrjuje predvojna fotografija dela, ki se je ohranila v družinskem arhivu Mayerjevih.³⁶ Konkretno omembo Auwercxovega platna zaman iščemo v sicer precej krajšem in sumarnem popisu zbirke v Ložah v Steletovih terenskih zapiskih, v katerih je septembra 1913 takrat novopeceni deželni konservator navedel le najkvalitetnejša dela.³⁷ Pa vendarle je zgovoren podatek, da je Stele med drugimi slikami opazil več upodobitev živali iz 17. oziroma 18. stoletja.³⁸

Zbirko v dvorcu Lože so v 18. stoletju zasnova-li grofje Cobenzl. Posamezna dela so bila verjetno v dvorcu že za časa Janeza Filipa grofa Cobenzla (1632–1702), ki je dal dvorec zgraditi,³⁹ njegov sin Ludvik Gundaker (1678–1764) in Gundakerjev dedič, nečak Gvido (1716–1797), pa sta zbirko pomembno nadgradila. Gvido je dal v Lože prepeljati tudi slike iz drugih rezidenc Cobenzlov.⁴⁰ Po smrti Ludvika Gundakerja leta 1764 so v dvorcu popisali malce manj kot sto slik, med katerimi Auwercxovega platna zaradi preskopih navedb v inventarju del ni mogoče identificirati.⁴¹ Podobno je s popisoma v inventarju grajskih premičnin iz leta 1777, ko so v prostorih dvorca zabeležili že več kot 170 slik,⁴² in v grajskem inventarju, ki je nastal po smrti Gvidovega

²⁸ Murovec, Galerija slik, str. 268–269, op. 14; Murovec, *Netherlandish Painters in Ljubljana*, str. 178. Po restavratorskem posegu je bila Auwercxu pripisana tudi sicer močno preslikana oltarna slika sv. Avguštin v isti cerkvi (Gosar Hirci, *Sliki Smrt sv. Uršule in sv. Avguštin*, str. 167–188), ki jo je v osnutku izvirnika popisa slik v ljubljanskih cerkvah kot Auwercxovo navedel tudi Dolničar, a v končni verziji navedbo spremenil (gl. Lavrič, »Virtuti et musis«, str. 44, op. 15). Prim. Resman, *Uršulinke v Ljubljani*, str. 84.

²⁹ Murovec, Galerija slik, str. 269, op. 1; Murovec, *Netherlandish Painters in Ljubljana*, str. 179 (op. 26); Murovec, Auwercx, str. 317.

³⁰ Lubej, *Slikar Almanach*, str. 31; Weigl, *Portreti baronov Erbergov*, str. 386.

³¹ Murovec, Galerija slik, str. 269; Murovec, *Netherlandish Painters in Ljubljana*, str. 178.

³² Prav tam. Prim. Veider, *Slike v uršulinskem samostanu*, str. 108, 110.

³³ Meijer, Coninck, str. 518; Willigen, Meijer, *A Dictionary of Dutch and Flemish Still Life Painters*, str. 64.

³⁴ O pregovornem pomenu in vplivu basni na lovske prizore gl. na primer Koslow, Frans Snyders, str. 276–277; Robels, Frans Snyders, str. 292–320.

³⁵ *Collezione Mayer. Catalogo con stima ed annotazioni supplementari a mano fatte da Veno Pilon*, 1923/1924 (zasebni arhiv družine Mayer), str. 9, št. 77: »Volpe col tacchino. Volpe col tacchino rubato fuge dal pollaio. Olio, tela 167 x 112 cm, P/tro Auwercx fecit 1713 (destra angolo infer).«

³⁶ Za vpogled in dokumentiranje kataloga in fotografij se najlepše zahvaljujem Katarini Mayer.

³⁷ UIFS ZRC SAZU, *Terenski zapiski Franceta Steleta*, XCIV, 1. september 1913, fol. 1–8; gl. tudi INDOK center, spisi, *Lože pri Vipavi*, grad, poročilo o zbirki, 12. oktober 1913; SI AS 1100, 7/138, *Lože in Krain*, poročilo konservatorjev Ivana Franketa (17. 6. 1913) in Franceta Steleta (12. 10. 1913).

³⁸ UIFS ZRC SAZU, *Terenski zapiski Franceta Steleta*, XCIV, 1. september 1913, fol. 4: *mehrere Tierbilder XVII. auf XVIII. /...*

³⁹ O stavbni zgodovini dvorca Lože gl. Seražin, *Lože pri Vipavi*, str. 71–103; Seražin, *Vile na Goriškem in Vipavskem*, str. 38–42; Sapač, *Grajske stavbe*, str. 18–33. Za lastnike Lož gl. tudi Smole, *Graščine*, str. 271.

⁴⁰ Gl. Košak, *Picture Collections and Furnishings in the Cobenzl Residences* (v pripravi).

⁴¹ SI AS 309, šk. 16, lit. C, št. 34, fol. 5–7.

⁴² SI PANG 344 *Zemljiško gospodarstvo Lože, 1654–1891*, TE 23/1, nepaginirano. Gl. tudi Seražin, *Lože pri Vipavi – grad ali vila*, str. 81, 98.

sina Janeza Filipa Cobenzla leta 1810.⁴³ Kljub generičnim navedbam slik v inventarjih Cobenzlov je ob dejstvu, da poznejši lastniki grofje Coroniniji in Mayerji zbirke niso bistveno dopolnjevali (v Pilonovem katalogu je pravzaprav navedenih manj slik kot leta 1810), teza, da je delo pridobil Ludvik Gundaker grof Cobenzl, najbolj verjetna, zanemariti pa ne moremo možnosti, da je bila slika naknadno prenesena iz kate-
tere od drugih rezidenc Cobenzlov, denimo z gradu Ribnica, od koder je Ludvikov nečak Guido verjetno prenesel še vsaj par portretov,⁴⁴ ali iz Gvidove ljubljanske palače (Novi trg 4), ki jo je podedoval po smrti očeta Janeza Gašperja grofa Cobenzla (1664–1742) in jo dal sredi stoletja prenoviti,⁴⁵ nato pa kmalu prodal baronom Billichgrätzom⁴⁶ ter se ustalil v Ložah in Gorici. Prizor s perjadjo je ne nazadnje še leta 1770 visel tudi v dvorcu Hošperk,⁴⁷ ki je bil po smrti Gvidovega brata Karla v lasti njegovega mladoletnega sina Ludvika, posestvo pa je kot njegov skrbnik upravljal prav stric Guido.⁴⁸ Leta 1713, ko je nastala Auwercxova slika, Janez Gašper Cobenzl še ni bival na Kranjskem, tako Hošperk kot pozneje Cobenzlovi hiši na Novem trgu (Novi trg 4 in 5) pa so bili v lasti Janeza Sajfrida kneza Eggenberga – po njegovi smrti prav tega leta jih je podedoval njegov sin Janez Anton Jožef.⁴⁹ Ob lastniku dvorca Lože in gradu Ribnica Ludviku Gundakerju grofu Cobenzlu se torej tudi Eggenberga kažete kot možna naročnika Auwercxovega platna.

Približno desetletje po tem, ko je bila popisana v Pilonovem katalogu, je Auwercxovo sliko doletel še en večji transfer. Med drugo svetovno vojno je namreč Evgen Mayer glavnino zbirke iz Lož, ki so bile med svetovnjima vojnima po Rapalski pogodbi del italijanskega ozemlja, umaknil v Benetke, da bi jo zavaroval pred plenjenjem.⁵⁰ Po pričevanju družinskih članov so zbirko ob koncu vojne prenesli v Trst, kjer je bil del prodan brez privolitve lastnika. Manjši del je družina ohranila v lasti, pri čemer so zaradi finančne stiske že kmalu po vojni tudi sami prodali nekaj del, posamezne slike pa so iz istega razloga prodali pred nekaj leti.⁵¹ Auwercxova slika se je torej na trgu

znašla že kmalu po vojni, opazili smo jo šele ob vnovični prodaji leta 2015.

Tihožitja Marije Auersperg Attems z gradu Križ pri Komendi

Dobro leto pred Auwercxovo sliko sta bili na dražbi avkcijske hiše Christie's v Londonu brez podatkov o izvoru in z malce spremenjenim imenom slikarke prodani cvetlični tihožitji grofice Marije Auersperg Attems (1816–1880, sl. 6, 7),⁵² še eno njeno tihožitje pa približno leto zatem, prav tako brez podatkov o izvoru, v prodajni galeriji Odon Wagner Gallery v kanadskem Torontu (sl. 8).⁵³

Platna so bila raziskovalcem opusa priljubljene slikarke doslej neznana, identificiramo pa jih lahko v Steletovem terenskem popisu slik v gradu Križ pri Komendi in kasnejši predstavitvi zbirke v topografiji političnega okraja Kamnik; kot večina ostalih slikar-
kinih tihožitij so visela v sobah v vzhodnem grajskem traktu.⁵⁴ Ob fotografijah *Tihožitja s sliko Oljske gore in Tihožitja s sadjem in cvetjem*, ki ju je Stele posnel ob terenskem obisku in objavil v kamniški topografiji,⁵⁵ so tri platna s Križa v okviru slikarkega opusa pomembna primerjava povečini intimnejšim tihožitjem z gradu Šrajbarski turn, ki so se ohranila v zbirkah Narodnega muzeja, Narodne galerije ter Slovenske akademije znanosti in umetnosti.⁵⁶

⁴³ IT ASGo, ASCC, AeD, b. 378, f. 1099, nepaginirano.

⁴⁴ Gl. Košak, *Picture Collections and Furnishings in the Cobenzl Residences*.

⁴⁵ Za prenovo, ki jo je vodil Matija Persky, gl. Prelovšek, *Ljubljanska arhitektura 18. stoletja*; Weigl, *Matija Persky*, str. 97, 236–237.

⁴⁶ Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš*; Suhadolnik, Anžič, *Novi trg z okolico*, str. 125.

⁴⁷ SI AS 309, šk. 16, lit. C, št. 30, fol.

⁴⁸ Preinfalk, *Družina Cobenzl na Kranjskem* (v pripravi).

⁴⁹ Maraschek, *Die Fürsten zu Eggenberg*, str. 263; gl. tudi Smole, *Graščine*, str. 267; Komič Marn, *Kratka zgodovina rodbine Eggenberg*, str. 21.

⁵⁰ Černe, *Usoda gradov*, str. 55, 90. Hrambo zbirke v Benetkah potrjuje dopis, ki ga je Evgeniu Mayerju 23. aprila 1945 poslal beneški *Soprintendente* Vittorio Moschini (dopis hrani družina Mayer).

⁵¹ Seražin, *Lože pri Vipavi*, str. 81; Černe, *Usoda gradov*, str. 55; ustni vir: Katarina Mayer (december 2020).

⁵² O slikarskem opusu Marije Auersperg Attems gl. Steska, *Slovenska umetnost*, str. 277; Stele, *Monumenta*, str. 30, sl. 91; Rozman, *Evropska tihožitja*, str. 19; Jaki, *Meščanska slika*, str. 43–49, kat. št. 1–4; Jaki, *Slikarka cvetličnih tihožitij*, str. 16–23; Tavčar, *Grofičinim šopkom ob rob*, str. 171–177; Tavčar, *Vzporedni svetovi*, str. 233–265; Kos, *Auersperg Attems*, str. 312–313. O življenju Marije Auersperg Attems tudi Preinfalk, *Auerspergi*, str. 208–211; Kamin, *Življenje*, str. 13–15; Preinfalk, *Grofica Marija Auersperg Attems*, str. 9–19.

⁵³ Christie's London, *European Noble & Private Collections*, 17. april 2014, lot. 467 (Marie Auersperg), str. 204. Za galerijo: <https://odonwagnergallery.com/>. Galerijina spletna povezava, na kateri je bilo delo pred leti objavljeno, ni več aktivna: <http://www.odonwagnergallery.com/international-traditional-art/marie-auersperg-attems#1>.

⁵⁴ UIFS ZRC SAZU, *Terenski zapiski Franceta Steleta, XLV*, 11. 7. 1927, fol. 25v, 26: »Niša psevdogotsko obrobljena, visoka posodica s cvetjem in breskvami in bučo A. M. na levi, pl. o. e.; Pl. o. niša ovita s slakom in divjo gavtrožo. Na mizi štiri-oglasta posodica s cvetlico s plavimi cvetovi, na mizi grozdje in cvetje. A. M. na desni e; Stele, *Politični okraj Kamnik*, str. 409: »6. Pl., o. M. Auersperg. Psevdogotska vdolbina, v nji viseča posodica s cvetjem, breskve in buča. Na levi signatura A. M. /.../ 8. Pl., o. M. Auersperg. Miza z vazo s cvetlicami, gnezdo in martinček, ki gloje ubito jajce. Na levi A. M. /.../ 11. Pl., o. Marija Auersperg. Dolbina ovita po robu s slakom in divjo vrtnico. Na mizi posoda s cvetlico s plavimi cvetovi, na mizi grozdje in cvetje. Na desni M. A.«.

⁵⁵ INDOK center, *fotodokumentacija, grad Križ pri Komendi*, št. 10399N, 10401N; Stele, *Politični okraj Kamnik*, str. 405, sl. 202–203.

⁵⁶ Narodni muzej Slovenije, inv. št. N 17851, N 17852; Narodna galerija, inv. št. NG S 967–970, *Zbirka SAZU. Šest tihožitij Marije Auersperg Attems s Šrajbarskega turna v zbirki Narodnega muzeja in Narodne galerije je leta 1911 Deželnemu muzeju podaril grof Ervin Auersperg. Šest tihožitij s Šraj-*

Slika 6: Marija Auersperg Attems: Niša z visečim cvetličnim loncem in sadeži, 1849, zasebna last (© Christie's London)

Slika 7: Marija Auersperg Attems: Niša z modro krizantemo, cvetjem in grozdem, 1849, zasebna last (© Christie's London)

Slika 8: Marija Auersperg Attems: Vaza s cvetjem in kušarica, ki pleni jajce, zasebna last (Wikimedia, public domain)

Slika 9: Jan van Huysum: Tihožitje s kušarico, Kunsthistorisches Museum Wien (© KHM, Wien)

Vsa tri platna so signirana z monogramom MA. V Londonu prodani deli sta enakih dimenzij, pendanta oziroma del obsežnejše serije. Cvetlični asortima je na enem upodobljen nad okensko lino s trolistno zaključenim profiliranim okvirjem, z jasno vidnimi linami/ločnicami med posameznimi elementi okvirja. Z arhitekturnimi elementi, razpoko na polici ter sadeži in listi, ki deloma segajo prek police, je slikarka poudarila motiviko *trompe l'œil*, ki je na njenih doslej znanih tihožitjih manj izražena; posebej izrazita je le na *Tihožitju s sliko Oljske gore s Križa*. V nišo umeščen viseč bakren cvetlični lonc lijakaste oblike z aranžmajem cvetličnih vrst, ki jih srečamo tudi na njenih drugih tihožitjih,⁵⁷ dopolnjujejo melona in breskve. Tudi kompozicija drugega tihožitja je glede na večino doslej znanih del Marije Auersperg Attems razmeroma kompleksna.⁵⁸ V nišo je umeščen dekorativni cvetlični lonc s pozlačenimi vogalnimi linijami, v katerem je modra hortenzija, ob loncu pa vejica fialisa, bolj poznanega kot lampijončki, ter temno in svetlo grozdje. Platni sta na hrbtni strani signirani s polnim slikarkinim imenom in datirani v julij 1849. Za najstarejše dokumentirano slikarkino delo sicer velja tihožitje s Šrajbarskega turna iz leta 1841, ki ga je Marjan Marolt popisal v zbirki Josipa Lenarčiča na Verdu,⁵⁹ najstarejši ohranjeni v slovenskih zbirkah pa sta deli iz let 1845 in 1846 v zbirki SAZU. Tako v Torontu prodano platno (81 x 61 cm), ki je iz leta 1850, kot obe prek Christie's prodani platni (78,8 x 61 cm) po velikosti za več kot 40 oziroma 30 centimetrov presegajo v Sloveniji ohranjena dela, pri čemer je bilo največje, pri katerem so bile mere dokumentirane, *Tihožitje s sliko Oljske gore* (94 x 76 cm).⁶⁰

V primerjavi z deli s Šrajbarskega turna večje in kompleksnejše kompozicije znanih platen s Križa razkrivajo paralele z deli starih mojstrov flamskega in nizozemskega cvetličnega tihožitja 17. in 18. stoletja, po katerih so se pogosto zgledovali vodilni dunajski bidermajerski slikarji tihožitij,⁶¹ med njimi

tudi Franz Xaver Petter (1791–1866), pri katerem je imela po ugotovitvah Ksenije Rozman Marija Auersperg Attems ure slikanja.⁶² Kot priča dokumentiran napis *Copie nach Petter* na hrbtni strani z letnico 1846 datirane *Vaze z vrtnicami in mačehami na marmorni mizi* z gradu Križ, ki je bila leta 1922 razstavljena na *Zgodovinski razstavi slovenskega slikarstva*,⁶³ pa je njegova dela tudi kopirala.

Da je Marija Auersperg Attems črpala tudi iz kompozicij starih mojstrov, potrjuje tihožitje iz kanadske galerije, ki je svobodna kopija po *Tihožitju s cvetjem in kuščarico* nizozemskega slikarja Jana van Huysuma (1682–1749) v zbirki Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju (sl. 9).⁶⁴ Huysumovo tihožitje je imela slikarka med bivanjem na Dunaju možnost študirati v kraljevo-cesarski galeriji v Gornjem Belvederu kot enega od dveh pendantov, ki sta bila v dunajski cesarski zbirki izpričana že leta 1772.⁶⁵

Primerjava kompozicije Marije Auersperg Attems s Huysumovo razkrije, da je slikarka ohranila izvirno shemo aranžmaja, posamezne detajle je izločila (denimo podobi metuljev), spremenila položaj in lego cvetja oziroma dodala posamezne cvetove in zamenjala figuralno vrtno skulpturo v ozadju s kamnito vazo. Razlike so še posebej vidne na spodnjem desnem delu aranžmaja, v katerega je vključila cvetove slaka in popek vrtnice, ter skoraj povsem zakrila pri Huysumu še vidni relief s puti na dekorativni vazi. Huysumova kompozicija je torej platno z gradu Križ služila kot osnova, najverjetneje pa se je pri njegovem snovanju naslonila tudi na druga tihožitja, kot je razvidno ob primerjavi umestitve cveta maka na vrhu aranžmaja s skoraj identičnim na tihožitju nizozemske slikarke Rachel Ruysch (1664–1750), ki je bilo v cesarski zbirki že od leta 1720 in je viselo v istem razstavnem prostoru kot Huysumovi.⁶⁶

Tri tihožitja, prodana na mednarodnem trgu, najverjetneje izvirajo iz slikarkine osebne zapuščine oziroma zapuščine njenega sina Teodorja, ki je ob prerani smrti po padcu med jahanjem Otu baronu Apfaltreru ml. (1857–1920) s Križa, prijatelju iz otroštva in sinu njegovega skrbnika, zapustil družinsko palačo na vogalu Elisabethstrasse in Brandhofgasse v Gradcu, vključno z opremo in slikami, ki jih je naslikala Marija, pri čemer je prijatelja v oporoki

barskega turna in »dve cvetlični študiji« pa je Marjan Marolt (*Dekacija Vrhnika*, str. 62–63) popisal v zbirki nekdanjega solastnika Šrajbarskega turna Josipa Lenarčiča v njegovi hiši v Verdu, ki je potem, ko je drugemu solastniku Karlu Kotniku prodal svoj delež gradu, obdržal del tamkajšnje slikarske zbirke. Iz Lenarčičeve lasti izvirata dve tihožitji v zbirki SAZU, ki ju je Stele leta 1948 popisal v zbirnem centru v Križankah. Gl. Tavčar, *Vzporedni svetovi*, str. 246.

⁵⁷ O vrstah cvetja na delih Marije Auersperg Attems najpogodbeje Matjaž Mastnak, Rastline, str. 30–40; avtorju se zahvaljujem tudi za identifikacijo posameznih cvetic na tihožitju iz Toronta. Gl. tudi Jaki, Slikarka cvetličnih tihožitij, str. 16–23.

⁵⁸ Izjema je delo *Vazi na oknu* v Narodni galeriji (inv. št. NG S 969).

⁵⁹ Marolt, *Dekacija Vrhnika*, str. 62.

⁶⁰ Christie's London, *European Noble & Private Collections*, 17. april 2014, lot. 467, str. 204.

⁶¹ Za neposreden vpliv tihožitij starih mojstrov v cesarski galeriji na dunajske bidermajerske slikarje tihožitij gl. na primer Johannsen, *Cupid, Silverware and a Classical Vase*, str. 69.

Huysumovo tihožitje je bilo že od začetka 19. stoletja javnosti na ogled tudi v zbirki knezov Liechtenstein.

⁶² Rozman, *Tihožitje*, str. 19.

⁶³ *Katalog zgodovinske razstave*, str. 48, kat. št. 52. Delo, ki ga je nekaj let kasneje v Križu popisal tudi Stele, *Politični okraj*, str. 408, št. 4, ni več v razvidu oziroma je bilo, kot bo pojasnjeno spodaj, morda izvoženo z drugimi.

⁶⁴ Kunsthistorisches Museum Wien, inv. št. GG 560. Za spletni katalog del gl. Online Sammlung, https://www.khm.at/objectdb/?query=all_persons%3AJan%20van%20Huysum (23. 3. 2021).

⁶⁵ *Die Kaiserliche Gemäldegalerie*, str. 252 (št. 57, 58), 298.

⁶⁶ Kunsthistorisches Museum Wien, inv. št. GG 572, <https://www.khm.at/en/objectdb/detail/1660?offset=0&dv=list> (23. 2. 2021).

posebej poprosil, naj se zavzame, da se bo dragoceni spomin na mater ohranil.⁶⁷

Ker Oto Apfalter in njegova soproga Irene, roj. baronica Mittag pl. Lenkheim (1857–1942), nista imela potomcev, so bili njuni glavni dediči trije otroci Irenine sestre Avguste (1881–1938), soproge Karla ml. barona Puthona,⁶⁸ Alfred, Rudolf in Marija, ki so z Irene živeli na gradu.⁶⁹ Alfred se je, kot kaže, že pred tetino smrtjo pripravljaj na prevzem posesti, saj je leta 1937 pridobil potrdilo o odpovedi avstrijskemu državljanstvu, če bi mu uspelo pridobiti jugoslovansko.⁷⁰ Irene je umrla februarja 1942. Istega leta je grad zasegla nemška vojska,⁷¹ svoje tretjinske deleže gradu in parcele pa so Puthoni nekaj mesecev pred požigom prodali koroškemu *Volksbundu*.⁷²

Kot kaže, so se tihožitja skupaj z vsaj delom zbirke izognila požaru, ki je bil v Križu podtaknjen 22. novembra 1943 in ga popolnoma uničil.⁷³ Požar so preživeli tudi dva topova na lafetah in nekaj drugih predmetov iz grajske zbirke orožja ter dva bakrena grbovna štita, ki ju je od grajskega oskrbnika Franca Povheta mesec kasneje v zelo slabem stanju prejel zbiratelj Josip Nikolaj Sadnikar.⁷⁴ Verjetno je Sadnikar takrat prejel tudi meč za obglavljanje, ki je bil pred leti še v njegovi zasebni zapuščini.

Domneva, da grajska zbirka ni bila v celoti uničena v požaru oziroma odtujena, marveč so bile nekatere slike na začetku vojne umaknjene, nato prepeljane čez državno mejo in kasneje prodane,⁷⁵ se s

tremi tihožitji Marije Auersperg Attems dodatno potrjuje. V Kanadi prodano delo izvira iz zapuščine starejšega brata Marije Puthon Rudolfa, ki se je leta 1951 z ženo preselil v Toronto. Na dražbi Christie's prodani tihožitji pa sta imeli podobno pot kot portret Nikolaja Jožefa grofa Auersperga, delo Johanna Lucasa Krackerja (1717–1779), ki ga je Anica Cevc izsledila v Münchnu.⁷⁶ Tam je po poroki s Karlom Maxom baronom Hellingrathom bivala Marija baronica Puthon, nečakinja Irene Apfalter.⁷⁷ Ob obeh tihožitjih je bilo v Londonu na dražbi več drugih predmetov iz njune zapuščine, ki pa jih s Križem ne moremo povezati.⁷⁸

Portret mokriškega graščaka Nikolaja Franca grofa Auersperga

Leta 2019 je trgovina s starinami ob Gardskem jezeru pridobila in na prodaj ponudila portret Nikolaja Franca grofa Auersperga (1791–1837), kot delo anonimnega slikarja, datirano v leto 1792 (sl. 10, 11).⁷⁹ Tako sama kompozicija kot slikarski rokopi kaže, da gre za delo kranjskega slikarja Janeza Potočnika (1749–1834).⁸⁰ Podoba na rdeči žametni blazini sedečega malčka s kanarčkom v desnici in prepe-

⁶⁷ Gl. Radics, *Bilder Oesterreichischer Vergangenheit*, str. 24; Preinfalk, *Pesnik, slikarka in glasbenik*, str. 94; Preinfalk, *Grofica Marija Auersperg Attems*, str. 15–16. Dedič je bil tudi Otov brat Rudolf, ki je dedoval hiši na Zinzendorfgasse.

⁶⁸ Karlov oče Karl baron Puthon je leta 1871 kupil dvorec Zalog (Salloch, Sallach) pri Petrovčah, v katerem je še po vojni živel Karlova sestra Eleonora (gl. Janisch, *Topografsko-statističes Lexikon*, 2, str. 765; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, str. 157). Dvorec je bil leta 1988 porušen. Za rodbino Puthon gl. tudi Josef Mentschl, Puthon, Karl, Freiherr, str. 18–19; Puthon, str. 397–398.

⁶⁹ Za prepise krstnih listov vseh treh otrok gl. SI ZAL, KAM 109, Notariat Kamnik 70, Hermann Hölzl, zemljiškoknjižne zadeve (1932–1944), Marija Puthon, Rudolf Puthon, Alfred Puthon.

⁷⁰ SI ZAL, KAM 109/107, Notariat Kamnik, Hermann Hölzl, zemljiškoknjižne zadeve (1932–1944), Alfred Puthon.

⁷¹ Tavčar, *Vzporedni svetovi*, str. 255.

⁷² SI ZAL, KAM 109/101, Notariat Kamnik, Notarski spisi 1943–1945, pečateni osnutek prodajne pogodbe [3. 6. 1943].

⁷³ Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 1: Gorenjska*, str. 89; za poročilo o požigu gl. tudi AT OeStA AVA, Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalmat, 67, Dopis okrožnega konservatorja Güntherja Hermann Neckheima konservatorju Walterju Frodlu, 6. 4. 1944. Gl. tudi op. 76.

⁷⁴ AT OeStA AVA, Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalmat, 67, Sadnikarjev dopis o prejemu kosov orožja, 24. december 1943: »/.../ zwei alte Geschütze-Kanonen-auf Lafetten und 8 Stück Stosswaffen, darunter: 2 Burghellebarden, 3 imitierte Feldhellebarden und 3 imitierte Partisanen. Alle diese Stücke sind im schlechtesten Zustand. Nebst diese übernahm ich noch 2 im Kupfer getriebene Wappenschilder /.../«.

⁷⁵ Prim. Demšar, *Grajsko življenje Apfaltrernov*, str. 191 (z domnevo, da so bile »mnoge umetnine uničene po požaru ali

neznano kam odnesene«); Tavčar, *Vzporedni svetovi*, ki navaja, da so bile nekatere slike prepeljane k sorodnikom, del pa so zaplenili Nemci. Prim. Tavčar, *Groficičin šopkom ob rob*, str. 89.

⁷⁶ Cevc, *Dela Johanna Lucasa Krackerja*, str. 26, 32. Stele (*Monumenta*, sl. 50) še leta 1938 navaja, da je portret na gradu Križ, medtem ko za Metzingerjev triptih (sl. 56), ki ga je popisal ob terenskem obisku v Križu leta 1927, ne navaja hranišča, kar bi morda lahko pomenilo, da ga ni bilo več v grajski zbirki. Raziskave morebitnih prodaj predmetov z gradu Križ med svetovnimi vojnami, ko naj bi bila na gradu tudi dražba (gl. Komelj, *Grad kot spomeniškovarstveni problem*, str. 22), in umikov pred vojno še potekajo.

⁷⁷ Marija in njen brat Rudolf Puthon sta posamezne kose opreme, ki je bila med vojno umaknjena z gradu, že pred desetletji prodala na avstrijskem trgu z umetninami. Za podatek se zahvaljujem Jutti Auersperg (elektronska korespondenca, 28. 1. 2020, v arhivu avtorice). Za genealoške povezave med Puthoni, Apfaltreri in Mittag Lenkheimi ter podatek, da je Marija živel v Münchnu, tudi *Von den und für die Nachkommen* (<https://www.dynastiemautnermarkhof.com/res/uploads/2018/06/10-Johanna3.pdf>).

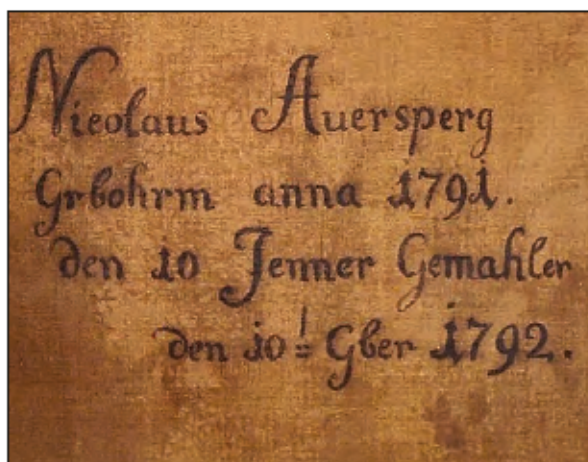
⁷⁸ Christie's London, *European Noble & Private Collections*, 17. april 2014, lot. 42–44, 145–146, 468–474.

⁷⁹ Antichità Castelbarco, Riva del Garda, Portret Mihaela Nikolaja Franca grofa Auersperga (1791–1847), o. pl., 75 x 56 cm (z okvirjem 87 x 68 cm), <https://www.antichitacastelbarco.it/en/product/ritratto-del-conte-michael-nikolaus-franz-von-auersperg-1791-1847> (12. 10. 2020). Po prodaji slike zasebniku je bila stran umaknjena.

⁸⁰ O Potočniku obsežneje (izbor) Strahl, *Die Kunstzustände Krains*, str. 36–38; Steska, *Slikar Janez Potočnik*, str. 74–83; Cankar, *Potočnikove risbe*, str. 124–128, 165–175; Steska, *Slovenska umetnost*, str. 153–160; Lukman, *Rojstni datum slikarja Janeza Potočnika*, str. 250–255; Jaki, *Meščanska slika*, str. 205–209; Šerbelj, *Izzvanevanje*, str. 178–189. Po najnovejših ugotovitvah Andreja Smrekarja se je Potočnik šolal v grafični in risarski šoli dunajske akademije, gl. Smrekar, *Potočnikove risbe*.

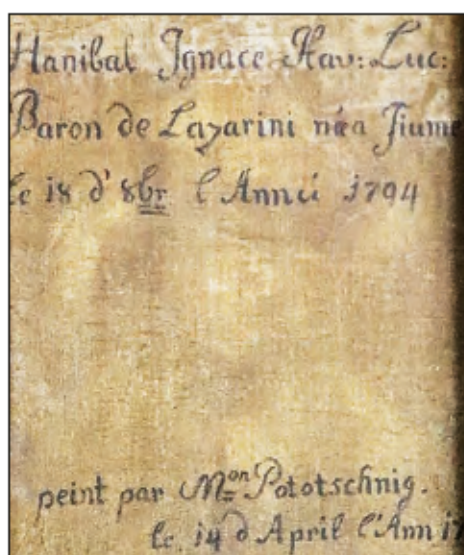
Slika 10: Janez Potočnik: Portret Nikolaja grofa Auersperga, 1792, zasebna last (foto: Antichità Castelbarco)

Slika 11: Janez Potočnik: Portret Nikolaja grofa Auersperga, 1792, zasebna last, hrbtna stran s slikarjevim napisom (foto: Antichità Castelbarco)

Slika 12: Janez Potočnik: Portret Ignaca Hanibala barona Lazarinija, 1796, Narodna galerija, Ljubljana
(© Narodna galerija, Ljubljana)

Slika 13: Janez Potočnik, Portret Ignaca Hanibala barona Lazarinija, 1796, Narodna galerija, Ljubljana, hrbtna stran s slikarjevo signaturo (© Narodna galerija, Ljubljana)

čencem v levici je na moč sorodna portretu leto in pol starega Hanibala Ignaca barona Lazarinija (Narodna galerija, Ljubljana), ki ga je, kot razberemo iz napisa na hrbtni strani platna, Potočnik naslikal 14. aprila 1796,⁸¹ le mesec, preden je malček umrl (sl. 12, 13).⁸²

Lazarinijeva podoba je bila očitno naslikana po istem vzorcu kot slabih 20 centimetrov večji Auerspergov portret; dečka sta upodobljena v približno isti starosti, praktično enaki pozi in v izrazito podobnem oblačilu. Opazneje se razlikujeta le po atributih in detajlih. Na Auerspergovem portretu je v primerjavi z Lazarinijevim slikar precizneje dodelal čipkasti ovrtnik in naborke na rokavih, katerih modelacija je močno sorodna naborkom na signiranem portretu Janeza Jožefa barona Flödnigga (Smledniškega) iz leta 1789 (Narodna galerija, Ljubljana).⁸³

Podobno kot Lazarini, baron Smledniški in nekateri drugi Potočnikovi portretiranci je z napisom na hrbtni strani identificiran tudi mali Auersperg, slikarjev rokopi, identičen tistemu na Lazarinijevem portretu, pa obenem potrjuje tudi Potočnikovo avtorstvo (sl. 11). Datum nastanka portreta, 9. november 1792, sporoča, da je bil mali Nikolaj Franc portretiran v starosti leto in deset mesecev, portret pa je nastal štiri leta pred Lazarinijevim.⁸⁴

Nikolaj Franc grof Auersperg je bil krščen kot Mihael Franc Ksaver Nikolaj Tolentin grof Auersperg 10. januarja 1791 v cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani.⁸⁵ Bil je edini preživeli otrok in dedič Nikolaja Tolentina grofa Auersperga z Mokric in Terezije, roj. baronice Mordax.⁸⁶ Leta 1812 se je poročil z Alojzijo baronico Hallerstein z gradu Raka.⁸⁷ Grad Mokrice je formalno prevzel po očetovi smrti leta 1828,⁸⁸ bržkone pa je na njem gospodaril že dolgo poprej, saj je njegov oče po soproginini smrti duševno zbolel.⁸⁹ Po očetovi smrti sta z ženo nadaljevala s preurejanjem grajskega parka, s katerim je pričel njegov oče Nikolaj Tolentin.⁹⁰ Kmalu po ustanovitvi Ilirskih provinc je prevzel vodenje četeške merije, a kljub temu položaju Francozom ni mogel preprečiti plenjenja svojega

gradu, s katerega so po pričevanju v družinski kroniki odnesli zbirko historičnega orožja.⁹¹

Mokrice in glavnino Nikolajeve zapuščine, s tem pa tudi družinske portrete, bržkone vključno z njegovim otroškim, je po njegovi smrti podedoval njegov sin Gustav (1815–1880), sicer zadnji mokriški Auersperg, po katerem je Mokrice podedovala hči Beatrika (1848–1919), poročena baronica Gagern.⁹² Kot je antikvariat navajal ob prodaji, je bil portret na gradu še med svetovnimi vojnami, torej ko sta bila solastnika Beatrikina sinova barona Hans in Nikolaj Gagern, ki sta imela grad v lasti do leta 1922.⁹³ V Italiji prodani portret ima torej najverjetneje enak izvor kot portreta Nikolajevih staršev Nikolaja Tolentina grofa Auersperga in Terezije, roj. baronice Mordax.⁹⁴

Vanitas z gradu Ormož

Tihožitje *vanitas* iz zbirke nekdanje lastnice gradu Ormož Irme grofice Wurmbrand-Stuppach, roj. pl. Pongratz in v drugo poročene pl. Georgievič (Georgievits de Apadia, 1886–1970), je bilo – takrat še v njeni lasti – širši slovenski javnosti prvič in zadnjič predstavljeno leta 1964 na razstavi *Stari tuji slikarji*. Anica Cevc ga je takrat opredelila kot delo neznanega slikarja prve polovice 17. stoletja.⁹⁵ Na podlagi fotografije, objavljene v razstavnem katalogu in hranjene v fotodokumentaciji Narodne galerije,⁹⁶ je bil okvirni čas nastanka dela pred leti korigiran v drugo polovico 17. stoletja, avtor pa je ostal neznan (sl. 14).⁹⁷ Fotografija omogoča identifikacijo s platnom, ki ga je novembra 1996 brez podatkov o provenienci in lastništvu na lastni dražbi zadržala avkcijska hiša Lempertz kot delo na Dunaju delujočega flamskega slikarja Johannesesa de Cordue (ok. 1630/45–1702).⁹⁸ Z enako atribucijo se je na trgu zopet pojavilo že leto

⁸¹ Narodna galerija, inv. št. NGS 319. Za sliko gl. Šerbelj, *Podobe otrok*, str. 13, kat. št. 10; Jaki, *Meščanska slika*, str. 209, kat. št. 99.

⁸² Gl. Lazarini, *Zgodovina rodbine Lazarini*, str. 181–182, 190. 18. oktobra 1794 rojeni Hanibal Ignac je bil prvorojenec Franca Ksaverja Ignaca barona Lazarinija in Marije, roj. baronice Juritsch. Umrli je 15. maja 1796. Lazarini navaja, da naj bi bil Potočnikov portret nekdanj močno preslikan (str. 182).

⁸³ Narodna galerija Ljubljana, NG S 329. Gl. Jaki, *Meščanska slika*, str. 207, kat. št. 98 (s citirano literaturo).

⁸⁴ *Nicolaus Auersperg / Geborn anno 1791. Den 10 Jenner. Gemalt / den 10=9ber 1792.*

⁸⁵ Schiviz v. Schivizhoffen, *Krain*, str. 218.

⁸⁶ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 168.

⁸⁷ Schiviz v. Schivizhoffen, *Krain*, str. 295; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 170.

⁸⁸ Smole, *Graščine*, str. 299.

⁸⁹ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 169–170.

⁹⁰ Gagern, *Mokric*, str. 148–156, 166–170; o zgodovini mokriškega parka gl. tudi Brlić, str. 9–14; Simić, *Grajski park*, str. 27–32; Unetič, *Vrtna umetnost*, str. 322–327.

⁹¹ Preinfalk, *Auerspergi*, str. 170.

⁹² Prav tam, str. 173–174, 442, 565.

⁹³ Smole, *Graščine*, str. 299; Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji*. Dolenjska, str. 155; Bartelj in Splichal, *Gradovi in usode*, str. 32. Beatrikin tretji sin, znameniti pisatelj Friedrich baron Gagern, je leta 1918 kupil grad Šrajbarski turn, kamor se je kasneje začasno preselil tudi Hans, ki je bil šolan slikar. Po pričevanju njegove soproge Ervine so, potem ko se je Friedrich ločil in odselil, na gradu Šrajbarski turn ostali njegova bivša žena Adaška, roj. grofica Lepel, in njuna hči Ruth (1919–2012) ter Hans in Ervina Gagern, ki sta pred vojno grad prodala in se preselila v bližino gradu. Ruth se je na Dunaju poročila s Karlom Auerspergom iz turjaške linije ter se s soprogom in materjo po vojni preselila v Montreal.

⁹⁴ Za reprodukcijo Gagern, *Mokric*, med str. 128–129; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 169, sl. 159–160.

⁹⁵ Cevc, *Stari tuji*, str. 51, kat. št. 98, sl. 34. Iz iste zbirke je bil na razstavi tudi par žanrskih prizorov (str. 53–54, kat. št. 105–106), dela pa so bila pred razstavo restavrirana. Za podatek, da so bila vsa tri dela v lasti Irme Georgievič, gl. Arhiv Narodne galerije, fascikel XI/13, *Stari tuji slikarji II*.

⁹⁶ Fototeka Narodne galerije, inv. št. fotografije 8560/A.

⁹⁷ Košak, *Žanrske upodobitve*, str. 436, kat. št. 103; Košak, *Alcgorija pomladi*, str. 12–13, op. 25.

⁹⁸ Kunsthaus Lempertz, *Alte Kunst – Gemälde, Zeichnungen, Skulpturen* 23. november 1996, lot 01019.

Slika 14: Johannes de Cordua, pripisano, *Vanitas*, zasebna last (© Narodna galerija, Ljubljana)

kasneje, na dražbi dunajske hiše Dorotheum, in bilo prodano zasebniku.⁹⁹ Cordua, ki ga je za dobrega slikarja tihožitij označil sam Sandrart,¹⁰⁰ je na Dunaju deloval od leta 1663, leta 1677 pa je pridobil naziv dvornega svobodnega slikarja (*hofbefreiter Maler*), kar mu je dopuščalo delo izven cehovskih določil, slikanje neposredno za dvor in za plemiške naročnike.¹⁰¹ Ormoško tihožitje – podobno kot nekatera v slikarjevem opusu¹⁰² – simboliko *vanitas* združuje s simboliko dvorne reprezentacije in politike, na kateri aludira obesek z redom zlatega runa in medaljonom s portretom cesarja Leopolda I.

France Stele ob obisku gradu Ormož tihožitja *vanitas* ni zabeležil, bolj ga je prevzela odlična slika

Alegorija pomladi.¹⁰³ V leta 1935 izdelanem cenilnem zapisniku predmetov na gradu Ormož, ki so jih nameravali prodati na kasneje nerealizirani dražbi, lahko *vanitas* (le hipotetično) identificiramo s tihožitjem v skupini sedmih slik, popisanih v sprejemnem salonu v prvem nadstropju.¹⁰⁴ Zagotovo ga prepoznamo šele v seznamu predmetov, ki so ga sestavili januarja 1970 pred zapuščinsko razpravo po pokojni Irmi Wurmbrand-Stuppach Georgievič, katere glavna dedinja je bila Flori (Maria Flora) grofica Wurmbrand-Stuppach (1911–1995).¹⁰⁵ Ker je v njem zabeleženo, da gre za severnjaško tihožitje, ki je bilo leta 1964 restavrirano na Zavodu za spomeniško varstvo,

⁹⁹ Dorotheum Wien, Alte Meister, 4. marec 1997, dražba št. 1817, lot 00126. Istovetnost dela potrjujejo mere.

¹⁰⁰ Sandrart, *Teutsche Akademie*, III, str. 78.

¹⁰¹ Gl. na primer Hajdecki, Die Niederländer in Wien, str. 25–26. Za Corduova dela gl. na primer tudi Voskuil-Popper, Johan de Cordua, str. 61–74; Morsbach, Die Genrebilder, str. 54–61.

¹⁰² Gl. na primer pečata na signiranem tihožitju iz zbirke grofov Attems v Alte Galerie, Universalmuseum Joanneum, Gradec (inv. št. 563), in tihožitju v Museum Bruckenthal v Sibiu (inv. št. 0020).

¹⁰³ UIFS ZRC SAZU, Terenski zapiski Franceta Steleta, XXIV, 31. januar 1933, fol. 59v–73. Za ormoško *Alegorijo pomladi*, platno iz serije mesecev flamskega slikarja Jeana de Saiveja, ki jo je nadvojvoda Ernest podaril Mariji Bavarski, gl. Košak, *Alegorija pomladi*, str. 7–19.

¹⁰⁴ INDOK center, spisovno gradivo, grad Ormož, cenilni zapisnik 12. 1. 1935. Za večkrat napovedano, a vselej odpovedano dražbo v Ormožu gl. Košak, *Alegorija pomladi*, str. 7–12.

¹⁰⁵ PMPO, Dokumentacija kulturnozgodovinskega oddelka, Popis premoženja Wurmbrand Georgievits Irme, roj. Pongrac, Seznam stilnega pohištva in drugih okrasnih predmetov iz zapuščine Wurmbrand – v stanovanju v Ormožu, 15. 1. 1970, št. 22: »tihožitje, severnjaško delo, 17. st, o.pl., rest. ZVSD RS 1964«; Ciglenečki, Oprema ormoškega gradu, str. 75.

ni dvoma, da gre za prodano tihožitje, ki ga je Flori, ki je živela v Münchnu, verjetno odpeljala kmalu zatem, saj ga v podrobnem seznamu predmetov iz zapuščine njene matere, ki je bil narejen ob prošnji za izvoz preostanka zapuščine leta 1987, ne najdemo.¹⁰⁶ Na dražbi se je pri Lempertzu znašlo dobro leto po Florijini smrti, podobno usodo pa je doživela tudi Saivejeva *Alegorija pomladi*, ki je bila iz Jugoslavije izvožena že prej, leta 1997 pa zopet prodana na dražbi na Dunaju.¹⁰⁷

Če lahko s podatkom o prodaji tihožitja *vanitas* pojasnimo njegovo usodo po smrti Irme Georgievič in Flori Wurmbrand Stuppach, ostajata vprašanji njegovega naročnika in izvora odprti. Slike ni mogoče povezati z navedbami v starejših inventarjih ormoškega gradu, deloma tudi zaradi presplošnih navedb.¹⁰⁸ Precej verjetno ostaja, da je bila v Ormož prenesena naknadno, morda si del svoje poti deli z dragocenima bronastima kipcema *Goli bojevniki* Stefana Godla in Leonarda Magda ter *Mars* Giovannija Da Bologne z gradu Hrastovec, ki ju je lastnik gradu Ormož Jožef Pauer (1758–1840) leta 1812 doniral novoustanovljenemu Stajerskemu deželnemu muzeju.¹⁰⁹ Pomenljiv, a ne dovolj oprijemljiv, da bi delo lahko z gotovostjo identificirali, je tudi podatek, da je imel hrastovski graščak Erazem Friderik grof Herberstein (1631–1691), ki je omenjena kipa pridobil za Hrastovec, v lasti več tihožitij *vanitas*; poleg že pred leti identificiranega tihožitja flamskega slikarja Petra van Kessla (Pokrajinski muzej Maribor) so v galeriji v Hrastovcu po njegovi smrti leta 1691 popisali tudi takšnega z »lobanjo in uro«.¹¹⁰

¹⁰⁶ PMPO, Dokumentacija kulturnozgodovinskega oddelka, Mnenje k prošnji za izvoz stilnega pohištva, slik in nekaj kosov stanovanjske opreme iz zapuščine Wurmbrand (v gradu Ormož), 11. 8. 1987, s prilogi.

¹⁰⁷ Košak, *Alegorija pomladi*, str. 7–11. V omenjenem prispevku sem postavila tezo, da bi bila lahko *Alegorija pomladi*, v grajski zbirki sicer poznana kot upodobitev nekdanje lastnice gradu Poliksenke grofice Königsacker (roj. Thavonant) s sinom, prodana že pred letom 1935, ko je nastal cenilni zapisnik, saj je v njem pod tem naslovom ne najdemo. Ob vnovičnem pregledu zapisnika ugotavljam, da glede na njeno takratno recepcijo ne moremo izključiti možnosti, da je bila skupaj s tihožitjem *vanitas* popisana v skupini sedmih slik v sprejemnem salonu v prvem nadstropju, in sicer kot »Družinska slika 17. stol.«, in ocenjena kot najdražja (6.000 din). Prodana in izvožena je bila, še preden so jo v šestdesetih letih 20. stoletja domnevno dokumentirali v zbirki grofov Attems, oziroma pred letom 1970, kar potrjuje njena odsotnost v seznamu slik v Irmini zapuščini.

¹⁰⁸ SI ZAP 381, Fotokseroteka arhivskega gradiva, škatla št. 49, ovoja 39, 45, inventar gospostva Ormož iz leta 1777; zapuščinski inventar Ane Marsilije baronice Pethe iz leta 1681; Ciglenečki, *Oprema ormoškega gradu*, str. 62–72.

¹⁰⁹ Igor Weigl v neobjavljenem referatu na Okrogli mizi o plemstvu na Slovenskem, 8. 12. 2009; Košak, *Slikarske zbirke*, str. 70. Za kipa v zbirki Alte Galerie (Universalmuseum Joanneum, inv. št. P 372, P 120) gl. Biedermann, Giovanni da Bologna, str. 50–51; Biedermann, Stefan Godl, Leonhard Magt, str. 112–115.

¹¹⁰ StLA, Landrecht, Karton 397, Heft 4, fol. 386–386v (cit. po Košak, *Slikarske zbirke*, str. 86): »Dan ein N:º 140 todten

Zaključek

Čeprav je v pričujočem prispevku predstavljena dela iz plemiških zbir na Slovenskem doletela podobna usoda, so njihove zgodbe raznolike. Auwerxovo platno je bilo s posredovanjem lastnikov iz nemirne Vipavske doline umaknjeno v Benetke, a kmalu po koncu vojne v nepojasnjenih okoliščinah prodano. Cvetlična tihožitja Marije Auersperg Attems so bila v želji lastnikov po ohranitvi družinske dediščine med vojno prepeljana čez mejo in prvič prodana desetletja kasneje. Potočnikov portret Franca Nikolaja Auersperga je po drugi svetovni vojni najverjetneje potoval v Kanado s potomci lastnikov gradu Mokrice, baronov Gagernov. Ormoško tihožitje *vanitas* pa je ostalo na Slovenskem še desetletja po vojni ter preživelo lastnično finančno stisko in odprodajanje opreme. Njihove poti razkrivajo, da so lastniki, zavedajoč se njihove usode in negotove prihodnosti, dragoceneje predmete iz svojih rezidenc neredko umaknili. Pri odločitvah za prodajo je bil ob finančnem položaju lastnikov ključen prehod med generacijami njihovih potomcev in dedičev.¹¹¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AT OeStA AVA – Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Unterricht und Kultus, Kleinbestände, Denkmalamt

INDOK center, Direktorat za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo RS, fotodokumentacija (Križ pri Komendi), spisovno gradivo (Križ pri Komendi – grad; Lože pri Vipavi – grad; Ormož – grad)

IT AsGO – Archivio di Stato di Gorizia, Archivio Storico Coronini Cronberg (ASCC), Atti e Documenti (AeD).

Narodna galerija

Arhiv NG, fascikel XI/13, *Stari tuji slikarji II*, Fototeka NG, inv. št. fotografije 8560/A

Khopf vnd ainer Vhr Pr: 5 fl.; prim. popis tihožitja Petra van Kessla (»N:º 145: Mehr ein todten khopf auf einen teppich Vnd v: Pluemenwerh Pr: 9 fl.«).

¹¹¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnostna identiteta v evropskem okviru* (P6-0061) in temeljnega raziskovalnega projekta *Umetnost v času zatona plemstva: transformacije, translokacije in reinterpretacije* (J6-1810), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

PMPO – Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož
Dokumentacija kulturnozgodovinskega oddelka

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Dežel-
nega sodišča v Ljubljani
AS 1100, C. kr. spomeniški urad

SI PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica
SI PANG 344, Zemljiško gospodstvo Lože, 1654–
1891

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZAL 109, Notariat Kamnik

SI ZAP – Zgodovinski arhiv Ptuj
SI ZAP 381, Fotokseroteka arhivskega gradiva

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz
Landrecht

UIFS ZRC SAZU – Umetnostnozgodovinski inšti-
tut Franceta Steleta ZRC SAZU
Terenski zapiski Franceta Steleta

Zasebni arhiv družine Mayer

LITERATURA

Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem (ur. Barbara Murovec, Matej Klemen-
čič in Mateja Breščak). Ljubljana: Založba ZRC,
2005.

Apih, Josip: Plemstvo in narodni razvoj. *Ljubljanski zvon*, 7, 1887, št. 3, str. 170–176.

Bartelj, A. in Splichal, J.: Gradovi in usode. Šrajber-
ski turn. *Dolenjski list*, 26, 1975, št. 25, str. 32.

Biedermann, Gottfried: Giovanni da Bologna, gen.
»Giambologna«. Mars. *Bildwerke. Renaissance-
Manierismus-Barock. Gemälde und Skulpturen aus
der Alten Galerie des Steiermärkischen Landesmuse-
ums Joanneum in Graz* (ur. Gottfried Biedermann,
Gabriele Gmeiner Hübel in Christine Rabenstei-
ner). Klagenfurt: Carinthia, 1995, str. 50–51.

Biedermann, Gottfried: Stefan Godl, Leonhard
Magt. Nackter Krieger. *Bildwerke. Renaissance-
Manierismus-Barock. Gemälde und Skulpturen aus
der Alten Galerie des Steiermärkischen Landesmuse-
ums Joanneum in Graz* (ur. Gottfried Biedermann,
Gabriele Gmeiner Hübel in Christine Rabenstei-
ner). Klagenfurt: Carinthia, 1995, str. 112–115.

Brlić, Ivan: *Mokrice. Grad in park: spomenik naše zgo-
dovine*. Mokrice, 1957.

Cankar, Izidor: Potočnikove risbe. *Zbornik za umet-
nostno zgodovino* 4, 1924, št. 3, str. 124–128.

Cevc, Anica: Dela Johanna Lucasa Krackerja. *Časopis
za zgodovino in narodopisje* 72 (n. v. 37), 2001, št.
1–2, str. 23–42.

Cevc, Anica: *Stari tuji slikarji XV.–XIX. stoletja. II.
Slovenska Štajerska in Prekmurje*. Ljubljana: Na-
rodna galerija, 1964.

*Christie's London. European Noble & Private Collec-
tions including Tapestries*. London: Christie's, 17.
april 2014.

Christie's London. Old Master Pictures. London:
Christie's, 6. december 2006.

Ciglencečki, Marjeta: Oprema ormoškega gradu. *Or-
mož skozi stoletja IV* (ur. Peter Pavel Klasinc). Or-
mož: Skupščina občine, 1933, str. 62–78.

Černe, Milena: *Usoda gradov ter njihove premične
kulturne dediščine na Goriskem med drugo svetovno
vojno in v času do priključitve Primorske*. Ljubljana
2000 (tipkopis diplomske naloge).

*Die kaiserliche Gemäldegalerie in Wien und die Anfän-
ge des öffentlichen Kunstmuseums. Band I: Die kai-
serliche Galerie im Wiener Belvedere (1776–1837)*
(ur. Gudrun Swoboda). Wien, Köln, Weimar:
Böhlau, 2013.

Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih
stanovalcev. II. del: Novi trg*. Ljubljana 1940–1943
(tipkopis, kopija na Zgodovinskem inštitutu Mil-
ka Kosa ZRC SAZU).

Gagern, Falk von: *Mokric. Die Heimat von Friedrich
von Gagern*. Hamburg, Berlin: P. Parey, 1962.

Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser,
Band 89. Gotha: Perthes, 1939.

Gioseffi, Decio: *Pittura veneziana del Settecento*. Ber-
gamo: Istituto Italiano d'Arti Grafiche, 1956.

Gosar Hirci, Barbka: Sliki Smrt sv. Uršule in sv. Av-
guštin. *Varstvo spomenikov* 45, 2010, str. 167–188.

Granda, Stane: Razpad posesti knezov Auerspergov.
Kronika 28, 1980, št. 3, str. 200–212.

Hajdecki, Alexander: Die Niederländer in Wien.
Oud Holland 23, 1905, št. 1, str. 108–128.

Il Settecento goriziano. Catalogo della mostra. Gorizia:
Amministrazione provinciale di Gorizia, 1956.

Iskra, Anja: Usoda judovskih umetniških zbirk v času
nemške okupacije Spodnje Štajerske. *Umetnostna
in zgodovinska srečevanja z Judi na Slovenskem* (ur.
Polona Vidmar). Ljubljana: Založba ZRC, 2020,
str. 147–171.

Jaki, Barbara: Meščanska slika. *Slikarstvo prve polo-
vice 19. stoletja iz zbirk Narodne galerije*. Ljublja-
na: Narodna galerija, 2000.

Jaki, Barbara: Slikarka cvetličnih tihožitij Marija
Auersperg Attems. *Grofičini šopki. Marija Au-
ersperg Attems* (ur. Vesna Kamin). Kranj: Gorenjski
muzej, 2009, str. 16–23.

Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches
Lexikon von Steiermark. Mit historischen Notizen
und Anmerkungen*. Graz: Leykam 1885.

Janša, Olga: Agrarna reforma v Sloveniji med obema
vojnama. *Zgodovinski časopis* 18, 1964, str. 173–189.

Johannsen, Rolf H.: Cupid, Silverware and a Classi-
cal Vase. Ornamental Objects in the Still Lives of
Waldmüller and His Contemporaries. *Say it with*

- Flowers. Viennese Flower Painting from Waldmüller to Klimt* (ur. Stella Rollig in Rolf H. Johannsen). Vienna: Belvedere, 2018, str. 67–106.
- Kamin, Vesna: Življenje Marije Auersperg Attems. *Grofični šopki. Marija Auersperg Attems* (ur. Vesna Kamin). Kranj: Gorenjski muzej, 2009, str. 13–15.
- Kjuder, Albin: *Zgodovinski mozaik Primorske. S posebnim poudarkom gornjega Krasa*. Sežana: Občinska skupščina, 1972.
- Klemenčič, Matej: Almanachov Krošnjar. Izjemna nova pridobitev Narodne galerije. *Bilten SUZD*, 24–25, 2013, <http://www.suzd.si/bilten/arhiv/bilten-suzd-24-25-2013/380-ocene-in-predstavitve/447-matej-klemencic-almanachov-krošnjar-izjemna-nova-pridobitev-narodne-galerije> (10. 4. 2021).
- Klemenčič, Matej: Kako je Krošnjar spet prikrošnjaril na Kranjsko. *Pogledi. Umetnost, kultura, družba* 4, 2013, št. 22, str. 7–8.
- Komelj, Ivan: Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnama. *Varstvo spomenikov* 25, 1983, str. 13–31.
- Komić Marn, Renata in Košak, Tina: New Markets for Old Items. Selling Aristocratic Collections of Art and Antiquities in Interwar Slovenia. *Researching Art Markets, Past, Present and Tools for the Future* (ur. Elisabetta Lazzaro, Nathalie Moureau in Adriana Turpin). London: Routledge 2021 (v pripravi).
- Komić Marn, Renata in Košak, Tina: Zbirka Ladislava grofa Szapáryja v Gradu Murska Sobota. Izhodišča za nadaljnje raziskovanje. *Umetnostna kronika* 2018, št. 58, str. 13–19.
- Komić Marn, Renata: »Če bo hotel muzej pridobiti kaj boljših stvari bo moral za nakup tvegati večje vsote«. Nakupi za Narodni muzej na dražbi Szapáryjeve zbirke v Murski Soboti. *Acta historiae artis Slovenica* 24, 2019, št. 1, str. 83–110.
- Komić Marn, Renata: Kratka zgodovina rodbine Eggenberg s posebnim ozirom na slovenski prostor. *Kronika* 63, 2015, št. 1, str. 5–26.
- Komić Marn, Renata: Prispevek k rekonstrukciji nekdanje podobe Bornovega gradu v Puterhofu (Jelendolu). *Kronika* 68, 2020, št. 3, str. 681–706.
- Komić Marn, Renata: Usoda judovske premične kulturne dediščine na Slovenskem med drugo svetovno vojno in po njej. Primer tržiškega veleposestnika Karla barona Borna. *Umetnostna in zgodovinska srečevanja z Judi na Slovenskem* (ur. Polona Vidmar). Ljubljana: Založba ZRC, 2020, str. 173–193.
- Kos, Mateja: Auersperg Attems Marija Rozalija, grofica. *Novi Slovenski biografski leksikon. 1: zv. A* (ur. Barbara Šterbenc Svetina). Ljubljana: Založba ZRC, str. 312–313 (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1001010/>).
- Koslow, Susan: *Frans Snyders. The Noble Estate. Seventeenth-century Still-life and Animal Painting in the Southern Netherlands*. Antwerp: Fonds Mercator Paribas, 1995.
- Košak, Tina: Picture Collections and Furnishings in the Cobenzl Residences (v pripravi).
- Košak, Tina: Saivejeva Alegorija pomladi med Gradcem, Dunajem in Ormožem. *Acta historiae artis Slovenica* 17, 2012, št. 1, str. 7–19.
- Košak, Tina: Slikarske zbirke grofov Herberstein. Zbirka Erazma Friderika grofa Herbersteina v gradu Hrastovec in v Gradcu. *Acta historiae artis Slovenica* 19, 2014, št. 1, str. 53–91.
- Košak, Tina: Slikarske zbirke v slovenskih gradovih. Pogled skozi »Stoletov objektiv«. *Iz zgodovine slovenskih gradov* (ur. Miha Preinfalk) = *Kronika* 60, 2012, št. 3, str. 583–598.
- Košak, Tina: *Žanrske upodobitve in tibožitja v plemiških zbirkah na Kranjskem in Štajerskem v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana 2011 (tipkopis doktorske disertacije).
- Lavrič, Ana: »Virtuti et musis«. Karlov plemiški kolegij v Ljubljani na Dolničarjevih risanih medaljah. *Acta historiae artis Slovenica* 13, 2008, str. 41–65.
- Lazarini, Franc: *Zgodovina rodbine Lazarini. Kronika, dokumenti, genealogija, komentarji, zgodbe*. Radovljica: Didakta, 2013.
- Lazarini, Franci: Slovenske grajske stavbe in leto 1945. Usoda njihove arhitekture in opreme po »veliki prelomnici«. *Studia historica Slovenica* 16, 2016, št. 3, str. 731–748.
- Lubej, Uroš: *Justus van der Nypoot. Življenje in delo holandskega umetnika na Kranjskem in v drugih deželah nemškega cesarstva*. Ljubljana, 2008 (tipkopis doktorske disertacije).
- Lubej, Uroš: Prispevki k biografijam na Kranjskem delujočih flamskih in holandskih slikarjev druge polovice XVII. stoletja. *Acta historiae artis Slovenica* 2, 1997, str. 33–52.
- Lubej, Uroš: Slikar Almanach in njegovi naročniki. *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem* (ur. Barbara Murovec, Matej Klemenčič in Mateja Breščak). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 21–58.
- Lukman, Franc Ksaver: Rojstni datum slikarja Janeza Potočnika. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 3, 1955, str. 254–256.
- Marauschek, Herhard Bernd: *Die Fürsten zu Eggenberg. Unter besonderer Berücksichtigung ihres Kunstmäzenatentums*. Graz 1968 (tipkopis doktorske disertacije).
- Marolt, Marijan: *Dekanija Vrhnika. Topografski opis*. Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo, 1929–1934.
- Mastnak, Matjaž: Rastline na tibožitjih grofice Marije Auersperg Attems. *Presek ustvarjene krajine, arhitekture in likovne umetnosti. Primer Marije Auersperg Attems. Zbornik recenziranih prispevkov* (ur. Ines Babnik, Mateja Račevski Mladenov in

- Valentina Schmitzer). Ljubljana: Arboretum Volčji Potok, 2020, str. 30–40.
- Meijer, Fred, G. Coninck (Koninck) David, de. *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. 20. München, Leipzig: Saur, 1998, str. 518–519.
- Meke, Katra: *Beneško baročno slikarstvo na Kranjskem in Štajerskem. Naročniki in zbiralci*. Ljubljana 2017 (tipkopis doktorske disertacije).
- Meke, Katra: Sliki iz kroga Giandomenica in Lorenza Tiepola iz nekdanje zbirke Ludvika viteza Gutmannsthal-Benvenutija. *Annales. Analiza istrske in mediteranske študije* 25, 2015, št. 4, str. 823–834.
- Mentschl, Josef: Puthon, Karl Freiherr von. *Neue Deutsche Biographie* 21. München: Bayerische Akademie der Wissenschaften, 2003, str. 18–19 (<https://www.deutsche-biographie.de/pnd138706492.html#dbcontent> str. 18–19 (26. 3. 2020)).
- Mihelj, Boštjan: Na sledi za izgubljeno Almanachovo sliko. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 39, 2003, str. 274–279.
- Miladinović Zalaznik, Mira: Nepartizanski odpor proti okupatorju na Slovenskem. Primer plemiške družine Maasburg in sorodnikov. *Annales. Analiza istrske in mediteranske študije* 29, 2019, št. 4, str. 645–660.
- Morsbach, Christiane: Die Genrebilder der in Wien und Umgebung wirkenden niederländischen Zuwanderer Jan van Ossenbeek (1624–1674), Jan Thomas (1617–1678), Johann de Cordua (um 1630?–1698/1702?) und Jacob Toorenvliet (1635–1719). *Acta historiae artis Slovenica* 11, 2006, str. 47–70.
- Murovec, Barbara: Auwerx, Peter. *Novi Slovenski biografski leksikon*. 1: zv. A (ur. Barbara Šterbenc Svetina). Ljubljana: Založba ZRC, str. 317 (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1001040/>).
- Murovec, Barbara: Galerija slik v ljubljanskem uršulinskem samostanu. *Tristo let ljubljanskih uršulink. Zgodovina samostana, njegovih šol in kulturnih dejavnosti* (ur. Jasna Kogoj). Ljubljana: Družina, 2002, str. 267–276.
- Murovec, Barbara: *Netherlandish Painters in Ljubljana. A Work by Peter Auwerx in the Ursuline Church. Orbis artium. K jubileju Lubomira Slavička* (ur. Lubomír Konečný, Michaela Šeferisová Loudová in Jiří Kroupa). Brno: Masarykova univerzita, 2009, str. 175–181.
- Murovec, Barbara: Slike Francesca Pittonija iz dvorca Haasberg. *Acta historiae artis Slovenica* 7, 2002, str. 59–69.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005 (Thesaurus memoriae. Dissertationes, 4).
- Preinfalk, Miha: Družina Cobenzl na Kranjskem (v pripravi).
- Preinfalk, Miha: Grofica Marija Auersperg Attems in njena družina. *Presek ustvarjene krajine, arhitekture in likovne umetnosti. Primer Marije Auersperg Attems. Zbornik recenziranih prispevkov* (ur. Ines Babnik, Mateja Račevski Mladenov in Valentina Schmitzer). Ljubljana: Arboretum Volčji Potok, 2020, str. 9–19.
- Preinfalk, Miha: Habsburško plemstvo in Slovenci. V: Rugále, Mariano in Preinfalk, Miha: *Blagoslovljeni in prekleti. 1. del: Plemiške rodbine 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2010, str. 7–11.
- Preinfalk, Miha: Habsburško plemstvo po letu 1918. *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem* (ur. Boris Golec). Ljubljana: Založba ZRC, str. 181–206.
- Preinfalk, Miha: Pesnik, slikarka in glasbenik – oporo treh Auerspergov s Šrajbarskega turna. *Kronika* 61, 2013, št. 1, str. 85–104.
- Prelovski, Damjan: Ljubljanska arhitektura 18. stoletja. *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana: Zgodovinsko društvo, 1984, str. 177–188.
- Radics, Peter: *Bilder Oesterreichischer Vergangenheit und Gegenwart*. Leipzig: Sacher-Masoch [s. a.].
- Resman, Blaž: *Ursulinke v Ljubljani*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2010 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 213).
- Rizzi, Aldo: *Mostra della pittura veneta del Seicento in Friuli*. Udine: Doretti Editore, 1968.
- Robels, Hella: *Frans Snyders. Stilleben- und Tiermaler 1579–1657*. München: Deutscher Verlag, 1989.
- Rozman, Ksenija: Tihožitje. V: Zeri, Federico in Rozman, Ksenija: *Evropska tihožitja iz slovenskih zbirk/Natura morta europea dalle collezioni slovene*. Ljubljana: Narodna galerija, 1989, str. 9–30.
- Sandrart, Joachim: *Deutsche Academie der Bau-, Bild- und Mahlerey-Künste*, III. Nürnberg 1679.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. 1: Zgornja Vipavska dolina*. Ljubljana: Viharnik, 2008.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: samoizdaja, 1905.
- Seražin, Helena: Lože pri Vipavi – grad ali vila? *Goriški letnik* 20/21, 1993/1994, str. 71–103.
- Seražin, Helena: *Vile na Goriškem in Vipavskem od 16. do 18. stoletja. Uporaba funkcionalne tipologije za definiranje posvetne plemiške arhitekture v novem veku na Primorskem*. Ljubljana: Založba ZRC (e-knjiga: <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/796>).
- Simič, Mitja: Grajski park Mokrice. V: Mitja Simič, Alenka Kolšek, *Zgodovinski vrtovi Dolenjske in*

Odmaknjena večina. Spletna razstava umetnin iz depojev Narodne galerije:

<https://www.ng-slo.si/en/exhibitions-and-projects/exhibition-or-project/recluse-majority?id=4838>

Von den und für die Nachkommen Johanna und Wilhelm Mittag Lenkheym:

<https://www.dynastiemauteurmarkhof.com/res/uploads/2018/06/10-Johanna3.pdf>

S U M M A R Y

Paintings from aristocratic collections in Slovenia on international art market: some new cases

The article discusses the selection of artworks from aristocratic collections in Slovenia which, all except for one, crossed the state borders either during or after the Second World War and only recently resurfaced on international art market. By delivering and analysing the first-ever presentation of five works to professional and broader public, the article supplements on the oeuvres of three painters active in Carniola and provides a closer insight into their provenance and origins in aristocratic residences in Slovenia.

In June 2015, the painting *A Fox in the Poultry Yard*, dated 1713 and signed by the Flemish painter Peter Auwerx († 1715), who worked in Carniola since 1703, was sold by Dorotheum auction house in Vienna. Apart from being produced by a Carniolan provincial painter, its significance for Slovenian art history is also attested by the fact that until then his only indisputably known painting was that of St. Ursula (1711) at the Ursuline monastery in Ljubljana. Research on the art heritage of the Counts of Cobenzl reveals that before the Second World War the painting formed part of their collection in the mansion Lože pri Vipavi, set up by Ludwig Gundekar, Count of Cobenzl (1678–1764) and signifi-

cantly expanded after his death by his nephew Guido, Count of Cobenzl (1716–1797).

The contribution sheds new light on the known segment of the oeuvre by Maria Countess Auersperg Attems. Three of her still lifes, which were auctioned off in 2014 and 2015 in London and Toronto, respectively, can be identified with the canvases that France Štefe listed in the inventory of Križ castle near Komenda in 1927. Removed from the building on the eve or during the Second World War, part of the collection of paintings survived the fire set in the castle in November 1943. On moving abroad, the heirs of the mansion's deceased owner Irene, Baroness of Apfaltrer, Maria, Alfred and Rudolf, Barons Puthon took the paintings with them.

In 2020, the hitherto unknown portrait of the nearly two-years-old Nicolaus Franz, Count of Auersperg (1791–1847), offered for sale at the antiquity store on Lake Garda, was auctioned off in 2020 to a private buyer as an anonymous work. However, based on its stylistic comparison, especially with the portrait of Hanibal Ignaz, Baron of Lazarini, it may be attributed to the Carniolan painter Janez Potočnik (1749–1834). The portrait of the count from Mokrice remained at Mokrice in the years immediately following the end of the First World War. Before being sold, it most probably passed through the heirs of the family, Barons of Gagern, who also owned Šrajbarski turn.

Another painting sold, in this case in Munich and subsequently Vienna, was the *vanitas* still life from the legacy of Irma Wumbrand-Stuppach von Georgevitz from the Ormož mansion. Following her death in 1970, the artwork, still on display as part of the exhibition "Stari tuji mojstri" in the National Gallery of Slovenia in 1964, was inherited by her daughter Flori, who exported it to Munich. After her death, the painting found its way to an auction as a work of the Flemish painter Johannes de Cordua (ca. 1630–1702).

Most works presented in the article were exported on the initiative of their owners retreating or emigrating just before, during, or after the Second World War. The key factor that led to the subsequent decision to sell them was, apart from the economic status, also the transition between the family generations.

Po razstavah

Spletna razstava Preobrazbe mesta. Slovenska Bistrica med 18. stoletjem in letom 2020 – njeni ljudje in podobe trgov, ulic in stavb

»Mesto je organizem, ki se razvija, stagnira, spet raste, se skratka nenehno preobraža. To velja tako za dele mesta, kot so trgi, ceste, ulice, parki, vrtovi, predvsem pa za stavbe. Nekatere so se v teku desetletij in let zelo spremenile, druge so od nastanka ohranile bolj ali manj originalno podobo, posamezne so izginile, njihov prostor pa ostaja bodisi prazen bodisi ga zasedajo novejša zgradbe.«¹

Ob letošnjem kulturnem prazniku je bila na spletni strani projekta *Umetnost za turizem. Umetnostnozgodovinske vsebine kot podlaga razvoju trajnostnega turizma Vzhodne Slovenije*, osredotočenega na raziskave kulturne dediščine na slovenjebistriškem območju, odprta razstava, ki je eden od rezultatov omenjenega projekta.² Dokumentarna fotografska razstava postavlja v središče 87 primerjalnih posnetkov Slovenske Bistrice oziroma njenih delov in posameznih stavb. Prejšnje stanje (po večini gre za razglednice iz prve polovice 20. stoletja) je vzporejano s stanjem v letu 2020, ko je bilo zaradi omejevanja gibanja mesto bolj prazno kot navadno.

Fotografije, ki jih je posnel in uredil Bistričan Sašo Jug, spremljajo besedila, katerih avtorica sem Simona Kostanjšek Brglez. Ob trgih in ulicah je podrobneje predstavljenih okrog sto stavb, pri čemer je poudarek na arhitekturi in njenih posebnostih, dobrih in slabih praksah prenov spomenikov kulturne dediščine, posebna pozornost pa je namenjena njihovim nekdanjim lastnikom in uporabnikom ter s tem tudi njihovi prejšnji in zdajšnji namembnosti. Gledalec lahko tako v sliki in besedi spozna in raziskuje mesto, njegovo zgodovino, razvoj, obrt, industrijo in mnogo drugega. Čeprav je iz naslova razbrati, da gre za podatke od 18. stoletja naprej, so v besedilih upo-

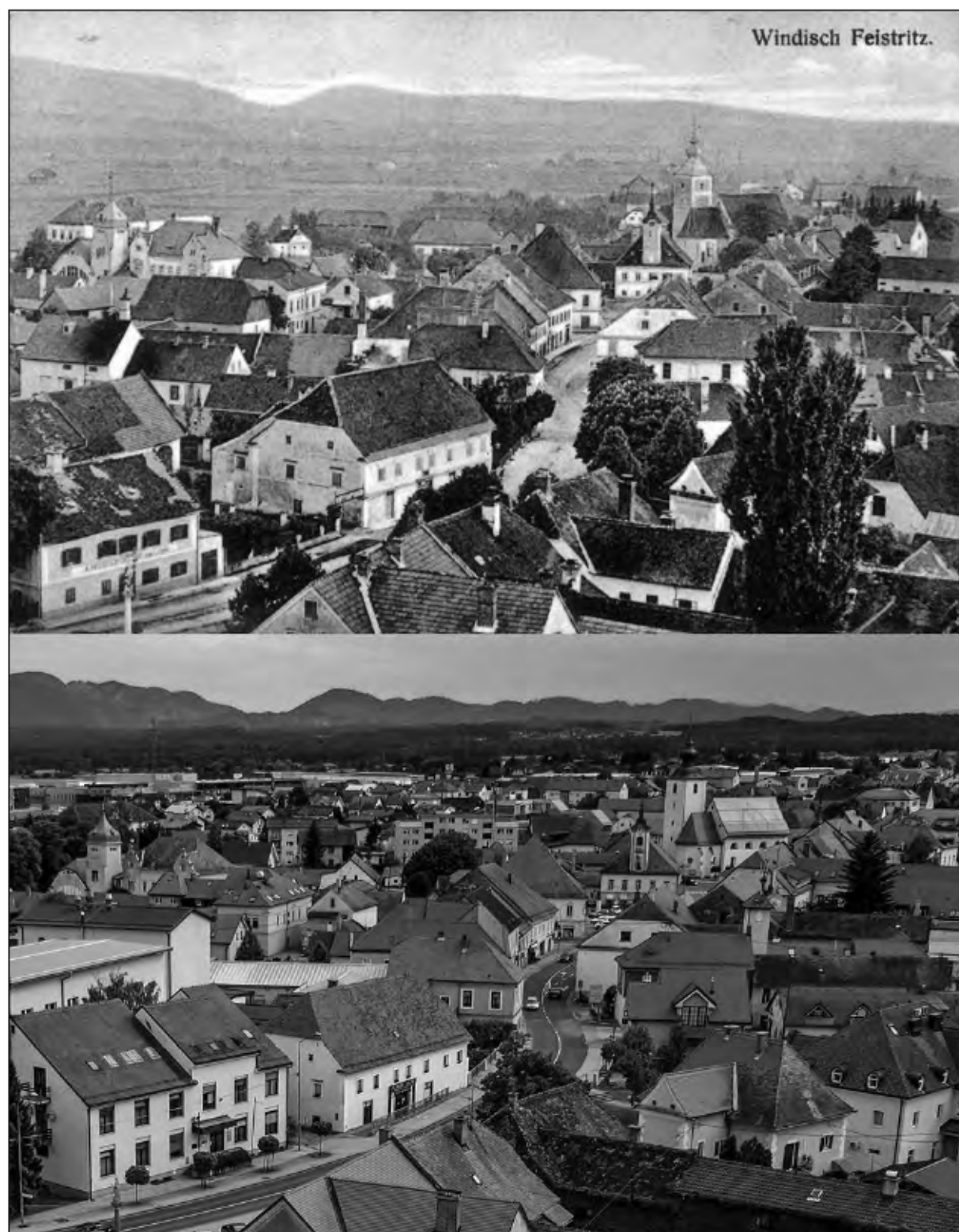
števana tudi starejša obdobja, poseben poudarek pa je na 19. stoletju in na prvi polovici 20. stoletja.

Besedila so rezultat študija literature, analize slikovnih, kartografskih in pisnih arhivskih virov, terenskega dela s popisom stanja ter pogovorov s prebivalci mesta. Razstava je zanimiva za strokovno in laično javnost. Za laično predvsem zato, ker so besedila kratka, jasna in napisana v preprosti besedi ter so kot taka razumljiva širšemu krogu. Preko fotografij in besedil pa se lahko vsak v razmeroma kratkem času seznani z glavnimi oziroma najpomembnejšimi podatki o mestu in njegovi zgodovini ter podobi. Ob tem so prikazani in omenjeni ljudje in kraji, na katere marsikateri gledalca vežejo osebni spomini. Prispevek za strokovno javnost pa je ta, da so upoštevana nova spoznanja o zgradbah, umetnikih, plemiških in drugih družinah ter posameznikih, pomembnih za zgodovino oziroma umetnostno zgodovino. Ti predstavljajo hkrati izhodišče za nadaljnje raziskave. Med drugim sta bili natančno locirani obe nekdanji mitnici, prav tako stavba solnega urada, opozorjeno je bilo na več doslej spregledanih obstoječih in porušeni arhitekturno pomembnih spomenikov v stavbnem fondu mesta. Pri razstavi v pričujočem obsegu gre torej za nadgradnjo dosedanjih vedenj in dopolnitev ter korekcijo nekaterih objavljenih podatkov.

Razstavo uvaja panoramski pogled na mesto z zvonika Jernejeve cerkve. Ob posnetku je na kratko predstavljena zgodovina mesta: *»Slovenska Bistrica je peto najstarejše mesto na ozemlju slovenske Štajerske. K njenemu razvoju je bistveno pripomogla ugodna lega. Ob vzhodnem robu mesta je tekla rimska cesta Celje–Ptuj, skozi mesto pa srednjeveška cesta Maribor–Slovenske Konjice. Vaška naselbina Gradišče v jugovzhodnem delu je leta 1227 dobila trške pravice, nato pa so bile Bistrici v začetku 14. stoletja podeljene še mestne pravice. Takrat so jo obdali z obzidjem romboidne oblike. Paolo Santonino, ki je tod potoval leta 1487, je v popotnem dnevniku zapisal, da je mesto, ki stoji na ravnem, obdano z obzidjem, jarkom in nasipi, ima več mestnih vrat in stolpov, pa tudi mestno gostilno. Zapisal je tudi, da še vedno kaže sledove požarov iz let 1446 in 1469. Tudi pozneje je mesto večkrat pogorelo, leta 1535 med obleganjem Turkov. Prej zgolj Bistrica (Feistritz) se leta 1565 prvič omenja kot Slovenska (Windisch Feistritz). Osrednji kulturni spomenik v mestu je grad, ki je v 16. stoletju prešel iz deželno knežje v zasebno last. Prva zasebna lastnica gradu je leta 1587 postala družina Vetter,*

¹ Odlomek iz uvodnega besedila k razstavi (<https://www.umetnost-za-turizem.si/razstava/>).

² Aplikativni raziskovalni projekt *Umetnost za turizem. Umetnostnozgodovinske vsebine kot podlaga razvoju trajnostnega turizma Vzhodne Slovenije*, ki poteka na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta ZRC SAZU, sofinancirata Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije ter Evropska unija – Evropski sklad za regionalni razvoj.

*Pogled na mesto z zvonika Jernejeve cerkve, 1917 / 2020
(1917, foto: S. Frank, hrani: Knjižnica Josipa Vošnjaka Slovenska Bistrica / 2020, foto: Sašo Jug).*

*Dvorec družine Pongratz, 1910 / 2020
(1910, hrani: Knjižnica Josipa Vošnjaka Slovenska Bistrica / 2020, foto: Sašo Jug).*

*Nekdanji solni urad, pozneje sirotišnica, in porušena kapela sv. Ignacija Lojolskega, 1900 / 2020
(1900, hrani: Zavod za kulturo Slovenska Bistrica / 2020, foto: Sašo Jug).*

*Območje južnih mestnih vrat s pogledom na nekdanjo mitnico – zdajšnja poštno stavbo, 1903 / 2020
(1903, hrani: Zavod za kulturo Slovenska Bistrica / 2020, foto: Sašo Jug).*

ki je bila v sredini stoletja povišana v grofe s predikatom *von der Lilie*. V začetku 18. stoletja je grad prešel v last družine Attems. V Slovensko Bistrico so se v začetku 17. stoletja naselili minoriti in pri Marijini mestni cerkvi zgradili samostan. V 2. polovici 18. stoletja je bilo v mestu več kot 100 hiš. Ob koncu 18. stoletja je še dvakrat pogorelo, zato kažejo starejše stavbe navzven v glavnem poznobaročni in klasicistični videz, veliko pa je tudi historističnih fasad. Zaradi tranzitne lege se je mesto v preteklosti preživljalo predvsem s trgovino in gostilno, danes pa živi zlasti od trgovine in industrije, pri čemer velja izpostaviti podjetji Impol in Tovarno olja GEA. Ob že omenjenem gradu so v mestnem jedru in njegovi okolici številni pomembni spomeniki kulturne dediščine.

Pri nadaljnjih posnetkih je poudarek na predstavitvi ulic, trgov in stavb ter z njimi povezanih zanimivosti in ljudi. Tako je med drugim predstavljen kronist mesta in bližnje okolice – fotograf Julij Tittl (1874–1952), po rodu s Slovaškega. V Slovenski Bistrici se je za stalno naselil po večletnem delu v Salzburgu, svoj atelje pa je imel nekaj časa tudi ob Graslovem stolpu. Izpostavljena je tudi pomembna založnica Rosa Pitschl (1861–1943), ki je izdala veliko razglednic Slovenske Bistrice, s čimer je bistveno pripomogla k ohranitvi zgodovinske podobe mesta. Prikazani sta njeni v osnovi baročna rojstna hiša na Trgu svobode in papirnica na Kolodvorski ulici. Ob obeh omenjenih, katerih fotografije oziroma razglednice so vključene na razstavo, so predstavljeni

tudi drugi z mestom močno povezani posamezniki, od pravnika in narodnega buditelja dr. Urbana Lemeža (1858–1933), ki je sodeloval pri ustanovitvi slovenjebistriške slovenske Posojilnice, Narodne čitalnice in Južnega Sokola, preko Lovra Stepišnika (1834–1912), t. i. prvega potujočega knjižničarja, ki je ob Josipu Vošnjaku veliko prispeval k razvoju bralne kulture na slovenjebistriškem, do mariborskega slikarja Janeza Vidica (1923–1996). Vidic je pet let poučeval na takratni slovenjebistriški nižji gimnaziji. Na Kolodvorski ulici je bila njegovo (žal uničeno) delo stenska slika – praskanka z motivom vinske preše. Omenjeni so še razni obrtniki, od sodarja, ključavničarja, mlinarja, sedlarja, kovača, urarja, do slikopleskarja in številnih trgovcev ter gostilničarjev, besedila pa se dotikajo tudi zgodovine šolstva, lekarništva in vojašnice.

Med vidnejšimi družinami so izpostavljeni Pongratzi, Stigerji in Formacherji. Družini Pongratz je pripadala ena največjih stavb v starem mestnem jedru, v kateri je od šestdesetih let 20. stoletja Knjižnica Josipa Vošnjaka. Meščanski dvorec je dal v drugi četrtini 19. stoletja zgraditi Markus Pongratz (1778–1869), upravitelj Attemsovih posesti na Štajerskem in oče bolj znanih in podjetnih Guida, Markusa in Oskarja Pongratza, ki so si (vsak zase) pridobili plemiški naziv. Ukvarjali so se s trgovino, bankirstvom, industrijo, gradbeništvom, rudarstvom in pravnimi posli. Pongratzi so bili po besedah Josipa Vošnjaka,

*Območje nekdanje železniške postaje, 1959 / 2020
(1959, hrani: Zavod za kulturo Slovenska Bistrica / 2020, foto: Sašo Jug).*

nekaj časa celo njihovega zdravnika, v 19. stoletju najimenitnejša rodbina v Slovenski Bistrici, ob koncu 19. stoletja pa so veljali za eno najbogatejših zagrebških podjetniških družin.

Z njimi so bili tesno povezani Stigerji. Hči Markusa Pongratza – Ida (1823–1897) se je namreč poročila s trgovcem Florjanom Stigerjem (1817–1893). Družina Stiger je imela v mestu vidno vlogo. Bila je lastnica prve tovarne z gumbi v Jugoslaviji, ustanovljene leta 1920 v Slovenski Bistrici, in začetnica današnje Tovarne olja GEA. Najmonumentalnejša grobnica na bistriskem pokopališču pripada ravno temu družinoma. Pomemben položaj je v celotnem 19. stoletju imela tudi družina Formacher, katere člani so opravljali službo poštnega mojstra, bili župani, pod poveljstvom Karla pl. Formacherja pa je bila leta 1848 v Slovenski Bistrici ustanovljena narodna garda.

Nekaj pozornosti je namenjene tudi nekaterim – z vidika namembnosti – posebej zanimivim stavbam. Od objektov je bila identificirana zgradba nekdanjega solnega urada. Leta 1756 so v mestu omenjeni kar trije solni nadzorniki. Gre za danes veliko dvonadstropno stavbo, ki na južni strani zapira osrednji mestni trg – Trg svobode. Na risbi iz leta 1826, reproducirani na razstavi, je bila za nadstropje nižja (glede na letnico na portalu je bila povišana leta 1843), sicer pa se je fasada od takrat ohranila v skoraj izvorni podobi. Poznavanje lastništva in namembnosti te stavbe je doslej seglo do začetka 20. stoletja, ko jo je leta 1933 trgovec s kožami in usnjem I. Ratej prodal šolskim sestram, ki so tukaj uredile sirotišnico.

Lokacijsko natančno določeni sta bili tudi severna in južna mitnica. Obstoje mitnice v Slovenski Bistrici je v virih prvič potrjen leta 1484. Severna je bila na zelo dobri lokaciji na Jožefovem hribu, kjer se je od glavne ceste proti Mariboru odcepila cesta za Ptuj. Južna pa je stala v neposredni bližini južnih mestnih vrat. Leta 1825 je bil lastnik te stavbe krčmar Jožef Manhart. Hiša, v kateri je zdaj pošta, je ohranila osnovne proporce, a so jo oblekli v novo fasado.

Predstavljene so tudi nekdanja beneficijarna hiša iz leta 1747, ki jo je dal na pogorišču nekdanjega hospotala zgraditi takratni bistriški župnik Caspar Johann Zamlik in je do danes v osnovi ohranila prvotno podobo, nekdanja poštna postaja na Mariborski cesti in t. i. »Remčeva vila« na Ljubljanski cesti,

v kateri je bilo prvo parno kopališče oziroma javna mestna kopalnica.

Med povsem prezidanimi in porušeni stavbami je na razstavi moč videti predhodnico poznejšega hotela, v kateri je bil še leta 1903 Narodni dom. Šlo je za enonadstropno hišo s petosno fasado, ki jo je podarjal konzolni pomol, kakršne še lahko vidimo na gotških in renesančnih hišah v Mariboru, na Ptuj in drugod. Če stavbe v prvem desetletju 20. stoletja ne bi temeljito predelali, bi bila danes to velika arhitekturna posebnost, saj bi bila edina s takšnim pomolom v mestu. Razstavljen je tudi posnetek monumentalne kapele sv. Ignacija Lojolskega (nazadnje sv. Križa) iz leta 1826. Kapela je stala med Marijino cerkvijo in nekdanjim solnim uradom oziroma sirotišnico – vse do leta 1942, ko jo je dal okupator, ki je skrajšal tudi prezbiterij Marijine cerkve, porušiti. Največja, šele ob koncu 20. stoletja porušena stavba pa je bila monumentalna jahalnica. Moderniziral jo je v mestu živeči gradbenik Jakob Versolatti (1848–1932). Po velikosti jo je v mestnem jedru prekašal le grad.

Razstavljenih je tudi nekaj fotografij iz druge polovice 20. stoletja, na katerih so vidni motivi, ki se jih starejši prebivalci mesta še spominjajo, nekatere pa tudi sami poznajo z razglednic. Med temi je nekdanja avtobusna postaja pred rotovžem (to so pozneje uredili na obrobju mesta), bencinska črpalka in mestni vodnjak na Trgu svobode, manjši park trikotne oblike na križišču treh cest na osrednjem trgu, od katerih sta ostali dve, pa tudi nekdanja železniška postaja. Ta je bila s trikilometrsko lokalno progo povezana s postajo na Južni železnici. Nanjo danes spominja le še ime ceste (Kolodvorska ulica), ob kateri stoji edini ostanek postaje – železniška kurilnica.

Razstavo zaključuje panoramski posnetek, ki prikazuje osrednji del mestnega jedra, ob njem pa so povzete glavne ugotovitve in želje za prihodnost: *»Nesporno je, da se je mesto vseskozi spreminjalo in da se spreminja tudi v tem trenutku. Naj bodo te in prihodnje preobrazbe ne le v dobro ljudi, ampak tudi kulturne dediščine.«*

Razstava bo na spletni strani www.umetnost-zatourizem.si dostopna vsaj do marca prihodnje leto, še letos pa bo izšla tudi v knjižni obliki.

Simona Kostanjšek Brglez

3 KRONIKA²⁰²⁰68

IZ ZGODOVINE TRŽIČA

Jubilej

Univerzitetni profesor dr. Franc Rozman skozi oči študenta ob njegovi 80-letnici

Ko sem bil naprošen, da ob častitljivi 80-letnici prof. dr. Franca Rozmana zapišem krajše besedilo o osebnih srečanjih in sodelovanju z njim, nisem kaj preveč okleval, zavedajoč se sicer, da bom pri opisovanju dr. Rozmana kot univerzitetnega profesorja izrazilo pristranski. Sam namreč sodim med zadnjo generacijo njegovih študentov in sem ga kot profesorja zagotovo doživljal bistveno drugače od njegovih prvih študentov ali cele plejade poznejših generacij.

Moj prvi spomin na prof. Rozmana najverjetneje ni toliko povezan z njim, kakor z njegovo pipo, ki jo je pred desetletjem, še za časa mojega študija zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, še občasno prižgal. Tako sem si ga pač zapomnil, še preden sem vedel za njegovo ime, kot tistega profesorja, ki kadi pipo. Zelo dobro se spomnim tudi prve ure predavanja iz slovenske zgodovine 19. stoletja, ko je pred polno predavalnico študentov izjavil, da mu je vseeno, ali smo na predavanjih prisotni ali ne, ampak tisti, ki bomo, da naj bomo resni in naj ne delamo nereda. Še posebno je poudaril, da naj ne »visimo« na telefonih. Na njegovo začudenje nas je naslednji teden na predavanjih od okoli 60 študentov ostalo le še okoli 10 »ta resnih«. Med temi študenti sem sam izstopal – žal v negativnem smislu. Kot študent sem se namreč v 2. letniku študija preživljal kot turistični vodnik, kar je pomenilo, da imaš, ko ti agencija ponudi vodenje, približno le deset minut časa za odgovor. Tako sem neki nesrečni dan med predavanji prejel sms s ponudbo za vodenje in ko sem nespretno in na skrivaj skušal odgovoriti nanj, me je pri dejanju ujel prof. Rozman. Zelo se je razhudil nad mano (nekaj, kar se očitno pri najinem odnosu občasno ponovi; več v nadaljevanju), izrekel svojo »najpogostejšo besedo na k« ter nadaljeval z »vas gleda«, prekinil predavanje in jezno odvihral iz predavalnice. Nisem se imel časa niti za opravičilo niti za obrazložitev svoje eksistencialne nujnosti odgovarjanja na sporočila. Bil sem prepričan, da ne bom nikoli končal faksa, saj da me bo profesor na izpitu »vrgetl« kot staro cunjo. Po glavi so se mi rojile še bolj črne misli, kot npr. zakaj nisem na mamino željo raje odšel za gozdarja? Saj morda takrat še ne bi bilo prepozno ...

Kljub vsem možnim črnim scenarijem na naslednjih predavanjih nisem čutil neke zamere z njegove

strani zaradi incidenta, prav tako so me starejši kolegi potolažili, da enopredmetni zgodovinarji tako ali tako vsi padejo na prvem roku; pač se bo potrebno malce bolje potruditi. »Ha, da bi jaz padel na izpitu, to pa ne«, sem si mislil in sklenil, da se bom na izpit zelo dobro pripravil in se z znanjem odkupil. Pri prof. Rozmanu sta me čakala dva izpita, in sicer iz slovenske in balkanske zgodovine 19. stoletja. Najprej sem šel na izpit iz balkanske zgodovine. Prof. Rozmana je zanimal Berlinski kongres in njegove posledice za Balkan. Samozavestno sem začel razpredati o kongresu ter o državno-upravnih in teritorialnih spremembah, ki jih je kongres prinesel Balkanu. Pri ozemeljskih pridobitvah posameznih držav pa me je prof. Rozman prekinil in dejal, da želi, da mu po mestih oziroma naseljih naštejemo, katera država je kaj pridobila. Seveda pri učenju za tako obsežen izpit v tolikšne detajle nisem zašel, kar me je stalo prvega roka. Takrat sem sploh prvič padel na izpitu – konec sveta. Izvedel sem, zopet od starejših študentov, da prof. Rozman na drugem roku rad sprašuje isto, kar je vprašal prvič. Tako sem se »nadudlal« imena mest za posamezno teritorialno pridobitev. Na drugem roku sem tako pri Črni gori razpredal o Ulcinju in Baru in pomenu te pridobitve, saj da je s tem Črna gora dobila stik z morjem. Na mojo trditev je prof. Rozman odreagirал z: »Poglejte, Bar in Ulcinj sta v 19. stoletju dve mali, zanikrni, smrdljivi, ribiški vasi, kamor jaz svoje žene ne bi peljal. Najpomembnejša pridobitev je vendarle Nikšičko polje, ki je edina rodovitna zemlja v Črni gori.« Izpit sem vseeno opravil, modrost

prof. Rozmana pa spretno »prodajal naprej« med vodenjem gostov po Črni gori prav tistega poletja.

Drugi izpit, iz slovenske zgodovine, sem opravljaval avgusta. Glede na pretekle izkušnje se na izpit absolutno nisem pripravljaval, saj sem vedel, da ga ne bom opravil. Izpitno vprašanje je bila Tivolska resolucija. »Jaaaaaa«, sem začel, »to je bil kongres socialdemokratske stranke...« »Ne, to pa ni res«, me je prof. Rozman prekinil. »Ni bil kongres, se pa prične na črko K«, je dejal ter se rahlo nagnil naprej v pričakovanju mojega odgovora, da je šlo za konferenco. Po daljšem premisleku sem prav neumno izustil besedo »kolegij« ter izzval profesorjevo nejevoljo, ki se je še povečala ob moji časovni umestitvi resolucije v leto 1910 namesto v 1909. Na profesorjevo podvprašanje, kje je sestanek potekal, pa sem preprosto rekel »ja v Tivoliju«, nakar me je prof. Rozman rezko zabil z »Aja, a kar na drevesih so sedeli? Dajte se kolega še enkrat oglasiti.« In res sem se oglašil še na zadnjem izpitnem roku, vendar tako kot prvič z znanjem vseh možnih detajlov Tivolske resolucije in z informacijo, da je on edini avtor posebnega članka na to temo. Tega izpitnega vprašanja oziroma izpita se spominim še dandanes vsakokrat, ko citiram članek prof. Rozmana o Tivolski resoluciji, ki je v nekem omejenem obsegu kasneje postala tudi predmet mojega raziskovalnega polja.

V naslednjem, tretjem letniku, pri prof. Rozmanu nisem imel več predmetov, a kljub temu je ob dveh priložnostih, povsem nevede, posegel v mojo nadaljnjo pot zgodovinarja. Prvič, ko sem se odločil, da bom za diplomsko-seminarsko nalogo pisal o padcu z oblasti Milovana Đilasa, najznamenitejšega jugoslovanskega disidenta. Ob prebiranju literature sem naletel na kritiko partijskega vodstva z januarja 1954, češ da je bil Đilas revizionist in da je bil takšen kot Eduard Bernstein (1850–1932). Skope informacije, ki sem jih o nemškemu social-demokratskem teoretiku Bernsteinu nabral na spletu, niso potešile moje želje po bolj domači razlagi bistva marksističnega revizionizma, v leksikonih pa Bernstein niti omenjen ni bil. Glede na tematiko, ki je spadala v raziskovalno polje prof. Rozmana, sem sklenil, da ga ob priložnosti povprašam o Bernsteinu. Povsem po naključju sem ravno v teh »raziskovalnih dneh« na poti do faksa, na Koroški cesti v Mariboru srečal prof. Rozmana. »Dobro jutro, prof. Rozman, ravno na Vas sem mislil«, sem začel pogovor, »rad bi Vas nekaj vprašal, pa me zanima, kdaj imate govorilne ure?« »Jih nimam«, je bil njegov kratek odgovor, ki ga je izustil skozi rahel nasmešek. »Aha, torej nimate časa«, sem razočarano dejal. »Ne, ne, čas imam pa vedno, kar oglosite se danes v kabinetu nekje okoli desete«, je dejal. Ob desetih potrkam na vrata kabineta in ob dovoljenju vstopim; prof. Rozman bere časnik Delo. Jaz se usedem in pričnem razglabljaliti o Đilasu in Bernsteinu ter nakazovati, kaj bi od profesorja želel. V tistem trenutku prof. Rozman odmakne časopis in me nahruli, da kaj

si jaz mislim, da bom takole zapravljaval njegov čas s takšnimi stvarmi, da naj grem raje v knjižnico v leksikon pogledat, kaj tam piše. Z bliskovito hitrostjo sem mu povedal, da sem to že storil in da nisem našel prav nič pametnega. V tistem trenutku je prof. Rozman izrekel svoj dolgi gorenjski »a tako« ter lepo in počasi zložil Delo na četrto, ga odložil in mi začel na dolgo in široko razlagati o zgodovini socialdemokracije, o Bernsteinu in o različnih poteh socialdemokracije in marksizma. Ta izkušnja me je utrdila v prepričanju, da čeprav je prof. Rozman deloval nedostopen in četudi me je pogostokrat ter občasno še danes, sprva nadrl, si je na koncu za nadobudnega študenta, ki ga je zgodovina res zanimala, vselej vzel čas in pomagal.

Tudi »zadnje mariborsko-študentsko srečanje« s prof. Rozmanom je bilo nekako v tem duhu. Na sam praznik mariborskih študentov (t. i. Lampijončki) sem v Univerzitetni knjižnici Maribor, na Enoti za domoznastvo prebiral staro časopisje v želji, da seminarsko nalogo o volitvah v beograjsko skupščino leta 1925 nadgradim v znanstveni članek. Zopet je usoda hotela, da je ravno na isti dan tam časopisje pregledoval tudi prof. Rozman. Najverjetneje začuden, zakaj na dan največje mariborske študentske »čage« v prazni Univerzitetni knjižnici brskam po časopisju, sem mu hitel pripovedovati, kaj raziskujem. »Kje pa mislite to objaviti?«, me je prof. Rozman vprašal. Razložil sem mu, da še ne vem, da pa bi moral poizkusiti v Časopisu za zgodovino in narodopisje (ČZN), saj da sem videl, da so v njem objavljali že drugi nadobudni študenti, kar pomeni, da me *a priori* zaradi mladosti in pomanjkanja izkušenj najbrž ne bi zavrnil. »Pa poznate Vlasto Stavbar? Ona je glavna urednica ČZN-ja in vodja te Enote za domoznastvo?«, me je nadalje spraševal. »Ne, ne poznam«, sem skrušeno priznal. »Ah, sedaj je tako ali tako ni, je na nekem sestanku«, je dejal. Mini sta neki dve uri, nakar je prof. Rozman brez besed vstal in odšel ter se vrnil z Vlasto Stavbar, da ji predstavi »našega« nadobudnega študenta in pove, kaj raziskujem in da bi prispevek rad objavil v ČZN. Prosil jo je, naj mi pove, kje najdem navodila za avtorje, na kaj moram biti pozoren, kakšen je recenzentski postopek, pa kasnejše morebitno vnašanje korektur itd. Moj članek je bil kasneje, po opravljenem recenzentskem postopku, res objavljen v ČZN. To mi je prineslo tudi Zoisovo štipendijo, s katero sem lahko zmanjšal število turističnih vodenj in se osredotočil na študij in raziskovanje. Prof. Rozmanu se nisem nikoli zahvalil, da me je na lastno pobudo spoznal z Vlasto Stavbar in posredno vplival na mojo nadaljnjo študijsko pot, ki bi zagotovo potekala drugače, kot je, če do teh majhnih, ampak pomembnih intervencij prof. Rozmana ne bi prišlo. Relativna finančna stabilnost mi je kasneje na magisteriju v Ljubljani omogočila, da sem lahko več časa raziskoval v arhivu in knjižnicah ter pripravljaval nove znanstvene objave. Ko sem v Ljubljani opravljal magisterij, sem prof. Rozmana večkrat srečeval

v »najinem« skupnem pribežališču – Knjižnici Inštituta za novejšo zgodovino. V naslednjih letih so bila srečanja zaradi mojega študija v tujini redkejša, ampak tudi vse daljša; zanimalo so ga moje objave ter moja raziskovanja. Tako sem prof. Rozmana spoznal še iz drugih zornih kotov; kot erudita, ki se zanima za vse; kot zgodovinarja, ki kljub pokoju še vedno raziskuje, piše in občasno predava; kot človeka, ki te še na tako slab dan spravi v dobro voljo s svojimi sočnimi komentarji in anekdotami, tako iz osebnega kakor tudi akademskega življenja.

Prof. Rozmanu ob njegovi osemdesetletnici želim predvsem veliko zdravja z željo, da bi tudi jaz sam v svoji karieri z majhnimi dobronamernimi intervencijami pomagal kakšnemu nadobudnemu študentu (pa če tudi ne vedoč), kakor je meni prof. Rozman. Ad multos annos, care professor!

Tomaž Ivešič

Akademik Peter Štih – sexagenarius

Takole je bilo v oktobru leta 1979 v predavalnici 102. Lektor Martin Benedik, takrat še ves mlad, vneto razlaga tretjo pridevniško sklanjatev (saj se spominjamo, ali ne: brevis, brevis, brevis, brevis, brevis) in sproti preverja, kako študentje in študentke sledimo snovi: »No, pa povejte vi, Štihec«, pravi in pokaže na klop, kjer sva sedela s Petrom Štihom. On, visok in nekoliko pretegnjen bruc gostih las, jaz že malo bolj izkušen »sophomore«, se spogledava: »Pa koga misli tale Benny? Štiheca? Štuha, morda?« Ali je bilo čisto takole, je šlo res za tretjo pridevniško sklanjatev ali pa je Benedik morda razlagal četrto samostalniško, se pravzaprav čisto natančno več ne spomnim. Ampak, saj vemo, kako to gre z zgodovinskimi viri, spominom udeležencev in konstrukti zgodovinarjev. Ali ni Tukidid sam na videz prostodušno, v resnici pa prav reflektirano zapisal: »Zastran govorov, ki so jih govorili posamezniki pred vstopom v vojno ...« (Tukidides, Peloponeška vojna, I/22).

S Petrom Štihom se torej pozna skoraj 42 let. Kaj napisati o njem? Najprej gotovo to, da je vrhunski strokovnjak, ki zna tudi iz tukididovskih »zastran govorov« z natančno analizo izvleči historični smisel in dejstva. Medievistu, ki se je po diplomu na FF v Ljubljani šolal še na Avstrijskem inštitutu za zgodovinska raziskovanja, je erudijska plat zgodovinarskega dela s filološko, paleografsko in diplomatično analizo vsakdanje opravilo. Kako to v resnici gre, si kaže pogledati in se o tem podučiti, recimo v »*Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza*« iz leta 1999 ali v kakšni od razprav v *Srednjeveških gorških študijah* iz leta 2003, dveh izmed njegovih skoraj dvajsetih

knjig. Ali pa v njegovi prvi monografiji *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem* iz leta 1994, v katero mi je prijazno napisal: »V upanju na hitro revanšo«. Knjiga je leta 1996 izšla v nemškem prevodu na Dunaju in je Štiha lansirala v mednarodni medievistični prostor. Njegov mednarodni ugled, s kakršnim se lahko ponaša komajda še kakšen slovenski zgodovinar in zgodovinarica, pa se ne kaže le s predavanji na tujih univerzah, z nastopi na mednarodnih simpozijih ali članstvom v Avstrijski akademiji znanosti in Evropski akademiji znanosti in umetnosti, temveč tudi v dejstvu, da je pri znani založbi Brill pod naslovom *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic* izdal svoje izbrane razprave. Njegove številne in tehtne razprave, monografije in sintetični pregledi slovenske zgodovine v soavtorstvu z Vaskom Simonitijem in Petrom Vodopivcem ter še nekaterimi drugimi zgodovinarji so ga pripeljale v SAZU, lani na sam vrh te institucije.

Ce smem kot raziskovalec zgodnjega novega veka soditi o Štihovem opusu, bi rekel, da sta za njegovo delo stalnici dve temeljni izhodišči: umeščanje zgodovinskih pojavov v širši geografski prostor med Jadranom in Alpami ter dosledni historizem. V zvezi z vpenjanjem zgodovinskih pojavov »slovenskega« srednjega veka se Štih drži načela, ki ga je že zdavnaj oblikoval bržčas najpomembnejši raziskovalec srednjega veka Marc Bloch, da je namreč obseg geografskega prostora odvisen od problema, ki se ga zgodovinar loteva. Zato Štih ne upošteva meja današnjega slovenskega narodnega ali državnega ozemlja, temveč probleme obravnava preko teh meja v tistem geografskem prostoru, ki je pomemben za problem.

Drugo izhodišče, povezano s prvim, je historizem. Štih zgodovinske pojave nenehno razčlenjuje in pojasnjuje iz časa, v katerem so nastali. To pomeni, da dosledno zavrača projekcije konceptov in miselnih vzorcev, ki so se v določeni funkciji oblikovali v 19. stoletju in so pregnetli slovensko zgodovinsko kulturo tudi v 20. stoletju, v čas, ko taki koncepti in miselni vzorci sploh niso bili mogoči. Zato je njegov temeljito nov premislek o Karantaniji, naseljenem prostoru Slovencev, oblikovanju tribalnih, etničnih in nacionalnih identitet, pomenu in vlogi ustoličenja karantanskih knezov oziroma koroških vojvod in o različnih strukturah v srednjem veku, zlasti v zgodnjem srednjem veku, eden od redkih res temeljitih paradigmatičnih premikov, ki so jih v zadnjih dvajsetih letih slovenski zgodovinarji izpeljali v razumevanju preteklosti na Slovenskem in slovenske zgodovine. Odmevnost in izjemen pomen številnih novo odkritih dejstev o obdobju med letoma 1941 in 1990 namreč nujno ne pomeni novega razumevanja tega obdobja in novega tematiziranja problemov in je daleč od tega, kar počne Štih. Za Štiha Slovenci niso skupnost, ki se je konec 6. stoletja naselila na trikrat večjem ozemlju, kot je današnji slovenski nacionalni teritorij, ustanovila prvo slovensko državo

Karantanijsko z nekakšno demokratično ureditvijo in ki je pozneje pod pritiskom sovražnih Nemcev nenehno izgubljala. Državo, svobodo, jezik in ozemlje. Zanj so Slovenci skupnost, ki se je oblikovala veliko pozneje v dolgotrajnem in nikakor vnaprej odločenem ali določenem procesu. In šele iz tega zgodovinskega razvoja so Slovenci avtohtoni. Štih z natančno analizo zgodovinskih virov, z zavračanjem esencializmov, predvsem pa z neizprosno upoštevanjem vsakokratnega zgodovinskega konteksta demitologizira slovensko srednjeveško zgodovino, ji sname nacionalistične plašnice, argumentirano pojasni, od kod nujnost takih plašnic v določenem času in zakaj je čas, da

jih slovenska zgodovinska kultura odloži, ter slovenski srednji vek sintetizira kot sicer specifično, vendar normalno preteklost. Pri tem se naslanja na sodobne koncepte humanističnih in družboslovnih znanosti, jih smiselno prilagaja stanju relevantnih zgodovinskih virov in svoje ugotovitve oblikuje v novo, izvirno podobo srednjega veka na Slovenskem, ki je povsem enakovredna sodobnim medievističnim raziskavam v Nemčiji, Franciji, Italiji ali Veliki Britaniji. Hkrati pa je kot znanstvenik in človek tolerant in odprt.

Ob vseh navedenih znanstvenih rezultatih bi kdo utegnil pomisliti, da je Peter Štih prototip vase zaprtega znanstvenika, ki mu ni mar za svet. Res je, Štih je sistematičen in deloven. Brez tega tudi s svojim ostrim umom ne bi mogel narediti vsega, kar je naredil. Toda, da bi bil zaradi tega odmaknjeni menih v puščavi? Nič ne bi moglo biti bolj stran od resnice! Ob strani puščam piknik ob Savi junija 1982 in številne študentske ekskurzije med letoma 1980 in 1983 ali interkatedrske konference študentov zgodovine jugoslovanskih univerz, na katerih se ne današnji *sexagenarius* ne avtor tega prispevka nista vedla prav nič meniško. Spomnil bi se raje na Tjedan marksističnih rasprava v Neumu leta 1985, kjer smo asistenta Štih in podpisani ter prof. Peter Vodopivec potolkli kar nekaj steklenic graševine. Spomnil bi se na St. Louis in New York novembra 1999 ter Denver in San Francisco jeseni 2000, kjer smo se po naporih znanstvenih razpravljanjih Štih, Vodopivec, Repe in podpisani znali sijajno zabavati. Resna znanost in zabava gresta pri Štihu dobro skupaj. Pozabiti pa ne smemo še nečesa. Peter Štih je vztrajen kolesar, ki mu je »Franja« malo večja malica in se ne ustraši ne Vršiča ne gorskih cest in prelazov v Dolomitih. Če poleti kolesari, pozimi intenzivno smuča. Smučanje z Marmolade februarja 2014, ki smo ga izpeljali Peter Štih, Marta Verginella in podpisani, je bil sijajen, nepozaben smučarski spust.

Peter Štih je torej tudi zabaven, k življenju usmerjen človek. Morda pa je prav zaradi tega tako uspešen znanstvenik.

Marko Štubec

Ocene in poročila

Frederic Chapin Lane: Benetke. Pomorska republika (prevod Matej Vernier; spremna beseda Dušan Mlacović; zemljevidi Matej Rihtarič). Ljubljana: Slovenska matica, 2020, 459 strani (Zgodovina držav in narodov, 8).

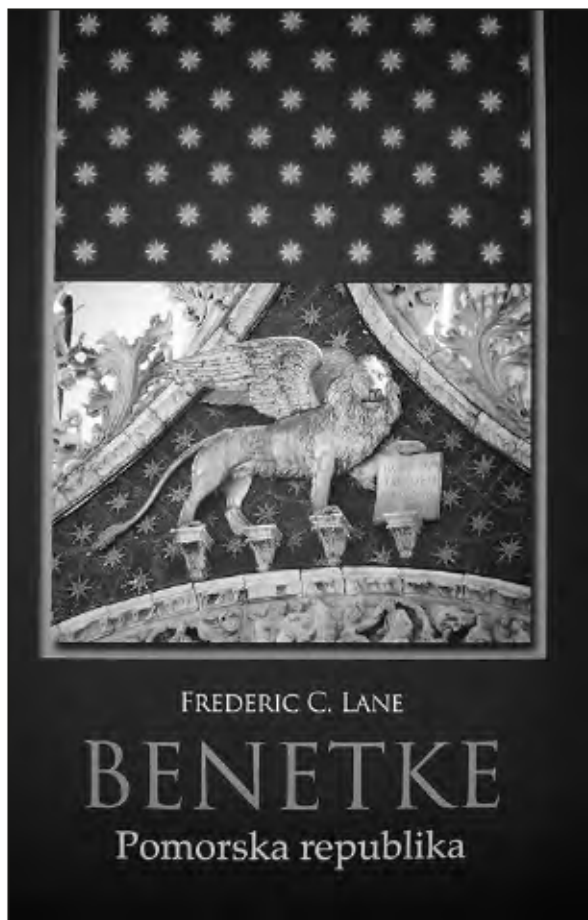
Ameriški zgodovinar Frederic C. Lane (1900–1984) je bil profesor evropske srednjeveške zgodovine na univerzi Johna Hopkinsa (ZDA). Zgodovini mesta na lagunah je posvetil vso svojo akademsko kariero. Bil je eden od začetnikov raziskovanja beneške gospodarske zgodovine, ki jo je vsestransko preučil in s tega področja napisal vrsto del. V dvajsetih letih 20. stoletja se je odpravil v Evropo študirat na univerzo v Bordeauxu in se seznanil s francoskim krogom zgodovinarjev pri reviji *Annales*. Po vrnitvi v ZDA je začel z doktorskim študijem na Harvardski univerzi. V letih 1927 in 1928 je dobil stipendijo za študij v beneških arhivih, kjer je spoznal velikega poznavalca italijanske in beneške gospodarske zgodovine Gina Luzzattija. Rezultat poglobljenega študija v beneških arhivih je njegovo delo *Benetke. Pomorska republika*, ki velja za eno najbolj preglednih del zgodovine Beneške republike. Kot uspešnica je izšla v več izdajah v angleškem jeziku, pozneje tudi v italijanskem, nemškem in francoskem in hrvaškem prevodu in končno jo imamo tudi v slovenskem prevodu.

Delo F. C. Lana o Beneški republiki je razdeljeno na deset osnovnih sklopov, ki so pa razčlenjeni v 30 poglavjih. Knjiga predstavi razvoj Republike od začetka do ukinitve s strani Napoleona leta 1797. Lanov pregled je pisan zelo pregledno, lahko berljivo, podkrepjen je z mnogimi konkretnimi podatki in razumljivimi razlagami posameznih pojavov. Svoje delo je avtor poleg pregleda političnega razvoja posvetil še pomorstvu, družbi, upravi, denarstvu in financam, proizvodnji in gospodarski dejavnosti, umetniškemu ustvarjanju, vplivnim osebnostim ter okoljskim in demografskim spremembam.

Institucije, po katerih so Benetke zaslovene, so se razvijale v večstoletnih naporih. Od 6. do konca 18. stoletja so bili Benečani posebno ljudstvo. Po načinu preživljanja je avtor teh 1200 let razdelil na tri obdobja. Do približno leta 1000 so bili Benečani predvsem čolnarji na svojih lagunah ter po rekah in kanalih navzgor, ki so vodili proti kopni zemlji severne Italije. Po letu 1000 so postali pomorsko ljudstvo.

Pluli so, trgovali in se bojevali v mnogih predelih Sredozemlja. Nazadnje so Benetke postale domovina rokodelcev, uradnikov in peščice aristokratov, ki je slovela po svojih obrtnih veščinah, finančnistvu in dobri vladi.

Skozi mnoga stoletja se je ohranila izjemno visoka stopnja stabilnosti družbenih in političnih institucij. Vdor Langobardov v Italijo leta 568 je pomenil začetek preseljevanja beguncev iz mest na celino in spreminjanje družbene strukture prebivalcev Venetie. Kraj, ki mu pravimo Benetke, je bil tedaj odprt z morja z gručo otokov. Največji med njimi se je imenoval Rivoalto (visoki breg), poznejši Rialto. Glavno trgovsko središče je bilo na prvem otoku severno od njega, imenovanem Torcello. Daleč na severovzhodu je zaradi priseljencev iz Ogleja postal pomemben Gradež. Med begunci je bil tudi patriarh, ki je postal

metropolit območja lagun. Šele okoli leta 697 so lagune združili v posebno vojaško območje, ki mu je poveljeval dož (*dux*). Tega prvega doža so morda res izvolili prebivalci lagun, kot so trdili poznejši beneški kronisti. Benetke naj bi bile že od vsega začetka svobodne in neodvisne, vendar je dož še vedno sprejemal ukaze od bizantinskega cesarja.

Avtor je zelo tenkočutno in dokaj podrobno obdelal strukturo oblasti in pregledno predstavil organizacijsko shemo. Ker so bile Benetke v začetku del bizantinskega cesarstva, ni nikoli prišlo do ostrega preloma z bizantinsko tradicijo. Ob tem pa se je krepil mit o izvorni neodvisnosti mesta in njegovi samoupravi. Kult apostola sv. Marka je krepil občutek popolne neodvisnosti. Drugi mit je bilo prepričanje, da v Benetkah ni bilo strank. Osrednji organi oblasti so oblikovali piramido. Njen temelj je bila ljudska skupščina, njen vrh pa dož. Vmes so bili Veliki svet, Štirideseterica, Senat in dožev svet. Veliki svet je imenoval vse visoke državne uradnike. Hierarhija vladnih svetov se je v 14. stoletju v enem pogledu temeljito spremenila. Moč se je zgostila v Senatu. Ko so v Senat vključili Štirideseterico, je ta prevzel tudi njeno skrb za urejanje monetarnih vprašanj in javnih financ. V začetku 15. stoletja so nehali sklicevati posebne komisije in Senat je prevzel še vodenje vojn, redno diplomatsko dejavnost in trgovsko politiko, sprejemal pa je tudi pomorsko zakonodajo.

Avtor je shematično prikazal ustroj oblastnih organov, zelo nazorno pa je na primer podal postopek za imenovanje na posamezne položaje v upravi iz leta 1268; izmenjave glasovanj z žrebanjem so zabrisale strankarsko razvrščanje. Posebej je naveden grafični prikaz strukture beneške vlade. V obliki tabele pa lahko spremljamo državne dohodke in dolg države od leta 1313 do 1788.

Pisec knjige ugotavlja, da je bila ob koncu 14. stoletja beneška družba razslojena mnogo jasneje in bolj umetelno, kakor nekaj stoletij prej. Na vrhu je bilo kakih 20 do 30 rodbin, ki so premogle tradicionalni ugled, politični nivo in izstopajoče bogastvo. Drugih sto rodbin se je tudi razvrščalo med plemstvo, ker so njihove predstavnike sprejemali v Veliki svet. Vsi ti so imeli pravico do sodelovanja v upravnih svetih ter sodniških organih in so zasedali poveljniška mesta v mornarici. Število plemstva je začelo zaskrbljujoče upadati po kugi v letih 1630–1631. Najbolj se je poznalo pomanjkanje tistih dovolj bogatih in sposobnih, ki bi zasedali najvišje položaje. Med letoma 1645 in 1718 so plemstvo podelili 127 meščanom. Ob ukinitvi Beneške republike je bilo komaj 1090 plemičev.

Pripadniki srednjega razreda so se začeli razlikovati od običajnih ljudi. Pridobili so si status meščanov – *cittadini*, ukvarjali so se z obrtnimi in proizvodnimi deli. Njihova najzgodnejša druženja (*scuole*) niso bila strogo poklicne narave. Bila so namenjena verskim pobožnostim in vzajemni pomoči. Nastanek cehov je bil najpomembnejši dejavnik krepitve vloge »malih

ljudi«. Prvi izpričani in uradno s predpisi uokvirjeni cehi so bili krojaški, zlatarski, draguljarski, nato so se v cehe povezovali še barvarji, sodarji, brivci. Številni rokodelci so izdelovali ladje in opremo zanje; prav tako tesarji, izdelovalci jader, vrvarji. Ti so vzpodbujali razvoj visokotehničnih obrti in so bili prav tako povezani v cehe. Splošna gospodarska rast v 16. stoletju je imela na Benetke nepričakovane učinke. Razširili so se trgi za izdelke njenih manufaktur, denimo za tradicionalne beneške kemične proizvodne panoge, kot je bilo steklarstvo (ogledala, ravna okenska stekla, leče za naočnike). Velik delež povečane proizvodnje v Benetkah je šel takrat na rovaš visoko kakovostnih izdelkov od mila do svile, čipk in izdelkov volnarstva.

Politične razmere v Evropi, konkretnije v Sredozemlju, ki jim Lane posveča veliko pozornost, so močno vplivale na beneško notranjo in zunanjo politiko in s tem v zvezi na trgovino, mornarico in obrtno proizvodnjo. Temelj beneške politike sta bila ohranjanje nadzora nad morjem in obramba mest pod beneško suverenostjo, ki jih je bilo mogoče braniti z morja. Vsa beneška pomorska trgovina je bila od vsega začetka usmerjena v Benetke in je imela nadzor nad Jadranskim morjem. Transzitivna trgovina med Vzhodom in Zahodom je močno narasla v 12. in 13. stoletju zaradi velike gospodarske rasti v zahodni Evropi. Krizarske vojne, ki jih je Republika spretno izkoriščala za širjenje svoje trgovine, so na zahodu povečale povpraševanje po dobrinah z Vzhoda: sladkor, začimbe, svilena oblačila. Veliki trgovski tok je vodil Benetke v krizarske države, v t. i. Čezmorje. Egipt je bil izredno privlačen za Benečane v 12. stoletju zaradi ponudbe galuna, sladkorja in žita. Predstavljal pa je tudi trg za les, kovine in sužnje.

Toda Genovčani so po letu 1250 postali Benečanom čedalje dejavnejši tekmeči. V drugi polovici 13. stoletja so se Benečani spopadli z njimi v treh vojnah. Čeprav so bili Benečani na morju zmagovalci, so izgubili v Latinskem cesarstvu privilegiran položaj, kar je za njih predstavljalo težak udarec. V iskanju orientalskega blaga so tako Genovčani kot Benečani našli posebej ugodne priložnosti na obalah Črnega morja. Tu so prišli v stik z Mongoli, ki so takrat obvladali Kitajsko. Četrta genovska vojna pa je postala preizkušnja trdnosti beneške družbene moči in njenih republikanskih institucij. V tej vojni, imenovani vojna za Chioggio, je pomembno vlogo igral smodnik. Prvič so Benečani s svojih ladij streljali s topovi. Vrhunec prepore za Benetke je pomenila vnovična vzpostavitev beneške oblasti nad Dalmacijo leta 1409, vključno z Zadrom.

V štiridesetih letih 14. stoletja je prišlo na vzhodnih trgovskih poteh do presenetljivih sprememb. Osmanski Turki, ki so se zelo bliskovito širili na Balkanu in na Vzhodu, so začeli ovirati beneško trgovino. Leta 1470 se je turški sultan Mehmed II. prvič osebno postavil na čelo vojske v boju z Benečani. Z mornarico je napadel Negropont, glavno beneško

oporišče v severnem Egejskem morju. Nato pa so turška konjenica in čete iz bosanskega pašaluka oplenile Dalmacijo in prodrle preko slovenskega ozemlja daleč v Furlanijo.

Eden največjih in najtežjih turških vpadov preko Krasa v Furlanijo je bil povezan z okrepljeno vojno med sultanom Mehmedom II. in Benečani. Septembra 1477 so Benečani doživeli hud poraz pred Tirano v Albaniji. Takoj nato so krenile bosanske čete proti Furlaniji, in sicer z namenom, da prizadenejo Benečane doma. Turške čete so se kakor povodenj razlile po ravnini do Tilmenta. Vse, kar so dosegli, so požgali, zgorelo je do 100 vasi, in ravnina med Sočo in Tilmentom je bila eno samo neizmerno ognjeno morje. Toda Turki so drveli dalje, prekoračili Tilment in upepelili vse vasi tja do Piave. Cela zgornja Italija tja do Verone z Benetkami vred je trepetala pred strašnim sovražnikom. Ko pa se je beneška vojska vendarle zbrala, so se Turki urno obrnili ter se preko slovenskih dežel umaknili proti Bosni. Pri turških napadih na beneško ozemlje so slovenske dežele izredno trpele.

V začetku 16. stoletja so ostale Benetke docela osamljene. Proti njim se je povezala skoraj celotna Evropa. Ta koalicija, imenovana *Kambrejska liga*, je pahnila Benetke v izredno težak položaj. Republika se je znašla v primežu med dvema velikanoma, ki sta ji zrasla ob boku: Osmansko cesarstvo in Španski imperij. Zato so morale Benetke vzdrževati vojno ladjevje večje kot kdaj koli prej. Leta 1571 je krščanska sv. Liga, v okviru katere so z ladjevjem sodelovali tudi Benečani, dosegle pri Lepantu navdušujočo zmago nad Turki. S to zmago se je naraščajoča osmanska pomorska moč končala.

Beneška republika je ohranila velik del svojega imperija, zahvaljujoč spretni diplomaciji in odlično vodeni mornarici. Avtor je veliko pozornost posvetil razvoju ladij posameznih tipov in ladjedelništvu v posameznih obdobjih. Benečanom je bilo jasno, da so prav ladje temelj njihove moči. Običajne trgovske ladje 12. in 13. stoletja so bile oble, imele so dva jambora in na obeh trikotno jadro. Niso pa še imele vesel. Leta 1104 so Benečani zgradili Arsenal, kjer so skoncentrirali gradnjo trgovskih in vojnih jadrnic. Avtor razpravlja tudi o strukturi lastnikov, sestavi posadk in poveljniškemu kadru. Okrog leta 1300 je prišlo do mnogih tehničnih izboljšav plovbe: npr. uporaba kompasa in pomorskih kart, kar je povzročilo izboljšanja navigacije, in nova izboljšana oborožitev (najprej loki, nato topovi in smodnik). Prišlo je do uvedbe novih vrst ladij, ki so bile tehnološko izboljšane (galeje). Poleg jader so kot pogonsko silo začeli uvajati tudi vesla.

Avtor se je v svojih raziskavah razvoja Beneške republike posvetil tudi vprašanju glede trgovskega povezovanja, financ, denarništva in bančnega poslovanja. Že v drugi polovici 12. stoletja so bile najpogostejše oblike vlaganja v trgovsko poslovanja t. i.

kolegance (*collegance*) ali »nepopolna partnerstva«. Kolegancja je predstavljala pogodbo, v kateri je ena stranka prispevala kapital (oz. trgovsko blago), druga pa delo. V 14. stoletju pa so trgovci, ki so ostajali doma v Benetkah, opuščali koleganco kot sredstvo za vlaganje v čezmorsko trgovino in začeli poslovati prek zastopnikov, ki so dobivali provizijo oziroma delež od dobička. V Benetkah je bančništvo razvilo posebno poslovno prakso, ki jo povezujemo s pojmom »žiro banka«. Poglavitno opravilo beneškega bančništva ni bilo posojanje denarja, temveč plačevanje v imenu klientov. Benečani so se poslužili tudi vrste izboljšav trgovskih tehnik. Ena od njih je bilo »dvojno knjigovodstvo«. V 14. stoletju se je v Benetkah razširila še ena pomembna trgovska tehnika, to je pomorsko zavarovanje. Še pomembnejši izum pa je bila »menica«, ki je pomenila uvedbo brezgotovinskega poslovanja.

Financiranje države z javnim dolgom se je v Benetkah začelo leta 1262. Beneška oblast je vojne financirala s posojili. Za izdatke v mirnem času in plačila obresti na posojila pa so uvedli posredne davke. Benetke so svojo državnost okrepile tako, da so konsolidirale vsa neodplačana posojila v sklad, imenovan *Monte Vecchio*.

Florint, ki so ga začeli kovati leta 1252, je postal splošno sprejeta enota za zlat denar. Do leta 1284 so se v Benetkah pretakali zlati kovanci iz bizantinskih kovnic, ki so izgubljali težo in čistino. Tega leta pa so Benečani začeli kovati zlatnik, ki vse do padca Republike ni izgubil teže in čistine (3,5 gr zlata, čistina 997). Sredi 16. stoletja so Benetke prešle z zlate na srebrno podlago. Srebrni *grosso* je nadomestilo več srebrnih kovancev z različno težo in zlitino. Benetke so imele enotno denarno lestvico, v kateri so nastopali tako zlati kot srebrni kovanci v fiksnem medsebojnem razmerju. Beseda *dukat* se ni več nanašala na kovanice, temveč je označevala obračunsko enoto.

Tudi umetnostnemu in duhovnemu razvoju Beneške republike je avtor posvetil ustrezno mesto v svoji knjigi. V najslavnejši zgradbi v mestu, baziliki sv. Marka, se lahko prepričamo o bizantinskem izvoru zgodnje beneške umetnosti, kljub številnim požarom in predelavam. Velike slogovne razlike so odsev okusa in zmožnosti posameznih mojstrov, polagalcev mozaikov med 11. in 14. stoletjem. Mojstrovina beneške gotike je Doževa plača. V zgodnjem 15. stoletju je postalo gotsko okrasje prevladujoč slog pri gradnji zasebnih palač, npr. Ca' d'oro.

Prav tako lahko govorimo o beneški slikarski šoli, ki izvira iz delavnic mozaikov, pri katerih so slikarji podedovali zanimanje za svetlobo in barve. Pod vplivom renesanse sta Bellini in Tizian povzdignila beneško slikarsko šolo do takšnega ugleda, da so postale Benetke najpomembnejše umetnostno središče zahodnega sveta. Njun sodobnik Carpaccio pa je oblikoval svoj slog.

V 16. stoletju so vzdolž kanalov zgradili veliko poslopij v slogu visoke renesanse. Do novih gradenj in prezidav je prišlo zaradi pogostih požarov. Mesto, ki je preživelo propad Republike, so dograjevali v baročnem slogu. Arhitekturo v Benetkah je oblikoval Sansonino, ki je imel dober občutek za skupinsko lepoto. Cerkevno arhitekturo v visoki renesansi pa je navdihoval Andrea Palladio. Paolo Veronese je naslikal slike na stropu doževne palače. Pri ponovnih poslikavah doževne palače po požarih je največjo vlogo odigral Jacobo Robusti, imenovan Tintoretto. V 18. stoletju je tovrstno notranje okraševanje obvladal Giovanni Battista Tiepolo. Zahvaljujoč njegovemu geniju so Benetke za nekaj let spet postale slikarska prestolnica Italije.

Če se je v 17. in 18. stoletju manjšala politična teža Benetk, pa se po drugi strani postajale središče evropske kulture. Med mnogimi umetnostnimi dosežki, ki so v Benetke zvalili oboževalce umetnosti, sta bila tamkajšnje gledališče in glasba. Benetke so bile po prihodu skladatelja Claudia Monteverdija v 17. stoletju svetovno operno središče. Eden največjih beneških skladateljev pa je bil Antonio Vivaldi. V 18. stoletju so v beneških gledališčih posvečali več pozornosti govorečim dramam in komedijam. Med najzanimivejše komedije spadajo tiste, ki jih je napisal Benečan Carlo Goldoni. Benetke so v 18. stoletju slovele kot najbolj vesela evropska prestolnica. Karnevali so si dovoljevali svoboščine namišljenega sveta. Pomen Benetk se je za humaniste okrepil tudi s tehnološkim razvojem z uvedbo tiska. V zadnjem četrtletju 15. stoletja se je v Benetkah razvila najmočnejša proizvodnja tiskanih knjig.

Z osmimi zemljevidi med tekstom je poskušal avtor prikazati položaj Benetk na samem začetku, razprostranjenost beneške lagune, območje beneške nadvlade, trgovske poti in trgovske postojanke. Barvno slikovno gradivo je v sredini knjige podano na 16 barvnih posnetkih, na katerih so prikazane stare upodobitve mesta, posamezni objekti, slike in načrti ladij, zlatnik in koprsko središče. Izdelan je še kronološki pregled razvoja zgodovine Beneške republike.

Knjigi je dodan zelo pregleden in za šolske potrebe uporaben prispevek Dušana Mlacovića »Frederic C. Lane, Benečani in slovenska zgodovina«. V njem avtor najprej analizira Lanov celovit pregled Beneške zgodovine in opozori na nekatere njegove nove ugotovitve, nato pa se posveti pomenu in vlogi Benečanov v slovenski naselitveni prostor, predvsem v mestih zahodne Istre. Še posebej se zaustavi o vlogi, ki jo je odigral v okviru beneške republike Koper.

Ignacij Voje

Mojca Šorn: Pomanjkanje in lakota v Ljubljani med Veliko vojno. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2020, 303 strani (Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones 42).

Avtorica je knjigo z zanimivo tematiko razdelila na več poglavij, ki jih je strnila v posamezne zaokrožene sklope. Bralca pritegne z duhovitimi naslovi pri posameznih tematikah; nekatere je vzela tudi iz dnevnega tiska ali posameznih virov. Namen njene obravnave je raziskava preskrbe z živili, njihovega pomanjkanja in posledic v Ljubljani v času prve svetovne vojne. Preskrbi sledi v posameznih letih štiriletnih vojne in ugotavlja, da je bila ta vsako leto slabša, kar je povzročalo pomanjkanje in lakoto.

Avtorica pride do spoznanja, da pomanjkanje živil, lakota in s tem povezana revščina takrat niso bili odvisni od naravnih dejavnosti (slaba letina, naravna katastrofa, zmrzal), ampak od zmotnega in neustreznega ukrepanja človeka. Njeno delo temelji na analizi in uporabi različnih virov (arhivski viri, časopisne

objave, spomini, korespondenca itd.) ter domače in tuje literature.

Ljubljana je v času prve svetovne vojne spadala pod Kranjsko in je takrat štela okrog 50.000 prebivalcev. Mesto kmetijski dejavnosti v okolici ni posvečalo večje pozornosti, zato tudi ni bilo pripravljeno na vojne razmere. Ko je jeseni 1914 izbruhnila vojna, je v monarhiji prevladovalo prepričanje o kratkotrajni vojni, ki naj bi trajala le do božiča ali največ eno leto. Glede kritja lastnih potreb po prehrani pa se je že kmalu pokazalo več težav. Mobilizacija moških v vojsko je povzročila odsotnost moške delovne sile na kmetijah, velika količina prehranskih izdelkov pa je bila namenjena vojski.

Leta 1914, v prvem letu vojne, je oblast z obilico posebnih in izrednih zakonov ter institucij poskušala uzakoniti določbe o preskrbi prebivalstva z nujno potrebnimi živili (moka, kruh, meso, krompir). Tudi letina 1914 ni bila zadovoljiva.

Leto 1915 je avtorica označila kot leto prilagajanj. S strani oblasti je prišlo do velikih sprememb, kar se je odražalo v sprejemanju velikega števila predpisov, usmerjenih v regulacijo osnovne preskrbe. Kranjsko je prizadel predvsem vstop Italije v vojno in odpiranje soške fronte, kar je močno vplivalo na preskrbo civilnega prebivalstva z živili. V Ljubljani je mestna oblast uvedla popis zalog žita in moke, uvedene so bile krušne karte. Sledilo je pomanjkanje osnovnih živil, kar je povzročilo druginjo. Oblast je poskušala prebivalstvo oskrbeti preko vojnih trgovin. S tem bi omogočili neposreden prehod blaga od proizvajalcev do konzumentov (potrošnikov). V ta namen je bilo že pred vojno v Ljubljani ustanovljeno Prvo konzumno društvo, ki je delovalo vse do konca druge svetovne vojne. Mojca Šorn vzporedno opozarja tudi na reševanje preskrbovalnih akcij na Dunaju in v Nemčiji.

Naraščanje pomanjkanja osnovnih živil in lakoto prebivalstva avtorica odkriva v letu 1916. Poleg tega je bila tudi letina izredno slaba in nezadostna. Avtorica daje zelo podroben vpogled v ljubljansko aprovizacijo. Takratni ljubljanski župan Ivan Tavčar se je zelo aktivno vključil v akcijo za preskrbo ubožnih družin, ki so jih takrat našteali okrog 800.

Leto 1917 predstavlja začetek kolapsa sistema preskrbe z najosnovnejšimi živili, kljub temu da je cesar Karel, naslednik cesarja Franca Jožefa, po slabih treh letih vnovič sklical dunajski parlament. Poleg živil je začelo primanjkovati tudi premoga, drv in petroleja. Prebivalstvo Ljubljane je bilo zelo prizadeto zaradi ostre zime. Na seznamu ubožnih akcij se je znašlo kar 30.000 oseb. S stopnjevanjem pomanjkanja in z začetki romanja Ljubljancev na nahrbtniki po živež na podeželje se je uveljavila beseda »nahrbtništvo«.

Preskrba leta 1918 (zadnje leto vojne) pa je oblasti ušla iz rok. Postala je povsem neorganizirana in nenadzorovana, država pa ni bila sposobna zagotoviti živil niti za vojsko. Za aprovizacijo se je izredno

trudil ljubljanski podžupan Karl Triller, ki je poročal, »da je kranjska aprovizacijska družba investirala nad milijon kron, da bi dobila mast iz Ogrske. Najprej je dobila en vagon docela neužitne masti, drugi vagon pa je bil konfiniran.« Zatrdil je, da Ogrska vodi proti Avstriji neusmiljeno gospodarsko vojno, čeprav na Ogrskem nič ne manjka. Posebno obremenitev so pri preskrbi prebivalstva predstavljali prekupčevalci. Kljub temu da so jim grozile visoke denarne ali zaporne kazni, tega zla ni bilo mogoče izkoreniniti. Še in še našteva avtorica takšnih in podobnih izjav ali časopisnih poročil o pomanjkanju živil in težkih razmerah v Ljubljani.

Tudi po končani vojni se je stiska vsaj še dve leti odražala pri oskrbi z moko. Zato se je župan Tavčar obrnil za pomoč v Zagreb. Poleg moke je v Sloveniji primanjkovalo še masti in krompirja. O tem perečem vprašanju preskrbe je na neki seji Tavčar poročal, »da so Hrvati na njegove in Brejčeve prošnje poslali 100 vagonov koruze, vendar tudi 100 vagonov krompirja, od katerega je bila ena tretjina gnila, ena tretjina prsti, le ena tretjina užitna.« Kljub svobodni trgovini je ljubljanska mestna aprovizacija leta 1920 s pomočjo živilskih izkaznic skrbela za prehrano revnejših slojev. Še vedno so nekaj časa delovale vojne pekarnice in prodajalne.

Vojne razmere so povzročile tudi izbruh številnih bolezni, ki so povzročale smrti obolelih. Njim posveti avtorica posebno pozornost. Ob koncu vojne je prevladovalo število smrti zaradi pljučnih bolezni, ki so bile posledica nezdravih življenjskih razmer, podhranjenosti in oslabelosti. Največ smrti je zahtevala tuberkuloza. Veliko smrtnih primerov je ugotovljenih zaradi influence, smrtonosni val velikih razsežnosti pa je povzročila »španska gripa«. Eden od pojavov, ki ga je povzročila vojna, je bil tudi smrtnost otrok in upad rojstev.

Avtorica na koncu ugotavlja, da so bili po Veliki vojni sicer postavljeni temelji t. i. uravnoteženega, dirigiranega in načrtnega gospodarstva, prav tako naj bi se ustvarjale zaloge hrane za nepredvidljive razmere, pa so bile kljub temu prehranske situacije v Ljubljani v času druge svetovne vojne podobne tistim v prvi.

Knjiga Mojce Šorn je zelo berljiva, pisana tekoče in pregledno. Mene je kot Ljubljančana vsebina njene knjige še posebej pritegnila. Avtorica vsebino knjige predstavi tudi v angleškem povzetku. Dodani so še obsežno poglavje o uporabljenih virih ter domači in tuji literaturi, imensko kazalo ter kratek avtorčin portret.

Mojca Šorn je knjigo posvetila svojemu očetu arhivarju Jožetu Šornu, ki bi ob izidu knjige praznoval sto letnico rojstva.

Ignacij Voje

Nadja Terčon: Sava & Jolanda. Prvi slovenski in jugoslovanski pomorščakinji. Ženske in morje ter vstop Slovenk v moški svet pomorskega poklica. Piran: Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera«, 2020, 242 strani.

Mednarodna pomorska organizacija je leta 2019 posvetila svetovni dan pomorstva povečanju pomena in vloge žensk v pomorstvu. Ob tem je v piranskem pomorskem muzeju vzniknila ideja o izdaji knjige, posvečene začetkom uveljavljanja žensk v pomorstvu pri nas.

Knjiga o naših dveh prvih pomorščakinjah, Savi Kaluža in Jolandi Gruden, je avtorica Nadja Terčon razdelila na šest poglavij, ta pa še na podpoglavja. V njih je njuni življenjski zgodbi prikazala v političnih, družbenih in socialnih razmerah tedanjega časa ter ju vključila v dogodke, ki so se izkazali za zgodovinske. Zadnjemu poglavju sledi seznam kratic, navedba virov in uporabljene literature, povzetki v italijanskem, angleškem in hrvaškem jeziku, imensko kazalo ter seznam hraniteljev v knjigi objavljenih 315 dokumentarnih fotografij.

Avtorica poudari, da sta se obe navedeni protagonistki z vpisom na prvo slovensko pomorsko šolo že pred več kot sedemdesetimi leti odločili prebiti tradicionalno miselnost o pomorstvu kot izključno moški zadevi. Po opravljeni maturi sta se tudi zaposlili na ladji in se nato kot naši prvi pomorščakinji v tem poklicu že na začetku svoje poklicne poti tudi uveljavili. Da bi knjigo kar najbolj približala bralcu, se je avtorica odločila za izdajo bolj poljudnega in ne strogo znanstvenega dela, zato je opustila opombe med tekstom. Nadomestilo naj bi jih bogato in dobro dokumentirano fotografsko gradivo. Od kod so pridobljeni podatki, ki jih avtorica navaja, lahko zahtevnejši bralec večinoma ugotovi še ob primerjavi navedb iz samega teksta s seznamom virov, deloma tudi iz seznama literature, vsekakor pa ima možnost, da se seznani z vso najpomembnejšo literaturo o obravnavani tematiki.

Čeprav so danes ženske tako pri nas kot v svetu vse bolj uspešne v pomorskih poklicih, pa še vedno ostajajo v izraziti manjšini. Še danes se morajo ženske, če se odločijo za poklice, ki so bili od nekdaj domena moških, ves čas dokazovati, in še vedno se moški v teh poklicih lažje in hitreje uveljavijo. Avtorica jasno pokaže, da to še toliko bolj velja za poklic pomorščakinje, saj še vedno velja pregovor, da ženska na ladjo prinaša nesrečo. Že zato jih pomorska podjetja na ladjah le redko zaposlujejo, ob tem pa so ženske postavljene še pred izbiro med poklicnim in zasebnim življenjem, med materinstvom in poklicno kariero. Tako naj bi na ladjah Splošne plovbe od leta 1958 do danes plulo vsega le 25 pomorščakinj.

Že v prvi svetovni vojni so zaradi odhoda moških v vojno ženske poleg svojih siceršnjih dolžnosti prevzele še vse obveznosti moških, tudi zaposlile so se v do tedaj izrazito moških poklicih. Po mnenju avtorice se je še bolj kot v prvi svetovni vojni pomembna vloga žena pokazala v drugi, ko so se ženske tudi z orožjem v roki kot borke aktivno vključile v narodno-osvobodilni boj. Zato je bila v prvih letih po drugi svetovni vojni zelo močno proklamirana enakopravnost žensk, saj so dobile volilno pravico, enake možnosti izobraževanja in zaposlovanja v vseh poklicih kot moški, vsaj na papirju naj bi za enako delo dobile tudi enako plačilo, kot materam pa jim je bila zagotovljena še posebna zaščita. Vendar se je kmalu izkazalo, da razglašanje enakopravnosti med spoloma še ne pomeni resnične enakosti in enake obravnave spolov. Tako kot po prvi vojni se je tudi kmalu po drugi zmanjšal obseg pravic žensk in s tem zanje povezanih možnosti. Moški pomorski vrh je že leta 1952, le nekaj let po ustanovitvi prve slovenske pomorske šole, sprejel prepoved o zaposlovanju žensk na ladjah, kar je nato veljalo še več let.

V bibliografiji pomorščakinj Save in Jolande je avtorica poudarila, da sta bili obe ne samo ravno prav pogumni in drzni, temveč tudi iz ekonomsko in intelektualno ravno pravih družin, obenem pa sta bili tudi takoj po drugi svetovni vojni ravno prav stari, da sta se lahko leta 1946 in 1947 vpisali na tedaj ustanovljeno Slovensko pomorsko akademijo. Tu sta si obe izbrali plovbo smer. Prva generacija dijakov je

pričela pouk šele 3. marca 1947, in Sava je bila med njimi prvo in edino dekle. Šolo je zaključila avgusta leta 1949. Jolanda se je vpisala na šolo 1. oktobra leta 1947 in jo končala julija 1950.

Precejšnji del knjige posveti avtorica šolanju pomorščakov v prvih letih po ustanovitvi slovenske pomorske šole, ko sta se na njej šolali tudi Sava in Jolanda. Ob koncu 2. svetovne vojne, ko se je Slovenija borila za dostop do morja, je v ustanovitvi lastne pomorske šole videla možnost, da se Slovenci uveljavimo kot pomorski narod. Prva slovenska pomorska šola je začela delovati marca 1947 v Žusterni pri Kopru kot Slovenska pomorska trgovska akademija. Od tu se je 16. maja 1948 skupaj s svojim dijaškim domom preselila v Piran. S šolskim letom 1948/49 se je preimenovala v Pomorski tehnikum, leta 1952 pa v Srednjo pomorsko šolo. Kljub poskusom zveznih oblasti, da bi v celi državi uvedli kot učni jezik na pomorskih šolah tako imenovano srbohrvaščino, je šoli uspelo ohraniti slovenski učni jezik.

Poleg strokovnih predmetov in s tem povezanega pouka v delavnicah ter splošnih znanj je bil pri pouku poudarek še na učenju jezikov. Sicer pa se življenje dijakov na pomorski šoli in v internatu ni bistveno razlikovalo od življenja drugih srednješolcev v tedanjem času. Pisali so pesmi, imeli svojo šolsko himno, se udeleževali mladinskih delovnih akcij, opravljali različna prostovoljna dela, nosili Titovo štafeto, se vključevali v tedanje družbenopolitične organizacije, ustanovili šolsko zadrugo za pomoč vsem pomoči potrebnim dijakom, se pritoževali nad hrano v internatu in se ukvarjali s športom. V začetku poletja 1948, tik pred razglasitvijo resolucije informbiroja, so se dijaki pomorske šole, med njimi tudi Sava in Jolanda, skupaj z mladinci oziroma mladinkami Svoobodnega tržaškega ozemlja celo udeležili vsesokolskega zleta v Pragi.

Za težke poveljne razmere, ko je primanjkovalo oblek in obutve, je bila leta 1948 dobrodošla uvedba šolskih uniform, ki je bodoče pomorščake ločevala od ostalih slovenskih srednješolcev. Poleg tega so imeli že leta 1947 svoj prvi, še neformalni iniciacijski obred, to je pomorski krst, ko »bog morja« Neptun krsti dijake prvih letnikov pomorstva. Prva je bila na vrsti Jolanda Gruden. Vsi starejši dijaki so imeli na glavah krone iz zelenja, najstarejši dijak je bil vojvoda, ki je vodil obred. Na stopnicah pristanišča je morala najprej spiti poln politrski lonček morske vode, nato so fantje iznenada vrgli v vodo velik tram, ki jo je pošteno poškopril, še preden se je utegnila umakniti. Morala je še pomočiti noge v morje, nato je dobila novo ime in na glavo so ji nadeli zeleno krono. Obredu, ki se je ohranil na šoli vse do danes, je sledilo slovesno praznovanje sprejema novincev med prave pomorščake.

Ker je bila naloga šole dati bodočim pomorščakom osnovno znanje iz različnih pomorskih veščin, so se morali dijaki z določenimi teoretičnimi znanji

in s praktičnim delom na ladji seznaniti v okviru obvezne poletne prakse na morju. Na ladji so pluli vzdolž celotne jugoslovanske obale in obiskali vsa pomembnejša obmorska mesta in otoke. Po končanem šolanju pa so se, vse do ustanovitve Splošne plovbe Piran leta 1954, zaposlili v različnih jugoslovanskih pomorskih podjetjih.

V šolskem letu 1948/49 sta se na šolo vpisali še dve dekleti, ki sta tako kot Sava in Jolanda izbrali plovbo smer, vendar sta kmalu izstopili. Leta 1949 se je vpisala na šolo še ena dijakinja, ki je izbrala strojno smer, toda podatkov o njenem nadaljnjem šolanju avtorica ni našla. Iz šolskih albumov pa je razbrala, da so od šolskega leta 1949/50 pa vse do šolskega leta 1965/66 sezname maturantov pomorske šole brez ženskih imen.

V Žusterni sta Sava in Jolanda živeli ločeno od fantov v dislociranem oddelku dijaškega doma. V Piranu naj bi dijakinje živele celo v tako imenovanem »posebnem stanovanju dijakinj«. Po avtoričinem mnenju so bile dijakinje najverjetneje nastanjene v določenem stanovanju kot podnajemnice. Pri tem avtorica še navede, da je Jolanda v svojem zadnjem šolskem letu 1949/50 že živela v dijaškem domu Pomorskega tehnikuma v Piranu, kar pomeni, da tedaj dekleta in fantje niso več stanovali v ločenih stavbah.

Po končani šoli so morali vsi dijaki najprej opraviti dveletni kadetski staž na ladji. Ta nikakor ni bil lahek, saj so morali kadeti opravljati na ladji tako dela pomočnikov v kuhinji, kot dela mornarjev in častnikov. Po končanem stažu je bil na vrsti strokovni izpit kot dokaz usposobljenosti za dela na določenem delovnem mestu. Tako Sava kot Jolanda sta uspešno opravili izpit za naziv poročnika trgovske mornarice.

Iz avtoričinega opisa stanja pomorstva v Jugoslaviji izstopa v času šolanja obeh protagonistk in v prvih letih njunega pomorskega udejstvovanja predvsem pomen reške luke, ki je kmalu po drugi svetovni vojni dobila status najpomembnejšega pristanišča v državi. V floti podjetja Jugoslovanska linijska plovba (skrajšano Jugolinija) s sedežem na Reki, je bilo skoncentrirano skoraj vse jugoslovansko ladjeveje. Na reških ladjah sta v prvih letih svoje poklicne poti kot poročnici trgovske mornarice pluli tudi Sava in Jolanda. Do decentralizacije je prišlo šele v letih 1955 do 1957, ko je bilo reško ladjeveje s posadkami vred razdeljeno med vsa jugoslovanska pomorska podjetja, med njimi je bila tudi leta 1954 ustanovljena Splošna plovba Piran.

Življenjepis obeh pomorščakinj je avtorica dopolnila še s pregledom njunih plovb. Seveda so vzbujale tako doma kot v tujini pozornost ladje, na katerih je bila med posadko tudi ženska ali celo dve ženski. To tem bolj, ker sta bili obe poročnici graciozni mladenki, ki sta kljub težaškemu in često nevarnemu delu na ladjah zelo skrbeli za svoj videz, bili vedno brezhibno urejeni in sta sledili vsem modnim smernicam časa. Obe naši prvi izšolani pomorščakinji sta lahko

na ladjah pluli le do sprejetja prepovedi zaposlovanja žensk na jugoslovanskih ladjah konec leta 1952. Ne glede na pridobljeno plovno strokovno izobrazbo sta se bili tedaj prisiljeni zaposliti v pomorskih podjetjih na kopnem. V predstavitvi njune nadaljnje življenjske poti avtorica ugotavlja, da sta obe ostali, vsaka na svoj način, še vsaj deloma povezani z morjem.

Jolanda se kot pomorščakinja na morje ni več vrnila, po poroki leta 1956 s pomorščakom in rojstvu otrok je ostala z morjem povezana le še kot pomorščakova žena. Sama je doma premagovala vse težave, ki jih je prinašalo življenje, bila mati in oče njunim otrokom, pri hiši je vdano podpirala vse štiri vogale ter v moževi odsotnosti tudi sama sprejemala večino odločitev. Menda pa ji tudi mož, s katerim sta se sicer spoznala na skupni plovbi po morju, ne glede na njegovo predhodno mnenje o tem, po poroki tako ali tako ni dovolil več pluti. Po lastni izjavi je sicer poklic pomorščakinje in s tem povezane dolge plovbe po morju takrat ni več zanimal. Od nje se je pač povsem samoumevno pričakovalo, da se bo s poroko odpovedala svojemu poklicu in karieri pomorščakinje. Avtorica ob tem poudari, da odsotnost od doma in družine postavlja v ospredje tudi miselnost njenega partnerja. Ali bi se odločila še naprej pluti po morju in graditi kariero pomorščakinje, če bi imela doma moža, ki bi podpiral vse štiri vogale skupnega doma?

Sava pa se plovbi po morju ni mogla zlahka odpovedati. Po brezuspešnih pritožbah celo na Izvršni svet v Beograd in poslani prošnji za pomoč Jovanki Broz glede prepovedi zaposlovanja žensk na ladjah je nato razočarana zasebno veliko potovala po svetu, delala nekaj časa na Dunaju in se odpravila v Anglijo na učenje angleščine. Po prvi vrnitvi iz Anglije se je junija 1957 zaposlila v obratu Obalna plovba Koper kot I. častnica palube in kot poveljnica na dveh motornih potniških čolnih, ki sta ob slovenski obali skrbela za prevoz potnikov med obalnimi mesti. V tem času so jo celo za dva dni razporedili kot I. častnico palube na prvo ladjo slovenske plovne trgovske mornarice Martin Krpan. Ko je bil obrat Obalna plovba Koper leta 1959 priključen k Splošni plovbi Piran, je Sava želela še naprej nadaljevati pomorsko kariero in opraviti kapitanski izpit, vendar je pri tem naletela na zelo močan odpor moških pomorcev. Podjetje jo je naslednje leto poslalo na izpopolnjevanje angleškega jezika v London. Po vrnitvi je od julija 1961 do avgusta 1962 plula na potniško trgovski ladji Bled, ki je bila v lasti Splošne plovbe. Tokrat je na ladji, ki je plula med Jadranom in Ameriko, delala na delovnem mestu ladijske komisarke kot gospodinja. To je bila njena zadnja plovba, naslednje leto je tudi njo rojstvo hčerke dokončno prikovalo na kopno. Do upokojitve pa je ostala zaposlena pri Splošni plovbi Piran in tako še naprej vsaj delno povezana s pomorstvom.

Sava in Jolanda sta dokazali, da so ženske lahko uspešne tudi v poklicih, ki so tradicionalno namenje-

ni samo moškim, čeprav jim jih ti še vedno nočejo prepustiti. Z močno voljo, upornostjo, občudovanja vredno vztrajnostjo in tudi z znanjem sta utrlji pot bodočim, čeprav še vedno redkim pomorščakinjam.

Avtorica kritično ugotavlja, da se je položaj žensk v zadnjih desetletjih močno poslabšal predvsem v nekdanjih socialističnih državah. Postalo je jasno, da se je treba tudi za že pridobljene pravice nenehno in vztrajno boriti. Zato je razumljivo, da je bila knjiga o dveh naših prvih pomorščakinjah, ki sta se odločili za tipično moški poklic in bili v njem tudi uspešni, že takoj ob izidu deležna velikega zanimanja vseh pomembnejših medijev tako pri nas kot v zamejstvu. Gotovo ni zgolj naključje, da so izid knjige finančno podprli kulturno ministrstvo, občina Piran ter fakulteta za pomorstvo in promet pa tudi dve poslovno zelo sposobni ženski, Liliana Lovrenčič Protić in Javorka Križman, ki sta kot samostojni podjetnici poklicno uspeli v Piranu.

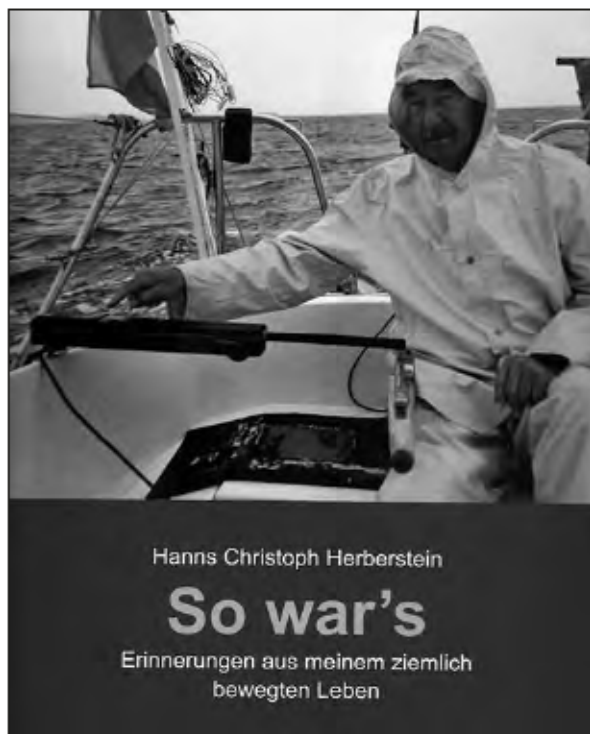
Knjiga Nadje Terčon je brez dvoma pomemben prispevek k preseganju predsodkov glede ženskih in moških poklicev in del. Kot pomorščakinja spoznati svet in s tem povezane dolge plovbe po morju je vsekakor videti zanimivo in zelo privlačno. Ob tem pa avtorica opozori, da okolje na ladjah ni prilagojeno ženskam, na njih vlada moški svet in je sistem zelo podoben vojaškemu. Ob prepletu življenjskih zgodb prvih dveh slovenskih pomorščakinj pa avtorica bralca mimogrede seznani s kratkim pregledom pomorstva v Jugoslaviji ter po drugi svetovni vojni še z vzpostavljanjem lastnega pomorstva v Sloveniji, ki so ga pomagale zgraditi tudi ženske.

Ljudmila Bezljaj Krevel

Hanns Christoph Herberstein: So war's. Erinnerungen aus meinem ziemlich bewegten Leben. Lannach: samozaložba, 2019, 168 strani.

Raziskovalci – zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji, genealogi in drugi – pa tudi zainteresirana javnost s(m)o ob izdajah avtobiografij izpod rok predstavnikov nekdanjega plemstva še posebej pozorni, saj se ob obilici družinskih fotografij oziroma slikovnega gradiva obeta vsaj zanimivo, če ne celo razburljivo branje. Nič drugače ni ob avtobiografiji Hannsa Christopha Herbersteina. Hanns Christoph, krajše Christoph, je maja dopolnil že 95 let. Doživel je marsikaj: nemirno otroštvo s številnimi selitvami, drugo svetovno vojno, služenje v nemški vojski, po koncu vojne sovjetsko taborišče in boj za golo preživetje. Ko ga je življenje teplo, se ni predal, ampak se pobral in vztrajal naprej, kar je tudi njegov življenjski

moto: ne ustavljati se in iti naprej. Svojo življenjsko zgodbo je v prvi vrsti namenil vnukom, skratka (naj)mlajši generaciji, ki ji je (bilo) prihranjeno odrasčanje v času vojn in pomanjkanja. O avtorju je uvodoma potrebno zapisati naslednje. Christoph Herberstein je zagotovo najboljši poznavalec svojega izjemno razvejane in številčnega rodu. Z raziskavami rodbine se intenzivno ukvarja vse od leta 1996. V programu za genealoške raziskave WinFam ima na primer zbrane podatke za več kot 1.300 (!) predstavnikov rodbine Herberstein. Genealoške podatke med drugim hrani v tipkopisu z (delovnim) naslovom *Auf den Spuren der Herberstein*. Zdi se, da je po izdaji avtobiografije našel novo strast, saj je v letošnjem letu izdal še eno knjigo. V najnovejši je govora o znamenitem Janezu Jožefu grofu Herbersteinu (1633–1689) iz starejše glavne linije, malteškemu vitezu ter karlovškemu generalu med letoma 1669 in 1689. Janez Jožef je bil sin prav tako znamenitega in vplivnega Janeza Maksimilijana st. (1601–1679), med drugim štajerskega deželnega glavarja med letoma 1648 in 1660.

Christoph je vnuk Johanna Josefa (Janeza Jožefa) Herbersteina (1854–1944), ki je utemeljil oziroma nadaljeval rodbinsko podvejo Herberstein-Proskau starejše glavne linije. Johann Josef je bil edini sin Janeza Friderika (1810–1861) in Marije Terezije princeze Dietrichstein-Proskau-Leslie (1822–1895). Po materi je postal uživalec fidejkomisa na Češkem (pozneje Češkoslovaškem), lastnik palač na Dunaju (na Schaufelgasse pri Michaelerplatzu) in v Gradcu (na Leonhardstraße) ter zemljiški gospod gospodstva Gornji Ptuj. Še pred materino smrtjo se je leta 1893 poročil z Mario Anno (Marijo Ano) grofico Galen

(1876–1944), s katero sta dobila osem potomcev. Christophov oče Johann Josef ml. (1898–1971) je bil tretji od otrok in drugi od petih sinov. Ker je bil fidejkomis namenjen v uživanje najstarejšemu sinu Johannu Friedrichu, je oče Johann Josef v začetku 20. stoletja za ostale sinove nakupil druge spodnještajerske posesti, leta 1907 gospostvi Ravno polje in Vurberk, dve leti pozneje pa še gospostvo Hrastovec. Vurberk in Hrastovec sta nekdanje bila v posesti Herbersteinov. Zaradi obnavljanja, prodaje oziroma oddajanja posesti v najem je dal Johann Josef st. na ptujski grad prepeljati nekaj premičnin – predvsem pohištvo in slike – z vurberskega in hrastovskega gradu, pa tudi iz graške in dunajske palače ter čeških Libochovic. Grad Hrastovec je namreč prepustil ruskim beguncem, vurberskega pa Rdečemu križu.

Christophov oče Johann Josef ml. je po zaključku gimnazije v Gradcu kot prostovoljec stopil v dragonski polk Windisch-Graetz Nr. 14. V prvi svetovni vojni se je boril na Poljskem, v Bukovini, Romuniji in naposled na zahodni fronti ob reki Piavi. Napredoval je v poročnika in dobil srebrno medaljo za hrabrost. Po koncu vojne je v Münchnu dve leti študiral tehniko in ob tem kot prostovoljec delal v tovarni avtomobilov. Študij naj bi predčasno zaključil, ker mu ga oče ni več želel plačevati. 7. oktobra 1924 se je v cerkvi sv. Martina v Velenju poročil s starejšo vdovo Marie Magdalene (tudi Madeleine) Griez de Ronse, roj. pl. Bolits (1887–1978). Vdova je v zakon pripegljala sina Adriana, ki je pozneje v izdihljajih druge svetovne vojne umrl kot vojak. Po poroki sta zakonca sprva živela v Mariboru, kjer je bil soprog zastopnik avtomobilske znamke Fiat. Johann Josef ml. je veljal za avtomobilskega navdušenca. Na velikonočno nedeljo leta 1927 je s prijatelji kot prvi prevozil pot do Ruške koče na Pohorju (na nadmorski višini 1250 m). 9. maja 1926 se je v Mariboru rodil njegov edinec Hanns Christoph. Leta 1928 se je družina preselila v двореc Ravno polje, kjer je do leta 1932 prebivala le v manjšem delu ogromne stavbe. Mišljeno je bilo, da bo Johann Josef ml. ravnopoljsko posest prevzel v upravljanje, a se v tem ni prav dobro znašel, zato je oče posestvo po njunem sporu leta 1932 ugodno prodal ravnopoljskemu upravitelju in računovodji Josipu Muzeku. Ker mlada družina ni takoj našla primerne stanovanjske, sta zakonca sprva najela manjšo garsonjero na Dunaju, edinca pa pustila pri očetovi najstarejši sestri Theresii v dvorcu Grmovje pri Žalcu, kjer je bil urejen sanatorij oziroma zdravilišče za otroke. Tam se je Christoph naučil brati, pisati in računati. Leta 1933 je bila družina ponovno združena, potem ko je Johann Josef st. sinu dodelil stanovanje v drugem nadstropju dunajske Palais Herberstein. Johann Josef ml. je tedaj postal njen upravitelj. Dolgoletno poletno dopustovanje njegove družine na otoku Hvar ga je napeljalo na idejo, da je tam leta 1937 kupil manjšo, 16-metrsko leseno ladjo iz leta 1889. Imel jo je kot investicijo za boljše življenje: ker

je bila njegova mesečna apanaža bolj skromna, je želel z njo poleti zaslužiti dodaten denar s prevažanjem turistov na sever do Trogirja ali svobodnega pristanišča Zadar (tedaj italijanske enklave) oziroma na jug proti Korčuli. Čeprav se Christoph v knjigi pridruža nad številnimi očetovimi neuspešnimi »investicijami«, pa se je ladja nekaj let pozneje ob izbruhu druge svetovne vojne izkazala za prikladno; na njej je družina živela do novembra 1942. Ko je bil Johann Josef ml. vpoklican v vojsko za tolmača, so z njo odpluli do Benetk, kjer so jo prodali. Novo-staro bivališče je od srede novembra 1942 postal Dunaj oziroma Palais Herberstein.

Hanns Christoph je bil proti koncu druge svetovne vojne, tako kot vsi fantje »tretjega rajha« letnika 1926, vpoklican v nemško vojsko. Odločil se je za odhod v vojno mornarico, kjer sta že služila njegov oče (kot častnik v Bremerhavnu) in starejši polbrat Adrian. Januarja 1944 se je pridružil glavni mornariški diviziji v nemškem Stralsundu. Konec februarja 1945 je moral v t. i. Češki in Moravski protektorat, kjer je bil prešolan v »vprežno topništvo«, kar je pomenilo, da topov niso premikali z vlaki oziroma vlečnimi vozili, pač pa s konjsko vprego.

Njegova mati Marie Magdalene je večino zadnjih mesecev druge svetovne vojne preživela na Ptuj. Po smrti Johanna Josefa st. konec maja 1944, ki mu je hitro sledila še žena Maria Anna, je bilo celotno premoženje na Štajerskem razdeljeno med njune tri mlajše sinove. Pripadli sta jim tudi palači na Dunaju in v Gradcu, medtem ko je najstarejši sin Johann Friedrich podedoval fidejkomisne posesti na Češko-slovaškem. Junija 1944 je Johann Josef ml., Christophov oče, podedoval Gornji Ptuj, tretji sin Gundeger je postal lastnik Hrastovca, medtem ko je četrti sin Hubertus dobil Vurberk. Johann Josef ml. je tik pred koncem vojne nemške vojaške oblasti zaprosil za dopust in kot razlog navedel, da mora kot lastnik večje zemljiške posesti na Ptuj urediti tamkajšnje gospodarske zadeve. Dopust mu je bil presenetljivo odobren, in to za čas od 4. aprila do 8. maja 1945. Druga svetovna vojna se je na evropskih tleh uradno končala dan pozneje, 9. maja. Johann Josef ml. je bil prepričan, da bo družina na ptujskem gradu varna, saj ni simpatizirala z nacisti. Maja 1945 je nova komunistična oblast Johanna Josefa ml. na primer imenovala za upravitelja njegove lastne posesti, Ptuja. Bil je zadnji lastnik ptujskega gradu iz rodbine Herberstein. V kaotičnem času po koncu vojne je v tej vlogi preprečil ropanje grajske opreme.

Vse to pa je bilo kratkega roka: julija 1945 je nova oblast posest nacionalizirala, zakonca Herberstein pa dala vkleniti in zapreti. Johann Josef je bil prijet 6. julija in odpeljan v ptujski zapor, ducat dni zatem pa je bil premeščen v zapor v Mariboru. Sprva mu je bilo očitano, da se je leta 1941 prijavil v italijansko vojsko in da si želi povratek stare Avstro-Ogrske monarhije, pozneje pa, da je moral kot častnik nemške vojske užiti

vati posebno zaupanje in da je njegova družina znana kot zagovornica velikonemške ideje. Johann Josef je v zaporu na listih papirja pisal dnevnik, ki ga je skrival v vložku čevljev. Njegova žena je bila julija s številnimi drugimi prebivalci Ptuja nemškega porekla zaprta v tamkajšnjo kinodvorano in naslednjega dne prepeljana v taborišče na Hrastovcu. Oba sta imela srečo, da nista, kot večina internirancev, končala v bližnjem taborišču Strnišče (Šterntal) pri današnjem Kidričevem, kjer so preživeli le redki. Prvi je bil (10. oktobra) izpuščen Johann Josef ml., nekaj dni zatem pa iz taborišča na Hrastovcu še njegova žena. Novo zbirno taborišče je bilo v nekdanjem semenišču v Kamnici pri Mariboru. 11. novembra so bili taboriščniki z vlakom izgnani iz Jugoslavije, pri čemer jih je pot mimo Ljubljane in Jesenic vodila preko meje do koroškega Rosenbacha. Johann Josef ml. in Marie Magdalene sta se najprej umaknila v Gradec, od tam pa kakor hitro je bilo mogoče na Dunaj. To ni bilo tako enostavno, saj sta bili Koroška in Štajerska pod nadzorom Američanov in Angležev, Dunaj in Spodnja Avstrija pa pod sovjetsko zasedbo. Stanovanja v Palais Herberstein so bila po koncu druge svetovne vojne zasedena s starimi najemniki, ki jim po t. i. zaščitnem zakonu o najemninah (»Mieterschutz-Gesetz«) iz leta 1922 niso smeli povišati najemnine. Prihodki od najemnine so bili skopi, zato ni bilo denarja za sanacijo palače in nadaljnje investicije. Ker po izgubi posesti v Jugoslaviji Herbersteini niso bili pri denarju, da bi si nakupili lastne nepremičnine, je po začetni razprodaji inventarja v graški palači padla odločitev za prodajo dunajske palače na Michaelerplatzu. Leta 1951 jo je kupila Genossenschaftliche Zentralbank (Zadružna centralna banka; danes Raiffeisen Zentralbank) in jo dala z leti predelati v poslovno zgradbo.

Christoph se je po koncu druge svetovne vojne skušal izviti Sovjetom in se prebiti do ameriške cone. To mu ni uspelo in je postal eden številnih sovjetskih vojnih ujetnikov. Sprva je moral v taborišče v Pirno pri Dresdnu, jeseni istega leta pa je bil poslan v delovno taborišče blizu Smolenska v Sovjetski zvezi. Tam je ostal do konca leta 1947, ko je bila večja skupina avstrijskih vojnih ujetnikov poslana v »domovino«. Slaba tri leta po koncu vojne se je pridružil staršem v Palais Herberstein. Po finančni osamosvojitvi se je leta 1954 poročil s filmsko igralko Sento Wengraf. Po nekaj letih sta se z njo odtujila, do uradne razveze zakona pa je prišlo leta 1963. Drugi zakon je Christoph sklenil leta 1967 z Johanno Mario Franzisko (pl.) Daublebsky-Eichhain (1941–2014) in z njo dobil sina in hčerko. Njegov oče Johann Josef ml. je leta 1962 kupil v Lannachu blizu Gradca starejšo podeželsko vilo, ki je po njegovi smrti (1971) bolj ali manj samevala do začetka leta 1993, ko je Christoph odšel v pokoj. Z ženo sta tam živela do njene smrti, danes pa v njej živi sam. Poleg dveh vnukov po sinu ima še dva vnuka in tri vnukinje po hčerki.

bje dajali turški vpadi), kakor ga je mogoče razbrati v ohranjenih listinah, urbarjih in drugih virih, gospodarske dejavnosti v kraju in njegovem širšem zaledju (pomemben izraz tega so bili redni krajevni sejmi).

Obsežno poglavje se zaključuje z okvirno predstavitevjo dogajanja, ki sta ga v kraj prinesli prva in druga svetovna vojna; pri tem je zgovoren podatek o žrtvah druge svetovne vojne in revolucije. Morda bi si bralec, ki ne prihaja iz Sodražice in je kaj prebral o Kozinovi družini, o odstranjevanju Romov in o revolucionarni oblasti, ki se je v »osvobojeni« Sodražici izkazala spomladi in poleti 1942, želel izvedeti še kaj več, a to bi verjetno preseglo načrtovani koncept. Zgodovini občine Sodražica kot takšne je namenjeno tretje poglavje. Orisan je njen obseg in delovanje v času Avstrije in Jugoslavije (od 1872 do 1947), ukinitve občine leta 1960, njena obnovitev v letu 1998 in dejavnosti v času obhajanja uglednega jubileja. Samostojna občina in njeno vodstvo so v polni meri pokazali interes za razvoj kraja in dosegli uspehe, ki že sodijo v zgodovino kraja.

Močan pečat življenju kraja so v preteklosti dajale cerkvene ustanove, ki so bile prvotno del velike ribniške župnije. Razprave s tega področja je pripravilo sedem avtorjev. Obsežen prispevek oriše zgodovino župnije Sodražica od ustanovitve vikariata do poznih osemdesetih let 18. stoletja. Druga razprava je namenjena pregledu delovanja vikariata Sodražica od prehoda iz goriške v ljubljansko nadškofijo do povzdignjenja v samostojno župnijo (za čas od 1787 do 1862). Arhivski drobci župnije Sodražica govorijo o obdobju od 1862 do konca druge svetovne vojne. Zadnji prispevek o župniji pa zariše utrip delovanja župnije od konca vojne do sedanjega časa. Posebna pozornost je namenjena še župniji Gora nad Sodražico; o tem govorita dve razpravi. Gora je bila sprva podružnica župnije Ribnica, nato Sodražice in je leta 1909 postala samostojna župnija. V letu 2020 je ponovno postala podružnica župnije Sodražica. Na ozemlju župnije (in občine) Sodražica ima izvirno mesto Nova Štifta, ki že od svojih začetkov velja kot romarsko, duhovno in turistično središče; oskrbujejo ga člani frančiškanske skupnosti. Gotovo bi se na tem mestu, med drugim, dalo še kaj povedati o bogatem delovanju cerkvenih bratovščin in drugih združenj, tako značilnih za čas do konca druge svetovne vojne in o njihovem zatrtju.

V poglavju Šolstvo in zdravstvo so trije avtorji pozornost namenili pregledu zgodovine šolstva na ozemlju občine Sodražica. Besedila nam predstavijo začetke organiziranega izobraževanja v okviru župnije Ribnica in nato v Sodražici (prva javna šola je bila ustanovljena leta 1793, nato ponovno 1814), delovanje nedeljske šole v Sodražici in na Gori in gradnjo prvega šolskega poslopja (1861). Podrobneje je orisano delovanje šole v Sodražici med letoma 1869 in 1945 in nato osnovno šolstvo, nižja gimnazija in vrtec v kraju po drugi svetovni vojni. Predstavljeni sta

tudi osnovni šoli (po letu 1963 podružnični) na Gori in pri Sv. Gregorju. Pogled v zgodovino zdravstvene oskrbe v kraju pokaže širši kontekst razvoja medicine in nastanek zdravstvene postaje ter lekarne v kraju.

Zanimivo dopolnitev predstavitev kraja, ob primerjavi z drugimi podobnimi publikacijami, predstavlja poglavje, ki je naslovljeno Kraji in ljudje. Tu se najprej srečamo z etimologijami krajevnih imen v občini Sodražica; prispevek je delo štirih avtorjev. Sledi pregled prebivalstvenih in poselitvenih značilnosti občine Sodražica ter etnološka podoba Sodražice in njenega zaledja v 20. stoletju. Vključeni so orisi posameznih obrti, značilnih za ta del Slovenije. Izvirna obogatitev monografije je še pregled bajeslovnega izročila v folklornem pripovedništvu območja današnje občine Sodražica, ki slikovito prikaže bogastvo tega dela kulturnega izročila.

Temelj vseh razsežnosti vsakodnevnega življenja je bilo v preteklosti in je še danes uspešno gospodarstvo. Temu vidiku je namenjeno posebno poglavje, ki so ga pripravili trije avtorji. Spoznamo značilnosti razvoja kmetijstva na področju občine Sodražica v času, ko je bila ta gospodarska panoga osnovna oblika gospodarskega življenja in je narekovala vsakodnevni utrip. Sledi predstavitev podjetij in obrtniških dejavnosti v občini Sodražica do druge svetovne vojne in nato še oris gospodarskega razvoja Sodražice po drugi svetovni vojni. Gospodarstvo je bilo vselej močno odvisno od širših družbenih in političnih razmer, vendar je na veliko načinov posegalo v življenje vsakega prebivalca kraja. Neustrezne gospodarske razmere so marsikoga spodbudile, da se je odločil za odhod po svetu; izseljevanje je tudi Sodražici dalo pečat.

Pomembna obogatitev monografije je poglavje, ki govori o likovni umetnosti in glasbi na ozemlju občine Sodražica. Temeljito so orisana cerkvena poslopja (Nova Štifta, župnijska cerkev Marije Magdalene v Sodražici, podružnični cerkvi sv. Marka v Zapotoku in Marije Snežne na Gori), romarski shodi in druge sestavine sakralne umetnosti. Predstavljeni so likovni ustvarjalci danes. Pozornost je namenjena glasbeni dejavnosti na tleh občine. Tu spoznamo pomembne mejnike glasbe, mesto orgel in zvonov ter glasbene skupine in društva, ki so delovala v raznih časovnih obdobjih. Svoje mesto najde še ljudska glasba v Sodraški dolini in kratki orisi uglednih glasbenih ustvarjalcev.

Zanimivi del monografije je predstavitev društvene življenja v Sodražici, na Gori in v drugih krajih. Srečamo se z društvi gasilcev, ki jih je imela vsaka vas, s telovadnimi in športnimi društvi, strelskimi društvom in mažoretkami, glasbeno-instrumentalnimi skupinami, s krajevno organizacijo Rdečega križa in župnijsko Karitas, društvom motoristov, društvom ljubiteljev čebel, ribiško in lovsko družino, krajevno borčevsko organizacijo, združenjem veteranov vojne za Slovenijo, policijsko-veteranskim društvom Sever,

turističnim društvom, društvom upokojencev, klubom Kresnička in mladinskim klubom. Da so številna združenja poskrbela za ohranjanje spomina, nam spregovorijo tako besedila kot slikovno gradivo.

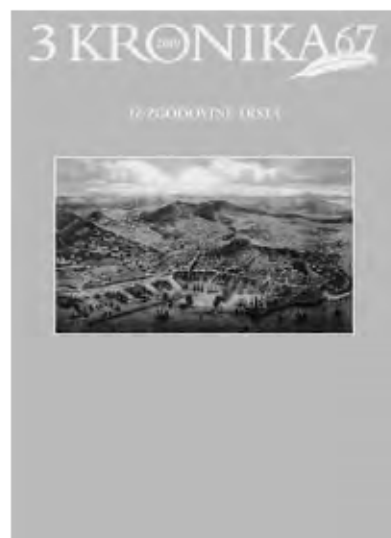
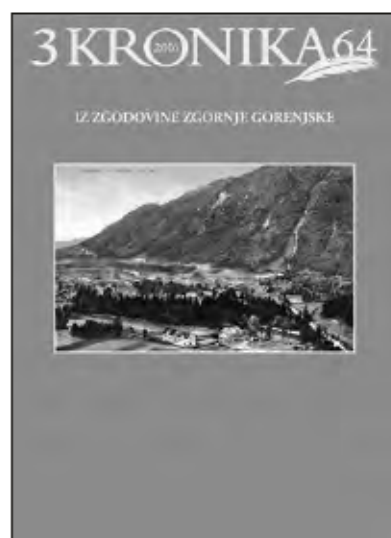
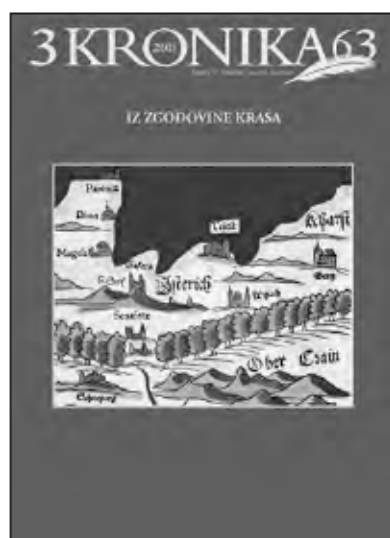
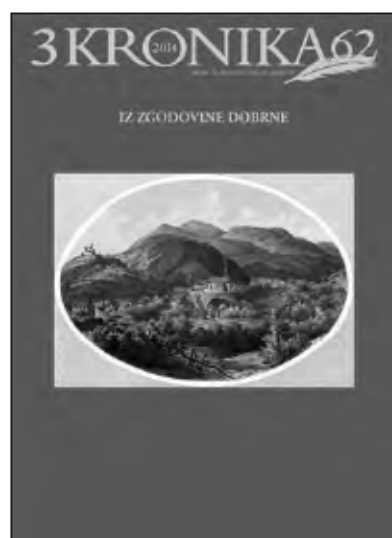
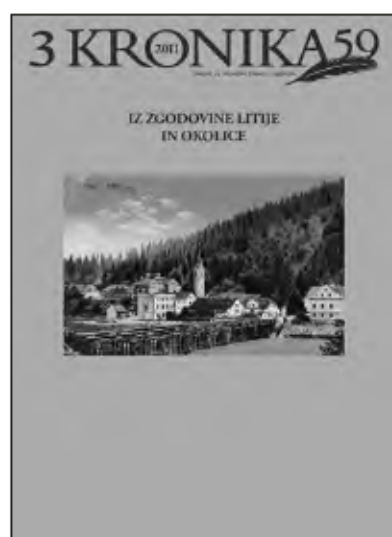
Svojevrsna obogatitev in neke vrste priročnik za spoznavanje krajevine zgodovine je biografski leksikon Sodražanov. V besedi in sliki je upodobljenih prek trideset posameznikov, ki so s svojim življenjem in delom pustili v zgodovini kraja trajno sled ali pa ponesli ime kraja v široki svet. Izbrani so z zelo raznolikih področij, kakor pač je raznoliko življenje v kraju. Izbira in vprašanje meril za uvrstitev sta seveda vedno lahko podvrženi kritiki, vendar je treba dati prav avtorjem in uredniškemu odboru, ki so se odločili za takšno izbiro in sprejeti njihove utemeljitve.

Dosežek je bilo zbrati toliko sodelavcev, usklajevati njihove prispevke in različne interese. Ker je šlo za strokovnjake z vrste znanstveno-raziskovalnih področij, ki pri svojem raziskovalnem delu uporabljajo različne pristope, je bilo potrebno vsaj določeno usklajevanje in prilagajanje, kar je nujno pripomoglo k popušcanju in vsaj v določeni meri k prevladi že uveljavljenih pogledov. Čeprav je šlo med sodelavci tudi za poznavalce, med katerimi nekateri utirajo šele začetne korake in imajo med svojimi nalogami zelo različne interese, in drugimi, ki živijo za zna-

nost, so skupaj napisali zanimivo zgodbo. Avtorji so pri pripravi besedil upoštevali dosedanje literaturo in dognanja, s pomočjo virov pa jih poglobili in nadgradili. V določeni meri gre za prevlado že uveljavljenih pogledov na dogajanje v kraju, zlasti če imamo pred očmi sredino 20. stoletja. V nekaterih segmentih pa so kljub vsemu vidni novi pristopi, za katere je značilna odprtost in zato ne gre le za ponavljanje že potrjenih dejstev in informacij, temveč za upoštevanje novih dognanj in interpretacij. Izvirni pričevalni pomen imajo poleg besedila številne ilustracije, grafiki, fotografije in zemljevidi, ki niso zgolj ilustracija pisanega beseda, temveč imajo vrednost sami zase. Obogatitev so sezname virov, literature in pojasnjalne opombe.

Priprava in izdaja obsežne monografije je podvig za mlado občino in njeno vodstvo in za to zaslužijo vse priznanje in pohvalo. Knjiga ni le »prispevek za poznavanje in ohranjanje naše dediščine«, kot zapiše župan v spremni besedi, temveč bo poskrbela za promocijo kraja in njenih pobudnikov in je spomenik *aere perennius*. Angleški povzetki bodo pomagali, da bo bogata vsebina vsaj deloma dostopna tudi bralcu, ki ni več slovenskega jezika.

Bogdan Kolar

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstom (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* **Poglavje Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- ☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej
☐ Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokojenec ☐ ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali el. pošto:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

barbara.svetina@zrc-sazu.si

ODJAVE

Odjave od naročnine sprejemamo **za naslednje koledarsko leto** na zgoraj navedene naslove.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)